

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 12 • Sayı/No: 59 • Ağustos/August 2021

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN

Dr. Kubilay KAVAK

Dr. Mehmet ŞAHİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA Doç. Dr. Alparslan A. BAŞARAN

Prof. Dr. Nevzat AYPEK Doç. Dr. Mehmet EKİZ

Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA

Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA Doç. Dr. Gökhan GÜNEYSU

Prof. Dr. Hilmi DEMİR Doç. Dr. Ali GÜRSEL

Prof. Dr. Ruhi ERSOY Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

Prof. Dr. Mehmet GÜNAL Doç. Dr. Hayri KESER

Prof. Dr. Erkan GÖKSU Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER

Prof. Dr. Yonca İLDEŞ Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ

Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU

Prof. Dr. Timuçin KODAMAN Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT Doç. Dr. Erol TURAN

Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER Dr. Atıla BEDİR

Prof. Dr. Yusuf SARINAY Dr. Mahmut ÇİTİL

Prof. Dr. Okan TAŞAR Dr. Hasan EŞİCİ

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL Dr. Cemil Doğaç İPEK

Prof. Dr. Turgay UZUN Dr. Kürşat KORKMAZ

Doç. Dr. Birol AKGÜL Dr. Tuğrul KORKMAZ

Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU Dr. Hatice MUMYAKMAZ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesneliliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 ▪ Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org ▪ iletisim@tasav.org ▪ turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri ▪ Sertifika No: 43714

Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Ağustos/August 2021

İÇİNDEKİLER

Yalçın SARIKAYA Editörün Notu / <i>Editor's Note</i>	7
Erkan GÖKSU Malazgirt'te Ne Oldu? İmparator Mu Kaybetti, Sultan Mı Kazandı? <i>What Happened In Manzikert? Did the Emperor lose or the Sultan won?</i>	11
Kader ALTIN Malazgirt Savaşı Sonrası Kurulan Türk Beyliklerinin Anadolu'daki İzleri <i>Traces of Turkish Principalities Established After the War of Manzikert in Anatolia</i>	33
Kemal TAŞCI Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Ahlat ve Malazgirt Savaşı'na Neden Olan Türkmen Akınları <i>Khelat, the Center of the Anatolian Turkmens during the First Oghuz Migration, and the Expeditions of Turkmens Caused the War of Manzikert</i>	55
Turgay DÜĞEN Bağımsızlığının 30. Yılında Kazakistan: Güvenlik, İstikrar ve Uluslararası İşbirliği <i>Kazakhstan at 30th Year of Independence: Security, Stability and International Cooperation</i>	119
Erol TURAN & Asuman YAPRAK Avrupa Birliği ve Almanya'nın Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerine Yönelik Politikaları <i>Policies of the European Union and Germany towards the Post-Independence Central Asian Countries</i>	161
Salim GÖKÇEN Mehmet Akif Ersoy'un Vefatının Türk Basınındaki Yansımaları <i>Reflections of Mehmet Akif Ersoy's Death On Turkish Press</i>	179
Selim KURT & Oğuzhan KAYA "Yeni Terörizm" Bağlamında Bir Manipülasyon Aracı Olarak Terör Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: DAESH Örneği <i>Terrorists Organizations' Use of Social Media As A Manipulation Tool in the Context of "New Terrorism": DAESH Example</i>	207
Mustafa Kemal ÖZTOPAL Akayev Sonrası Dönemde Kırgızistan'ın Dış Politikası <i>Kyrgyzstan's Foreign Policy in the Post-Akayev Period</i>	229

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Bu sayımız iki temaya odaklanmaktadır: Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Devletleri ve Zaferler ayı Ağustos....

Ağustos ayı Türk tarihinde “zaferler ayı” olarak anılır. Böyle anılmasında iki büyük zaferin; 1071 Malazgirt ile 1921 Sakarya ve 1922 Büyük Taarruz’un hem meydana getirdikleri değişiklikler, hem de sanata ve edebiyata yansımış sembolik anlamlarıyla büyük etkileri vardır. Ancak unutulmamalıdır ki, Belgrad, Mohaç, Kıbrıs gibi Türk tarihindeki pek çok zafer de bu ayda kazanılmıştır. Bu güzel nedenle, TÜRKİZ’in 58. Sayısında bu zaferlerin ilgi çekici yönlerine ışık tutan üç araştırmaya yer verdik.

Erkan Göksu, “İmparator mu Kaybetti, Sultan mı Kazandı?” sorusunu sorduğu araştırmasında Malazgirt Savaşı ve zaferine ilişkin yorumlarda yaygın bir kanaate dönüştürülen bir hususu sorgulamakta, Selçuklu tarihine ilişkin birincil kaynaklarla Sultan Alparslan’ın askerî deha ve üstünlüğünün sonuca etkisini tahlil etmektedir.

Kader Altın, “Malazgirt Savaşı Sonrası Kurulan Türk Beyliklerinin Anadoludaki İzleri” başlıklı çalışmada, Türkiye’de tarih öğretiminde üzerinde yeterli derecede durulmadığını düşündüğüm bir konuyu incelemektedir. Saltuklu, Artuklu, Ahlatşah, Mengücek, Dilmaçoğlu, Yinaloğlu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da neredeyse birer asır hüküm sürmüş Türkmen Beyliklerini Altın’ın bu çalışması ile daha yakından tanımaktayız.

Kemal Taşcı, “Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Ahlat ve Malazgirt Savaşı’na Neden Olan Türkmen Akınları” başlıklı makalesinde Türkmenlerin Selçuklu devlet adamları tarafından Anadolu’ya yönlendirilmelerini, Türkmenlerin Anadolu seferlerini, Anadolu’nun fetih aşamalarını birincil kaynaklardan ve oldukça kapsamlı biçimde incelemektedir.

Aylardan Ağustos olmasının yanısıra yıllardan 2021 olması da takvime anlam katan bir boyut. Zira 2021 yılı, 1991'in yani Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşan beş Türk devletinin 30. Bağımsızlık yıldönümlerini ifade etmekte. Her ne kadar binlerce yıllık tarihe sahip Türk milletinin birer parçası olmaları nedeniyle tarihte görkemli devletler kurmuş olsalar da, Kafkasya ve Türkistan Türklerinin modern dönemde milli kimlikleri ile ikinci defa devletleşmeleri 1991 yılında olmuştur. Bundan önceki kısa devlet tecrübeleri ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra; Azerbaycan'da "Demokratik Cumhuriyeti", Kazakistan'da "Alaş" örnekleri olmuştur. Geride bıraktığımız 30 sene içinde Anadolu'nun doğusundan Çin sınırına, Volgograd'dan Altay'a kadar geniş bir sahada muazzam gelişme ve değişim olmuştur. Bu devletler kendi kurumlarını inşa ederken kimliklerini ve devlet kültürlerini de inşa etmişlerdir. Dünyada ve bölgelerinde yaşanan gelişmelerden etkilenmiş bunlara etki sunmuşlardır. Adeta sıfırdan yükselmiş yeni şehirler meydana getirmişler, başkentler kurmuşlardır. Uluslararası enerji antlaşmaları imzalamış, boru hatları çekmişlerdir.

Tarımdan eğitime, sanayiden ulaşıma kadar pek çok sahada Sovyet dönemi mirasını yeni olanlarıyla değiştirmek, bunun maliyetini karşılamak, yeniden üretmek, rekabeti önce kurmak sonra korumak azımsanacak işler değildir. Bunun yanında, milli ordularını kurmak, silah/savunma sistemlerini güncellemek, eskiden kalan sınır sorunlarını çözmek gibi meseleler de hayatî önemi haiz olmuştur. ABD, Rusya, Çin hatta Pakistan ve Hindistan gibi aktörlerin ilgi sahasındaki bu jeopolitik alan bir Türk coğrafyasıdır. Türkiye, bu devletleri ilk tanyan devlettir. 1990'lardan itibaren de buraya ilgi ve kaynak sarf etmiştir. Ancak Türk dış politikasında daha ağırlıklı bir unsur haline gelişi oldukça yakın zamanlarda olmuştur. 2021 yılına girmeden hemen önce Karabağ'ın işgalden azad edilmesi, Türk Konseyi'nin ilgi odağına dönmesi ve güçlenmesi Türk Devletlerinin 30. Yaş günleri açısından büyük müjdelere olmuştur.

Bu itibarla, 58. Sayımızı "30. Yılında Bağımsız Türk Devletleri" sayısını olarak da değerlendirmek mümkündür.

Turgay Düğen, “Bağımsızlığının 30. Yılında Kazakistan: Güvenlik, İstikrar ve Uluslararası İşbirliği” başlıklı çalışmasında, Türkistan’ın en büyük ülkesine sahip olan Kazakistan’ın bölgede ve dünyada adeta nereden nereye geldiğini ortaya koymaktadır. Bütüncül bir Türkistan araştırmacısı olan Düğen, Kazakistan’ın özellikle son yıllarda öne çıkan bölgesel işbirliği, arabuluculuk gibi girişimlerine de işaret etmektedir.

Erol Turan ve Asuman Yaprak tarafından kaleme alınan “Avrupa Birliği ve Almanya’nın Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerine Yönelik Politikaları” başlıklı çalışmada, en azından Türkiye’deki bölge çalışmalarında ıskalanan bir boyut mercek altına alınmaktadır. Türkistan’a dönük AB politikası hakkında bölgenin Batı’ya entegrasyonu ve aşırılıkçıktan uzak tutulması öncelikleri bilinse de bunun ayrıntıları, politikaların nasıl hayata geçirildiği üzerinde pek durulmaz. Turan ve Yaprak bu boşluğu gidermek için önemli bir katkı sunmuşlardır.

Mustafa Kemal Öztopal, Türkistan’ın hidrokarbon zenginliklerle değil, tabii güzelliklerle öne çıkan ve görece küçük aktörü Kırgızistan’ın dış politikasını tahlil ettiği çalışmasında, bu ülkenin kendine özgü demokrasi tecrübesini okurlara anlaşılır ve sürükleyici biçimde sunmaktadır.

Bu sayımızda yukarıdaki iki temanın dışında olan iki kıymetli makale bulunuyor. Selim Kurt ve Oğuzhan Kaya, sosyal medyanın terör örgütleri tarafından kullanılmasına ilişkin yaptıkları araştırmayı “Yeni Terörizm” Bağlamında Bir Manipülasyon Aracı Olarak Terör Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanımı: DAES Örneği” başlığıyla bizlerle buluşturdular. Çalışmada bir kavram olarak yeni terörizm üzerinde durulmakta ve münhasıran DAES’in sosyal medya propaganda unsurları üzerinden konu incelenmektedir.

TÜRKİZ’in bir önceki özel sayısında yayımlanması planlanmış olsa da teknik bir nedenle bu sayıya aktarılması zarureti ortaya çıkan çalışmasında Salim Gökçen, Türk İstiklal Marşı’nın şairi Mehmet Akif Ersoy’un vefatının Türk basınında nasıl yankı ve yansıma bulduğunu ortaya koymaktadır.

Tarihi zaferlerle dolu Türk milletinin genç nesillerinin bu sayımızdan daha fazla yararlanması ümidiyle, yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederek keyifli okumalar dilerim.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

MALAZGİRT’TE NE OLDU? İMPARATOR MU KAYBETTİ, SULTAN MI KAZANDI?

Erkan GÖKSU

Prof. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
erkangoksu@hotmail.com

Özet

Bizans kaynakları ve birçok modern araştırmacı, Malazgirt’teki Selçuklu galibiyetini, ya Bizans ordusundaki ihanet ve komplolarla ya da İmparator Romanos Diogenes’in ordunun sevk idaresindeki hatalarıyla açıklarlar. Savaşın galibi olan Sultan Alp Arslan ve Selçuklu ordusunun, savaşın sonucunun belirlenmesinde rolü ise pek fazla vurgulanmaz. Şüphesiz Bizans ordusu içerisindeki sürtüşme veya anlaşmazlıkların da Romanos’un bazı hatalı kararlarının da sonuç üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Ancak Bizans mağlubiyetini sadece ihanet ve komplolara bağlamak ve hezimetin büyük sorumluluğunu, kaybettiği savaş sonrasında önce tahtını, ardından da hayatını kaybeden mağlup İmparator Romanos’a yükleyerek galibin rolünü, stratejik ve taktiksel üstünlüğünü görmezden gelmek ya da küçümsemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Bu çalışmada, Sultan Alp Arslan’ın Bizans ordusuna karşı uyguladığı strateji taktığı ele alarak Malazgirt’i İmparator mu kaybetti, yoksa Sultan mı kazandı sorusuna cevap arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt Savaşı, Bizans ordusu, Selçuklu ordusu, İmparator Romanos Diogenes’in savaş stratejisi, Sultan Alp Arslan’ın savaş stratejisi

Abstract

Byzantine sources and many modern scholars attribute to the Seljuk victory at Manzikert to either with the plots and betrayals or instigation faults in emperor Romanos Diogenes’ host. But it is not emphasized so much to victorious Seljuk Sultan Alp Arslan and the Seljuk army in determining the outcome of the war. Also, it is not certainly denied to Romanos Diogenes’ bad decisions and conflicts in the Byzantine army in the result. However, only to connect defeat of

Byzantine with conspiracies and betrayal and to ignore or underestimate by burdening great responsibility of defeat emperor Diogenes who firstly lost throne and then his life is not realistic approach. It will be look for an answer to the question whether lost the Emperor or the Sultan won to the battle of Manzikert by considering the military tactics used by the Sultan against the Byzantine army in this article.

Keywords: *The Battle of Manzikert, The Byzantine army, The Seljuk army, Military tactics of the Emperor Romanos Diogenes, Military tactics of the Sultan Alp Arslan*

Giriş

Malazgirt Savaşı, sadece Bizans ve Selçuklular için değil, kadim Doğu ve Batı ilişkileri bakımından da son derece önemlidir. Bu bakımdan bazı Batılı araştırmacıların, Bizans'ın bu mağlubiyetle büyük bir kayba uğramadığı, Bizans askerî gücünün bu hezimetten fazla etkilenmediği şeklindeki görüşleri gerçeği yansıtmaz. Bu savaşla birlikte Bizans, tarihin derinliklerine gömülmemiş olsa da siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik sıkıntıları için çözüm üretme yeteneğini ve gücünü tamamen kaybetmiş, Anadolu'da da Balkanlar'da da eski güç ve kudretine hiçbir zaman geri dönememiştir. Devletin yıkıldığı 1453 senesine kadar, Bizans siyasetindeki en önemli güç artık Türkler olmuştur. Malazgirt'ten hemen sonra Anadolu'nun farklı noktalarında teşekkül eden Türk devlet ve beylikleri, Türk-Bizans sınırını Marmara sahillerine kadar götürmüş, Anadolu'da önceden beri mevcut olan Türk nüfusu, siyasal yapılarıyla da bu coğrafyanın aslî unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bunlardan özellikle Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'yu her bakımdan Türk yurdu haline getirerek varlığını 14. yüzyıl başlarına kadar devam ettirmiş, daha sonra ise bütün tarihi mirasını Osmanlı Devleti'ne aktarmak suretiyle Türk tarihinin seyrine yepyeni bir yön kazandırmıştır.

Bizans kaynakları, Romanos'un mağlubiyetini, Sultan Alp Arslan'ın ya da Selçuklu ordusunun üstünlüğünden çok, Bizans ordusunda vuku bulan ihanet ve komplolarla izah etmeye çalışmışlardır. Onlara göre Romanos Diogenes, kaçan düşman askerlerini akşama kadar takip ettikten sonra karanlığın çökmesi üzerine endişeye kapılarak takibe son vermiş ve ordugâhına gelmek üzere çekilmeye başlamıştır. Fakat İmparatorluk sancağının geri döndüğünü gören geri saflardaki askerler, İmparatorun mağlup olduğunu düşünerek hep birlikte firar etmişler ve böylece büyük bir paniğe sebep olmuşlardır. Yine Bizans kaynaklarının ifadesine göre önceki İmparatorun kardeşinin oğlu Andronikos Doukas, hükümdarlığına sıcak bakmadığı Romanos'a karşı bir kumpas kurmuş ve İmparatorun yenildiği şayiasını bilinçli olarak yaymıştır. Bunu Romanos'un öldürüldüğü ya da esir edildiği gibi şeklindeki şayialar takip etmiş, böylece askerler arasındaki disiplin bütünüyle bozulmuştur. Bizanslılar bozgun hâlinde kaçmaya başlarken durumu gören Romanos, geri dönerek orduyu toplamaya çalışmış, ancak o sırada karşı saldırıya geçen Türklere karşı cesurca savaşmasına rağmen hezimete engel olmamıştır.¹ (Mihail Attaleiates 2008: 165-166; Ioannes Zonaras 2008: 133-135; Nikephoros Byrennios 2008: 54-55)

Şüphesiz kaynaklarda belirtilen bu durumun, yani Bizans ordusu içerisindeki sürtüşme veya anlaşmazlıkların, olayların gelişimi üzerinde belirli bir etkisinin olduğu inkâr edilemez. Ancak Bizans mağlubiyetini sadece buna bağlayarak ya da hezimetin sorumluluğunu, kaybettiği savaş sonrasında önce tahtını, ardından da hayatını kaybeden mağlup İmparator Romanos'a yükleyerek, galibin

---

¹ O gün savaş meydanında olan Bizans tarih yazarı Attaleiates, Bizans ordusunun çaresizliği şöyle anlatır: "Sonunda Türkler bizi her noktadan kuşattılar; o zaman her birimiz, var olan bütün gücümüzle ve elimizden geldiğince hızlı bir biçimde kaçarak, kendimizi kurtarmaya çabaladık. Düşmanlar bizi topuğumuzun dibinden izleyerek takip ettiler; içimizden kimini öldürdüler, kimini tutsak ettiler ve kimini atlarıyla ezdiler. Felaketimiz, anlatılacak gibi değildi; her ağta ve figana baskındı." Attaleiates, s.167.

rolünü, stratejik ve taktiksel üstünlüğünü görmezden gelmek ya da küçümsemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Nitekim gelişmeler dikkatle incelendiğinde, Bizans ordusunun yaşadığı büyük mağlubiyetin, içerisinde bulunduğu durumdan çok, Sultan Alp Arslan'ın stratejik hamleleri neticesinde yaşandığı çok açıktır. Öyle ki, o sırada Mısır Fâtimileri üzerine bir sefere çıkmış olan ve dolayısıyla istikametini ve bütün savaş gücünü buna göre tanzim eden Sultan Alp Arslan'ın, Anadolu'daki Türk varlığına son vermek amacıyla düzenlediği 1068, 1069 ve 1070 seferlerinde başarısız olduktan sonra, büyük bir orduyla üzerine gelen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in harekâtından haberdar olduktan hemen sonra ona karşı uyguladığı stratejiyle Bizans ordusunu şaşkına çevirerek savaşı, daha savaş meydanına gelmeden kazandığı söylenebilir.

Sultan Alp Arslan Fâtımiler üzerine gitmek üzere Halep'te bulunduğu sırada bir Bizans elçilik heyeti huzuruna geldi (26 Nisan 1071). 13 Mart 1071'de Anadolu seferine çıkan Romanos Diogenes'in muhtemelen Sivas'tayken gönderdiği bu elçilik heyeti, İmparator Erzurum yolundayken Halep'e ulaştı. Leo Diabatenos'un başkanlığındaki heyet, Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktığında Sultan, Halep işini yoluna koymuş ve Mısır üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamlamıştı. Bizans elçisi Selçukluların ele geçirmiş olduğu Erciş, Ahlat, Malazgirt ve Menbiç'in Bizans'a geri verilmesi ve Sultanın İmparatora vergi ödemesi teklifini şiddetle reddetti. İmparator bu teklifle kalmamış, eğer bu istekleri kabul etmezse büyük bir orduyla üzerine doğru gelmekte olduğunu belirterek, Sultanı tehdit etmişti. Sultan Alp Arslan, "Geleceği varsa gelsin, alacağı varsa alsın. Biz hazırız ve onu bekliyoruz." diyerek elçiyi sert bir şekilde geri gönderdi. (Şibt İbnü'l-Cevzi 2011: 256; Sevim 1971: 52; Ahmed b. Mahmûd 1977: 91; Eyice 1971: 39; Piyadeoğlu 2017: 171; Kesik 2013: 72; Alican 2017: 98-100) Bununla birlikte Bizans ordusunun sayısı ve amacı hakkında elçiden aldığı ilk bilgiler, hiç de iç açıcı değildi. Ani gelişen bu durum karşısında hemen Anadolu'ya geçmeli ve İmparatoru en uygun yerde ve zamanda karşılamalıydı. Aksi takdirde çok geç olabilirdi. Diğer yandan Mısır seferini de iptal

etmek istemiyordu. Çok hızlı karar vermeliydi. Bir müddet düşündü ve emîrlerinden Aytegin ile Halep Mirdâsî Emîri Mahmûd'a Mısır seferini devam ettirmelerini buyurdu. Kendisi de ordusunun büyük bölümünü bölgede bırakarak hassa birliği ve az sayıda kuvvetle hızlı bir şekilde Bizans ordusunu karşılamak üzere hareket etti (26 Nisan 1071). Eğer geç kalırsa sadece bugünkü Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu değil, neredeyse bütün Müslüman coğrafyası Bizans iş-galiyle karşı karşıya kalabilirdi.

Alp Arslan'ın, Bizans ordusuna karşı süratle hareket ettiği muhakkak olmakla birlikte, döneme ait kaynaklarda yer alan farklı rivayetler, bu harekâta dair ayrıntıların tespitini zorlaştırıyor. Öyle ki, Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordusunun hareketinden Halep'te iken haberdar olduğu neredeyse kesin olmakla birlikte, bu bilgi bile farklı kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmiş, söz gelimi bazıları Azerbaycan'daki Hoy (İbnü'l-Esîr 2016: X,71) ve Selmas'a (Hüseynî 1999: 32-33), bazıları Irak'a (İbnü'l-Ezrak 1959: 174), bazıları ise el-Cezîre'ye (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2011: 257) işaret etmişlerdir.

Aynı şekilde sultanın Halep'le Malazgirt arasında takip ettiği güzergâh ve bu esnada meydana gelen hadiseler hakkında da farklı rivayetler mevcuttur. Bazı kaynaklar sultanın Halep'ten sonra ilk olarak Urfa'ya geldiğini söylerken (Urfalı Mateos ve Papaz Grigor'un Zeyli 2000: 141; Symbat 2005: 37), bazıları Musul'a (İbnü'l-Ezrak 1959: 176), bazıları Azerbaycan'a (Bundârî 1999: 37; Reşîdüddin 2010: 79), bazıları da Tebriz'e (Ahmed b. Mahmûd 1977: 92) gittiğini kaydediyor.

İslâm kaynaklarının, o bölge, hatta genel anlamda bütün İslâm âlemi için son derece önemli olan bu gelişmeler hakkında birbirinden çok farklı bilgiler vermiş olmaları şaşırtıcıdır. Öyle ki, bu farklılık, bir kaynağın verdiği bilgiyi, bir diğeri tarafından teyit etmeyi bile neredeyse imkânsız hale getiriyor. Şüphesiz bunun sebebini, söz konusu kaynakların en erken tarihlisinin bile Malazgirt Savaşı'ndan neredeyse yüz yıl sonra yazılmış olmasına veya Ortaçağ tarih yazıcılığının genel özelliklerinden kaynaklanan bazı sorunlara

bağlamak mümkündür. Ancak bu durumun -aşağıda da temas edeceğimiz üzere- Sultan Alp Arslan'ın uyguladığı askerî strateji ve taktiklerinin bir neticesi olarak ortaya çıkmış olabileceğini düşünmek büyük sultanın dehasını daha fazla yansıtan bir açıklama olacaktır.

Şöyle ki, şimdiye kadar üzerinde fazla durulmamış ya da farklı sebeplerle izaha çalışılmış olsa da Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordusunun harekâtından haberdar oluşundan itibaren attığı her adımın, verdiği her kararın ve yaptığı her manevranın kararlı, tutarlı ve kendinden emin bir stratejinin ürünü olduğu anlaşılıyor. Malazgirt Savaşı'na giden yolda çok başarılı bir strateji ve taktik uygulayan Sultan Alp Arslan, günümüzün çağdaş askerî strateji veya savaş sanatı literatüründe “sağlam pozisyon al”, “rakibini kör et”, “şekilsiz ol”, “her yere kulak yerleştir”, “dezenformasyon yap”, “hazırlık yap, her an hazır ol” ve “atak ol” (Aksoy 2017: 113-177) şeklinde ifade edilen temel strateji ilkelerinin gereğini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Buna bağlı olarak Selçuklu ordusunun harekâtı gizlenmiş, daha önemlisi etrafa yanlış bilgiler yayılmak suretiyle Bizans istihbaratı ve dolayısıyla imparator yanıltılmıştır. Böylece hem harekât planını ve güzergâhı gizlemek hem de düşmanını yanlış bilgilerle yanıltıp sonraki hamlelerde şaşırtmak suretiyle âdeta savaşı, daha başlamadan kazanmıştır. Bu durumda olayların birinci derecede şahidi olmayan, o konuyla ilgili yayılmış rivayetleri nakleden tarih yazarlarının da sultanın İran'a kaçtığı haberi gibi Selçuklular tarafından yapılan bilinçli dezenformasyondan etkilenmiş olmaları gayet doğal karşılanmalıdır.

Bizans ordusunun hareketinden Halep'te bulunduğu esnada haberdar olan sultan, ilk olarak ordusunu Fırat Nehri'nden geçirip Dicle'nin yukarısındaki düzlüklerde gizlemeyi planladı. Ancak bunu büyük bir gizlilik ve sürat içinde yapmalıydı. Hızlı hareket etmek zorunluluğu, Fırat Nehri'ni geçerken büyük sıkıntıya sebep oldu. Zira yılın o mevsimi, Toros dağlarında eriyen karlarla coşan Fırat'ın en zor, en tehlikeli zamanlarıydı. Zaman kaybına tahammülü olmayan Selçuklu ordusu, nehri “gemi ve kayığa binmeksizin atlarıyla”

geçmek zorunda kaldı ve büyük zayıat verdi. (Hüseyinî 1999: 32; Ahmed b. Mahmûd 1977: 91-92) Özellikle binek ve yük hayvanlarıyla erzakın önemli bir kısmı telef oldu. Bazı kaynaklarda sultanın kaçtığı haberiyle irtibatlandırılan bu durum (Ebû'l-Ferec 1999: I,320; Ahmed b.Mahmûd 1977: 91-92; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2011: 37; Urfalı Mateos 2000: 142)², orduda erzak sıkıntısının baş göstermesine yol açtı ki, bu sıkıntı, eğer önlem alınmazsa savaşın kendisinden bile daha tehlikeli bir hal alabilirdi. Nitekim Halep'te görüştüğü Bizans elçisi Leo Diabatenos da bu gelişmelere belki de bizzat şahit olmuş ve sultanın süratli hareketi esnasında ordunun zayıata uğradığını müşahede ederek durumu imparatora ilettiği. (Ahmed b. Mahmûd 1977: 92; Eyice 1971: 39; Sevim 1971: 53)

Sultan Alp Arslan'ın erzak sıkıntısına bir çözüm bulması gerekiyordu. Bu yüzden ordusundaki yorgun, hasta ve güçsüz Irak askerlerini terhis edip ordugâhlarına gönderdi. Terhis edilen askerler ordugâhlarına dönmek üzere yola koyuldular ve muhtemelen Musul'a gittiler. Musul'a yönelik bu hareketlilik, Bizans ordugâhına ulaşan sultanın Irak'a kaçtığına dair bilgiyi daha güvenilir hale getiren bir gelişmeydi. Belki de Sultan Alp Arslan, başından beri bunu planlamış, asıl güzergâhını gizlemek üzere orduyu Musul'a yönlendirmişti.

---

² Kaynakların Sultan Alp Arslan'ın süratli hareketi konusunu da çok farklı sebeplere bağlamaları, yukarıda bahsettiğimiz dezenformasyonun bir neticesi olmalıdır. Zira Ebû'l-Ferec bu süratli hareketi Afşin'in, "Önümüzde bizimle harp edecek kimse yoktur" haberini alan sultanın büyük bir sürat ve sevinçle hareketine bağlar. Mallarını taşıyan develerin birçoğu bu sürat yüzünden yolda helak olmuştur (Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, I, 320). Ahmed b. Mahmûd, durumu, "Sultan çok sıkıntı içinde olduğundan, gidişi firar eder gibiydi. Askerin yolda kalanına ve düşüp ölenine bakmıyordu. Sonra asker Fırat'ı yüzüp geçerken, çok at, katır, yük hayvanları, develer ve ağırlıklar mahvoldu." şeklinde anlatır (Ahmed b. Mahmûd, I, 91-92). Sıbt, olayı, "Suriye'den kaçır gibi" ifadelerle yer verirken (Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II-Sultan Alp Arslan Dönemi", s. 37), Mateos da "Sultan bir an evvel İran'a yetişmek için askerlerini firariler gibi ileri sürüyordu." der (Urfalı Mateos, s. 142).

Bazı kaynaklara göre yanında sadece 4000 kişiden oluşan hâssa kuvveti (gulâmlar) (Sıbt İbnü'l Cevzî 2011: 257; Ahmed b.Mahmûd 1977: 94) kalan Alp Arslan, beraberinde bulunan asker sayısını azaltmakla baş gösteren erzak sıkıntısını bir ölçüde gidermişti. Ancak imparatorun karşısına bu şekilde çıkamayacağını, ordu toplaması gerektiğini şüphesiz biliyordu. Ya asker toplamak için kendisi de doğuya doğru gidecek ya da yol güzergâhı ve çevre beldelere göndereceği emîr ve kumandanlar aracılığıyla toplanan birliklerin kendisine katılmasını bekleyecekti. Bu noktada kritik bir karar verdi. Kendisi Urfa'ya doğru hareket ederken, bir yandan da gerek Selçuklu emîr ve kumandanlarına gerekse bölgedeki mahallî emîrlere asker toplanması ve savaş hazırlıklarının yapılmasını buyurdu. Urfa önlerine geldiğinde kısa bir süre önce ona vergi vermeyi kabul eden Urfa hâkimi Dük Vasil, yeni bir savaşı göze alamadı ve Selçuklu ordusuna erzak gönderdi. Böylece sultanın erzak sıkıntısı ciddi ölçüde giderilmiş oldu. (Urfalı Mateos 2000: 141-142)

Savaşa ve savaş sonrası olası bir mağlubiyete karşı hazırlıklarını sürdüren sultan, bütün bunları büyük bir gizlilik içinde yapmaya gayret ediyor, buna karşılık imparatorun her hareketinden haberdar oluyordu. Bu güvenilir istihbarat akışı, bizzat kendisi tarafından görevlendiren casus ve haberciler yanında Bizans ordusunun geçtiği her yerde mevcut bulunan Türkmenler ve Türkmen beyleri aracılığıyla sağlanıyordu. Hatta sultanın Bizans karargâhında alınan her karardan bile haberdar olduğuna bakılırsa Bizans ordusu içinde bile sağlam haber kaynaklarının olduğu söylenebilirdi. (Nicolle 2013: 53-54) Nitekim doğuya kaçtığına dair asılsız haberlerin imparator tarafından gerçek zannedilmesinden sonra Bizans ordusunda oluşan cesaret ve rehaveti biliyor, stratejisini bunun üzerine kuruyordu.

Sultan Alp Arslan'ın savaşa ve savaş sonrası olası mağlubiyete karşı aldığı tedbirlerin en önemlisi, Azerbaycan'da Urmiye gölünün kuzeyinde bulunan Hoy-Selmas arasında ayrı bir ordu toplamasıydı. Sultan bu vazifeyi meliklik döneminden beri akıl hocası olan en güvenilir ve kabiliyetli adamı Vezir Nizâmülmülk'e vermişti. Sultan ayrıca eşi Seferiye Hatun, başta veliahdı Melikşah olmak üzere

çocukları ve hazineleri de Nizâmülmük'e emanet edip onları Tebriz veya daha kuvvetli bir ihtimalle Hemedan'a götürmesini ve güvenliklerini temin etmesini istedi. (İbnü'l-Esir 2016: 71; Sevim 2005: 626-627; Sıbt İbnü'l-Cevzi 2011: 257-258; Hüseyinî 1999: 34; Bundârî 1999: 37; Reşîdüddin 2010: 79; Ahmed b. Mahmûd 1977: 94-95; Piyadeoğlu 2017: 183-184; Alican 2017: 116-117; Cahen 1972: 89)

Kaynaklarda, sultanın bu emirleri nerede ve ne zaman verdiğine dair farklı bilgiler olsa da bize göre bu farklılık da Bizans istihbaratına karşı yürütülen bilgi dezenformasyonunun bir neticesiydi. Sultanın, eşi ve veliahdını en güvendiği insana, Vezir Nizâmülmük'e emanet ederek o an için en güvenli noktalar gibi görünen bir şehre göndermesi, genellikle büyük hesaplaşma öncesindeki kuvvetlerinin zayıflığına, olası bir mağlubiyette devletin geleceği konusunda yaşadığı endişeye bağlansa da aslında bu da sultanın yine çok önemli bir stratejik hamlesiydi. Nitekim sultan, Nizâmülmük'e sadece eşini, çocuklarını ve hazinelerini koruma görevini değil, Hoy civarında ikinci bir ordu toplaması emrini de vermişti. Bizans İmparatoru'nun tıpkı Alp Arslan'ın harekâtı gibi, Hoy'da toplanan bu ordudan da haberdar olamadığı göz önüne alınırsa, sultanın yanıltma ve şaşırtma taktiğinin, tıpkı kendi harekâtını gizlemede olduğu gibi bu ikinci orduyu gizlemek konusunda da son derece başarılı olduğu anlaşılıyor.

Sultanın, Nizâmülmük'e ikinci bir ordu toplamasını emrettiği Hoy, bu iş için son derece uygundu. Azerbaycan'ın doğusunda Urmiye gölünün kuzeyinde dağlarla çevrili bir havza üzerinde bulunan Hoy, Anadolu'nun girişinde önemli bir askerî üs konumundaydı. Sultan Alp Arslan, Urfa'dan sonra Diyarbakır ve Meyyâfârikîn'e gidip destek için çağırdığı kuvvetlerin kendisine katılmasını beklerken, Nizâmülmük Hoy'a ulaşmış, Tebriz, Hemedan, İsfahan ve belki de Bağdat gibi büyük şehirlerden, Selçuklu sultanlığının değişik köşelerinden ve tâbi meliklerden oluşan bir ordu toplanmaya başlamıştı. (Nicolle 2013: 50)

Sultan Alp Arslan Hoy'da ikinci ordu toplamakla, savaş hattının gerisinde ikinci bir ordugâh ya da karakol oluşturuyor, çağdaş strateji literatüründe "geri emniyeti/güvenliği" denilen tedbirleri almış bulunuyordu. Böylece yapacağı büyük savaş öncesinde karşılaşılabileceği herhangi bir sıkıntı halinde arkadan destek alabilmek veya rahatça geri dönebilmek için dönüş yolunu açık ve emniyet altında tutmayı hedefliyordu. Aksi takdirde, her türlü arka destekten ve geri çekilme imkânından mahrum kalınması durumunda sonucun felaket olacağı aşikârdı ki, Bizans ordusunun Malazgirt'te düştüğü vaziyette, bu stratejik hatanın, yani geri emniyeti ya da güvenliğinin ihmal edilmesinin büyük rolü vardı. Bu noktada eğer Malazgirt Savaşı mağlubiyetle neticelenmiş olsaydı bile, imparatoru yeni ve daha güçlü bir Selçuklu ordusunun karşılayacağı muhakkaktı.

Sultan Alp Arslan, Urfa'dan sonra âdetâ görünmez hale geldi. Bazıları onu Musul'da, bazıları el-Cezîre veya Irak'ta, bazıları ise Tebriz'de zannederken o aslında bu beldelerin hiçbirine gitmemişti. O, Diyarbakır ve Meyyâfârikîn üzerinden Van gölü havzasına geçmek ve Bizans'ı bu bölgede karşılamak düşüncesindeydi. Yol boyunca sultanın emri gereği orduya katılan birliklerle Selçuklu ordusunun sayısı artmıştı. Bununla birlikte eriyen kar sularının kabarttığı dereleri ve sarp dağlarla kaplı araziye aşmak son derece meşakkatli bir hale gelmişti. Bu yüzden ordunun bu menzilleri geçmesi, iki ay kadar sürdü. Bu sırada Erzurum'a ulaşmış olan imparatora hâlâ sultanın kaçtığına dair haberler geliyor, bu haberlerle mutlu olan imparator, sultanın kendisine doğru gelmekte olduğunu aklının ucuna bile getirmiyordu.

Savaşın yeri henüz belli değildiyse de büyük hesaplaşmanın Van gölü havzasında meydana geleceği kesindi. Yol boyunca meydana gelen katılımlar, Selçuklu ordusunun sayısını 50.000'e ulaştırmıştı. Bu askerlerin yanında Sultan Alp Arslan'a tâbi olup imzaladıkları tabiiyet (bağlılık) antlaşması gereği savaş zamanlarında Selçuklu ordusuna asker göndermek yükümlüğünde olan Mervânîler gibi bazı yerel hanedanlara bağlı kuvvetler ve aşiret birlikleri de sultanın emri uyarınca gelip orduya dâhil olmuşlardı. Sultan, imparatorun

ordusunu mağlup edebilmek için oldukça dikkatli ve stratejik davranıyordu. Alp Arslan, yaklaşmakta olan büyük savaş için deyim yerindeyse tüm ayrıntıları en ince ayrıntısına kadar düşünmüştü. Buna karşın İmparator Diogenes, Türk ordusundan sayıca üstün durumda olan ordusuna ve sahip olduğu ağır silahlara güveniyordu. Peki, sahip olduğu üstün kuvvetler gerçekten de savaşın seyrini değiştirebilecek miydi?

Sultan Alp Arslan, “düşmanın yakın, askerinin uzak olduğu” bir zamanda müthiş bir askerî stratejiyle kendisine sağlam bir konum belirlemiş, hazırlıklarını, harekât planını, kuvvetini ve hamlelerini ustalıklarla düşmandan gizlemeyi başarmıştı. Bunu yaparken de kendisi ve harekâtı hakkında bilinçli bir dezenformasyon ya da bilgi kirliliği yaratmak suretiyle Bizans imparatorunu yanıltmıştı.

Sultan Alp Arslan'ın son derece akıllı stratejisi sonucu ortaya çıkan asılsız istihbaratla rahatlayan Romanos Diogenes, seferin başlangıcından itibaren sürdürdüğü ihtiyatlı tavrını değiştirmişti. Erzurum'da ileri harekât için son hazırlıklarını yaparken bazı Selçuklu birlikleriyle karşılaşıldığına dair haberler gelse de bunları küçük savunma tedbirleri olarak değerlendiriyor, ciddi bir saldırıya uğrayacağına ihtimal vermiyordu. Olsa bile sayıca ezici bir üstünlüğe sahip Bizans birliklerinin, açık arazide Türk ordusunu ezip geçeceğinden, dağınık “barbar!” akıncılar olarak gördüğü Türk kuvvetlerine bin yıllık Roma kudretini ispatlayacağından emindi. Şu an onun en önemli düşüncesi kalabalık Bizans ordusunu, Türk akıncılarıyla iyice kuruyan bölgede açlığın pençesine düşürmemekti.

İmparator, tecrübeli ve temkinli hareket etmeyi tavsiye eden kumandanlarının uyarılarına rağmen Erzurum'da fazla kalmadı ve Malazgirt'e doğru yürüyüş emrini verdi. Bu esnada adamlarından en az iki ay idare edecek erzak biriktirmelerini istemişti. Bu denli büyük miktarda iâşe temini, ister istemez çok sayıda yük hayvanı ve araba gerektirecek, Bizans ordusunun yürüyüşünü yavaşlatacak olsa da mecburi bir tedbirdi. Yol boyunca dağınık Türk kuvvetleri görülüyor olsa da hem sultanın kaçtığına dair aldığı yanlış istihbarat hem de

güvendiği kumandanlardan Nikephoros Basilakes'in (Nicolle 2013: 24)³, "bunların bir avuç denecek kadar az sayıda bozgun artıkları" olduğuna dair görüşü imparatorun gözünü kör etmişti. Yol boyunca eline geçen Türk esirlerini öldürtüyor, doğunun kapılarının kendisine açıldığını sanıyordu.

Romanos, ordu Erzurum'dan yola çıktığı esnada bir Peçenek kıtasını Ahlat'ı ele geçirmeye yollamıştı. Bu hafif süvari kuvvetini, meşhur kumandan Rouselios komutasındaki 15.000 kişilik bir Frenk süvari kıtası takip etti. Bunlar Selçuklu garnizonlarından önce davranıp Ahlat hasadına el koyacak, böylece Bizans ordusuna erzak temin edeceklerdi. İmparator da diğer kuvvetlerin başında ilerlemeye devam edecek, bir süre önce Selçukluların eline geçmiş olan Malazgirt'i alıp ardından Ahlat'a yürüyecekti.

Ana kuvvetlerinin başında bulunan imparator, nispeten engelsiz ve engebesiz bir yol üzerinden ağır ağır doğuya ilerlemeye başladı. Yol üstünde bir Türkmen kuvvetinin dağıldığı ve nerede olduğu belli olmayan "Mempet" adlı bir hisarın ele geçirildiği bildiriliyordu. Romanos, ağır yük altında ezilen askerlerinin tepelik araziye aşabileceği bir noktaya, muhtemelen Pasinler'e ulaştıktan sonra yönünü güneye, Hınıs'a, oradan da Murat Nehri'ne çevirdi. Bizans ordusunun nerede ikiye bölündüğü açık olmasa bile Murat suyu kenarı bu iş için uygun bir yer olmalıydı.

İmparatorun Ahlat üzerine gönderdiği Rouselios da kuvvetlerinin başında ilerliyordu. Yol boyunca karşısına çıkan her şeyi tahrip ediyor, bölge halkını öldürüyordu. Fakat bu esnada hiç beklenmedik bir şey oldu. Rouselios komutasındaki Bizans öncüleri hiç ummadıkları bir

---

³ Malazgirt seferinin öncesinde Theodosiopolis dükü (Erzurum valisi) rütbesinde bulunan Ermeni kökenli bir Bizans generaliydi. Yiğitliği kadar tedbirsizlik ve aceleciliğiyle de nam salan Basilakes, Malazgirt Muharebesi'nin daha ilk anlarında esir düştü. Ama Sultan Alp Arslan tarafından serbest bırakıldı ve İstanbul'a döndü. Daha sonra Nikephoros Bryennios'un yerine Dıraç valiliğine (dük) tayin edildi. Bu çalkantılı dönemde öne çıkan birçok Bizanslı komutan gibi o da imparatorluk için mücadeleye girişti. Ancak başarılı olmadı ve gözlerine mil çekildi. Nicolle, s. 24.

anda karşılarında Selçuklu askerlerini buldular. 800 kişi civarında olduğu tahmin edilen bu Selçuklu birliği, ya sultan tarafından Ahlat'ı muhafaza için Selçuklu Emîri Sanduk et-Türkî kumandasında gönderilen birliklerdi ya da Ahlat'a yaklaşmış olan Sultan Alp Arslan'ın öncüleriydi. Her hâlükârda bu karşılaşma, Bizans kuvvetleriyle Selçuklular'ın Malazgirt öncesi ilk teması, ilk karşılaşmasıydı. Bu olaylar yaşanırken Sultan Alp Arslan da hızla Ahlat'a ulaşmış, büyük hesaplaşmaya çok az kalmıştı.

Sadece 800 kişiden oluşan Selçuklu kuvvetleri, araziye hâkim olmalarının da sağladığı avantajla klasik ani baskın ve vur kaç taktiğini uyguladılar ve 15.000 kişilik Bizans birliğini perişan ettiler. Beklemedikleri anda karşılaştıkları Selçuklu atlılarının oklarına karşı koyamayan Rouselios ve askerleri ağır bir hezimete uğradılar. Çoğu öldürüldü. Bir kısmı esir alınırken, çok azı kaçmayı başardı. Esir alınanlar arasında Rouselios da vardı. Onu elleri ve kolları bağlı şekilde sultanın huzuruna çıkardılar. Alp Arslan, şaşkın ve perişan Bizans komutanından imparator ve ordusu hakkındaki son havadisleri aldı. Bölgede yaptığı zulüm ve tahrip sebebiyle cezalandırıldıktan sonra Rouselios'un canını bağışladı.

İmparatorun hatırı sayılır bir kuvvetle Ahlat üzerine gönderdiği Rouselios'un komuta ettiği birliğin yanında büyük bir haç vardı. Ahşaptan mamul olmakla birlikte baş kısmı gümüşten olan bu haç, firuze parçaları ile süslü olup üzerinde yine gümüş bir mahfaza içerisinde korunmakta olan bir İncil bulunuyordu. İmparatorluk ordusunun simgelerinden biri olan bu büyük haç, öncü birliğin mağlup edilmesi ile birlikte Selçuklular'ın eline geçti. Sultan sevinerek "Bu, zafer alametidir" dedi ve haçı halifeye gönderilmek üzere Hemedan'a yollamalarını emretti. Bu hadise, büyük savaş öncesi Selçuklu ordusuna büyük bir moral kaynağı oldu (Bundârî 1999: 38; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2011: 258; Sevim 2005: 627; Sevim 1971: 63; İbnü'l-Esir 2016: 72; Ahmed b.Mahmûd 1977: 95; Alican 2017: 121)

Bu hadiseler yaşanırken Romanos Diogenes Malazgirt önlerindeydi. Fakat Rouselios'un akıbetinden henüz haberdar değildi. Malazgirt'in çok az sayıda askerle muhafaza edildiğini görünce, ordunun tamamının kuşatmaya katılmasına gerek görmedi ve bu defa daha büyük bir kuvveti, meşhur Joseph Tarkhaneotes kumandasında Rouselios'un ardından Ahlat'a gönderdi. Zira Ahlat onun sonraki durağı olacaktı ve bu konuda aklında en ufak bir şüphe yoktu. O, uzaktaki Sultan Alp Arslan'a doğru ilerlediğini zannederken, aslında Sultan Alp Arslan'ın ona doğru yaklaşmakta olduğunu farkında bile değildi.

İmparatorun Rouselios'a destek olması için Tarkhaneotes kumandasında gönderdiği bu kuvvetin sayısı 50.000 civarındaydı. Hatta bir Bizans kaynağına göre ana karargâhtaki asker sayısından daha fazlaydı ve ordunun en cesur, en tecrübeli savaşçılarıydı. Ancak Tarkhaneotes biraz ilerledikten sonra Rouselios'un başına gelenleri öğrendi. Yine de Alp Arslan'ın kaçtığı haberine öyle inanmışlardı ki, Rouselios'u hezimete uğratanların yıllardır Anadolu'nun her tarafında karşılaştıkları az sayıdaki Türkmen birlikleri olduğunu zannediyor, meselenin ciddiyeti kavrayamıyordu. Bu yüzden yolda fazla oyalanmadan Ahlat önlerine gitmekten, sayı üstünlüğüne sahip ordusuyla Ahlat'ı kuşatmaktan ve bu arada surların dışındaki bağ ve bahçelerin ürünlerini ele geçirerek arkadan gelen ana Bizans ordusuna iâşe sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Fakat Ahlat'a yaklaşınca Sultan Alp Arslan'ın bölgede olduğunu öğrendi ve büyük bir korkuya kapıldı. Gelişmeleri imparatora bildirme fırsatı bile bulamadan ya da gerek duymadan bölgeden uzaklaşmayı tercih etti (Mihail Attaleiates 2008: 154-162; Ioannes Zonaras 2008: 133-135; Nicolle 2013: 57; Cahen 1972: 91; Eyice 1971: 37-40; Sevim 1971: 60-63; Piyadeoğlu 2017: 178-181; Alican 2017: 121-124)

Bizans ve Ermeni vekâyinâmeleri, yaklaşmakta olan büyük tehlike hakkında imparatoru uarmaya bile gerek görmeden kaçan

Roussel ile Tarkhaneiotēs⁴ korkaklık veya ihanetle itham etmek istemezler. Gerçekten de her iki kumandanın sahip olduğu şan ve şöret göz önünde bulundurulduğunda, imparatoru bu şekilde kaderine terk ederek bölgeden uzaklaşmış olmaları inanılacak gibi değildir. Bazı Batılı yazarlar bu konuyu şu şekilde açıklarlar:

“Bu eylemin en mantıklı izahı, karşılaşmanın yeri, Selçuklu kuvvetlerinin de iki ana harp nizamında bulunması ve arazi şartları gibi etkenlerle bağlantılı olmalıydı. Kaldı ki, Ahlat'a giren birliklerin çok daha büyük bir düşman ordusunun öncü kıtaları olduğunu bilmelerine imkân da yoktu. Şayet Alp Arslan Ahlat'ta değilse, pekâlâ Malazgirt'e yardım götürmek için tepelik arazide ilerliyor olabilirdi. Bu takdirde, Süphan dağının batı yamacını dolanan kestirme yolu kullanması kadar doğal bir şey olamazdı. Türk askerî geleneklerinden bilinen o ki, Ahlat önlerinde olan biten bir kez duyulduğunda, Selçuklu süvarisinin geri dönüp tepe yamaçlarından süratle hareket ederek Roussel ve Tarkhaneiotēs birlikleriyle Romanos'un arasındaki bağı koparması işten bile değildi. Eğer bu farazî yorum doğruysa, Bizans kumandanlarının göl kıyısı boyunca apar topar güneye çekilip vadi üzerinden Muş Kalesi'ne gitmeleri askerî bir mantığa dayanıyordu. (Nicolle 2013: 57)

---

⁴ Tarkhaneiotēs ailesi, II. Basileios zamanında (976-1025) tarih sahnesine çıkan ve Bizans İmparatorluğu'na hizmet eden ailelerden biridir. Ailenin adı, muhtemelen Trakya'nın Kypsela yakınlarındaki Tarkhaneion köyünden geliyor. Bununla birlikte Tarkhaneiotēsler'in Türk ya da Gürcü kökenli olduklarına dair de iddialar vardır. Bizans idaresinde üst düzey aristokratlar, zaman zaman da askerî komutan olarak görev yaptıkları için devletin siyasi ve askerî meselelerinde aktif bir rol oynamışlardır. Ailenin en meşhurlarından olan Joseph Tarkhaneiotēs, Romanos'un tecrübeli generallerinden biri olarak Malazgirt seferine katıldı. Bu seferde Bizans ordusunun üst düzey komutanlarından. Komutası altında 30-40.000 asker vardı. İmparator'un emri üzerine, Malazgirt Savaşı öncesinde Ahlat'ı ele geçirmek üzere o bölgeye hareket etti. Ancak buraya doğru hareketinden sonra muhtemelen ana Selçuklu kuvvetleriyle karşılaştı ve imparatora haber dahi vermeden savaş alanını terk etti. Onun bu hareketi ya da ihaneti, Bizans ordusunun savaşı kaybetmesinin en önemli sebepleri arasında gösterilir.

İmparator, Rouselios'un mağlubiyeti ve Tarkhaneiotes'in kaçışından habersiz Malazgirt'i aldı (23 Ağustos 1071). Kaleye muhafız yerleştiren imparator, Ahlat önlerinde alınan yenilgiden ve Alp Arslan'ın varlığından habersizdi. O, ordugâhta doyusya eğlenen askerlerin arasında zaferi kutlarken Malazgirt'in düştüğü haberi 40-50 km uzağındaki Alp Arslan'a ulaştı. Hemen Malazgirt'e doğru hareket eden Alp Arslan, 24 Ağustos günü Süphan dağının kuzey eteklerinde ordugâhını kurmuştu. Yüksek bir tepe üzerinden Bizans ordugâhını ve sahayı inceleyip savaş planlarını hazırladığından, yine aynı tepelere Selçuklu birliklerini yerleştirdiğinden imparatorun hiçbir şeyden haberi yoktu.

Bu sırada ordudaki hayvanlara yem aramak üzere ordugâhtan ayrılan bazı Bizans süvarileri, Selçuklular tarafından pusuya düşürüldü. Haberi alan imparator, Suriye ve Ermenistan'daki kuvvetleri kumanda eden ve bunları takviye olarak Bizans ordusuna getiren Basilakes'ten, Bizans süvarilerini pusuya düşüren kuvvetlerin kim olduklarını ve nereden geldiklerini öğrenmesini istedi. Sultanın ve ordusunun kaçtığından emin olan, Rouselios ve Tarkhaneiotes'in durumu hakkında hiçbir malumatı bulunmayan Basilakes, Bizans süvarilerinin karşılaştığı Selçuklu birliklerinin Ahlat Kalesi'ndeki Türk garnizonundan olduklarını ve etrafi yağma etmek için dışarı çıkmış olacaklarını söyledi. Şaşılacak şekilde ne imparatorun ne de ordunun kumanda kademesinin, Bizans ordugâhının çok yakınına kadar gelerek büyük savaş için tedbirlerini alan ve hazırlıklarını yapan Selçuklu kuvvetlerinden haberi bulunuyordu.

İmparator yine de Nikephoros Bryennios kumandasında bir birliği onların üzerine gönderdi. Nikephoros Bryennios, Selçuklular'ın zannedildiği kadar az sayıda olmadıklarını görünce telaşlandı. Dört bir taraf düşman kaynıyor, Bizanslı savaşçılar sinsi pusulara çekiliyordu. Tam bir çembere hapsolup sıkışmak an meselesiydi. Şahit olduğu bu manzaradan sonra belki de Bizans ordusunu bekleyen tehlikenin ilk defa o farkına varıyordu. Durumu hemen imparatora bildirdi ve yardımcı kuvvet istedi. Fakat imparator, daha önce de ciddi tenkitlerine maruz kaldığı Nikephoros'un

bu yardım çağrısını fazla önemsemedi ve onu korkaklıkla suçladı. Bizans karargâhı, Nikephoros'un karşılaştığı kuvvetlerin Selçuklu ordusunun öncüleri olabileceği ihtimalini aklına bile getirmese de bu savaşçılar daha önce bildikleri Türkler'den daha gözü pek ve usta savaşçılardı. Korkusuzca Bizans askerlerinin arasına dalıyorlar ve hasımlarını göğüs göğüse mücadeleye zorluyorlardı. Bizanslılar'ın, her zamanki Türkmenler'le değil, çok daha disiplinli, iradeli ve sıkı talimli bir Selçuklu kuvvetiyle karşı karşıya oldukları kesindi.

İmparator, Nikephoros'un başaramadığı işi, yani çevredeki Selçuklu atlılarını temizleme işini bu sefer Basilakes'e verdi. Basilakes'in yeni birliklerle geldiğini gören Türk atlıları, Bizanslılar'ı savaşa çekmek için onların yakınlarına kadar geldiler. Ardından birdenbire kaçıyormuş gibi geri çekilmeye başladılar. Bunların gerçek Türk ordusundan değil, sadece Ahlat Kalesi yağmacılarından olduklarını imparatora ispatlamak isteyen Basilakes ve yanında bulunan birlikler tedbirsizce ileri atılıp onları takibe koyuldular. Basilakes ve askerleri karargâhtan iyice uzaklaştıktan sonra kaçtıklarını zannettikleri Türk atlılarının aniden geri dönüp saldırımları neticesinde öyle bir bozguna uğradılar ki, Bizans askerlerinden bu felaketi geriye bildirecek tek bir haberci bile kalmamış, kumandan Basilakes ise esir düşmüştü.

Basilakes'in akıbetinden habersiz olan imparator, onun ardından bir tedbir olarak Nikephoros Bryennios idaresinde bir kuvvet daha gönderdi. Nikephoros arazide ilerliyor, ancak dost veya düşman hiç kimseyle karşılaşmıyordu. Durumdan şüphelense de ilerlemeye devam etti. Biraz sonra uzaklarda, bazı tepelerde Türk atlılarının olduğunu fark edince endişesi arttı. O esnada Basilakes'in imha edilen kuvvetlerinin cesetleriyle karşılaştı. Ölmek üzere olan yaralı bir Bizans askeri görünce hemen yanına gitti. Son nefesinde olan biteni anlatmaya çalışan bu adamı dinlerken Türk atlıları birden tepelerden indiler ve Nikephoros ve adamlarının etrafını sardılar. Çok hızlı gelişen bu Türk taarruzu karşısında durmak mümkün değildi. Belki Bizans ordugâhına kaçabilirlerse canlarını kurtarabilirlerdi. Ancak etrafları sarılmış, çok müşkül bir duruma düşmüşlerdi. Bu

sırada göğsünden bir mızrak ve sırtından zırhını delip giren iki ok yarası alan Nikephoros, çemberi yarmayı başardı ve bin bir zorlukla az sayıda askeriyile birlikte ordugâha ulaştı.

Üst üste yaşanan mağlubiyetlerin öğrenilmesi, Bizans karar-gâhında bir kargaşaya sebep oldu. Canını ordugâha atan Bizans askerleri dehşet ve korkuyla dağınık bir şekilde buraya geliyor, her tarafta yaralıların çığlık ve inlemeleriyle onları tedavi etmeye çalışan tabip ve sağlık görevlilerinin telaşlı sesleri duyuluyordu. Bu esnada daha önce esir edilmiş bazı Selçuklu askerleri, bu kargaşadan istifadeyle kaçmaya teşebbüs ettiler. Bunlardan bazıları kaçmayı başardı, ama birçoğu başarısız olup öldürüldü. Bütün bunlardan sonra Bizans ordugâhı etrafında görülen muharebe gücü yüksek Türk atlılarının bölgesel Türkmen güçleri olmadığı ve zannedildiğinin aksine Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordugâhının çok yakınlarında bulunduğu anlaşıldı.

Ancak iş işten geçmişti. İmparator, aldığı yanlış istihbaratların da etkisiyle rahat ve tedbirsiz davranıp ordusunu çok sayıda parçaya bölmesinin bedelini ödüyor, çaresizce kuvvetlerinin önemli bir kısmının daha muharebeye girmeden imha edilmesine ya da dağılmasına şahit oluyordu. Bu sırada Sultan Alp Arslan gelmiş ve ordusunun su sıkıntısı çekmemesi için, bu yörelerdeki dağlardan inen birkaç küçük kolla beslenen bir çay kenarında karargâhını kurmuştu. Hacıhan ile Hözdemir arasında olduğu bilinen ve Zahva (Zaho, Zehve, Zahva)⁵ ismiyle anılan düzlüğe hâkim tepelere mevzilenen Selçuklu birlikleri hem Bizans ordugâhını hem de savaşın yaşanacağı Zahva ovasını tamamen kontrol altında bulunduruyorlardı. Tepe yamaçlarında, yaylaya yukarıdan baktığı halde aşağıdan görünmeyen, Malazgirt'in güney ve güneydoğusuna

---

⁵ Kaynakların Zahva şeklinde kaydettiği ova, zaman içinde Bitlis'le Tatvan arasında bulunan ve nispeten daha tanınmış bir düzlüğün adı olan Rahva'yla karıştırılmış ve Malazgirt Savaşı'nın mevkii Rahva ovası olarak kabul edilmiştir. Hâlbuki savaşın mevkii Rahva ovası değil, Zahva'dır.

uzanan bu sağlam ordugâh, savaş öncesinde Selçuklu ordusuna stratejik bir üstünlük kazandırmıştı.

Bütün sefer planları altüst olan Romanos Diogenes, uzaklarda sandığı Alp Arslan'ın burnunun dibine kadar gelmiş olmasını şaşkınlıkla karşılasa da hemen ordusunun kalan kısımlarını toplamaya ve savaşa hazırlanmaya başladı. Artık Ahlat'a gitmesinin bir faydası olmadığı gibi, güvenli de değildi. Bu arada imparator, büyük bir kuvvetle Ahlat'a göndermiş olduğu Tarkhaneiotes'i çağırıldı. Hâlbuki Tarkhaneiotes bölgeyi çoktan terk etmişti. Oradan da ümidine kesen imparatorun, orduyu önünde uzanan düzlüğe indirip askerlerine harp nizamı almalarını emretmekten başka seçeneği yoktu.

Sonuç

Görüldüğü üzere Sultan Alp Arslan, uyguladığı başarılı stratejisiyle Bizans ordusunun tedbir ve hazırlığını bozup düşmanını hataya sürüklemişti. Psellos'un da yaşananları değerlendirirken ifade ettiği gibi İmparator, Sultanın yanıltıcı taktikleri karşısında geri güvenlik tedbiri bile almadan ilerlemiş, Selçuklular da hiç hissettirmeden onu daha da ileriye doğru çekmek için her şeyi yapmışlardı. Bu taktiği birkaç defa tekrarlamış ve bazı Bizans kumandanlarını ve birliklerini ortadan kaldırmışlardı (Mihail Psellos 1992: 228-229) Daha esas muharebeye girişmeden Bizans ordusunun önemli bir kısmı ya imha edilmiş ya da kaçmaya mecbur kalmıştı. Artık son ve büyük hesaplaşmanın vakti gelmişti. Büyük ümitler beslediği Tarkhaneiotes'in kaçmış olduğunu öğrenen İmparator Diogenes'in fazla seçeneği yoktu. Bütün planları ve stratejisi suya düşmüş, Sultan Alp Arslan'ın plan ve stratejisine boyun eğerek, onun istediği yerde, zamanda ve şekilde savaşa mecbur kalmıştı. Diğer bir ifadeyle Sultan Alp Arslan, İmparator Romanos'u aslında savaş meydanına gelmeden mağlup etmişti. 26 Ağustos 1071'de de son darbeyi vurdu. Bu durumda savaşın neticesini belirleyen esas unsurun, Bizans ordusundaki komplolar ya da İmparatorun hataları değil, Sultan Alp Arslan'ın stratejik hamleleri olduğu muhakkaktı.

Kaynakça

- Aksoy, M. (2017). *Savaşçının Dokuz İlkesi*. İstanbul: Historia Yayınları.
- Alican, M. (2017). *Kiyametın İlk Günü Malazgirt 1071*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Bundârî (1999). *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Üsra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. (Çev. Kıvamüddin Burslan), Ankara: TTK.
- Cahen, C. (1972). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*. (çev. Zeynep Kerman), Türkiye Mecmuası, XVII.
- Ebü'l-Ferec (1999). *Ebü'l-Ferec Tarihi*, I. (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK.
- Eyice, S. (1971). *Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenis*. Ankara: TTK.
- Hüseyinî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*. (Çev. Necati Lugal), Ankara: TTK.
- Ioannes Zonaras (2008). *Tarihlerin Özeti*. (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İbnü'l-Esîr (2016). *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, X. (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Ocak Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak (1959). *Târîhu'l-Fârikî* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire.
- Kesik, M. (2013). *1071 Malazgirt*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mahmud b. Ahmed B. (1977). *Selçuknâme*, I. (yay. Erdoğan Merçil), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Mihail Attaleiates (2008). *Tarih*. (çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mihail Psellos (1992). *Khronographia*. (Çev. Işın Demirkent), Ankara: TTK.
- Nicolle, D. (2013). *Malazgirt 1071*. (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nikephoros Bryennios (2008). *Tarihin Özü*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2017). *Sultan Alp Arslan*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Reşidüddin Fazlullah (2010). *Câmiu't-Tevârîh-Selçuklu Devleti (Zikr-İ Târîh-İ Âl-i Selçûk)*, (haz. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Sevim, A., (1971). *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara: TTK.

- Sevim, A., (2005), *İbnü'l-Adim'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*. Makaleler, II (haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Ankara: TTK.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, (2011). *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-A'Yân* (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme Ali Sevim). Ankara: TTK.
- Symbat, Chronicle (2005), (Çev. Robert Bedrosian), New Jersey.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (92-1136) *Ve Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162) (2000), (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara: TTK.

MALAZGİRT SAVAŞI SONRASI KURULAN TÜRK BEYLİKLERİNİN ANADOLUDAKİ İZLERİ

Kader ALTIN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
kpolat@erzincan.edu.tr

Özet

Anadolu, tarihî süreç içerisinde birçok milleti, dini ve devleti bünyesinde barındırmış yapısı içerisinde birçok kültüre ayak uydurmuş bir coğrafyaya sahiptir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini başlatan Merv şehrindeki büyük kurultayda Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirecek fetih politikasının yol haritası çizilmiş ve bu doğrultuda Anadolu ya büyük bir fetih hareketi başlamıştır. Anadolu'nun bir Türk yurdu haline getirilmesi uğruna yapılan bu mücadeleler sonucu Türkler için Anadolu artık bir vatan olmuştur. Sultan Alp Arslan ile birlikte savaşa katılan komutanlar, Doğu Anadolu'da ilk Türk beyliklerini kurdular. Sultan Alparslan, Malazgirt zaferiyle Serhat Çukuru diye adlandırılan Kars, Kağızman, Tuzluca, Iğdır bölgelerinin tamamını ülke topraklarına kattı. Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği diğer Türkmen birlikleri, Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar akınlarda bulunarak buralarını ele geçirdiler. Zaferden sonra Erzurum ve çevresinde Saltuklular (1072-1202), Ahlat ve Batı Azerbaycan'da Ahlatşahlar veya Sökmenoğulları (1110-1207), Erzincan ve Divriği çevresinde Mengücekliler (1080-1228), Orta ve Kuzey Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları (1084-1393), Diyarbakır'da Yinaloğulları (1098- 1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Hasankeyf, Mardin, Harput merkez olmak üzere Diyarbakır ve Mardin yöresinde Artuklular (1102-1409) adları ile çeşitli beylikler kurulmuş ve Anadolu'nun Türk yurdu olmasında büyük bir misyon üstlenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt Savaşı, Sultan Alp Arslan, Anadolu, Türkler, Anadolu Beylikleri

Abstract

Anatolia has specific geographical areas that have kept up with many cultures in its structure hosting many nations, religions, and states throughout the historical proces. The road map of the conquest policy that would realize the Turkish world domination ideal was drawn in the great congress held in the city of Marw, which started the establishment process of the Great Seljuk State, and a great conquest movement began in Anatolia in this direction. As a result of these struggles that were made for the sake of making Anatolia the homeland of the Turks, Anatolia became the homeland for the Turks. The commanders who participated in the war with Sultan Alp Arslan established the first Turkish principalities in Eastern Anatolia. Sultan Alparslan included all of the Kars, Kağızman, Tuzluca, and Iğdır regions, which were called the Serhat Pit, to the territory of the state with the victory of Malazgirt. Other Turkmen troops that were sent by Yakuti from Azerbaijan and Erran raided as far as Erzurum, Erzincan, and Kemah, and captured these areas. After the victory, various principalities were established under the name of Saltuks (1072-1202) in Erzurum and its surroundings, Ahlatshahs or Sökmenoğulları (1110-1207) in Ahlat and Western Azerbaijan, Mengüceks (1080-1228) around Erzincan and Divriği, Danishmends in Central and North Anatolia (1080-1178), Dilmaçoğulları (1084-1393) in Bitlis and Erzen, Yinaloğulları (1098-1183) in Diyarbakır, Çubukoğulları in Harput (1085-1113), Artuks (1102-1409) in Diyarbakır and Mardin area, mainly in Hasankeyf, Mardin and Harput, which undertook a great mission in making Anatolia the Turkish homeland.

Keywords: Malazgirt Battle, Sultan Alp Arslan, Anatolia, The Turks, Anatolian Principalities

Giriş

Anadolu'nun Türk-İslam yurdu haline gelmesinde elbette birçok etken vardır. Türk orduları, XI. yüzyıl içinde Türklerin kaderini belirleyen iki büyük zafer kazanmışlardır. Bunlardan biri Dandanakan Savaşı (1040), diğeri ise Malazgirt zaferidir (1071). Dandanakan zaferiyle Türklüğün önüne İslâm dünyası, Malazgirt zaferiyle de bütünüyle Anadolu açılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları, siyasi ve sosyal açıdan önemli değişikliklere sahne olamaya başlamış, bölgeye gelen yoğun Türkmen göçünü

Horasan ve Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgaları da katılmıştır. Başlangıçta düzensiz göçmen kitlelerinin hareketi ile başlayan bu süreç, bir süre sonra Selçuklu Devleti tarafından artık bir iskân politikası haline aldı. 1071 Malazgirt savaşı sonrası da beylikler aracılığı ile Anadolu'yu yurt edinme süreci başlamıştır.

Anadolu'ya gelen Türkmenler, burayı kendileri için yaşanacak bir hale getirebilmek adına çok büyük imar çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle bir taraftan iskân hareketleri, diğer taraftan da işgal edilen ya da yeni kurulan şehirlerde Selçuklu hükümdarları, devlet adamları ve Anadolu'da beyliklerin başında bulunan beyler tarafından çok sayıda vakıf, cami, mescid, çeşme, köprü, medrese, han, hamam v.b. sosyal, kültürel ve mimari alanlardaki eserleriyle Anadolu'nun Türkleşmesinde rol oynamışlardır.

Saltuklular

İlk Selçuklu fetihleri esnasında Doğu Anadolu'da kurulan ilk beylik Saltuklulardır. Sultan Alparslan'ın, Erzurum ve civarını Ebu'l Kasım Saltuk'a ikta olarak verdiği ve devletin adını da kurucusunun adından aldığı anlıyoruz. Erzurum dışında Bayburt, Tercan, İpsir, Oltu, Micingert, Kaçmaz ve bölgedeki diğer bazı kaleleri de beyliğin topraklarına katmıştır.¹ Saltuklu devletinin en dikkat çeken özelliklerinden birisi ticari ve askeri öneme sahip olan yolların kavşak noktasında bulunmasıdır.² Akdeniz limanlarından (Antalya ve Alanya) ve Suriye'den hareket edip; Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan üzerinden Kafkasya (Gürcistan ve Ermenistan üzerinden İran'a ulaşan veya Türkistan'dan Erzurum'a ve oradan da Trabzon ve

---

¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 16; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 345-346.

² Besim Darkot, "Erzurum", *İA*, İstanbul 1993, s. 340-345; Abdurrahman Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Yayınevi, İstanbul 1936, s. 6.

Akdeniz limanlarına ulaşan büyük kervan yolu ağı üzerinde, Ortaçağ Anadolu'sunda çok önemli bir merkez olmuştur.³

Saltuklular ilk önce Büyük Selçuklu Devletine tabii olmuş, sonra Azerbaycan atabeylerine, Irak Selçuklularına ve son olarak da Türkiye Selçuklularına tabii olmuştur.⁴ Saltukluların Erzurum bölgesindeki hükümdarlığı 130 yıl sürmüştür.⁵

Saltuklu Beyleri Erzurum'da cami, medrese, köprü, han, kervansaray, hamam, kümbet, hayır ve sanat eserleriyle süslemişlerdir. Erzurum'daki mevcut eserlerin çoğu XII. yy'da bölgenin hâkimi olan Saltuklu beylerine aittir.⁶ Anadolu'da Türk-İslam iskânı başladığında, bir şehirde ilk ihtiyaç duyulacak müesseselerden biri de muhakkak ki bir ana cami yani Ulu Cami'dir. Erzurum Ulu Cami'de bu dönemde yerini almıştır. Bölgenin Türkleşmesine ve İslamlaşmasına en büyük katkıyı bu dönemde yapılan veya onarılarak günümüze ulaşmasını sağlayan mimari eserlerdir. Saltuklular döneminde yapılan mimari eserler; Tepsi Minare, Ulu Cami, Emir Saltuk Türbesi, Kale Mescidi, Tercan'daki Mama Hatun Kümbeti ve Kervansarayı'dır.

Mengücekliler

Mengücekler Beyliğinin kurucusu, Sultan Alparslan ile Malazgirt Savaşı'na katılan Mengücek Gazi'dir. Mengücek Gazi, "fethedilen ülke fethedenindir" anlayışından hareketle Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki Karahisar'ı fethetmiş ve bu bölgeler kendisine iktâ olarak verilmiştir.⁷ Mengücek Gazi; Erzincan, Akşehir, Kemah,

³ Cevat R. Gürsot, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *TCD*, Yıl: XXII, S.26, İstanbul 1974, s. 28.

⁴ C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi*, (Trc: Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1992, s. 69.

⁵ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990, s. 158.

⁶ Faruk Sümer, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, S.272, Ankara, Nisan 1959, s. 14.

⁷ Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998, s. 2; Kemal Taşçı, "Ortaçağda Erzincan" *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 110.

Divriği, Şebinkarahisar ve çevresini fethetmiş ve merkezi Erzincan olmak üzere tarihi kaynaklarda Mengüçik = Mengüçük = Mengücek olarak geçen, ilk Türk devletlerinden biri olan Mengücek Devletini, Doğu Anadolu'nun sarp arazisi üzerinde kurmuş ve bu özelliği ile de tarihe geçmiştir. Bu tarihi devrin İslam kaynakları da doğrulamaktadır.⁸ Mengücek Beyliği, Anadolu da çok önemli bir stratejik mevkide bulunmaktadır. Bölgeler arasında geçişi sağlayan önemli kentlerden Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (Köğonya) kentlerini içine alan bir sahada kurulmuştur.⁹ Anadolu Selçukluları ve Mengücekli dönemlerinde oldukça önemli bir ticaret ve tarım şehri olan Erzincan Anadolu'yu İran'a bağlayan ticaret yolu üzerinde olması ve sulak tarım arazilerine sahip olması onu daha da geliştirmiş ve Anadolu'nun Ortaçağ'da en önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Beyliğin merkezi Kemah idi, Mengücekli beyliği, Saltuklu, Çubukoğlu, Danişmendliler gibi beylikler tarafından etrafı çevrili olduğu için bir uç (suğur) beylik değildi, bu da Mengücekli beyliğine istikrarı ve huzuru getirdi. Askeri ve siyasi anlamda daha dingin bir beylik olduğunu söyleyebiliriz. Bu istikrarlı süreç Mengücekli beyliğinin kültürel bir birikime sahip olmasını sağladı.¹⁰

Münecimbaşı'ya göre cesur ve akıllı bir bey olan Mengüçük Gazi bazen tek başına bazen de Danişmend Gazi ile birlikte Rumlar'a ve Gürcüler'e karşı gazalar yapmıştır.¹¹ Daha sonra beylik, Davud ve Süleyman arasında iki şubeye bölünmüştür. Erzincan ve Divriği şubeleri adı altında Davut'un hâkimiyetindeki sahalar Erzincan'dan

---

⁸ Reşideddin Fazlullah, *Camiü't Tevarih*, (Çev. Faruk Sümer-Ali Sevim) İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara, 1988, s. 61-62; Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 50-51

⁹ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 664; Kemal Taşcı, "Ortaçağ Dönemi İdari Yapı", *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 139.

¹⁰ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 664.

¹¹ Sümer, "Mengüçüklüler", İA, C.29, Ankara 2004, s. 139.

başka Kemah ve Şebinkarahisar'ı kapsarken, Süleyman Bey'in elinde sadece Divriği ve çevresi vardır.¹² 1151 yılında Erzincan kolunun başında bulunan Mengücek Beyi Davud karısı tarafından eski Türk âdeti uyarınca yayın kirişi ile boğdurulmak suretiyle öldürülmüş, ardından Divriği hâkimi Süleyman, öldürülen kardeşinin hanımı ile evlenmek suretiyle Erzincan'a da hâkim olmuştur.

Bu şekilde Mengücek Beyliği kısa süreli de olsa tek elde toplanmıştır. Mengücekli hanedanının en tanınmış beyi olan Fahreddin Behramşah akıllı, dürüst, ahlak sahibi, adil, şefkatli ve cömert bir hükümdar olarak tanınmış bundan dolayı kendisine her yerde saygı gösterilmiştir. Behramşah, II. Kılıcarşah'ın damadı olduğu gibi bazı Selçuklu hükümdarlarının da kayınbabası idi.¹³ Behramşah döneminde Mengücekli ülkesinin geniş ölçüde imar gördüğü ve halkın refah seviyesinin çok gelişmiş olduğu şüphesizdir. Bunun sonucunda bilhassa Erzincan büyük bir gelişme göstererek Anadolu'nun her bakımdan en başta gelen şehirlerinden biri durumuna yükselmiştir.¹⁴ Behramşah zamanında Anadolu'nun en önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelen Erzincan kenti, ünlü muta-savvıf Mevlâna Celaleddin'in babası Bahaeddin Veled'i dört yıl ağırlamış, ünlü âlim kendisi için inşa edilen medresede dersler vermiştir.¹⁵

Mengücekli Erzincan ve yöresine hâkim oldukları iki asra yakın bir sürede Selçuklu idari, mali, sosyal ve kültürel özelliklerini ortaya koymuş ve yaşatmıştır. Beyliğe ait pek çok mimari eser depremler dolayısıyla tahrip olup günümüze ulaşamamıştır. Ancak Divriği hala Selçuklu kent dokusunu korumaktadır.¹⁶

¹² Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 666; Merçil, Müslüman – Türk Devletleri Tarihi, s. 275.

¹³ Sümer, "Mengücekli", s. 139.

¹⁴ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 7.

¹⁵ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 667.

¹⁶ Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", s. 669.

Danışmendliler

Danışmendliler Oğuzlar'ın Çepni¹⁷ boyundan olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸ Devletin kurucusu Danışmend Gazi¹⁹ Malazgirt Zafeirne (1071) katılarak kendisine ikta edilen Sivas'ı fethederek beyliğin temellerini atmıştır. Daha sonrayı burayı merkez yaparak Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi, Çorum'u alarak hâkimiyet alanını genişletmiştir.²⁰

Danışmendlilerin yaklaşık 100 yıl egemenlik dönemlerinde yaptıkları kültürel faaliyetleri Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki alt yapısını oluşturmaktadır.²¹ Danışmendliler bilimsel bir kurum olan medreselerin kurulmasına önem vermiş ve buralardan önemli sayıda bilim adamı yetiştirerek himaye etmişlerdir. Böylece Türkler arasında Anadolu'daki ilk bilimsel faaliyetler Danışmend Beyliğinde başlamıştır. Böylece Maverâünnehir, Herat, Harezm gibi bölgelerden tıp, hukuk gibi alanlarda çalışmalar yapan bilim adamları Anadolu'ya gelmiştir.²² Anadolu'da telif

¹⁷ Bknz: Faruk Sümer, *Çepniler: Anadolu'nun Türkleşmesinde Önemli Bir Rol Oynayan Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

¹⁸ Necati Demir, *Danışmendliler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2018, s. 10.

¹⁹ Günümüzde Danışmend Gazi'nin Anadolu'ya gelişi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. M. Halil Yınanç eserinde Anadolu'nun fethi ile ilgili Danışmend-name'de yer alan bilgilerin yanlış olduğunu 1074 yılından itibaren Anadolu'da fetihler yapan kişinin Artuk Bey olduğunu söyler. Daha sonra onun Melikşah tarafından Irak'a gönderilmesi üzerine yerine Danışmend Gazi'nin geldiğini söylemektedir. (Bknz: M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1944, s. 87-89-101.) Osman Turan ise Danışmend Gazi'nin Anadolu'ya gelişinin 1080'lerde geldiğini belirtmektedir. (Bknz: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 115-116.)

²⁰ Abdülkerim Özaydın, "Danışmendliler", *İA*, C.8, İstanbul 1993, s.469-474./ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 280; Faruk Sümer, Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri, SAD, C.IV 1975, s. 197-207; Aksaraylı, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, Ankara 2000, s.16-17.

²¹ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 17; M. Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi", *1961 Yılı DİBD'inden Ayır Basım*, Ankara 1962, s. 95-97.

²² Kamil Şahin, "Kayseri'nin İlk Kadınlarından İsmail-el Herevi ve Danışmendli Döneminde Kayseri'de İlim", *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (Kayseri,*

edilen ilk Türkçe eser Hekim Bereket'in "Tuhfe-i Mübarızı" adlı tıp eseridir. Hilafet Gazi'ye sunulan eser daha sonra kendisinin isteği ve beğeni üzerine Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçe eser yazmaya teşvik eden Hilafet Gazi Danişmendli bir emirdir.²³ Yine bu dönemde Danişmend Gazi'ye "Keşfu'l- Akabe" adlı astronomi ilmine ait eser sunulmuştur.²⁴ XVI. yy'da Dede Korkut Hikâyeleri de Amasya'da derlenmesi Danişmendlilerin kültürel yapısını öne çıkarmaktadır.²⁵

Danişmendli Beyliğinin imar faaliyetlerine baktığımızda pek çok cami, medrese, mescid, tekke ve zaviyeler, kale ve surlar, hanlar, hamamlar ve köprüler inşa edilmiştir. Hâkim oldukları Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Çankırı, Amasya gibi şehirlerin hepsinde Ulu Cami bulunmaktadır.²⁶ Bunlardan başka Tokat Garipler Cami, Niksar Cin Cami, Kayseri Kölük Cami-Medresesi, Kayser Battal Cami bulunmaktadır. Danişmend Beyliğinde kurulan medreseler ise; Kayseri Melik Gazi Medresesi²⁷, Tokat Yağlıbasan Medresesi, Niksar Hacı Çıkrık

---

16-17 Nisan 1988) II, Kayseri 1988, s. 418; Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmasına Etkisi", *Belleten*, L/198, Ankara 1986, s. 679-692.

²³ Mikail Bayram, "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", *V. Milli Selçuklu ve Kültür Medeniyeti Bildirileri (Konya 25-26 Nisan 1995)*, SAM Yayınları, Konya 1996, s. 99.

²⁴ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *TAD*, I, TAE Yayınları, Konya 1994, s. 14-15.

²⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986, s. 5; Fahreddin Kırzioğlu, "Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznamelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Belleten*, L/198, 1987, s.925-928.

²⁶ Tuncer Baykara, "Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (Tokat 2-6 Temmuz 1986)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 291-294; Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, IX/4, Ankara 1951, s. 449.

²⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1977, s. 43; Yahya Akyüz, "Danişmendliler Döneminde Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1986, s. 13.

Medresesi²⁸, Amasya Hilafet Gazi Medresesi²⁹ bulunmaktadır. Danişmend Beyliğinde birçok türbe bulunmakla birlikte halkın en çok ziyaret ettiği türbeler: Niksar Melik Danişmend Gazi Türbesi³⁰, Kayseri Pınarbaşı Melik Gazi Türbesi, Niksar Sungur Bey Türbesi, Niksar Hacı Çıkrık Türbesi, Niksar Kırkkızlar Türbesi, Hilafet Gazi Türbesi bulunmaktadır.

Sökmenliler (Ahlatşahlar)

Ahlatşahlar, 1100-1207 tarihleri arasında, Van Gölü ve çevresinde hüküm sürmüş tarihte Sökmenler, Ermenşahlar, Ahlatşahlar gibi isimlerle anılan, Sultan Alp Arslan'ın yeğeni Sökmen el-Kutbi tarafından kurulan Türk beyliğidir. Devlete ismini veren Sökmen el-Kutbidir.³¹ Bu, devlete ismini veren kurucusunun adının Sökmen olduğundan kaynaklanmaktadır. Bu devlete Ahlatşahlar denilmesinin sebebi ise kurulduğu bölgenin ve devletin başkentinin Ahlat şehri olmasından kaynaklanıyor.³²

Ahlatşahlar Devleti kurulmadan önce Ahlat, Mervânîler'in yönetimindeydi. Fakat Ahlat halkı, şehrin yöneticilerinden rahatsızdı ve uğradıkları zulüm ve işkenceleri durdurmak için Sökmen el-Kutbî'yi gizlice Ahlat'a davet ettiler. Sökmen, Ahlat'a geldi ve Ahlat şehrini Mervânî yönetiminden aldı. Ahlat halkı Sökmen el-Kutbî'ye kapıları açtığı için Ahlat'ı savaştan teslim almıştır. Gösterdiği başarılar ve Saltanat mücadelesinde Muhammed Tapar'a tabiiyetini bildirmesi üzerine, Van Gölü havzası kendisine ikta olarak verildi.

---

²⁸ Kamil Şahin, "Niksar'da Danişmendli Dönemi Yağbasan ve Hacı Çıkrık Medreseleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), s.69.

²⁹ Refet Yinanç, *Selçuklu Medreselerinden Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları*, XV, VGM Yayınları, Ankara 1991, s. 6

³⁰ Halil Çal, "Melik Danişmend Gazi Türbesi", *TÜED*, XIX, Ankara 1991, s. 41.

³¹ Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 24

³² Adülkerim Özaydın, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 195.

Böylece beyliğin kuruluş süreci başladı³³ ve sınırlar Tebriz, Ahlat, Adilcevaz, Malazgirt, Eleşkirt, Van, Tercan, Silvan, Muş, Bitlis, Erzen gibi şehirlerde dâhil oldu.³⁴

Ahlatşahlar döneminde Ahlat, bölgenin önemli sanat, ilim, kültür ve ticaret merkezlerinden biri haline geldi. Bu yönüyle de bölgeye yoğun bir Türkmen göçü yaşandı ve Türkmenlerin yoğun bir şekilde yerleştiği bir şehir konumuna geldi. Anadolu'ya yapılan gazalarda Ahlat önemli bir üst olarak kullanılmaya başlandı. Bu durum bölgede ilk Türkleşen şehirlerden birinin Ahlat olduğunu göstermektedir.³⁵ XII. ve XIII. yüzyıllarda Kubbet'ül İslâm (İslâm'ın Kubbesi) unvanını alan önemli bir şehirdir. Ahlat bulunduğu konum itibari ile uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması, ekonomik hayatın canlılığında çok önemli bir faktördü. Ahlat, Mezopotamya'yı İran, Kafkasya ve Azerbaycan'a bağlayan bir kavşak üzerinde yer alması bölgenin Türkmenler tarafından tercih edilmesini de sağlıyordu. Güney ticaret yolu (ipek yolu) Kuzey Suriye'den başlayarak Bitlis Çayı vadisini izlemekte ve Van Gölü'nün kuzeyinden Tatvan-Ahlat-Adilcevaz-Erciş-Bargiri-Derebey-Kalecik güzergâhını izleyerek Kafkasya ve Kuzeybatı İran içlerine kadar ulaşmaktaydı.³⁶

Ahlatşahlar da Anadolu'da kurulan diğer Türk beylikleri gibi, hâkimiyet alanlarına giren yerlerde cami, han, hamam, hastane, medrese, köprü gibi eserler yaptırarak bölgenin iskânını sağlayıp, Ahlat'a Türk mührü vurulmuştur. Bölgenin ilim merkezi haline

³³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 89-90.

³⁴ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı, Beylikler Devri, Türkiye Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 192

³⁵ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-*, TTK, Ankara 1989, s. 215; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s. 52

³⁶ Oktay Belli, "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Delikaş (Semîramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 04-07 Eylül 2006, (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 21-22.

gelmesi, burada pek çok İslam bilginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ahlatşahların, Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına en büyük katkıyı eğitim ve kültür alanında yaptıkları faaliyetlerle sağladıklarını söyleyebiliriz. Burada yetişen İslam bilginleri, Anadolu'nun dört bir tarafına yayılarak Türk-islam kültürünü halka anlatmıştır.

Ahlat, adından söz ettiren önemli bir ilim merkezi olup, burada yetişen alimler, Ahlat sınırlarını aşılıp Kahire, Bağdat ve Şam gibi şehirlerin medreselerinde müderrislik ve imamlık yapmalarının yanı sıra buralarda ilimi çalışmalarda bulunmuşlardır.

Artuklular

Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'da başlayan Türkleşme ve İslamlaşma sürecine önemli katkısı bulunan beyliklerden biride Artuklulardır. Artuk Bey, Malazgirt savaşından önce Sultan Alp Arslan'ın hizmetinde bulunmuş ve Malazgirt savaşına katılmış Türkmen beylerindendir. Bizans ve Karmatilere karşı gösterdiği üstün başarılar ile adından söz ettirmiştir.³⁷ Artuk beyin vefatından sonra oğulları Sökmen ve İlğazi, bölgede çıkan kargaşaya ve Türk komutanların kendi aralarında yaşadıkları sorunları da fırsat bilerek üç kol halinde bölgede hâkimiyet kurdular.³⁸ Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Düneysir (Koçhisar, Kızıltepe), Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ve Harput hakimiyet alanlarıdır. Sökmen 1102 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyliği'ni; İlğazi 1106 yılında Mardin Artuklu Beyliği'ni; Artuk Bey'in torunu Belek b. Behram da 1112 yılında Harput Artuklu Beyliği'ni kurmuştur. Böylece üç farklı bölgede hüküm süren Artuklular zaman içinde Amid (Diyarbakir), Mardin, Meyyâfârikîn (Silvan), Hısn-ı Keyfâ ve

---

³⁷ Recep Yaşa, *Anadolu beylikleri El Kitabı*, Ankara, 2016, s. 52

³⁸ Artukluların Oğuzların Döğer boyundan olduğu belirtilmişse de sikkelerinin üzerinde bulunan Kayılara ait damgaları onların Kayılardan olabileceği görüşünü ortaya çıkardı bu noktada farklı görüşler vardır. Bknz: Fuad Köprülü, "Artuk-Oğulları", *İA*, İstanbul 1978, s. 617.

Harput'u içine alan geniş bir alanda hâkimiyetlerini kurmuşlardır.³⁹ Özellikle Mardin şehri, Kafkasya, Azarbeycan, İran, Erzurum ve Ahlat taraflarından gelen tacirlerin önemli bir uğrak yeri olmuştur.⁴⁰ Artuklu Beyliği, etrafındaki diğer beyliklere kıyasla halkını vergi konusunda zorlamamışlardır. Buda bölgeye yoğun bir göçün yaşanmasına neden olmuştur. Ticaretin gelişmesine paralel, stratejik noktalara köprüler yaptırılmıştır. Hasankeyf deki Dicle Köprüsü, Bitlis- Diyarbekir yolunda yapılan Malabadi Köprüsünü örnek verebiliriz. Artuklular şehirlerindeki bu ekonomik canlılık, özellikle Moğolların istilasına kadar devam etmişti. Özellikle bakır üretimi için çaba göstererek halkın ihtiyacını karşılamışlardır.⁴¹ Diğer taraftan Artuklular döneminde Mardin'de pamuk ekiminin yapılması dokumacılığın geliştiğine katkı sağlamış ve kumaş ticaretinden önemli bir gelir elde edilmiştir. Artuklu beyliğinde ticari ve ekonomik hayatın canlı olması ile elde edilen gelirlerin büyük bir kısmının da ülkenin imarına harcandığı görülmektedir. Böylece Artuklular ilmî, dinî, sosyal ve kültürel hayata hizmet eden pek çok eser inşa ettirmiştir.⁴²

³⁹ Ali Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellekten*, XXVI, S.101, Ocak 1962 s. 125; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 202-204; İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C.X, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 326.

⁴⁰ M. H. Özer, "Artuklu Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadî Etkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), II, Mardin, s.475-476; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 207-209.

⁴¹ Oktay Belli, "Mardin'de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, s. 185.

⁴² M. Fuat Köprülü, "Artukoğulları", *İA*, C.I, İstanbul 1978, s. 617-625; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 189-190; Ejder Okumuş, "Artuklularda Din Toplum İlişkileri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, VII (26), 2008, s. 235-251.

Meyyâfârikîn'de⁴³ günümüzde halen ayakta olan anıtsal mühendislik harikası Malabadî Köprüsü (Karaman Köprüsü) ve Silvan Ulu Camii gibi şehir tarihine mührünü basmış olan önemli mimari eserler inşa edilmiştir. İbn Şeddâd Mardin'de, beş medrese (Necmeddin İlgâzi Medresesi, Nizamüddin Alpkuş Medresesi, Kadı Seditüddin Medresesi, Hatun İmareti Medresesi, Melikü'l-Mansur Artuk Medresesi), yüz adet civarında mescid, altı hamam bulunduğu kaydetmektedir.⁴⁴ İlk medresesi 1123 yılında Halep'te yapılmıştır. Mardin de son derece zengin bir kütüphane ve Hüsâmiye Medresesi'nin şehrin hâkimi Hüsametdin Timurtaş tarafından inşaa edildiği bilinmektedir.⁴⁵ Bu dönemde yapılan külliyelelere baktı-ğımızda Eminateddin Külliyesi⁴⁶, Cami El-Asfar (Necmeddin) Külliyesi inşa edilmiştir. Mardin'de bulunan Artuklu camileri ise Anadolu'daki İlk Türk-İslam camileri içerisinde bulunmakla birlikte bunlar, Mardin Ulu Cami⁴⁷, Kızıltepe Ulu Cami⁴⁸, Hızır Cami, Latifiye Cami⁴⁹'dir.

⁴³ Neslihan Dalkılıç-Meral Halifeoğlu, "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler," *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Mayıs 2009), (Ed: Y. Öztürk- K. Haspolat), Ankara 2010, s. 373-374; Ara Altun, "Artuklu Sanatı", *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 418-419; Mustafa Alican, "Artuklular Döneminde Meyyâfârikîn (Silvan)", *History Studies*, 5 (5), 2013, s. 13.

⁴⁴ İbn Şeddâd, *el-Alâku'l Hatıra fi Zikri Tarihi Şam ve'l-Cezire*, C.III/2, Dımaşk 1978, s. 543-544; Selim Kaya, "Artuklularda İktisadi Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.1, Mart 2019, s. 79.

⁴⁵ Metropolit H. Dolapönü, *Tarihte Mardin*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 45.

⁴⁶ Oktay Aslanpala, *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1989, s. 135; Birgül Açıkyıldız Şengül, "Mardin Eminateddin Külliyesi: Hami ve Mimari", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, S.2, Aralık 2017, Ankara, s. 19; Ara Altun, "Eminüddin Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 119.

⁴⁷ Ara Altun, "Mardin Ulu Cami ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S.IX, Ankara 1971, s.196.

⁴⁸ Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimari'sinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, s.79; Oktay Aslanpala, *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 106

⁴⁹ Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, s.101

Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin ekonomik olarak en parlak dönemlerinden birini Artuklular zamanında yaşamışlardır. Madencilikte son derece geliştiklerini buna bağlı olarak da maden ticareti yaptıkları ve kendilerine ait para sistemi oluşturarak madeni sikke basmışlardır.

Dilmaçoğulları

Kaynaklarda Dilmaç, Dimlaç, Togan Arslan ve el-Ahdab (Kambur) oğulları olarak da geçen Dilmaçoğulları Güneydoğu Anadolu'nun Artuklular'dan sonra en uzun ömürlü Türkmen beyliğidir. XII. yüzyıl boyunca daha çok Bitlis ve Erzen'i merkez edinen Dilmaçoğulları yüzyılın sonlarına doğru sadece Erzen'den oluşan bir egemenlik sahasına sahiptiler. Kaynak bilgilerinin yetersiz olmasından dolayı bu beyliğin kim tarafından, ne zaman ve nasıl kurulduğunu tam olarak bilmemektedir. Ancak, beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Dilmaçoğlu Muhammed Bey'in Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kumandanlarından biri olduğu ve bu hükümdar zamanında (1063-1072) Anadolu'ya akınlar yapan Afşin, Sanduk, Ahmedşah ve Türkman et-Türkî gibi beylerle birlikte bulunduğu, Malazgirt Savaşı'na katıldığı ve zaferden sonra Anadolu'nun güneydoğusunda fetihlere devam ettiği ifade edilmektedir.⁵⁰

XI. yüzyıldaki Türk egemenliğine kadar Bitlis, Mervaniler'in hâkimiyetinde kalmıştır. 1085 yılında Büyük Selçukluların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar, Artuklular, Eyyubiler ve Anadolu Selçukluları hüküm sürmüştür.

Evlıya Çelebinin, bölge ile ilgili tuttuğu kayıtlarda şehrin sosyo-kültürel yapısından bahsederken, bölgeye Türklük mührünü vuran mimari yapılardan da ayrıntılı bahsetmiştir. “*Şenlikli bir mamur şehir*” olarak tanımlanan Bitlis'te 6 cami, 17 mescit, 8 saray, 9 han, 3 medrese, 70 mektep, 70 çeşme, 20 tekke, 11 köprü, 5 şehir hamamı,

---

⁵⁰ Adnan Çevik, “Dilmaçoğulları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, S.12, s. 12.

5000 konak, 1200 dükkândan oluşan pazar yerinden söz edilmektedir.⁵¹ XVII.- XIX. yüzyıllar arasında Avrupalı seyyahlarında uğrak merkezi olan Bitlis, seyyahların kayıtlarında özellikle mimari dokusunun zenginliği ile adından söz ettirmiştir. Dilmaçoğullarının en önemli yapılarından biri olan Bitlis Ulu Cami⁵², Bitlis Kalesinin doğusunda bulunmakta olup Türk mimarlığının ilk örneklerinden biridir. Ulu Caminde kullanılan simetrik plan tipinin de öncüsü sayılmaktadır.⁵³ Bitlis Ulu Camii kentin ayakta kalan en eski eseri oluşu kadar, Anadolu'daki Büyük Selçuklu sanatının nadir örneklerinden birisi olması açısından da önemlidir.⁵⁴

İnaloğulları

Malazgirt Savaşının Türklerin lehine sonuçlanmasının ardından Anadolu'ya gelen Türk boylarından birisi de İnaloğulları'dır. İnal adı bazı araştırmacılar tarafından İbrahim Yınal'a dayandırılmakla birlikte Kaşgarlı Mahmut, *Yınal* kelimesinin başındaki "y" harfinin düşerek İnal olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

---

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.4, İstanbul 1970; Robert Dankoff, *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

⁵² Haşim Karpuz, *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya 2001, s. 26; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2001, s. 106; Oktay Aslanapa, "1959 Haziranında Bir Doğu Anadolu Gezisine Dair Notlar", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, s. 48-49; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 290; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992, s. 39.

⁵³ Ulu Cami'nin tamir kitabesinde adı geçen Ebu'l Muzaffer Mehmed bin el Muzaffer bin Reşid'in kim olduğu bilinmemektedir. Ancak bu tarihlerde Bitlis'te Dilmaçoğulları hâkim olması ile Sülalenin kurucusu Emir Dilmaçoğlu Mehmed'in soyundan biri olabileceği ileri sürülmektedir.

⁵⁴ Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II - Bitlis*, Ankara 2002, s. 23.

⁵⁵ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konargöçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 143; Abdullah Gündoğdu, "Osmanlık Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme", *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016, Hitit Üniversitesi Yayınları, Çorum 2016, s. 301; Davut Şahbaz, "Orta Anadolu'nun Kuzeyinden Bir Konargöçer: İnal-Oğulları (Etrak-ı İnallu)", *OTAM*, 43 / Bahar 2018, s. 183.

1098-1183 yıllarında Diyarbakir’de hüküm süren İnaloğulları döneminde şehir ve kalelerin imar edildiği bilinmektedir. Bugün Sultan Süleyman Cami olarak bilinen İç Kaledeki Cami bu Türk beyliği tarafından inşa edilmiştir.⁵⁶ Aynı dönemde İç kaledeki Kale Caminin ve Ömer Şeddad Cami (1150-1151) Yinaloğulları Beyliğine aittir. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkıda bulunan Yınaaloğulları Diyarbakir’de şehrin imarına önem vermişler ve 1110 yılında meydana gelen depremle hasara gören Ulu Cami’yi tamir ettirmişlerdir. Özellikle 1117-1118 yılında avlunun doğusuna ve 1124-1125 yılları arasında ise avlunun batısına iki katlı maksure⁵⁷ yapılmıştır.⁵⁸ Ayrıca Amid, İnaloğulları döneminde ticaret ve kültür faaliyetlerine baktığımızda ileri bir durumda olduğunu görmekteyiz. Özellikle Amid’de dokumacılığın geliştiğini buna bağlı olarak şehrin halı ve kumaşları ile ünlü olduğu görülür.⁵⁹

İnaloğulları Beyliği ilme ve bilime yakın ilgi göstererek âlimlerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Dönemin önemli simalarından Kadı Bahaüddin, Cemaüddeve, Bahaüddeve b. Nisan, Ebu Tahir gibi âlimler düşünce yapıları ile Anadolu’nun Türkleşmesine önemli katkı sunmuşlardır.⁶⁰

Çaka Beyliği

Anadolu ve Türk tarihi açısından dönüm noktası olan 1071 Malazgirt zaferi Bizans İmparatorluğu için önemli bir kayıp olmuştur. Bizans tahtındaki değişiklikten sonra İstanbul’dan ayrılarak Ayasuluğ (Efes) şehrine gelen Çaka Bey burada bağımsız bir Türk beyliği

⁵⁶ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular’a Kadar I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 157.

⁵⁷ M. Baha Tanman, “Mahfil”, *İA*, C.23, Ankara 2003, s. 331-333.

⁵⁸ İbrahim Artuk, “Diyarbakir’de Ebu Şuca’ Muhammed b. Melikşah Zamanında Yapılan Bir Yapı Kitabesi İle Onun Namına Kesilen Bazı Sikkelerin Mahiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XVIII, İstanbul 1972, s. 197.

⁵⁹ Ali Sevim, “İnaoğulları”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 257-258.

⁶⁰ Mehibe Şahbaz, “İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri İle Anadolu’nun Türkleşmesindeki Rolü”, *Turkish Studies*, 12/26, s.161.

kurmuştur.⁶¹ Danişmendname'de Çavuldur Çaka olarak geçen Çaka Bey hakkında çok az bilgi olup kaynaklarda çeşitli görüşler mevcuttur.⁶² Çaka Bey 1081 yılında İzmir ve çevresinde 33 yelken, 17 çektiriden oluşan donanmasını İzmir'de oluşturmuştur. Daha sonra Sakız, Midilli, Foça, Sakız, İstanköy, Rodos ve diğer adaları droman denen hücum gemileriyle ele geçirerek Türkleri açık denizlerle tanıştırmıştır. Böylece denizcilikte Türkler için yeni bir dönemin adımları atılmıştır.⁶³ İlk Türk denizcisi olarak tanınan Çaka Bey'in Anadolu'nun Türkleşmesindeki en önemli rolü Bizans topraklarını Türk yurdu haline getirmeyi amaçlayarak dönemin en güçlü donanmasını meydana getirmesi olmuştur.⁶⁴ Çaka Bey'in denizcilik ve tersanecilik deneyimi bu kültürün oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Bundan dolayı 1081 yılı Türk denizcilik tarihi açısından başlangıç kabul edilmiştir.⁶⁵

Sonuç

XI. yüzyılın batılı yazarları ve bilim adamları Anadolu'yu "efsane zenginlikler diyarı" olarak anlatmışlardır. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları, siyasi ve sosyal açıdan önemli değişikliklere

---

⁶¹ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1974, s.33.

⁶² İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı; Çağa Mı, Çakan Mı?", *İ.Ü. Tarih Dergisi Edebiyat Fakültesi Matbaası*, İstanbul 1984, s. 56

⁶³ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Çağ Yayınları, Ankara 1989, s. 171; Oktay Aslanapa, *Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri*, TTK, Ankara 1974, s. 68; Bknz: Güney Kırpık, "Kaynakların Dilinden Çaka Bey", *1081 İzmir'in Türkler tarafından Fethi Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu*, TTK, Ankara 2018.

⁶⁴ Bknz: Rezzan Ünalp, "Türk Strateji Tarihinde İlk Denizcilik Faaliyetleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi ile Birlikte Yeni hâkimiyet Stratejisinin Gelişmesinde Öncü Bir Komutan: İzmir Beyi Çaka Bey", *1081 İzmir'in Türkler tarafından Fethi Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu*, TTK, Ankara 2018; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Beyi, 1081-1096*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 23.

⁶⁵ Kemal Arı, "Emir Çaka: Çaka Bey ve İlk Deniz Feneri", *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih*, C.I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2013, s.38; Şahbaz, "İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri ile Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", s. 166.

sahne olamaya başlamış, bölgeye gelen yoğun Türkmen göçünü Horasan ve Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgalarında katılmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya gelen Türkmen göç dalgası daha da hızlanmışır. Zaferin kazanılmasın da önemli rol alan Türkmen Beyleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması noktasında bu misyonu üstlendiler. İki asır boyunca bu beylik buldukları bölgelere hâkim olmuş ve bölgenin kaderini tayin etmişlerdir. Beyliklerin kendi aralarında kurdukları dayanışma ile Bizans'a, Haçlılara ve Gürcülere karşı buldukları bölgeleri savundular. Beylikler hâkim oldukları yerlerde cami, medrese, çarşı, yol, kervansaray, imaret, zaviye, hamam ve kümbetler inşaa ettirerek Anadolu'ya Türk mührünü yerleştirmişlerdir.

Kaynakça

- Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, TTK, Ankara 2000.
- Akyüz, Yahya; "Danışmendiler Döneminde Türk Eğitim Tarihine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danışmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1986.
- Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1977.
- Alptekin, Coşkun; "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VIII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992,
- Altun, Ara; "Artuklu Sanatı," *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 418-419.
- Altun, Ara; "Mardin Ulu Cami ve Çifte Minareler Üzerine Birkaç Not", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. IX, Ankara 1971, s. 191-200.
- Altun, Ara; "Eminüddin Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 119.
- Altun, Ara; *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimari'sinin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.
- Artuk, İbrahim; "Diyarbakir'de Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah Zamanında Yapılan Bir Yapı Kitabesi ile Onun Namına Kesilen Bazı Sikkelerin Mahiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: XVIII, İstanbul 1972, s. 165-177.

- Aslanapa, Oktay; "1959 Haziranında Bir Doğu Anadolu Gezisine Dair Notlar", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, s. 228.
- Aslanpala, Oktay; *Türk Sanatı*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.
- Baykara, Tuncer; "Tokat Ulu Cami Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (Tokat 2-6 Temmuz 1986), Gelişim Matbaası, Ankara 1987.
- Bayram, Mikail; "Anadolu'da Telif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", *V. Milli Selçuklu ve Kültür Medeniyeti Bildirileri*, (Konya 25-26 Nisan 1995), SAM Yayınları, Konya 1996, s. 899-905.
- Bayram, Mikail; "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *TAD*, I, TAE Yayınları, Konya 1994, s. 79-92.
- Bayram, Mikail; *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003.
- Belli, Oktay; "Mardin'de Geleneksel Üretim Yapan Bakır ve Bronz Atölyeleri", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 26-28 Mayıs 2006), İstanbul, s. 183-210.
- Belli, Oktay; "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliktaş (Semiramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 04-07 Eylül 2006, (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 74-83.
- Beşgu, Abdurrahman Şerif; *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Yayınevi, İstanbul 1936.
- Beysanoğlu, Şevket; *Anıtları ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998.
- Cahen, Cloude; *Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi*, (Trc: Yaşar Yücel- Bahaeddin Yedişildiz), TTK, Ankara 1992.
- Çal, Halil; "Melik Danişmend Gazi Türbesi", *TÜED*, XIX, Ankara 1991.
- Çevik, Adnan; "Dilmaçoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul 2002.
- Dalkılıç Neslihan & Halifeoğlu, Meral; "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler", *I. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Mayıs 2009), (Ed: Y. Öztürk- K. Haspolat), Ankara, 2010, s. 415-442.
- Dankoff, Robert; *Evlîya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

- Darkot, Besim; "Erzurum", *İA*, İstanbul 1993, s. 340-345.
- Demir, Necati; *Danışmendliler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2018.
- Ercan, Yavuz; "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmasına Etkisi", *Bellekten*, L/198, Ankara 1986.
- Erdem, İlhan; "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986.
- Ersan, Mehmet; Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı, Beylikler Devri, Türkiye Devri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.4, İstanbul 1970.
- Gündoğdu, Abdullah; "Osmancık Kırsalında İlk Fetih ve Türkleşme", *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu Bildirileri*, 13-14 Mayıs 2016.
- Gürsoy, Cevat R.; "Türkiye'nin Tabii Yolları", *TCD*, Yıl: XXII, S.26, İstanbul 1974, s. 24-33.
- İbn Şeddâd, el-Alâku'l Hatira fi Zikri Tarihi Şam ve'l-Cezire, C.III/2, Dımaşk 1978.
- İbnü'l Esir, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C.X, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim; *Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı; Çağa Mı, Çakan Mı?*, Tarih Dergisi, S.34, 1984.
- Karpuz, Haşim; *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2001.
- Kaya, Selim; "Artuklularda İktisadi Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.1, Mart 2019, s. 67-82.
- Kırzioğlu, Fahreddin; "Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznamelerinin Tarih Belgesi Bakımından Değeri", *Bellekten*, L/198, 1987, s. 915-928.
- Köprülü, M. Fuat; "Artukoğulları", *İA*, C.I, İstanbul 1978, s. 617-625.
- Köymen, M. Altay; "Anadolu'nun Fethi", *1961 Yılı DİBD'inden Ayrı Basım*, Ankara 1962.
- Kuban, Doğan; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2001.
- Özaydın, Abdülkerim; "Danışmendliler", *İA*, C.8, İstanbul 1993, s. 474-477.

- Özaydın, Abdülkerim; "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 198-208.
- Özer, M. H.; "Artuklu Devletinde Önemli Ticaret Yolları ve İktisadî Etkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Mardin, 25-27 Ekim 2007), II, Mardin.
- Reşideddin Fazlullah, *Camiü't Tevarih*, (Çev. Faruk Sümer- Ali Sevim) İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara 1988.
- Sevim, Ali & Yücel, Yaşar; *Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara 1989.
- Sevim, Ali; "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, C.27, İstanbul, 1995, s. 481-483.
- Sevim, Ali; "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI, S.101, Ocak 1962, s. 121-146.
- Sevim, Ali; İnaoğulları, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 257-258.
- Sümer, Faruk; "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", *Türk Yurdu*, S.272, Ankara, Nisan 1959, s. 28-29.
- Sümer, Faruk; "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *SAD*, C.IV 1975, s. 197-207.
- Sümer, Faruk; *Çepniler: Anadolu'nun Türkleşmesinde Önemli Bir Rol Oynayan Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- Sümer, Faruk; *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1998.
- Sümer, Faruk; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.
- Sümer, Faruk; "Ahlatşahlar", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- Şahbaz, Davut; "Orta Anadolu'nun Kuzeyinden Bir Konargöçer: İnal-Oğulları (Etrak-ı İnallu)", *OTAM*, 43 / Bahar 2018, s. 181-198.
- Şahbaz, Mehibe; İlk Türk Beyliklerinin Fetihleri, Sosyal ve Kültürel Eserleri ile Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü, *Turkish Studies*, 12/26, s. 153-170.
- Şahin, İlhan; *Osmanlı Döneminde Konargöçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006.
- Şahin, Kamil; "Kayseri'nin İlk Kadınlarından İsmail-el Herevi ve Danişmendli Döneminde Kayseri'de İlim", *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri, 16-17 Nisan 1988) II, Kayseri 1988.

- Şahin, Kamil; "Niksar'da Danişmendli Dönemi Yağbasan ve Hacı Çıkrık Medreseleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmend Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 8 Haziran 1996.
- Şeker, Mehmet; *Fetihlerle Anadou'nun Türkleşmedi ve İslamlaşması*, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- Şengül, Birgül Açıkyıldız; "Mardin Emindeddin Külliyesi: Hami ve Mimari", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.34, S.2, Aralık 2017, Ankara, s. 13-31.
- Tanman, M. Baha; "Mahfil", *İA*, C.23, Ankara 2003, s. 331-333.
- Taşcı, Kemal; "Ortaçağ Dönemi İdari Yapı", *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 137-142.
- Taşcı, Kemal; "Ortaçağda Erzincan" *Erzincan 2019*, nşr. Hüsrev Akın, Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan 2019, s. 107-120.
- Tuncer; *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1974.
- Turan, Osman; "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *DTCFD*, IX/4 (1951), s. 447-557.
- Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- Turan, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Uluçam, Abdüsselam; *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II – Bitlis*, Ankara 2002.
- Yaşa, Recep; *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.
- Yaşa, Recep; *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*, Ahlat Kültür Vakfı yayınları, Ankara 1992.
- Yınanç, M. Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1944.
- Yınanç, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Yınanç, Refet; *Selçuklu Medreselerinden Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları*, XV, VGM Yayınları, Ankara 1991.

BİRİNCİ OĞUZ MUHACERETİ ESNASINDA ANADOLU TÜRKMENLERİNİN MERKEZİ AHLAT VE MALAZGİRT SAVAŞI'NA NEDEN OLAN TÜRKMEN AKINLARI

Kemal TAŞCI

Dr. Öğr Üyesi; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı
ktasci@erzincan.edu.tr

Özet

Malazgirt Savaşı, Türklerin Anadolu'yu fethinin sağlayan bir süreç sonucunda gerçekleşmiş bir meydan muharebesidir. Selçuklu Devleti kurulmadan önce Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmenler (Müslüman Oğuzlar), Selçuklu Devleti kurulduktan sonra özellikle Selçuklu sultan ve devlet adamları tarafından İran'dan Anadolu'ya yönlendirildiler. Zamanla birlikte Türkmenlerin Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'na karşı düzenledikleri Anadolu seferleri sonucunda zenginleşmelerine Anadolu Türkmenleri için adeta bir cazibe merkezi haline geldi. Sultan Tuğrul Bey döneminde Ahlat'a yerleşen Türkmenler Sultan Alp Arslan döneminde Selçuklu Devleti'nden aldıkları destekle beraber Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu hakimiyetini bitirme noktasına getirdiler. Ahlat'ı askeri bir üs haline getiren Türkmenlerin Anadolu seferleri Bizans İmparatorluğu'ndan sivil idareden askeri idareye geçişi ve İmparator Romanos IV. Diogenes'in Türkmenleri Anadolu'dan uzaklaştırmak için 1071 yılında sefere çıkmasına neden oldu. Bu sefer sonucunda 26 Ağustos 1071 tarihinde Ahlat-Malazgirt arasında vuku bulan Malazgirt Savaşı'nda zafere ulaşan Selçuklu Devleti ve Türkmenlerin Anadolu'yu fethetmeleri için artık bir engel kalmamıştı. Bu yazıda Türkmenlerin Selçuklu devlet adamları tarafından Anadolu'ya yönlendirilmeleri, Türkmenlerin Anadolu seferleri, Anadolu'nun fetih aşamaları ve Malazgirt savaşının süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Bizans İmparatorluğu, Ahlat, Türkmenler, Malazgirt Savaşı.

Abstract

The Battle of Manzikert is a field battle that took place as a result of a process that enabled the Turks to conquer Anatolia. Turkmens (Muslim Oghuzes), who started to come to Anatolia before the establishment of the Seljukid state, were directed to Anatolia from Iran, especially by the Seljukid sultans and statesmen, after the Seljukid State was established. Over time, Anatolia became a center of attraction for Turkmens, as they enriched themselves as a result of the Anatolian expeditions, they organized against the Byzantine Empire in Anatolia. Turkmens, who settled in Ahlat during the reign of Sultan Tugrul Bey, brought the Byzantine Empire's domination of Anatolia to the point of ending with the support they received from the Seljukid State during the reign of Sultan Alp Arslan. The Anatolian expeditions of the Turkmens, who made Ahlat a military base, the transition from the Byzantine Empire to the civil administration and the Emperor Romanos IV. Diogenes. He caused Diogenes to go on an expedition in 1071 to drive the Turkmens away from Anatolia. As a result of this expedition, there was no longer any obstacle for the Seljukid State and the Turkmens to conquer Anatolia in the Battle of Manzikert, which took place between Khelet-Manzikert on August 26, 1071. In this article, the orientation of the Turkmens to Anatolia by the Seljukid statesmen, the Anatolian campaigns of the Turkmen, the stages of the conquest of Anatolia and the process of the Battle of Manzikert were examined.

Keywords: Seljukids, Turkmens, Byzantine Empire, Khelet, Battle of Manzikert.

Giriş

Selçuklular, 960 yılı civarında Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Seyhun Nehri (Amuderya) kenarında ve Müslümanlar ile geleneksel Türk dinine bağlı olan Oğuzların sınırında yer alan Cend şehrine gelip burada kendilerine din olarak İslâmiyet'i seçmeye karar verdiklerinde sadece Türk tarihi için değil aynı zamanda İslâm tarihi ve dünya tarihi için de önemli bir miladı gerçekleştirdiler. Maverâü'n-Nehr, Horasan, Harezmi, Taberistan, Sistan, Kirman, Irak, Azerbaycan, Kafkasya, Diyâr-ı Rûm (Anadolu), Bilâdü's-Şâm (Suriye) ve Beyne'l-Nehreyn (Mezopotamya)'in kuzeyi olan el-Cezire ve güneyi Sevad bölgelerine de hâkim olacak olan Selçuklular, adeta dünya tarihinin

Selçuklu merkezli yazılmasına sebep oldukları gibi Ortaçağ Tarihinin en önemli meselelerinden biri olan Haçlı Seferlerinin de asıl sebebini teşkil ettiler. Bu nedenle Ortaçağ Orta Doğu ve Yakın Doğu tarihinin merkezini oluşturan Selçuklu tarihi, dünya tarihçiliğinin de en önemli meselesi haline gelmiştir.

Horasan, Irak, Kirman, Suriye-Filistin ve Türkiye’de Selçuklu hanedan mensupları tarafından kurulan ve idare edilen Selçuklu Devletleri ve meliklikleri mevcut iken Şiraz’da Fars Atabeyleri Salgurlular, Tebriz’de Azerbaycan Atabeyleri İldenizliler, Merağa’da Aksungurlular (Ahmedîliler), Erbil’de Beyteğînliler, Dimaşk (Şam)’da Tuğteğînliler (Börîler), Musul, Haleb, Dimaşk, Sincar, Ceziret-i İbn Ömer (Cizre), Nusaybin ve Akr’da Zengîler, Nahcivan bölgesinde Erran Atabeyleri ve Yezd’de Yezd Atabeyleri olmak üzere atabeylikler, Selçuklu devlet geleneğinin devamı olan Harezm’de Ânûşteğînlî Hârezmşâhlılar, Mısır ve Suriye’de Eyyûbîler ve tarihte Türk adını ikinci olarak kullanan Memlûklüler (ed-Devletü’t-Türkiyye, Kölemenler), Malazgirt Savaşı sonrasında Doğu Anadolu’da Selçuklu Türkmen beylikleri ve Moğol istilası sonrası Türkiye’nin kuzey, batı ve güney şehirlerinde teşekkül eden Anadolu Selçuklu Beylikleri, Selçuklu tarihini teşkil eden hanedan ya da idarelerdir. Bu itibarla, adı geçen bölgeler haricinde Maverâü’n-Nehr’e hâkim olan Karahanlılar ve Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan’a hâkim olan Gaznelilerin de Selçuklu tâbiyetini tanınması nedeniyle bu bölgelerin tarihi de Selçuklu tarihi ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca Bağdat merkezli Abbâsî Hilâfeti, Kahire merkezli Mısır’daki Fâtımî Hilâfeti, Orta Doğu’daki Haçlı Devletleri ve İstanbul, İznik ve Trabzon’daki Bizans İmparatorluğu’nun siyasî ve askerî tarihleri de Selçuklu tarihinin doğrudan meselesidir.

Müslüman Oğuzlarının/Türkmenlerin Maverâü’n-Nehr, Horasan, Irak, Azerbaycan, Suriye, el-Cezire ve Anadolu’ya Göçleri

Selçuklular, yukarıda sayılan hanedan, devlet ve beyliklere hep bünyesinde barındırdığı Türkmenler sayesinde hâkim olmuş ve

devamlılığını bu sayede sürdürmüştür. Türkmen kelimesi köken bilimi açısından bir çok yorum ve kanaate konu olsa da esas itibariyle ıstilahî olarak İslâmiyet'i tercih ederek Müslüman olmuş iman sahibi Oğuzlar için kullanılan bir kelimedir. Takriben 960 yılında göç ettikleri Cend bölgesine geldikten ve İslâmiyet'e girmeye karar verdikten sonra Selçuklular tarafından temsil edilen Türkmenler, başlangıçta Maverâü'n-Nehr ve Horasan bölgelerine hâkim olan Sâ mânîlerin tarafında devletler arası mücadeleye müdahil olmaya başladılar. Özellikle kullandıkları ok ve yaylar sayesinde zamanla birlikte Müslüman idarecilerin dikkatini çeken Türkmenler, önce Sâ mânî Emîrliği daha sonra ise Sâ mânîlerin vârisi olan ve Horasan'ı ele geçiren Sâ mânîlerin Gazne valileri olan Yemînîler (Gazneliler, Âli Sebük Tegîn)'in ordularında yer almaya başladılar. Özellikle Gazne sultanı Yemînü'd-Devle Mahmûd'un meşhur Hindistan seferlerine iştirak eden Türkmenler, kullandıkları oklar sayesinde Gaznelilerin Kuzey Hindistan'daki müstahkem kaleleri fethetmelerine yardımcı oldular.

Selçukluların liderliğini yaptıkları Türkmenlerin yaşam tarzları ve savaşçılık özelliklerinden dolayı daima İran ve Irak sahsındaki mahallî idareciler tarafından istenmeyen unsur olarak tanımlanmaları, Türkmenlerin yayılım sahasının değişmesine neden oldu. Türkmenleri Oğuz Yabgu Devleti'nden ayırarak Cend'e getiren Selçuk Bey döneminde Mikailoğulları, Yabgulular (Nâvekiyye Türkmenleri, Irak Oğuzları) ve Mûsâ Yabgu'ya bağlı olan Türkmenler olmak üzere farklı şubelere bölünmüşlerdi. Bu durum Selçukluların bir bütün halinde hareket etmelerine engel teşkil etmekte ve düşmanları tarafından tehdit edilmelerine sebep olmaktadır. Bu nedenle Maverâü'n-Nehr'e hâkim olan Karahanlılar ve Horasan'a hâkim olan Gazneliler arasında yapılan bir antlaşma ile Türkmenlerin cezalandırılması konusu zaruret haline geldi. Selçuk Bey'in oğlu ve Horasan'daki Türkmenlerin başbuğu olan Arslan Yabgu'nun 1125 yılında Gazneli Mahmûd tarafından tevkif edilerek Hindistan'daki müstahkem Kalincar Kalesi'ne hapsedilmesi

Türkmenlerin Horasan'dan çıkarak batıdaki Azerbaycan bölgelerine gelmelerine sebep oldu.¹

Arslan Yabgu'nun tutuklanmasından önce Cend hâkimi Şâhmelik ve Karahanlılar tarafından sıkıştırılan Selçuk Bey'in torunları olan Çağrı Bey ve Tuğrul Bey tarafından idare edilen Mikailoğulları Anadolu sınırlarında görülmüştü. Karahanlıların baskısı nedeniyle Çağrı Bey 1018 yılında yanındaki Türkmenler ile beraber Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün doğu ve güney bölgesini oluşturan Vaspuragan bölgesine hâkim olan Ermeni Ardzuruni Derebeyliği'ne saldırarak önemli ölçüde ganimet elde ederek geri dönmüştü. Bu sefer Selçukluların ileride devlet kurduktan sonra genişleme alanları içinde Anadolu'nun da yer almasının en önemli sebebidir.² Maverâü'n-Nehr ve Horasan bölgelerinde istenmeyen Türkmenlerin

---

¹ İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil Fî't-Târîh*, VIII, trc. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özeydin, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, s. 6; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005, s. 90; Faruk Sümer, "Oğuzlar", *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 328; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, 36, İstanbul 2009, s. 366; Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esir'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 188.

² Urfalı Mateos (1144), *Vekayi-Nâme (952-1136)*, trc. Hrant D. Andreasyan, not. trc. Mükrimin Halil Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 48; Smbat Sparapet, *Chronicle*, trc. Robert Gregory Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005, s. 12; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 31; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 89; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 268-269; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi, I, (Taç Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğuna Değın ve Ekleme 1534 - 1921 Yılları Kronojisi)*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 309; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, trc. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 539; Karabet L. Astarçıyan, *Târîhü'l-Ümmetü'l-Ermeniyye*, Matbaatü'l-İttihadi'l-Cedide, Musul 1951, s. 193; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 20; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, nşr. Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 431; Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey: Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 32.

Selçuklu aile mensupları olan başbuğlar komutasında batıya doğru hareket etmeleri 1028 yılında Azerbaycan bölgesinde Türkmenlerin görünmesine neden oldu. Arslan Yabgu'nun tutuklanması ve ona bağlı olan Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin Sultan Mahmûd tarafından Horasan'dan uzaklaştırılmaları Anadolu'nun Türkmenler tarafından Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasının ilk adımını teşkil etmektedir.³

1030 yılında Gazne tahtını ele geçirmek isteyen Sultan Mahmûd'un oğlu Mesûd Türkmenlerden yardım alıp bu emeline ulaştıktan sonra Türkmenleri cezalandırmak için sefer çıkması İran sahasında bulunan Türkmenlerin Irak, Azerbaycan ve el-Cezire sahasına girmelerine sebep oldu. Azerbaycan'a geldiklerinde buradaki mahallî Arap emîrlikleri tarafından Anadolu'nun doğu sınırlarına hâkim olan Bizans İmparatorluğu üzerine yapılan seferlerde etkin bir şekilde kullanılmaya başladılar. Bu durum Türkmenlerin hem Azerbaycan, Irak ve el-Cezire bölgelerindeki Müslüman emîrliklerin askerî yapılarını öğrenmelerine hem de Anadolu'ya güç bela hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun savaş kabiliyetini tahlil etmelerine sebep oldu. Türkmenlerin Anadolu'nun fethinde daima Selçuklu Devleti'nden bir adım önde olmamalarının sebeplerinden biri bu iken diğeri 1038 yılındaki Serahs Savaşı'ndan sonra kurulan ve 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'ndan sonra kurdukları devletlerini Gazneli tehdidinden kurtardıktan sonra İran/Fars/Acem kökenli Selçuklu vezir ve devlet adamları tarafından daima İran sahasından uzaklaştırılmak istenen Türkmenlerin mecburen Anadolu'ya gelmek zorunda kalmalarıdır.⁴

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 6; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 32; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 91, 119; Robert Gregory Bedrosian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lands of Armenia in the 13-14th*, Columbia University, Faculty of Philosophy, Neşredilmemiş Doktora Tezi, New York 1979, s. 65-66; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 21.

⁴ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 74; Salim Cöçce, "Selçuklu Hakimiyetinin Tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", *I. Uluslararası*

Serahs Savaşı'ndan sonra daha önce Gaznelilere hizmet eden ve Horasan'da bir Selçuklu Devleti teşekkül eden İranlı devlet adamları Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklu ailesi arasında eski Türk hâkimiyet anlayışı olan ülüş sistemine göre pay edilen Selçuklu Devletini merkezî bir idare altında toplamak istemeleri Türkmenlerin İran sahasından dışarı çıkarılmalarına neden oldu. Özellikle Türkmenlerin konar-göçer yaşam tarzı Selçuklu Devleti'nin İran sahasından vergi toplamasına engel olduğu için daha devlet yeni kurulduğu dönemden itibaren Türkmenler, Selçuklu idarecileri tarafından Anadolu'ya yönlendirilmeye başladılar. Anadolu'yu Türk Yurdu haline getiren isminin Avrupalılar tarafından Turcia/Türkiye olarak değişmesine neden olan Malazgirt Savaşı, işte Selçuklu devlet adamları tarafından İran sahasından Anadolu'ya göç etmekle zorlanan Türkmenler sayesinde olmuştur. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Merv merkezli Horasan Gaznelilere karşı Çağrı Bey'e, Karahanlı sınırları Musa Yabgu'ya ve devletin henüz ele geçirmediği batı kısımları ise Sultan Tuğrul Bey'e üleştirilmişti/pay edilmişti. Çağrı Bey'in büyük oğlu İmâdü'd-Devle Kara Arslan Kavurd Sistan, Kirman ve Umman'ı diğer oğlu Alp Sungur Yâkûtî ise Azerbaycan'ı ele geçirmekle görevlendirilmişti.⁵

Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, (Diyarbakır 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 130.

⁵ Râvendî, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I, trc. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 102-103; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 102-105, 117-118, 124-126; Reşîdeddîn Fazlullah, İbn-i İmâdüddevle Ebû'l-Fazl b. Ebû'l-Hayr el-Hemedânî (718/1318), *Câmi'ü't-Tevârîh: Selçuklu Devleti*, trc. Erkan Gökso - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 96; Münecimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar)*, I - *Selçuklular Tarihi Horasan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, trc. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 15; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 111-112; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, trc. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006, s. 111; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, trc. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Selenge Sayınları, İstanbul 2003, s. 315; Sümer, "Oğuzlar", *DİA*, s. 329; Hüseyin Nihal Atsız, "İbrahim İnal Bey", *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, Ötügen

Horasan'da Selçukluların bir devlet kurduğunu duyan ve akrabaları olan Türkmenlerin akın akın Horasan'a gelmeye başlamaları Selçuklu devlet adamlarını Türkmenler konusunda bir strateji geliştirmeye itti. Öncelikle ülüş sisteminden merkezî devlete geçen Selçuklu Devleti, Oğuz Töresi yerine eski İran/Sâsânî devlet sistemini ve teşkilatını benimserken, Türkmenler devlet adamları tarafından sistemli ve hızlı bir şekilde İran sahasından uzaklaştırılmaya başladılar.⁶ Özellikle besledikleri koyunların İran sahasındaki ekili arazilere zarar vermeleri neticesinde gerektiği gibi vergi toplayamayan Selçuklu Devleti, Türkmenleri kendi rızaları yerine bizzat devlet eliyle Anadolu'ya yönlendirmeye başladı. Bu cümleden olarak Çağrı Bey ve Tuğrul Bey'in hem amcazadesi hem de üvey kardeşleri olan İbrahim Yinâl Bey, Türkmenlerin İran sahasından uzaklaştırılıp Anadolu'ya gitmelerine muavenet etmekle görevlendirildi.⁷ Ayrıca el-Cezire bölgesine girerek buradaki Abbâsî

Neşriyat, İstanbul 2012, s. 84; Valeria Fiorani Piacentini, "Dandâqân (AD 1040): The Pitched Battle which Opened the Iranian Soil to the Turkic Dominion-Negotiations and Agreements, New Balance of Powers", *II. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi, Türk Uygarlığının Dünya Uygarlığı İçindeki Yeri*, (Bişkek, 4-6 Ekim 2004), Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayını, Bişkek 2005, s. 189-223.

⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)", *Türkler*, V, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 249-264; Kemal Taşcı, "Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranleşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/35, Eylül - Ekim 2015, s. 88-92

⁷ Aristakes Lastivertci, *History*, trc. Robert Gregory Bedrosian, New York 1985, s. 64-65; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 1 - 811-1057*, trc. John Wortley, Cambridge University Press, New York 2011, s. 419-420; Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr (452/1060-1061), *Târîh: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 6; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 16; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 119-120; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018 - 1236)*, San Matbaası, Ankara 1982, s. 17; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara 1990, s. 90; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 364; İsmail Muhammetoğlu Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, nşr. Ekber N. Necef - Şamil Necefov, Ötügen Neşriyat, İstanbul

Hilâfeti, Mervânî Emîrliği ve Ukaylî Emîrliği arazilerini yağmalayan Türkmenlerin de daha sonra Selçuklulara katılması üzerine bu Türkmenlere yer bulma kaygısıyla beraber Selçuklu hanedan mensupları da Anadolu sınırlarında görülmeye başladılar.⁸

Selçuklu Devleti kurulmadan önce Gaznelilerin baskısından kaçarak 1028 ve daha sonra 1035 yılları civarında Azerbaycan'a gelerek Revvâdîler ve Şeddâdîlerin idaresinde Anadolu'ya sefer düzenleyen Oğuzlar, el-Cezire bölgesindeki Ulaylîler ve Mervânîlerin topraklarına saldırarak önemli ganimetler ele geçirip Azerbaycan'a dönmekteydiler. Selçuklu Devleti kurulduğunda ise Tuğrul Bey'in çağrısına olumsuz cevap vererek bağımsız yaşamak isteyen bu Yabgulu Türkmenleri Musul'u ele geçirip Tuğrul Bey adına hutbe okutturarak gelebilecek tehlikeleri engellemeye çalıştılar. Fakat Ukaylîlerin başını çektiği Arap birliğine mağlup olarak Selçuklu Devleti'ne sığınmak zorunda kaldılar.⁹

2009, s. 246; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Kanat ve Devlet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 78.

⁸ Hüseyinî, Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, trc. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 12; Azîmî, *Târîh*, s. 8; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 38-39; Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*, (Giriş - Metin - Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009, s. 43; Claude Cahen, "Qutlumush et Ses Fils avant l'Asie Mineure", *Der Islam*, XXXIX, Berlin, 1964, s. 14-16; Hüseyin Nihâl Atsız, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Ankara 1971, s. 183-189; Hüseyin Nihal Atsız, "Kutalmış Beğ", *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 141-142; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 149; Faruk Sümer, "Kutalmış", *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 480; Muharrem Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, 454, Ankara 2001, s. 97-99.

⁹ Azîmî, *Târîh*, s. 7; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil f't-Târîh*, VIII, s. 16; Özeydın, "İbnü'l-Esîr'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları", s. 198; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Tarih*, I, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 300-301; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 38; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 120; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 118; Agacanov, *Selçuklular*, s. 113; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 17; Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*,

1021 yılından itibaren Doğu Anadolu'da Gürcüler ve Ermenilerin elinde bulunan toprakları sistemli olarak ilhak eden Bizans İmparatorluğu ise Selçuklu fethini engellemek için önce el koyduğu Ermeni topraklarında yer alan Ermeni halkını Orta Anadolu bölgesine sürgün ederken Anadolu'nun doğusunda askerî garnizon şehirleri kalelerini istihkam etmeye başladı. Bu cümleden olarak Vaspuragan bölgesindeki Ardzuruni hanedanına mensup olan Ermenileri 1021 yılından sonra Kapadokya bölgesine süren Bizans İmparatorluğu, Van, Erciş, Malazgirt, Erzurum ve Ani gibi müstahkem kaleler sahip olan şehirlerde askerî yığınak yapmaya başladı. 1041 yılında Müslümanların o zaman kadar ele geçiremediği ve Ermeni Bagratuni Krallığı'nın merkezi olan Ani'yi de ele geçiren Bizans İmparatorluğu böylece Selçuklu fethini engellemek için önemli tedbirler almış oldu.¹⁰

s. 90; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 571; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 17; Adnan Çevik, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 183-185; Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, s. 246; Cöhce, "Selçuklu Hakimiyetinin Tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", s. 131.

¹⁰ Aristakes Lastivertci, *History*, s. 54-55; Mikhael Attaleiates (1085), *Tarih*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 89; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 79-81; Vardan Vardabet (1271), "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", trc. Hrant D. Andreasyan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, İstanbul 1937, s. 174; Azîmî, *Târîh*, s. 8; Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, trc. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 450; Astarciyan, *Târîhü'l-Ümmeti'l-Ermeniyeye*, s. 195; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 315-316; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 10; M. Fahreddin Kırzioğlu, "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 1970, Ankara 1971, s. 121; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London, 1971, s. 54; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 17-18, 86; John Julius Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, trc. Selen Hırçın Riegel, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2013, s. 269; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler - Bildiriler - İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 11; Tezcan, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu

Selçuklu Devleti'nin Oğuz/Türkmen Siyaseti ve Türkmenlerin Anadolu'ya Yönlendirilmeleri

Bizans İmparatorluğu'nun almış olduğu askerî tedbirlere rağmen İran sahasında her geçen gün sayıları artan Türkmenler, Selçuklu devlet adamları tarafından sistemli bir şekilde İran sahasından uzaklaştırılmaya ve Anadolu'ya yönlendirilmeye başlandılar. Bu nedenle İbrahim Yinâl tarafından kendilerine yardım sözü verilen Türkmenler, hem kendi boy beyleri ve başbuğları tarafından hem de Melik Hasan gibi Selçuklu hanedan mensuplarının komuta ettikleri Anadolu seferlerine katılmaya başladılar. Selçukluların Anadolu'yu fetihleri, Türkleştirmeleri ve İslâmlaştırmaları bir kaç aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle keşif ve ganimet (yağma) seferleri ile Anadolu'yu yoklayan Selçuklu Türkmenleri, 1048 yılında Melik Hasan'ın Vaspuragan (Busfurracan) Theması (Bizans eyaleti) askerleri tarafından pusuya düşürülerek şehit edilmesi üzerine Anadolu'ya yönlendirilen düzenli ordu seferlerine iştirak etmeye başladılar.¹¹

Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri”, s. 436-439; Kemal Taşcı, “Selçuklular Zamanında Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Karşı Bizans Devletinin Aldığı Askerî ve Siyasî Tedbirler (1018-1071)”, 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, (Antalya, 1-4 Aralık 2016), IV - Tarih, nşr. Sinan Demirtürk, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 537-553.

¹¹ Azîmî, *Târîh*, s. 9; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, I, s. 421-422; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (XVII-XVIII. Kitap)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 90; Nikephoros Bryennios (1137), *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 44; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s.40-41; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, trc. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.177; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 573; Cahen, “Qutlumush et Ses Fils avant l'Asie Mineure”, s. 20; Mehmed Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 55-56; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 121; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 18; Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 90; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, s. 86; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 23; Muhammed Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 57; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un

1048 yılında Tuğrul Bey tarafından Melik Hasan'ın intikamını almak için görevlendirilen İbrahim Yinal beraberindeki Türkmenler ile berber Erzurum'a gelerek çevresinde sur bulunmayan Erzenü'r-Rum (şimdiki Karaz) şehrini yağmaladı. Bu saldırılara karşı Doğu Anadolu'da bir Hristiyan ittifakı kuran Bizans İmparatorluğu, Gürcüler ve Ermeniler ile anlaşma yolunu tercih etti. Bu nedenle Selçukluların ilerleyişini durdurmak isteyen Bizans İmparatorluğu 1048 yılında İbrahim Yinal'ın seferini engellemek için oluşturduğu orduya Ermenileri de alırken ordunun komutasını Gürcü kralı Liparit'e emanet etti. Hasankale yakınlarındaki Ügümi Kalesi'nde vuku bulan Selçuklu-Bizans kuvvetlerinin savaşını İbrahim Yinal kazanırken Bizans ordusunun komutanı Gürcü kralı Liparit Selçuklulara esir düştü.¹²

Savaş sonrasında önemli derecede ganimet ele geçiren Selçuklular ile Türkmenlerin arası 1050 yılında Tuğrul Bey'in İmparatoriçe ile antlaşmaya varması üzerine bozulmaya başladı. Türkmenler ilk

---

Oğulları ve Torunları", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XII, İstanbul 1955, s. 126-127.

¹² Aristakes Lastivertc'i, *History*, s. 68-73; Smbat Sparapet, *Chronicle*, s. 22; Azîmî, *Târîh*, s. 9; Attaleiates, *Tarih*, s. 56; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, I, s. 424-426; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 91; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 88-90; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, nşr. Marie Felicite Brosset, trc. Hrand D. Andreasyan, nşr. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 283; Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s. 175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, trc. VIII, s. 130; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar)*, I, s. 16; J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjoudides Dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, Annales de l'Est Publiees par la Faculte des Lettres de l'Universite de Nancy, Paris - Nancy 1913, s. 22; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 42; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 178; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004, s. 47; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005, s. 48; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 122; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 324; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 22; Kırzioğlu, "Selçuklular'ın Anı'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", s. 116-117; Claude Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", trc. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, LI/201, Ankara 1987, s. 1383; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 575-576; Bedrosian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lands of Armenia in the 13-14th*, s. 67; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Ismamization*, s. 86-87.

olarak Selçuklu Devleti'ne olan kırgınlıklarını 1049 yılında ülüş sisteminden vazgeçilmesine ilk itirazı yapan sultanın üvey kardeşi İbrahim Yinal'in isyanına destek vererek ya da verdikleri destek sayesinde isyan etmesini sağlayarak fiiliyata geçirdiler ve Sultan Tuğrul Bey bu isyanı güçlükle bastırabildi.¹³ Bu tarihten itibaren Selçuklu Devleti uçlarında/sınırlarında bağımsız bir şekilde yaşayan Türkmenler, barış zamanlarında Selçuklu Devleti'nden bağımsız bir şekilde hareket edip Anadolu gazalarına devam ederken savaş ve tehlike zamanlarında Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak Selçuklu ordularında yer almaya başladılar.

Hasankale Savaşı'ndan sonra Müslümanların elinde bulunan Ahlat ve Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeki Malazgirt arasındaki düzlükleri kendilerine askerî üs olarak belirleyen Türkmenler, Malazgirt Savaşı'na kadar Ahlat'ı bu amaçla kullandılar. Ahlat bu tarihten sonra Türkmenlerin güvenli sığınağı olurken Bizans İmparatorluğu için adeta sorun merkezi haline geldi. Özellikle 1048 yılından sonra Anadolu'daki Türkmenleri kendi başlarına bırakmak istemeyen Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, bu tarihten itibaren Anadolu'ya düzenli ordu seferlerinin tertip edilmesini sağladı. Karşılarındaki düşmanın büyüklüğünden çekinen Türkmenler ise Anadolu içlerine düzenlenen keşif, yağma/ganimet ve yıldırma seferleri nedeniyle Selçuklular tarafından görevlendirilen Türkmen beylerini kendilerine başbuğ addederek onlara itaat etmeyi tercih ettiler. Koyun sürülerinin karnı doyan Türkmenler, ayrıca Ahlat'taki Türkmen beylerinin Anadolu içlerine düzenledikleri seferlere iştirak ederek elde ettikleri ganimetler sayesinde zenginleşmeye başladılar. Bu durum Anadolu'yu Oğuzlar/Türkmenler için bir cazibe merkezi haline getirmeye başladı.

---

¹³ Azîmî, *Târîh*, s. 12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 137-138; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 43; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 126; Sümer, *Oğuzlar*, s. 119; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 58-61; Agacanova, *Oğuzlar*, s. 320-321; Atsız, "İbrahim İnal Bey", s. 85; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 365.

Hasankale Savaşı'ndan sonra Ahlat'ı merkez yapan Türkmenlerin çevrelerindeki Bizans garnizon şehirlerinden dolayı Anadolu içlerine ilerlemeleri engellenmekteydi. Bizans İmparatorluğu merkezde sivil idareye geçerken bu garnizon şehirlerde görev yapmaları için Balkanlar'daki Türklerden hem sürekli asker hem de ücretli asker toplamaktaydı. Ayrıca Frank ve Norman kökenli askerleri de ücretli olarak hizmete alan Bizans İmparatorluğu, kurmuş olduğu Hristiyan ittifakı ve garnizon şehirlerine çok fazla güvenmekteydi. Özellikle 441/1049-1050 yılındaki antlaşmanın şartlarının yerine getirilmemesi üzerine 446/1054 yılında Doğu Anadolu seferine çıkan Sultan Tuğrul Bey'in bu seferinden kuşatmış olduğu Malazgirt'i mancınıkların yakılması nedeniyle fethedememesi ve çevreye gönderdiği birliklerden birinin Erzurum'un kuzeyinde Franklar tarafından pusuya düşürülmesi üzerine kış mevsiminin de yaklaşması nedeniyle tasarladığı fütuhâtı yapamadan geri dönmesi Bizans İmparatorluğu'nun garnizon şehirlerine olan güvenini arttırdı. Fakat Selçuklu Devleti'nin Irak siyaseti ve iç isyanları dolayısıyla sultanın dikkatinin başka yönlere de kayması hiç şüphesiz Bizans İmparatorluğu'nun işini kolaylaştıran unsurlar arasındadır.¹⁴

El-Cezire bölgesine gelebilecek Türkmen tehdidini önlemek isteyen Bizans İmparatorluğu'nun Urfa'daki garnizonunda görev yapan Frank ve Norman kökenli askerlerin el-Cezire İslâm beldelerini yağmalamaları bu bölgede bulun Mervânîler ve Ukaylîler gibi Arap emîrliklerinin Selçuklu Devleti'ne tâbi olmalarına sebep

¹⁴ Azîmî, *Târîh*, s. 11; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, I, s. 426; Psellos, *Khronographia*, s. 155; Attaleiates, *Tarih*, s. 57; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 91; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 90; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 305; Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s. 175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, trc. VIII, s. 138, 228; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 42-43; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 123-124; Sümer, *Oğuzlar*, s. 118, 124; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 176; Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1385; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 11; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 58; Çevik, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 186.

olurken Türkmenlerden ve Selçuklu baskısından bıkan Diyâr-ı Bekr idarecileri olan Mervânîleri Bizans İmparatorluğu'na da yaklaştırdı. Selçuklu Türkmenleri ve Bizans İmparatorluğu arasında tercih yapmak zorunda kalan Mervânî Emîrliği bir denge siyaseti ilerleterek iç meselelerine müdahale eden Selçuklu Devleti'nin sultanı Tuğrul Bey'in görevlendirdiği Türkmen başbuğları ile mücadele edecek askerî güce sahip olmadıkları için onları hile ile ortadan kaldırmaya başladılar. İlk Selçuklu akınlarından itibaren Türkmenler karşısında duramayan Mervânîler Salâr-ı Horasan gibi komutanları hile ile ortadan kaldırmaya başladılar. Ayrıca Mervânî Emîrliği, ellerindeki toprakların Selçuklu Türkmenleri tarafından yağmalanmasını engellemek amacıyla hem Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh hem de Diyâr-ı Mudar hâkimi Ukaylî Emîrliği ile ittifak halindeydiler.¹⁵

Sultan Alp Arslan Dönemi Türkmenlerin Anadolu Gazları ve Türkmenlerin Askerî Üssü Ahlat

Bizans İmparatorluğu ve Mervânî Emîrliği'nin aldıkları tedbirlerle rağmen İran sahasından sürekli olarak Anadolu'ya yönlendirilen Türkmenlerin sayılarının çokluğundan dolayı Ahlat ve çevresine sığmamaya başlamaları üzerine Anadolu içlerine ganimet seferleri sıklaştırılmaya başlandı. 1063 yılında Türkmenlerin desteklediği Kutalmış'ın isyanının bastırmak için uğraşan Tuğrul Bey'in ölmesi üzerine çıkan taht mücadelesini Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan kazanırken Anadolu Türkmenlerinin kaderi de bu sayede değişmeye başladı. Taht için Kutalmış ile verdiği mücadeleyi kazanan ve başkent Rey'de Selçuklu tahtına oturan Sultan Alp Arslan, 1064 yılında ordusuyla beraber Gürcistan seferine çıktı. Nahcivan'a geldiği esnada daha önce Güney Kafkasya bölgesindeki şehirlere akın düzenleyen Sâv Tegîn ile birleşen Sultan Alp Arslan, ordusunu ikiye

---

¹⁵ Azîmî, *Târîh*, s. 13; Attaleiates, *Tarih*, s. 59-60; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 304; Tufantoz, *Mervanoğulları*, s. 97.

ayırarak kendisi Gürcistan içlerindeki Ahalkelek ve mücavir beldelere sefer düzenlerken oğlu Melikşah ve veziri Nizâmü'l-Mülk komutasındaki diğer ordu Hristiyanlar için kutsal addedilen ve etrafı su kanalları ile çevrili olan Meryemnişin Kalesi'ni fethetti. Akabinde birleşen Selçuklu ordusu Türkmenlerin de desteği sayesinde 29 Şaban 456/16 Ağustos 1064 tarihinde Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu savunma hattının merkezini teşkil eden ve bu tarihe kadar Müslümanlar tarafından fethedilememiş olan Ani şehrini kuşatarak kısa sürede fethetti. Sultan bu şehrin idaresini Şeddâdî Emîrliği'ne bırakırken İslâm dünyasındaki şanını arttırarak Ebu'l-Feth (Fethin Babası) unvanını aldı. Ani'nin düşmesi üzerine paniğe kapılan Bizans imparatoru X. Konstantinos Dukas, Selçuklulara/Türkmenlere karşı alınan savunma tedbirlerini arttırarak savunma hattını Orta Anadolu'ya doğru çekerek komuta merkezini Sivas'a çekmek zorunda kaldı.¹⁶

Selçukluların Ani'yi fethetmesi hem Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu savunma sistemini değiştirdiği gibi hem de Türkmenlerin

¹⁶ Aristakes Lastivertci, *History*, s. 162-163; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 120-121; Sibt İbnü'l-Cevzi, Şemsüddin Ebûl - Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 134-136; Attaleiates, *Tarih*, s. 90; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 288; Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s. 177; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 27-28; İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l-Kâsım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Buğyetü't-Taleb fi Târîh Haleb (Seçmeler)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 23; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 316-317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, trc. VIII, s. 237; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 52; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 185; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 155-156; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 343; Kırzioğlu, *Anı Şehri Tarihi*, s. 44; Kırzioğlu, "Selçuklular'ın Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", s. 132; Mehmed Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III - Alp Arslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 19; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 599; Ali Sevim, "Sultan Alparslan'ın Nasrani Memleketlerinden Olan Ani ve Diğer Bazı Yerleri Fethetmesinin Zikri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidî Togan Özel Sayısı, 13/1, Erzurum 1985, s. 235-238; Bedrosian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lands of Armenia in the 13-14th*, s. 67; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, s. 89-90.

Anadolu seferlerinde de önemli değişiklikler yaptı. Öncelikle Bizans İmparatorluğu'nda sivil idareden askerî idareye geçilerek Anadolu'nun fethi engellenmeye çalışıldı. Bu cümleden olarak X. Konstantinos Dukas'ın ölümü üzerine Bizans İmparatorluğu idarecileri İmparatoriçe Evdokia'nın Rumeli orduları komutanı Romanos IV. Diogenes ile evlenmesi ve imparator olması kararını aldılar. Zira bitmek tükenmek bilmeyen Türkmen akınlarını engellemek için askerî yeteneklere sahip olan bir imparatorun olması sayesinde Anadolu'da tekrar hâkim olmayı düşünen Bizans İmparatorluğu yöneticileri özellikle Türkmen akınları nedeniyle Doğu ve Orta Anadolu bölgesinden göç eden Hristiyan halkı korumak ve bu sayede Anadolu'da tekrar üretimi sağlamak için bu değişikliği tercih ettiler. Doğu Anadolu hâkimiyeti için Ermenileri Orta Anadolu'ya sürgün ettiren Bizans İmparatorluğu şimdi ise Doğu ve Orta Anadolu bölgelerindeki asıl dayanağı olan Rum halkı Selçuklu Türkmenlerinin akınları nedeniyle yerlerinde tutamamaya başlamıştı. Türkmenlerin yıldırma ve ganimet akınları nedeniyle köylerini ve evlerini terk ederek Batı Anadolu'ya göç eden Rumların Bizans ekonomisine katkı sağlayamamaları ve Türkmenler tarafından baskı altına alınan themalardan (eyaletlerden) ve şehirlerden merkez İstanbul'a verginin gönderilememesi Bizans İmparatorluğu'nda Selçuklu Türkmenlerinin ilerleyişini durdurmak için acil tedbir almaya ve nedenle istenmese de asker kökenli bir imparatorun mevcudiyetine ihtiyaç duyuldu.¹⁷

---

¹⁷ Mikhail Psellos (1081), *Khronographia*, trc. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 224; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 121-124; Attaleiates, *Tarih*, s. 105-109; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 136-137; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 445; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 318; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 55; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 163; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 3; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 271-272; Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007, s. 7.

1064 yılındaki Ani'nin fethinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu savunma hattının Türkmenler karşısında işe yaramadığı ortaya çıkmıştı. Ani'nin düşmesi Malazgirt, Van ve Erzurum'daki garnizonların da tehlikeye maruz kalması, Bizans İmparatorluğu'nun merkezî yönetiminde değişiklik yapmaya sebep olduğu gibi savunma hattının merkezini de Sivas'a çekildi. Bizans İmparatorluğu'ndaki bu korku havası Ahlat'ı askerî üs yapan Türkmenleri daha fazla cesaretlendirmeye başladı. Zira Bizans İmparatorluğu'nun Ani'nin fethinin intikamını alacağını düşünen Sultan Alp Arslan, Kirman ve Horasan bölgesindeki isyanlar ile iştilgal ederken Anadolu meselelerini sadece Türkmenlere bırakmayıp, Anadolu'da bulunan ve vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Anadolu'ya yönlendirdiği Türkmen beylerinden bazı komutanlar Selçuklu Devleti'nin uç beyliği ya da sınır komutanlığına tayin edilmeye başladılar. Bu durum Selçuklu Devleti'nin Anadolu Türkmenlerini ve Anadolu'yu kendi kaderlerine bırakmak istemediğini açıkça ortaya koymaktadır.

1057 yılından itibaren doğu Anadolu'daki Bizans garnizonlarını baskı altına alan Azerbaycan meliki Alp Sungur Yâkûtî'nin adamlarından olan Sunduk (Samuk Bey), Salar-ı Horasan, Emîr Dinâr, Emîr Kapar (Emîr Kebîr), İsulî (Anasioğlu?, Nasığlı?, İsuvlı) ve Cemcem (Mıcmıç) gibi Türkmen beylerinin saldırıları ve Sivas'ın ele geçirilmesi ve Diyâr-ı Bekr yörelerinin baskı altına alınması Mervânî emîri Nizâmeddîn'i Bizans İmparatorluğu'na yaklaştırdı. Fakat 1059 Sivas'ın ilhakı ve 1062 Diyâr-ı Bekr bölgesindeki başarılarla rağmen bu Türkmen beyleri Doğu Anadolu'daki Bizans garnizonları nedeniyle burada kalamayıp ele geçirdikleri ganimetler ile Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmaktaydılar. Ayrıca 1062 yılında ülüş sisteminden merkezi devlete geçişin sancılarının çekmek zorunda kalan ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in özellikle Yabgulu/Nâvekiyye Türkmenleri tarafından desteklenen amcazadesi Kutalmış'ın isyanı ile uğraşması ve Türkmenlerin Kutalmış tarafında yer almaları Anadolu hareketinin ilerlemesini nispeten akamete uğratmıştı. Emîr Bâşâra komutasındaki Türkmenlerin

Bizans İmparatorluğu'nun Diyâr-ı Mudar'ın merkezini olan Urfa garnizonu ile yaptığı savaşta şehit olması üzerine fırsatı ganimet bilen Mervânî emîri Nizâmeddîn'in Türkmenlerin elinde bulunan Ahlat Kalesi'ni ele geçirmesi, Türkmenlerin 1063 yılında tahta oturan Sultan Alp Arslan'a itaat etmelerine sebep oldu.¹⁸

Türkmenlerin desteği ile 1064 yılında Ani'nin fethedilmesi üzerine Selçuklu Devleti Türkmenlerin Anadolu'da kalması ve sınır bölgelerini Türkmenlere karşı korumak için ele geçiren bütün fırsatları değerlendiren Bizans İmparatorluğu'na karşı koruma tedbirleri almaya yönlendirdi. Ayrıca Ani'nin fethinden sonra Kafkasya'da bulunan Hazar, Kumuk ve Alan Türkleri Selçuklu hâkimiyetindeki Doğu Anadolu'ya göç ederek Kâhta bölgesine yerleştiler. Bu göçlerin yanı sıra Karahanlı Tamgâç Hân'ın oğullarından olduğu rivayet edilen Hânoğlu Hârûn yanındaki Oğuz atlıları ile birlikte Diyâr-ı Mudar bölgesinde akınlar yaptıktan sonra Kuzey Suriye'nin merkezi olan Halep'e gidip burayı idare eden Mirdâsî Emîrliği ile birlikte Bizans sınırlarına sefer düzenlemeye başladı. Bu durum, Anadolu'nun fethinin aşamalarını ve gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira Selçuklu Devleti ve Türkmenlerin Anadolu fetihlerinin gelişigüzel bir ele geçirme harekâtı olmadığını, aksine Anadolu'nun sistemli bir şekilde kademe kademe fethedildiği ve yurt tutulduğunu ispat etmektedir.¹⁹

---

¹⁸ İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fârikî (577/1182?), *Târîhü Meyyâfârikîn ve Âmid: Târîhü'l-Farikî: ed-Devletü'l-Mervânîyye*, trc. Mehmet Emin Bozarslan, Korâl Yayınları, İstanbul 1999, 173-174; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 61; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 169-170; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 52; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 68; Çevik, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 191.

¹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 156; Bundârî, *Zübdetu'n-Nursa ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 35; Azîmî, *Târîh*, s.22; Psellos, *Khronographia*, s. 226-227; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 127; Attaleiates, *Tarih*, s. 118-127; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318-319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 253; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 53; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 116; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 162; Ali

457/1065-1066 yılında Diyâr-ı Bekr bölgesinde faaliyetlerde bulunan ve Diyâr-ı Mudar bölgesindeki Bizans garnizonu olan Urfa'yı sıkıştırmaya başlayan ve buradaki ücretli Frank askerleri ile mücadele eden Salâr-ı Horasan'ın Bizans İmparatorluğu ile ittifak yapan Mervânî emîri Nizâmeddîn tarafından sinsice yakalanarak şehit edilmesi Mervânî Emîrliği'nin yıkılması ve Diyâr-ı Bekr bölgesinin Selçuklu hâkimiyetine alınmasının fitilini ateşleyen ilk teşebbüs oldu. Zira Salar-ı Horasan'ın şehit edilmesinden sonra Mervânî Emîrliği'ni cezalandırmak isteyen Sultan Alp Arslan 458/1066-1067 yılında hâcib Gümüş Tegîn'i beraberindeki Türkmen beyleri ile birlikte Diyâr-ı Bekr bölgesine gönderdi. Yanında Bekçioğlu Afşîn Bey ve Ahmedşâh gibi Türkmen başbuğları olan Gümüş Tegîn Diyâr-ı Bekr bölgesindeki Ergani, Nizip, Tell Hum ve Nusaybin civarlarındaki bazı kaleleri ele geçirdiler. İleri harekâta devam eden Selçuklu Türkmenleri Diyâr-ı Mudar bölgesindeki Harran, Rakka ve Suruç'a hâkim olarak Fırat Nehri'ni geçip, Hısn-ı Mansûr/Adıyaman'a ilerlediler. Bizans İmparatorluğu'nun Urfa garnizonu ile savaşan Selçuklu Türkmenleri 10.000 kadar Bizans askerini öldürüp, garnizon komutanı Arvantos'u esir edip 40.000 dinar karşılığında Bizans İmparatorluğu'na teslim ettikten sonra ele geçirdikleri ganimetler ile birlikte muzaffer bir şekilde Anadolu Türkmenlerinin askerî üssü olan Ahlat'a geldiler.²⁰

Selçuklu Devleti tarafından Anadolu'ya yönlendiren Türkmenlerin 1067 seferi Anadolu'nun fethi ile ilgili birkaç önemli ipucunu işaret etmektedir. Bunlardan bazıları Selçuklu Devleti'nin Anadolu işleri için artık doğrudan komutanlar tayin ettiklerini ve bu

---

Sevim, "Kuzey-Suriye'de Görünen İlk Türk Emîri Han-Oğlu Hârûn", *Belleten*, XLIII/170, Ankara 1979, s. 363-380; Ali Sevim, "Hârûn b. Han", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 258; Taef Kamal el-Azhari, *The Saljûqs of Syria During the Crusades 463-549 A.H./1070-1154 A.D.*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1997, s. 29-31.

²⁰ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 133-136; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 53-54; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 161; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 139; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 3.

bölgeyi Selçuklu Devleti siyasetine doğrudan dahil ettiklerini, Selçuklu siyasetine ters düşen hareketler sergileyen Mervânî Emîrliği'nin Tuğrul Bey dönemindeki gibi hoş görülmediği ve cezalandırıldığı, Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya gönderdiği Türkmenlerin artık Azerbaycan'a geri dönmelerine engel olduğu ve obaları ile birlikte Anadolu'ya gelen Türkmenlerin artık ele geçirdikleri ganimetler ile birlikte Anadolu'da kaldıklarını ve İran sahasındaki Türkmenlerin başta vezir Nizâmü'l-Mülk olmak üzere Selçuklu devlet adamları tarafından Anadolu'ya yönlendirildikleri ve bu 1066 seferinin Bizans İmparatorluğu'nda oluşturduğu deprem etkisini ortaya koymaktadır. 1066 seferinden sonra Selçuklu Türkmenlerinin ilerleyişini durdurmak isteyen Bizans İmparatorluğu, 1068 yılı başında sivil idareden askerî idareye geçti ve Rumeli orduları komutanı olan Kayserili Romanos, kraliçe Evdokia ile evlenerek IV. Diogenes unvanı ile Bizans imparatoru oldu. Ayrıca 1064 yılında Ani'nin fethi ve 1066 yılında Urfa garnizonunun mağlup edilmesi Selçuklu Türkmenlerinin el-Cezire ve Anadolu faaliyetlerinin Bizans İmparatorluğu ve müttefikleri tarafından durdurulamayacağını ispatı oldu.

Selçukluların Doğu Anadolu'daki ilerleyişi Ahlat'taki Türkmen beyleri arasında çıkan anlaşmazlık sonunda Bekçioğlu Afşîn Bey, Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu Türkmenlerine başbuğ atanan Hacib Gümüş Tegin'i öldürmesi ile hızlanmaya başladı. Gümüş Tegin'i öldürdükten sonra Azerbaycan'a dönemeyen Afşîn Bey, Anadolu'ya akın akın gelen Türkmen obalarından aldığı askerî destek sayesinde Anadolu içlerine sefer düzenleyerek Sultan Alp Arslan'ın gazabından uzak durmaya çalıştı. Ayrıca sefer esnasında elde edeceği ganimet ile başarılı olduğunu sultana ispat etmek isten Afşîn Bey'in bu Anadolu seferleri Türkmenlerin askerî üssü olan Ahlat'ın Bizans imparatoru Romanos IV. Diogenes tarafından hedef tahtasına yerleştirilmesine ve sonuç olarak Malazgirt Savaşı'nın

vuku bulmasına neden oldu.²¹ Ordusuna aldığı Türkmen birlikleri sayesinde askerî olarak güçlenen Afşîn Bey, Ahlat bölgesinden hareket ederek süratle Fırat Nehri'ni geçip Çukurova (Kilikya) bölgesine ulaştı. Amanos Dağları eteğindeki Karadağ mıntıkasında ordugâh kurarak buradan başladığı askerî harekâta öncelikle Dulûk ve Raban'ı fethetti ve Şevval 458/Ağustos 1066'da Antakya Dukalığı topraklarına girerek birçok esir ve ganimet elde ettikten sonra Malatya'ya yönelerek kendisini engellemeye çalışan bir Bizans birliğini de mağlup etti. Buradan Tohma Suyu Vadisi'ni takip ederek Kayseri yöresini yağmalayıp daha sonra Larende (Karaman) bölgesine erişti. Bizans İmparatorluğu'nun kendisini takiple görevlendirdiği birliğin takibinden kurtulmak amacıyla Toros ve Gâvûr Dağları yolu ile Kuzey Suriye'ye ilerleyen Afşîn Bey, bu seferi esnasında Bizans İmparatorluğu'na tabi şehir ve yerleşim yerlerinden elde ettiği esirleri Halep'te sattı (459/1067).

Afşîn Bey, 460/1068 tarihinde Antakya Dukalığı üzerine yürüyerek buranın valisinden yüklü miktarda haraç alarak Anadolu'nun güney bölgelerinde yer alan Bizans garnizon ve vatandaşlarının güvende olmadıklarını ortaya koydu. Bu durum üzerine Bizans imparatoru Afşîn Bey'in seferleri engellemek ve Anadolu'daki garnizonları kurtarmak ve rahatlatmak için Nikephoros Botaniates görevlendirildi. Afşîn Bey ise elde ettiği askerî başarı ve ele geçirdiği ganimetten sultana gönderdiği pay nedeniyle affedilerek Ahlat'taki Anadolu Türkmenlerinin başbuğluğuna tayin edildi. Bu sayede Anadolu seferlerine Sultan Alp

²¹ Attaleiates, *Tarih*, s. 100-101; Süryanî Mihail, *Vakainame: İkinci Kısım (1042-1195)*, trc. Hrand Der Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları Kütüphanesi, Neşredilmemiş Daktilo Nüsha, 1944, s. 19; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 450; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 54; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 117; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 318; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 271; Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1393; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 608; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, s. 90, 94.

Arslan'ın desteğini tekrar elde eden Afşin Bey, Sultan ile buluşmak amacıyla Cemaziyelahir 460/Nisan 1068 tarihinde Ahlat'tan ayrılarak Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey'e doğru yola çıktı.

461/1069 tarihinde Karahanlı meselesi nedeniyle Maveräu'n-Nehr bölgesine gitmek durumunda kalan Sultan Alp Arslan, kardeşi Azerbaycan meliki Alp Sungur Yâkûtî, eniştesi Elbasan (İlbasan, Erbasan, Elbasgan, Erbasgan, Erisiğın, Erisiği, Ersiğun, Eryasgun, Erişgen, Kurtcu, Hıristiyan kaynaklarında Guedric, Khruc, Khrisoskül, Krisoskulos) ve Anadolu'da yürüttüğü fütûhâtla meşhur olan Samuk (Sunduk) Bey'i Anadolu fetihlerini aksatmamakla ve yeni fetihler yapmakla görevlendirdi. Mezkûr Türkmen Beyleri Alp Arslan'dan aldıkları talimat gereği Anadolu'ya girdiler. Türkmenler artık Doğu Anadolu'da hiç beklemeyerek doğrudan Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamıştırlar. Bu akınlar esnasında Selçukluların hedefi Urfa ve Antakya bölgeleri idi.²²

Türkmenlerin Anadolu Gazalarına Bizans İmparatorluğu'nun Tepkisi ve İmparator Romanos IV. Diogenes'in Antakya Seferi

Selçuklu Türkmenlerinin özellikle Afşin Bey'in Güney Anadolu bölgesinde yürüttüğü seferler Bizans İmparatorluğu tahtına oturan yeni İmparator Romanos IV. Diogenes, Türkmen baskınlarına son vermek amacıyla Balkanlardaki Uz/Oğuz, Frank ve Vananglar'dan topladığı ücretli askerlerde yanında olduğu halde Türkmen baskısından en fazla sıkıntı çeken Antakya yöresine doğru sefere çıktı. O, Antakya istikametine doğru ilerlerken Sultan Alp Arslan'ın emri gereği Anadolu fethine girişen Türkmenler, Erzincan, Sivas ve

---

²² Attaleiates, *Tarih*, s. 100-101; Süryanî Mihail, *Vakainame*, s. 19; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 450; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 54; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 117; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 23; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 318; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 271; Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1393; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 608.

Niksar bölgelerini yağmaladılar. Bu haber üzerine İmparator Romanos IV. Diogenes, Antakya'ya ilerlemekten vaz geçerek, Sivas'a doğru ileri harekâta başladı. Burada seferde olan Türkmenler, Bizans imparatorunun üzerlerine geldiklerini haber alınca ağırlıklarından ve Niksar'da elde ettikleri ganimetlerden bir kısmını bırakarak Sivas istikametine doğru çekilmeye başladılar. Fakat İmparator Romanos IV. Diogenes, İmparator Romanos IV. Diogenes, Niksar-Sivas arasında Türkmenlere yetişerek bir kısmını öldürüp, bazılarını ise esaret altına aldı ve böylece Anadolu Türkmenlerinin Kuzey Anadolu hattındaki gazalarını kısmen engellemiş oldu.²³

Orta Anadolu bölgesindeki başarısından sonra İmparator Romanos IV. Diogenes, Malatya ve Fırat yöresine bir birlik göndererek ordusunun arkasını emniyete almak istedi. Fakat bölgede akın yapan Türkmen beyi Has İnâl (Yinâl), Bizans kuvvetlerine bu bölgeden dışarı çıkma fırsatı vermeyerek imparatoru zor duruma soktu. Bu duruma rağmen ileri harekâta devam eden İmparator Romanos IV. Diogenes, Menbiç (Hyeropolis), Artâh, Azâz, Antakya ve Usfûnâ kalelerini ele geçirerek bu bölgelerdeki Müslüman halkı kılıçtan geçirdi. İmparatorun bu başarıları karşısında Hânoğlu Harûn ve onunla birlikte hareket eden Halep Mirdâsî emîri Mahmûd geri çekilmek zorunda kaldılar. Elde ettiği başarılarla rağmen Kuzey Suriye ve Sugûru's-Şâm (merkezi Tarsus olan Kuzey Suriye-Anadolu sınırında yer alan bölgeler) bölgelerinde ortaya çıkan kıtlık ve sonrasında meydana gelen salgın hastalıklar nedeniyle imparatorun ordusu kırılma noktasına geldi. Askerî başarılarına rağmen kıtlık ve salgın hastalıklardan etkilenen

---

²³ Psellos, *Khronographia*, s. 226; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 126-127; Attaleiates, *Tarih*, s. 109-114, 132-135; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 58; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 167; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 608; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 318; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 65.

imparatorun ordusu perişan bir şekilde geri dönmek zorunda kaldı (461/1069).²⁴

Niksar-Sivas arasında Türkmenleri mağlup eden İmparator Romanos IV. Diogenes, Anadolu Türkmenlerinin askerî üssü olan Ahlat üzerine sefer karar vermesine rağmen Afşîn Bey'in buradan ayrıldığını öğrenince Diyâr-ı Mudar ve Sugûru'ş-Şâm'a doğru hareket ederken Antakya'ya geldiği zaman buradaki İslâm şehirlerini korumak ve imparatorun ileri harekâtını durdurmak isteyen Afşîn Bey, Kuzey Anadolu içlerine girerek Sakarya Vadisi'nde ilerledi ve Müslümanların Abbâsiler zamanında yaz seferleri esnasında fethettikleri Amûriyye (Amorium) Kalesi'ni 461/1069 tarihinde fethetti. Etrafında sur bulunmayan Konya'nın da yağmalanmasını kıtlık nedeniyle engelleyemem İmparator Romanos IV. Diogenes, İstanbul'a dönerken Afşîn Bey, Anadolu içlerinde bazı yerleri yağmalayarak elde ettiği ganimetler ile beraber bu esnada Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu seferleri ile görevlendirilen Sunduk (Samuk) Bey ve Ahmedşâh'ın da bulunduğu Urfa'ya gitti. Anadolu Türkmenleri, gazalardan elde ettikleri ganimetleri ve esirleri satarak paraya çevirmek ve kış mevsimini geçirmek amacıyla Bizans askerî tehlikesinden uzak Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Bekr bölgesine gelmekteydiler.²⁵ Türkmenler buralarda hem kış mevsimini

²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 156; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 35; Azîmî, *Târîh*, s. 22; Psellos, *Khronographia*, s. 226-227; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 127-128; Attaleiates, *Tarih*, s. 115-128, 135-140; Urfalı Mateos, *Vekâyi-Nâme*, s. 137; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 318-319; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 253; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 58; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 318; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 118-119; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 167-168; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 272; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 23; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 608; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 22; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, s. 91-92.

²⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 168; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 23; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 369; Kemal Taşçı, "Malazgirt Meydan Muharebesi Öncesi Anadolu'ya Yapılan Selçuklu/Türkmen Akınlarının Maraş'ın Siyasî Durumuna Etkisi",

geçiriyor ve bir sonraki yıl bahar aylarında Anadolu içlerine yapacakları gaza seferlerinin hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyor hem de Anadolu'nun en doğusunda bulunmaları sebebiyle Azerbaycan üzerine Anadolu'ya bitmek tükenmek bilmeyen Türkmen göçleri ile askerî birliklerini ikmal ediyorlardı. Ayrıca Anadolu'da bulunan Türkmenlerin askerî üssü olan Ahlat bölgesi bu sebeple Türkmenler için güvenli bir şekilde yerleşilecek bir bölge konumundaydı.

Antakya seferinden kıtlık nedeniyle eli boş dönen İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu ilerleyişini durdurmak amacıyla Manuel Komnenos ve Ermeni Philaretos Brachamios komutasındaki 2 birliği Sivas'a göndererek savunma tedbirleri aldı. Fakat hem Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın görevlendirdiği Afşîn Bey, Sunduk Bey, Ahmedşâh, Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Tutuoğlu, Serhenkoğlu ve Aslantaş gibi Türkmen beylerinin askerî başarıları hem de bitmek tükenmek bilmeyen Türkmen göçleri İmparator Romanos IV. Diogenes'in aldığı bütün tedbirlerin işe yaramamasına sebep oldu. Özellikle Ahlat'taki Türkmen beylerinin Selçuklu devleti tarafından desteklenmesi ve vezir Nizâmü'l-Mülk başta olmak üzere Selçuklu devlet adamlarının İran sahasındaki Türkmenleri sürekli olarak Anadolu'ya yönlendirmeleri ve Anadolu'daki Türkmenleri Bizans topraklarına yaptıkları seferler sonucunda zenginleşmeleri Türkmenleri Anadolu'ya çeken önemli sebepler arasındaydı.

Selçuklu Devleti'nin görevlendirdiği Türkmenlerin Bizans İmparatorluğu karşısında elde ettikleri başarılar, Sultan Alp Arslan'ın Anadolu'nun fethini erteleyin ya da önemsemeyip Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın teşvik ve ısrarı üzerine Mısır'a hâkim olan Fâtımî Hilâfeti'ni yıkıp İslâm dünyasındaki çift başlılığı ortadan kaldırmak için 462/1070 yılında Kahire üzerine sefere çıkmasına neden oldu. Sultan Alp Arslan Mısır seferine hazırlanırken Kirman Selçuklu

---

Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu, (Kahramanmaraş, 17-19 Kasım 2016), II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 2017, s. 84-88.

meliki Kavurd Bey'in isyanına destek olan ve Kutalmış'ın ölmesi ve oğullarının hapse atılmasından sonra Selçuklu devlet adamları tarafından baskı altına alınan Türkmenlerin desteklediği sultanın eniştesi ve Selçuk Bey'in torunu ve Yunus Bey'in oğlu olan Elbasan sultanın önünden kaçarak Anadolu'ya girdi. Yanında ise ülüş sisteminden merkezi devlete geçişi kabul etmeyen ve Selçuklu Devleti'nin İran/Fars kökenli devlet adamları ve özellikle vezir Nizâmü'l-Mülk tarafından istenmeyen unsur olarak görülen Yabgulu/Nâvekiyye Türkmenleri vardı. Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girerek İstanbul'a gidip İmparator Romanos IV. Diogenes'e sığınmak isteyen Elbasan, Afşîn Bey tarafından takip edilme ihtimalinden dolayı hızlı bir şekilde ilerleyerek Sivas'a geldi. Buradaki garnizonun komutanı olan Manuel Komnenos ile görüşerek onunla savaşmak istemediğini ve imparatora sığınmak için buraya geldiğini bildirdi. Fakat daha önceki Türkmen birliklerinden ağzı yanan doğu orduları komutanı Manuel Komnenos, Elbasan'ın sözüne güvenmeyerek yanında Nikephoros Melissenos olduğu halde Elbasan'ın üzerine saldırdı. Elbasan üzerine saldıran Bizans ordusunu yenerek Manuel Komnenos ve Nikephoros Melissenos'u da esir etti. Bu duruma rağmen Afşîn Bey'in üzerine geleceğini tahmin eden Elbasan yanında esir ettiği komutanlarda olduğu halde İstanbul'daki imparatora sığınmak için harekete geçti.²⁶ Ani'nin fethi ve Urfa garnizonunun mağlup edilmesinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun savunma hattının merkezi olarak istihkam edilen ve asker yığılan Sivas garnizonunun da Elbasan'a yenilmesi Türkmenlerin askerî yeteneklerini ve Bizans savunma

---

²⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 169; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 130-131; Attaleiates, *Tarih*, s. 146-148; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 45-46; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 60; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 176; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 24; Ali Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 222; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular -Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 336.

hattının Türkmenler karşısında hiç bir işe yaramayacağını ortaya koymaktadır.

İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu meliki Elbasan'ı son derece iyi karşılayarak ona Küropolates unvanı verdi. Selçuklu Devleti'nin içinden gelen bu müttefik ile Anadolu'nun fethini engellemek isteyen İmparator Romanos IV. Diogenes, Elbasan'ı bu nedenle el üstünde tutarak onun verdiği bilgilerin önemli olduğunu düşündü. Zira Bizans İmparatorluğu gözünde o zamana kadar Bizanslılar ülkelerini doğudan batıya, kuzeyden güneye yağmalayarak şehirlerin düşüren ve Rum halkın Batı Anadolu'ya göç etmesine neden olan Selçuklu Türkmenlerini bölünmez bir bütün olarak görmekteydiler. Bizans İmparatorluğu açısından Türkmenler, Selçuklu Devleti tarafından yönlendirilsinler veya kendi başlarına Selçuklu Devleti'nden bağımsız hareket etsinler fark etmezdi. Zira, sonuç olarak Selçuklu atlarının ayakları altında ezilen bir ülke olan Anadolu onlara itti. Bu nedenle Selçukluları bölerek Anadolu'yu kurtarmayı tasavvur eden İmparator bu muhalif Selçuklu melikine çok fazla ilgi gösterdi. İmparator Romanos IV. Diogenes, kuvvetle muhtemel Anadolu'yu Türkmenlerden temizledikten sonra İran sahasındaki Selçuklu Devleti'nin idaresini Elbasan'a tevdi edecekti. Zira hazırlanan ordusun sayısı ve niteliği İran'ı bile ele geçirecek kadar büyük idi. Bu nedenle Elbasan'ın sultanlığı döneminde Bizans-Selçuklu ittifakı bu sayede Türkmenlerin Anadolu'ya gelişini engelleyebilecekti. Melik Elbasan, İmparator Romanos IV. Diogenes için bu açıdan çok önemliydi.

Elbasan, İstanbul'a giderken onu Sivas'a kadar yalnız bırakmayan Yabgulu Türkmenleri ise Anadolu'da kalarak Afşin Bey'den kaçmaya ve gittikleri bölgelerde yağma yaparak ganimet elde etmeye çalıştılar. Elbasan'ın Türkmenleri arkada bırakıp İstanbul'a sığınması Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenleri arasında bir boy birliği olmadığını ortaya koymaktadır. Elbasan'ın Bizans İmparatorluğu'ndan yardım alarak tekrar Anadolu'ya dönmeyi planladığı için bu Türkmenler ile yolunu geçici olarak ayırmış olması da muhtemel görülmektedir. Daha sonra gelişen siyasî ve askerî

meselelerin seyri İmparator Romanos IV. Diogenes ve Elbasan lehinde gelişmediği için bu durum hakkın tam bir kanaate varmak muhtemel değildir. Elbasan'ın İstanbul'a hızlı bir şekilde gidişinin asıl sebebi Afşin Bey, onun ve Bizans'ın doğu orduları kumandanı Manuel Komnenos'un ardından İstanbul'a giderek İstanbul Boğazı'na ulaştı. Doğu ordularının biraz önce Elbasan'ın komuta ettiği Yabgulu Türkmenleri tarafından mağlup edilmesi dolayısıyla hiçbir engelle karşılaşmadan İstanbul'a kadar hızlıca ilerlemesine rağmen Elbasan'a yetişemedi ve Üsküdar'a kadar ilerledi. Böylece bu Selçuklu meliki yakalanamayarak Bizans imparatorunun elinde bir koz olarak Selçuklulara karşı kullanılmaya başlandı. Bunun üzerine Bizans imparatoruna haber göndererek iki devletin dost olduğunu, buraya kadar gelirken hiçbir yeri yağmalamamasının sebebinin de bu dostluk olduğunu belirtti. Ayrıca Yabguluların Selçuklu Devleti ve sultanının düşmanı olduklarını ve hâlihazırda Bizans İmparatorluğu topraklarını yağmaladıklarını ekleyerek sultanın düşmanlığını kazanmak istemiyorlarsa Elbasan'ın teslim edilmesini istedi. Fakat Bizans imparatoru Romanos IV. Diogenes, eline kendiliğinden düşen bu muhteşem fırsatı etkili bir şekilde kullanmak istediğinden dolayı muhalif Selçuklu melikini Afşin Bey'e teslim etmedi. İmparator Romanos IV. Diogenes, bu teklifi reddederek Afşin Bey'in Üsküdar'dan başlayarak Ahlat'a kadar olan müstahkem kaleler hariç bütün bölgeyi yağmalanmasını onaylamış oldu. Bu nedenle Afşin Bey, imparatorun red cevabını aldıktan sonra Zilkade-Zilhicce 462/Güz 1070 tarihinde o zamana kadar Türklerin hiç gelmedikleri Denizli, Honaz ve çevresini yağmaladı. Bu yağma ve yıldırma seferi Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklu iç işlerine karışmasının bir cezası olarak telakki edilerek Selçuklular açısından hukukî bir zemine oturtuldu. Bu bölge ile Kayseri arasında bulunan tüm yerleşim yerlerini tekrar yağmalayan Afşin Bey, sultanın Kahire seferi nedeniyle el-Cezire'de bulunması nedeniyle kış mevsimini (472/1070-1071) Zamantı (Pınarbaşı)'yı da ele geçirip bahar aylarında harekât üssü olan Ahlat'a döndü ve durumu sultana bildirdi. Ele geçirdiği bol ganimet nedeniyle ağır hareket eden Afşin

Bey ya bu nedenle ya da Anadolu savunması için Sultan Alp Arslan tarafından Fâtımî Hilâfeti üzerine düzenlediği Mısır seferine katılmadı.²⁷

Sultan Alp Arslan'ın Mısır Seferi ve Ahlat Türkmenleri

462/1070 yılında Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken Sultan Alp Arslan, İslâm dünyasındaki çift başlılığı bitirmek amacıyla Mısır seferine çıktı. Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethine girişmek yerine Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın teşviki, Fâtımî veziri, Haleb Mirdasî emîri Mahmûd ve Bilâdü's-Şâm/Suriye'de fütuhât yapan Uvak oğlu Atsız Bey'in talepleri üzerine Mısır seferine karar verdi. Sultan Alp Arslan, babası Çağrı Bey'in 1018 ve amcası Tuğrul Bey'in 446/1054 yılında kullandıkları Tebriz-Merend-Hoy-Bargiri (Muradiye)-Erciş-Ahlat yolunu kullanarak Doğu Anadolu'ya girdi. Sultan Tuğrul Bey'in vefat etmeden önce fethini hedef gösterdiği Erciş ve Malazgirt kalelerini fethetmek amacıyla Van Gölü'nün kuzey sahilleri boyunca ilerlemeye başladı. Sultan Alp Arslan, önce Van Gölü'nün kuzey doğu sahilinde bulunan Erciş'i fethetti. Adilcevaz üzerinden ileri harekâta devam eden Sultan Alp Arslan, 1062 yılında Mervânî emîri Nizâmeddîn'in Türkmenlerden ele geçirdiği, Türkmenlerin yoğun olarak yerleştiği ve faaliyet gösterdiği Ahlat Kalesi'ni Mervânîlerin elinden alarak Türkmenlere verdi. Ayrıca Sultan Alp Arslan, Anadolu Türkmenlerinin askerî üssü olan Ahlat çevresinin güvenliğini ve Anadolu Türkmenlerinin daha rahat

²⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 168-169; Attaleiates, *Tarih*, s. 145-146; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 320, 321; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 450; Mükrimin Halil Yinanç, "Alp Arslan", *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 385; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 61; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005, s. 216; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 176; Claude Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", trc. Zeynep Kerman, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul 1972, s. 87; Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi", s. 1395; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 369; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 336; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 67-68.

hareket etmelerini sağlamak amacıyla 466/1054 yılında Tuğrul Bey'in kuşatmasına rağmen fethedemediği 1021 yılından beri Bizans İmparatorluğu'na ait olan Malazgirt üzerine yürüyerek bu kaleyi kuşatma altına alıp şehri yeniden fethederek Selçuklu Devleti hâkimiyeti altına aldı. Malazgirt'in fethinden sonra Ahlat ve çevresindeki Türkmenler daha rahat bir şekilde Bizans garnizon ve şehirlerini baskı altına almaya başladılar.²⁸

Sultan Alp Arslan, ayrıca Ahlat'ta bulunduğu esnada Mervânî emîrlerinden olan ve kardeşi Nizâmeddîn tarafından baskı altında tutulan Âmid (Amida, Diyarbakır) emîri Ebû Saîd, sultanın huzuruna gelerek kardeşi Nizâmeddîn'in Türkmenler'e kötü davranmasını, Âmid şehrinin elinden almasını, özellikle Salâr-ı Horasan ve emrindeki askerleri haksız yere şehit ettiğini de anlatarak onu sultana şikâyet etti. Ayrıca Ebû Saîd, Nizâmeddîn'in Selçuklu Devleti'ne bağlılığının zayıflığından ve Bizans İmparatorluğu ve Musul Ukaylî Emîrliği'ne yaklaştığından yakınarak Diyâr-ı Bekr bölgesinin yönetim menşurunu almayı, Mervânî Emîri olmayı ve bu amaçla kardeşi Nizâmeddîn'i bertaraf etmeyi amaçlamaktaydı. Emîr Nizâmeddîn'in bu tutumlarından dolayı Sekçuklu Devleti'nin Anadolu siyasetinin zarar görmesi nedeniyle hiddetlenen Sultan Alp Arslan, Ebû Saîd'e yardım edeceğine dair söz verdi. Daha sonra Sultan Alp Arslan, Emîr Nizâmeddîn tarafından ele geçirilen Âmid

---

²⁸ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 177-178; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 166; Attaleiates, *Tarih*, s. 154; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 138; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 18; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 320; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 61; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 187; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 169; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 47; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 52; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 25; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 609; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 57; Bedrosian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lands of Armenia in the 13-14th*, s. 67; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, s. 97; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 274; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 68; Çevik, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 191; Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, s. 8.

önlerine gelerek Harşefiyye bölgesinde karargâh kurdu. Burada veziri Nizâmü'l-Mülk'ü Meyyâfârikîn (Silvan)'de bulunan Mervânî emîri Nizâmeddîn'e gönderen Sultan Alp Arslan, Âmid'in müstahkem surları karşısında hayrete düşerek, şehrin ileride Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmesini temenni ederek surlara ellerini sürüp göğsünü sıvazladı. Sultan Alp Arslan, Meyyâfârikîn Mervânî emîri Nizâmeddîn hakkında verilen kararı fiiliyata geçireceği bir esnada veziri Nizâmü'l-Mülk'ün tavsiyelerini dikkate alan Nizâmeddîn'in Âmid'de huzuruna gelerek sultanın ordusuna iâşe ve malî yardım yapması üzerine Nizâmeddîn hakkındaki kararını değiştirdi. Emîr Nizâmeddîn, sultana tâbi olduğu ve bu seferin maliyetini karşılayacağına dair söz verdiği için sultanın affına nail olarak Selçuklu ordugâhından ayrılabilirdi. Ancak Sultan Alp Arslan, 100.000 dinara yakın bu meblağın halktan toplandığını haber alınca bu haracı almaktan vazgeçerek halka dağıtılmasını emretti.²⁹

Mısır'a doğru harekete geçen Sultan Alp Arslan, Diyâr-ı Bekr idaresini Nizâmeddîn ve Ebû Saîd arasında üleştirip Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeki Tell Hum ve Siverek kalelerini fethettikten sonra Muharrem 463/Ekim 1070 tarihinde Urfa (er-Ruhâ, Edessa) Kalesi önüne gelerek şehri kuşatma altına aldı. Sultan Alp Arslan, şehri kuşatma altına alarak müdafilerin kaleyi teslim etmeleri için uzun süre bekledi. Fakat şehrin iki ay kuşatılmasına rağmen kalenin müstahkemliği ve müdafilerin kararlı savunma yapmaları nedeniyle Selçuklular tarafından düşürülemedi. Sultan Alp Arslan, müdafilerin 50.000 dinar karışığında kuşatmanın sonlandırılması isteği üzerine, şehrin kısa sürede düşürülemeyeceği fikrine kapılıp ayrıca Mısır seferi için çok zaman kaybedilmesi

²⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârikî*, s. 174; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 166; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 36; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 255; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 204; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 169; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 52.

nedeniyle kuşatmayı kaldırdı ve 14 Rebiülevvel 463/19 Ocak 1071 tarihinde Urfa'dan ayrılarak Fırat Nehri'ni geçti.³⁰

Urfa'dan Halep yolu ile Dimaşk (Şâm)'a gitmek isteyen Sultan Alp Arslan, huzuruna çıkma ve itaat etme hususunda geciken Halep Mirdâsî emîri Mahmûd'u cezalandırmak amacıyla 17 Cemaziyelahir 463/22 Mart 1071 tarihinde Tell Sultân (Sultan Tepesi, Alp Arslan'ın burada ordugâh kurmasından sonra bu adla anılmaya başladı)'a ordugâh kurarak bu şehri muhasara etti. Halep müdafilerinin direnmesi üzerine Sultan genel hücum emri verdi ve Emîr Mahmûd, affedilmek amacıyla Oğuz kıyafetleri giyerek annesi de yanında olduğu halde sultanın huzuruna gelip af diledi ve annesinin şefaati ile isteğine erişti.³¹ Sultanın Emîr Mahmûd'u bağışlamasında hiç şüphesiz onun Hânoğlu Hârûn ve beraberindeki Türkmenler ile Kuzey Suriye ve Sugûru's-Şâm'ı Bizans İmparatorluğu'na karşı başarılı bir şekilde koruması idi. Zira Selçuklular hâkim oldukları sahalarda Selçuklu devleti siyasetine muhalif davranmaya mahallî emîrliklere yaşam şansı vermekteydiler. Aksi taktirde bu bölgeler Selçuklu emîr ya da Türkmen beyleri tarafından ele geçirilip doğrudan Selçuklulara bağlı olan yöneticiler tarafından idare edebilmekteydi. Mesela Ahlat Kalesi, Mervânîlerin elinde olmasına rağmen Emîr Nizâmeddîn'in tâbiyyette kusurlu olması nedeniyle Sultan Alp Arslan tarafından Mervânîlerin elinden alınarak daha önceki sahipleri olan Türkmenlere verildi.

³⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârıkî*, s. 175-176; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 166; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 255; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 170; Çevik, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, s. 192.

³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 168; Azîmî, *Târîh*, s. 22; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 37; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 11-12, 16; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 256; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 62; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 171; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 53; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 124; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 60-61; el-Azhari, *The Saljûqs of Syria*, s. 34-35.

Sultan Alp Arslan Halep Mirdâsî emîri Mahmûd'u itaat altına aldıktan sonra Mısır üzerine yürümek için harekete geçtiği esnada İmparator Romanos IV. Diogenes'in elçisi gelerek sultandan Mısır seferi esnasında Bizans İmparatorluğu'ndan yeni fethettiği Erciş, Malazgirt ve Menbiç'i Bizans İmparatorluğu'na iade etmesini istedi. Bu talep üzerine hiddetlenen Sultan Alp Arslan, Bizans elçisini sert bir cevapla reddetti. Bu teşebbüsün bir yanıltmaca olduğunu düşünen Sultan Alp Arslan, İmparator Romanos IV. Diogenes'in büyük bir orduyla Sivas'tan Erzurum'a yöneldiği haberini alınca telaşa kapılarak 23 Receb 463/26 Nisan 1071 tarihinde derhal Anadolu Türkmenlerinin askerî üssü olan Ahlat'a doğru yola çıktı. Ahlat'a dönme kararı alan Sultan Alp Arslan, Mısır seferinden vazgeçmeyerek askerlerinin bir kısmını Halep Mirdâsî emîri Mahmûd ile beraber Mısır seferine memur etti. Sultanın Halep'te rahat davranarak vakit kaybetmesinin sebebi Mısır seferine çıkarken Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırması ve kendinden kaçan eniştesi Elbasan'a takip etmekle görevlendirdiği Afşîn Bey'in Anadolu içlerine kadar ilerleyip yağma yaptıktan sonra Ahlat gelerek sultana Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklu ilerleyişini durduracak bir askerî güce olmadığı haberini göndermesi idi. Afşîn Bey'in bu şekilde bir haber vermesinin sebebi ise kuvvetle muhtemel Bizans imparatoru Romanos IV. Diogenes'in Anadolu seferi için yaptığı hazırlığın İstanbul'un Avrupa yakasında olmasıdır. Anadolu tarafında olsaydı hem Afşîn Bey'e karşı bir direniş gösterilirdi ya da Afşîn Bey bu hazırlıktan haberdar olacağı için sultana bu şekilde bir istihbarat verirdi ve Sultan da buna yönelik bir tedbir alırdı. Zira bu haber üzerine Anadolu meselesini hafife alan Sultan İmparator Romanos IV. Diogenes'in Sivas'tan Erzurum'a ilerlediğini haber alınca hızlı bir şekilde Ahlat'a dönme kararı aldı.³²

³² İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârikî*, s. 176; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 168; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 37; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 16-18; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 141; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 256-257; Reşideddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-*

Selçuklular hem Doğu Anadolu hem de el-Cezire bölgelerinde aynı faaliyet gösterirken Bizans İmparatorluğu'nun aslî unsuru olan Rumlar, Batı Anadolu bölgesine çekilirken garnizon şehirlerde bulunan Bizans askerleri ise ülkelerinin ellerinden gittiğini seyretmekten başka bir şey yapamamaktaydılar. Selçuklu ilerleyişine karşı koymak amacıyla Bizans tahtında yapılan değişikliklerle İmparator olan Romanos VI. Diogenes, 461/1069 yılında Anadolu'daki Türkmen akınlarını durdurmak ve Selçuklu Türkmenlerinin askerî durumunu tahlil etmek amacıyla Sugûru's-Şâm ve Doğu Anadolu bölgelerine sefer düzenledi. Fakat İmparator Romanos IV. Diogenes, bu sefer esnasında Türkmenler ve Mirdâsîler karşısında özellikle Sugûru's-Şâm'da bazı başarılar elde etmiş olsa da Antakya bölgesinde baş gösteren bulunan ordusu kıtlık ve açlığa maruz kalınca başka hiçbir askerî harekette kalkışmadan bozguna uğramışçasına başkenti İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. İmparatorun ordusu öylesine erimişti ki Orta Anadolu'da akın yaparak şehirleri ele geçiren ve Bizans vatandaşlarının esaret altına alan Türkmen başbuğu Afşîn Bey komutasındaki Selçuklu ordusunu bölgeden uzaklaştırmak için hiçbir teşebbüs bile girişmedi. Hatta Afşîn Bey tarafından yakalanmamak için adeta onun olduğu bölgelerin uzağından geçmeyi tercih etti. İstanbul'a giden İmparator Romanos IV. Diogenes, Afşîn Bey'in bölgeden uzaklaşmasından sonra Selçuklu Türkmenlerine karşı yalnızca Sivas'ta savunma tedbirleri almakla kifayet etti. Ancak 462/1070 yılında Sivas'ta bulunan doğu orduları komutanı Manuel Komnenos'un sultandan kaçarak imparatora sığınmak için Anadolu'ya giren Elbasan tarafından kolayca mağlup edilmesi imparatorun aldığı bu tedbirlerinde Türkmenler karşısında hiç bir işe yaramadığını ortaya koydu. Dahası Elbasan'ı Selçuklulara

---

Tevarîh: Selçuklu Devleti, s. 112; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 62; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 187; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 205; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 171; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 26; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 274; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 61.

iade etmediği için Afşin Bey, İstanbul Boğazı'ndan başlayarak Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadar olan bölgeleri yağmalamak suretiyle Bizans İmparatorluğu'nun orta ve batı Anadolu'da aldığı tedbirlerin boşuna olduğunu ispat etti.

İmparator Romanos IV. Diogenes'in Doğu Anadolu-Azerbaycan-İran Seferi ve Ahlat Türkmenleri

Anadolu'daki ilk Selçuklu seferleri başlangıçta keşif, ganimet/yağma ve yıldırma amacı ile düzenlenmekteydi. Bizans orduları ile sık bir şekilde karşılaşmaya Selçuklu/Türkmen akıncıları birkaç çatışmada mağlup olsalar da Türkmen göçleri sayesinde birliklerini sürekli olarak takviye ettikleri ve Selçuklulardan aldıkları destek sayesinde Bizans İmparatorluğu'na karşı sürekli bir taarruz halindeydiler. Bizans İmparatorluğu'nun halkı ise muhasara aletlerine sahip olmayan Türkmenlerden kurtulmak için ya müstahkem kalelere sahip olan garnizon şehirlere sığınmayı ya da Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya göç etmeyi tercih etmekteydiler. Ayrıca Selçuklu Türkmenlerinin Anadolu'daki seferleri esnasında öldürülen ve esir edilenlerin sayısı da az değildi. Bu sayede Anadolu'da dayandığı temel zayıflaması ile Anadolu'dan elde edilen geliri de kaybeden Bizans imparatoru Romanos IV. Diogenes, bu kayıplarını telafi etmek ve Anadolu'yu Türkmenlerden temizlemek için bu sefer vasıtasıyla büyük bir hamle yaptı.

Selçuklu/Türkmen akıncılarının neden olduğu durumun farkına varan İmparator Romanos VI. Diogenes hem Anadolu'daki Selçuklu/Türkmen ilerleyişini durdurmak ve istikrarı sağlamak hem de Selçukluları Azerbaycan ve İran sahasının dahi dışına çıkarmak için büyük bir ordu hazırladı. İmparator Romanos IV. Diogenes, bu amaçla Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeki Balkanlar, Bitinya (merkezi İznik/Nikea ve olan İzmit Körfezi, İstanbul, Sakarya ile Bursa arasındaki bölge), Çukurova (Kilikya), Kapadokya, Karadeniz sahillerindeki Rumlar ve Ermenilere ilaveten Slav (Rus), Alman, Frank, Gürcü, Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz/Oğuz ve Kuman/Kıpçak oluşan bir ordu toplayarak Anadolu seferine çıktı. İmparator

Romanos IV. Diogenes, ordusunun maneviyatının daha sefere başlamadan yükseltmek amacıyla Ayasofya'da büyük bir ayin düzenledikten sonra 8 Cemaziyelahir 463/13 Mart 1071 tarihinde İstanbul'dan hareket ederek Anadolu ve İran seferine çıktı. İmparatorun ordusunun sayısı hakkında İslâm kaynakları 200.000 ile 600.000 arasında farklı rakamları vermektedirler. Bizans ordusunda Selçuklu Türkmenlerinin fethettikleri müstahkem kaleleri geri alabilmek için ücretli olarak oluşturulan mancınıkçı, çarkçı, lağımçı, kazancı, arabacı sınıflarından 100.000 kişi, 30.000 kişilik komuta kademesi (subay ve komutan), takriben 4.000 kadar da harp malzemesi taşıyan araba da yer almaktaydı. Ayrıca Bizans ordusunun öncü birlikleri içinde takriben 15.000 kişilik Uz/Oğuz birliği de vardı.³³

İstanbul'dan yola çıkan kalabalık Bizans ordusu Eskişehir'den sonra Kızıl Irmak Vadisi'ni takip ederek Sivas'a ulaştı. İmparator Romanos VI. Diogenes, Halep'te bulunan Sultan Alp Arslan'a Mısır seferine giderken fethettiği Erciş, Malazgirt ve Menbiç şehirlerini Bizans İmparatorluğu'na iade etmesi ve Türkmenleri Anadolu'dan çekmesi için elçi gönderdi. İmparator Romanos IV. Diogenes, ayrıca Sivas yöresindeki Rumların Türkmenler karşısında gerektiği gibi mücadele etmeyen ve Rumları yalnız bırakan Ermenileri şikâyet etmeleri üzerine şehre girerek Ermenileri cezalandırdı. Sivas'taki Ermeni idarecileri Atom ve Ebû Sehl'i Sivas'tan kovdu.³⁴

³³ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârikî*, s. 174; Azîmî, *Târîh*, s. 22; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 33; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 37; Psellos, *Khronographia*, s. 229; Attaleiates, *Tarih*, s. 151-152; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 46; Urfalı Mateos *Vekayi-Nâme*, s. 140; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 12; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 321; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 257; Reşîdeddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s. 112; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 63; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 187; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 176-177; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 53; Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, s. 10.

³⁴ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 141; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 177; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 54; Grousset,

İmparatorun bu davranışı ordusundaki Ermenilerin nefretini kazanmasına neden olmasının yanı sıra Ermeni birlikleri, Malazgirt Savaşı'nda muharebeye isteksiz davrandıkları yetmiyormuş gibi durumun Bizans ordusunun aleyhine geliştiğini gördüklerinde muharebe alanını terk ederek imparatora olan kin ve nefretlerini göstermelerine sebep oldu.

İmparator Romanos IV. Diogenes, ordusundaki komutanlardan Joseph (Ioseph) Tarkhaniotes ve Nikephoros Bryennios'un Sivas dolaylarında bekleyip çevreyi yağmalayarak Selçuklu Türkmenlerini sıkıştırma ve çevreleme tekliflerini reddederek harekât istikametini doğu Anadolu'da etrafı Türkmenler tarafından sürekli olarak yağmalanan garnizon şehri Erzurum (Theodosiopolis, Kâlıkâlâ) olarak belirledi. Erzurum'a gelen İmparator Romanos IV. Diogenes, Ermeni magistros Basilakes'den sultanın Kuzey Suriye'den ayrılarak el-Cezire bölgesine çekildiği haberini aldı. Yaklaşık 20.000 kişilik bir birliği İberyâ (Gürcistan)'ya gönderip arkasını sağlama alan İmparator Romanos IV. Diogenes, Sicilya'da Müslümanlara karşı verilen mücadelede cesurluğu temayüz etmiş olan Ursel (Rouselios) ve Tarkhanitos (Tarkan)'u Malazgirt ve Ahlat bölgesindeki Türkmenleri kontrol etmeleri için öncü birlik olarak görevlendirdi. İmparator ise Azerbaycan'a gitmek yerine sultanın henüz fethetmiş olduğu Malazgirt ve Türkmenlerin toplanma merkezi olan Ahlat'ı ele geçirmek ve burada Türkmen savaşçıları da mağlup ederek ülkesini güvene almak istiyordu. İmparator Romanos IV. Diogenes, bu nedenle ordusundaki asker sayısı ve teçhizatın çokluğu nedeniyle yavaş hareket ettiği için öncü birliklerinin peşinden Malazgirt'e doğru hareket etti. İmparator Romanos IV. Diogenes, ayrıca Erzurum'da bulunduğu esnada Bizans ordusundaki Türklerin özellikle Oğuzların Selçuklu tarafına geçtikleri ve Türkmen beyleri ile haberleştikleri rivayetini alınca Selçuklulara katılıp kendine

---

Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, s. 610-611; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 33, 105

ihamet edebileceği hakkında şüpheye düştüğü Elbasan'ı tedbiren İstanbul'a gönderdi.³⁵

İmparatorun Erzurum'dan doğuya gitmeyip güneye doğru ilerlediği haberi Diyâr-ı Bekr bölgesindeki mahalli idarecileri dehşete düşürdü. Sultan Halep'ten hızlı bir şekilde hareket ederek Meyyâfârîkîn (Silvan)'e geldiği zaman bölge halkı Bizans tehlikesine karşı kendi başlarına bir mücadele vermekte yetersiz olduklarını düşünerek ya da mücadele verebilecek bir askerî mevcudiyete sahip olmadıkları ve bölgedeki Türkmenler ile aralarının iyi olmasından dolayı sultandan yardım istediler. Çünkü Selçuklu öncesi Doğu Anadolu'da meskûn olan Müslümanları yıldırma ve buradan göç etmelerini sağlamak için el-Cezire ve Doğu Anadolu'daki İslâm şehirlerini baskı altına alan Bizans ordularının ele geçirdikleri şehir ve kalelerdeki Müslümanlara yaptıkları işkenceler bölge halkının hafızasından henüz silinmemişti. Bu kötü tecrübeyi bir kere daha yaşamak istemeyen Müslümanlar, Van Gölü'nün kuzeyindeki şehirleri ve bölgeleri terk ederek Diyâr-ı Bekr bölgesine göç ettiler. Halep'ten ayrılarak Ahlat'a gelmek isteyen Sultan Alp Arslan, adeta bozguna uğramışçasına serî ve cebrî bu yürüyüş esnasında Fırat Nehri'ni geçerken ordusunda bulunan hayvanlardan birçoğu yüklerinin ağırlığı nedeniyle boğularak telef oldu. Fakat kayıplara aldirmayarak oğlu Melikşâh, eşi Selcen Hâtûn ve veziri Nizâmü'l-Mülk'ü yaşlı askerler ile birlikte Selçuklu hazinelerinin bulunduğu Hemedan'a göndererek yanında sadece 15.000 kişilik hassa askerleri bulunduğu halde Ahlat'taki Türkmenlere güvenerek Meyyâfârîkîn'e gelen Sultan Alp Arslan, Erzen-Bitlis yolu ile Afşîn Bey tarafından idare edilen ve Anadolu Türkmenlerinin askerî üssü olan Ahlat'a ulaştı.³⁶

³⁵ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 142; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 64; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 181; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 57; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 337.

³⁶ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 176; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 169; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 32-33; Bundârî,

26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı ve Anadolu Türkmenlerinin Savaşın Kazanılmasındaki Roller

Sultan Ahlat'a ulaştıktan sonra Mısır'a sefere memur ettiği Ay Tegîn'in de ordusuna katılması üzerine gücünü arttırdı. Fakat Selçuklu ordusu her ne kadar güçlenmiş olsa da Selçukluların bu savaşı tasarlamamaları ve beklemedikleri bir zamanda muharebeyi kabul etmek zorunda kalmış olmaları aslında savaşa tam olarak hazır olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bizans ordusunun ülkesine doğru ilerleyişini durdurmak isteyen Sultan Alp Arslan, Selçuklu hâkimiyetindeki bölgelerden asker gelmesini bekleme vakit olmadığı için muharebeyi kabullenmek zorunda kaldı. Bu durum Selçuklu ordusundaki asker sayısının en fazla 35-40.000 olmasına sebep oldu. Bu nedenle Selçuklu sultanının yanında çok asker olmadığını bilen İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu ordusunun takviye edilmesine fırsat vermeden Selçukluları savaşa mecbur etmek için ele geçirip halkını öldürttüğü Malazgirt'ten hareketle ağır bir yürüyüşle Ahlat'a yöneldi.³⁷

Sultan Alp Arslan, Ahlat'a eriştiği zaman İmparator tarafından görevlendirilmiş olan Ursel ve Tarkhaniotes'in komuta ettikleri Bizans öncü birliği Ahlat'a yaklaşmıştı. Ahlat yakınlarında Anadolu seferlerinde Türkmenler arasında ün yapmış olan Türkmen Beyi

---

Irak ve Horasan Selçukluları, s. 38; Attaleiates, *Tarih*, s. 155; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII, s. 256; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 64; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 178; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 55; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 187; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 27; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 612; Dominique Sourdel - J. Sourdel-Thomine, "Un Acte de Vente Arabe Portant sur la Région d'Ahlat au VIIIe/XIIIe Siècle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI/10-11, Ankara (1968) 1972, s. 53.
³⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 169; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 38; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 133; Attaleiates, *Tarih*, s. 156-157; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 49; Münecimbaşî, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fî Vekay-il Asar)*, I, s. 40; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 64; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 179; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 275-276; Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, s. 15.

Sunduk (Samuk) Bey, keşif yapmak ve yol açmak için bölgeye gelen Bizans öncü birliğini 17 Zilkade 463/16 Ağustos 1071 tarihinde karşılayarak mağlup etti. Öldürülmek ve esir edilmekten kurtulan Bizans askerlerinin Malatya istikametine doğru kaçmalarına sebep oldu. Bizans öncü birliklerinin maneviyatlarını arttırmak için yanlarında getirdikleri Kutsal Haç, Selçuklular tarafından ganimet olarak ele geçirildi. Ahlat'a getirilen bu kutsal haç daha sonra zafer nişanesi olarak Selçuklu hazinelerinin bulunduğu Hemedan'a gönderildi. Öncü birliğinin mağlup olduğunu haber alan İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçukluların ve sultanın askerî durumunu öğrenmek için Erzurum'da ordusuna dahil olan Ermeni magistros Basilakes'i Selçuklu askerî üssü olan Ahlat üzerine ikinci bir öncü birlik vazifesiyle görevlendirdi. Ermeni askerlerinden müteşekkil bu ikinci öncü birliği de ilk öncü birliği gibi Selçuklu öncü birliğinin baskınına uğradı ve esir edilen magistros Basilakes haricindeki bütün askerler öldürülmek suretiyle öncü birliği yok edildi.³⁸

Bizans öncü ve keşif birlikleri Selçuklu öncü birliklerini teşkil eden Türkmenler tarafından yok edildiği zaman İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu sultanının bir yıl önce fethederek Selçuklu hâkimiyetine aldığı Malazgirt'i işgal etti. Şehirdeki Müslümanları öldüren Bizans ordusu, Sultan Alp Arslan ve Türkmenlerin ordugahının bulunduğu Ahlat'a doğru ilerledi. Malazgirt'in düştüğü haberini aldıktan sonra yeni bir savaş manevrası belirleyen Sultan ise Bizans ordusundan daha önce geçitleri ve müstahkem mevkiileri tutmak hedefiyle Ahlat'tan kuzeye yöneldi. Sultanın kuzeye yönelmesinin bir diğer sebebi Türk men obalarının Ahlat'ta bulunuyor olması ve mağlup olunduğu taktirde Bizans ordusunun bu obalardaki insanları öldürecekleri endişesi ile onlara kaçış için süre

---

³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 169; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 133-134; Attaleiates, *Tarih*, s. 158-160; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 64; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 179; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 55-56; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 27; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 275.

kazandırmaktır. Bu suretle birbirine yaklaşan iki ordu Malazgirt-Ahlat arasındaki Zehve (Rahve) Ovası'nda karşılaştı. Bu mevki Murat Suyu'nun bir kolu üzerinde, Süphan Dağı'nın Malazgirt'e bakan yamaçlarında yer almaktadır. Böylece ilk Anadolu akınlarından itibaren Türkmenlerin toplanma alanı ve askerî üssü olan Ahlat, bu büyük Bizans ordusunu üstüne çekmiş ve Anadolu siyasetini ve tarihini değiştirecek bir savaşın sebebi olmuştur.

İslâm kaynaklarının ittifaken kaydettikleri bilgiye göre Ahlat-Malazgirt arasında gerçekleşen muharebede Bizans ordusunun merkez kuvvetlerini İmparator Romanos IV. Diogenes, sağ kanadını Aliates, sol kanadını Nikephoros Bryennios, artçı birlikleri ise tahtın kendi hakkı olduğunu düşünen ve bu nedenle savaşa isteksiz olan imparatorun üvey oğlu Andronikos Dukas komuta etmekteydi. Selçuklu ordusunu ise Sultan Alp Arslan, Kafkasya fatihi Sâv Tegîn, Bekçioğlu Afşîn, Gevher-Âyin, Tarang (Tarangoğlu, Taranges), Sunduk (Samuk, Sanduk) ve Ay Tegîn Beyler komuta etmekteydiler. Mezkûr beylerin yanı sıra Ahmedşâh, Dilmâçoğlu Mehmed, Tutuoğlu'nun savaşta yer aldığı kuvvetle muhtemeldir. Bununla beraber Malazgirt savaşından sonra Doğu Anadolu'yu fethederek bu bölgeyi Türkmen ülkesi yapan Türkmen beyleri Saltuk Bey, Mengücek Bey, Danişmend Ahmed Gâzî, Artuk Bey, Çâvlı Bey, Porsuk Bey'in savaşa iştirak ettikleri kaydedilmektedir.³⁹ Hatta bu dönemde

³⁹ Süryanî Mihail, *Vakainame*, s. 26; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 65-66; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 179; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 19, 21, 73-74, 130, 152; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 56; Reşideddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s. 115; Faruk Sümer, "Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 197-207; Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hâl Tercümelere", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, İstanbul 1986, s. 291-334; Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden Gevher-Âyin ve Sav-Tegin", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 39, İstanbul 1985, s. 253-259; Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden Artuk Bey", *Kültür Bakanlığı Milli Kültür Dergisi*, 87, Ankara 1991, s. 22-26; Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beylerinden Sunduk Bey", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 13, Erzurum 1999, s. 269-276.

Sultan tarafından mahpus tutulan Kutalmışoğullarının bile bu savaşa iştirak ettikleri rivayet edilmektedir. Ancak Yabgulu (Nâvekiyye) Türkmenlerinin Kutalmışoğulları dururken Melik Elbasan'a tâbi olma durumları muhtemel olmadığı için bu meselenin doğru olmadığını söylemek tarihi hakikatlere aykırı olmaz. Kutalmışoğulları dışındaki beylerin bu savaşa iştirak etmeleri kuvvetle muhtemel olmanın yanı sıra Irak ve Suriye sahası İslâm tarih müverrihlerinin bölgeye çok uzak olmaları ve Bizans kay-naklarının ise ordularının yenilgiye uğratılması nedeniyle Bizans İmparatorluğu tarih yazım geleneği gereği bu önemli savaştan gereği gibi bahsetmezler. Bu nedenle Malazgirt Savaşı Türk, İslâm, Bizans, Hristiyan, Rum, Ermeni, Anadolu, el-Cezire ve Azerbaycan tarihi için önemli olduğu derecede kayıt altına alınmış bir savaş değildir.

Bizans İmparatorluğu'nun ordusu, muharebenin vuku bulacağı Zehve (Rahve) bölgesine (bu mevki İslâm kaynaklarında ittifaken "*beyne'l-Hılat (Ahlat) ve'l-Malazgird: Ahlat Malazgirt arasında*" şeklinde kaydedilmektedir.) ulaştığında Selçuklular/Türkmenler daha önce davranıp müstahkem mevkiyi tutmuşlardı. Sultan Alp Arslan, askerlerine çok güvense bile Bizans ordusunun kalabalıklığı dolayısıyla şehadeti göze alarak adeta bir milletler birliği ordusu niteliğindeki Bizans kuvvetleri karşısında şecaatle duruyordu. Türk-İslâm savaş töresine uygun olarak Sultan Alp Arslan, savaşa girişmeden önce tevafuken nezdinde bulunan Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın sefiri Ebû'l-Ganâim İbn Mühellebân (Mahlebân) ve istihbarî zekâsına itimat ettiği Türkmen beyi Ay Tegîn ya da Sâv Tegîn'i barış yapmak ve zaman kazanmak için imparatora gönderdi. Kalabalık ordusuna çok fazla güvenen İmparator Romanos IV. Diogenes, sultanın barış teklifini reddetti. İmparator İbn Muhellebân'ın barış teklifini ancak sultanın teslim olması ya da ordugâhının kaldırıp, çadırını söküp derhal Anadolu'dan uzaklaşması ile olabileceğini söyledi. Ayrıca gurur ve kibri zirveye ulaşan İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu elçi heyetinin Sultan Alp Arslan'ın kendilerinden korktuğu için gönderildiğini düşünüp cüretini daha ileri bir seviyeye taşıyarak İbn Mühellebân'a, "*İsfahan mı daha*

güzeldir, Hemedan mı, bana ondan haber verin?” şeklinde bir soru sorması üzerine İbn Mühellebân’dan “İsfahan” cevabını alınca “Hemedan’ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfahan’da ve hayvanlarımız da Hemedan’da kışlar” diyerek asıl hedefinin sadece Anadolu’yu Türk fethinden korumak değil daha da ileri giderek Makedonyalı Büyük İskender (İskender-i Zülkarneyn) ve eski Roma/Bizans imparatoru II. Herakleios gibi İran sahasını dahi hükmü altına almak niyetinde olduğunu ortaya koydu. İmparatorun aldığı bu cevap üzerine sultanın elçisi İbn Mühellebân ona “Hayvanlarınız Hemedan’da kışlar; ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem” şeklinde nüktedan bir cevap vermesi üzerine elçi heyeti imparatorun huzurundan ayrılarak sultanın nezdine gittiler.⁴⁰

Bizans kaynakları, yaptığı işlerde ileri görüşlü olmayan ve bir işin önünü arkasını düşünmeden tedbirsizce hareket eden İmparator Romanos IV. Diogenes, elçilerin Sultan Alp Arslan’dan getirecekleri cevabını beklemezsizin Selçuklular/Türkmenleri bir an önce savaşa mecbur ettiğini kaydetmektedirler. İmparatorun savaş borazanlarının çaldırılması sonucu Selçuklu/Türkmen tarafında kısa süreli bir infial durumu vuku bulsa da Selçuklu/Türkmen ordusu derhal toplanarak Bizans ordusunun tam karşısında savaş düzenine girdiler. Zira bu ihtimali her daim göz önünde bulunduran ve savaşa en hazırlıksız oldukları zaman bile düşmanlarından daha hazır olan Türkmenler, Selçuklu sultanının talimatlarını derhal yerine getirerek mevzi aldılar. Ayrıca bekleme sırasında Türkmenler Bizans ordusunun maneviyatını bozmak ve kendileri gibi oğuz olan soydaşlarını kendi taraflarına çekmek için vur kaç taktiği uygulayarak

---

⁴⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 176-177; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 169; Psellos, *Khronographia*, s. 229; Attaleiates, *Tarih*, s. 164-165; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 135; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 142; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 321; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 257; Reşîdeddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh: Selçuklu Devleti*, s. 113; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 66; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 205; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 180-181; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 57; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 28.

gece Bizans tarafını ok yağmuruna tutuyor, gündüz ise savaş naraları atarak ve savaş davulu olan kös çaldırarak Bizans ordusundaki zaten yorgun ve savaşa isteksiz olan askerlerin uyumalarına ve dinlenmelerine engel oluyorlardı. Görüldüğü üzere Selçuklu Türkmenlerinin Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu'na karşı elde ettiği zafer basit bir galibiyet değil son derece iyi tasarlanmış ve zafer için ellerinden gelen bütün çabanın gösterildiği muazzam bir savaş manevrası sonucunda elde edilmiş bir başarıdır. Bu başarı Bizans ordusunu teşkil eden farklı din ve milletlere mensup karışık bir ordu ile değil birbirini tanıyan ve daha önce sürekli olarak aynı savaşlarda yer alan ve aynı savaş taktiklerinin kullanan bir ordu ile başarılabildi. Bu durumdan rahatsız olan Bizans askerinin maneviyatı bozuk ve uykusuz oldukları halde İmparator genel hücum emri verildiği için savaş düzeni almak zorunda kaldılar. Ayrıca bu anı baskınlar sayesinde Balkanlar'dan Bizans ordusuna ücretli asker olarak dahil olan Uzların (Oğuzların) önemli bir kısmının Selçuklu tarafına geçmeleri zaten maneviyatı bozuk olan ve savaşa isteksiz olan Bizans ordusundaki askerlerin bu kötü durumlarını iyice arttırdığı bizzat İmparator tarafından da müşahede edilmişti. Bu kötü durumdan en çok müteessir olan hiç şüphesiz İmparator Romanos IV. Diogenes'in bizzat kendisiydi. İmparator Romanos IV. Diogenes, Selçuklu tarafına geçmeyen ya da geçemeyen Uzlar (Oğuzlar) hakkında da şüphe duyduğu için ne yapacağını bilemez bir hale gelip saf değiştirmelerin daha fazla artmaması, iase sıkıntısının baş göstermesi ve askerlerinin maneviyat eksikliğinin daha fazla azalmasını engellemek amacıyla bir an önce ne pahasına olursa olsun savaşa başladı.⁴¹

---

⁴¹ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 177; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 170; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 134; Attaleiates, *Tarih*, s. 163, 165; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 206; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 57-58; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 89-90; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 279; Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, s. 15.

Sultan Alp Arslan, 25 Zilkade 463/24 Ağustos 1071 tarihinde barış için imparatorun menfî cevabını alınca acilen ve mümkün olduğu kadar savaş hazırlıklarını tamamladı. Sultanın maneviyatının yüksek olmasına rağmen Bizans ordusunun sayı üstünlüğü nedeniyle savaşın muhtemel sonucundan endişe ettiğini gören, İmâm Muhammed b. Abdülmelik el-Buhârî, sultanın endişesini gidermek ve gönülünü ferah tutmasını sağlamak için ona: “*Ey Sultan! Sen Allah’ın başka dinlere zafer vaadeylediği İslâmiyet uğrunda cihâd yapıyorsun; bütün Müslümanlar minberlerde sana dua yaptığı Cuma günü savaşa giriş. Ben, Allahın zaferi senin adına yazdığına inanıyorum*” diyerek sultanın endişelerini giderdi. Bu durum üzerine Sultan Alp Arslan, imparatorudan red cevabı aldıktan sonra ordusundaki Türkmenleri pusulardaki mevzilere yerleştirdi. Nihâî muharebe için hazırlıklarını tamamlayan sultanın ordusu Bizans ordusuna taciz saldırıları yaparak onları savaşa mecbur ettiler. Bu nedenle hücum eden Bizans ordusu Selçuklu ordusunda bulunan Türkmen başbuğlarından Tarang (Tarangoğlu) Bey’in emrinde ve pusularda bulunan Türkmen savaşçılar tarafından çembere alınabileceklerdi. Bu taciz saldırılarından sonra, daha fazla beklemenin zararına olduğunu müşahede eden İmparator Romanos IV. Diogenes, 27 Zilkade 463/26 Ağustos 1071 tarihinde acilen umumi hücum emri vererek borazan sesleri eşliğinde Selçuklu karargâhına doğru harekâtı başlattı. Selçuklu/Türkmen ordusu ise savaş öncesi gündüz ve gece çalınarak Bizans ordusundaki askerleri uyutmayan ve dinlenmelerine engel olan kös sesleri ve düşman askerlerinin maneviyatını darmadağın eden savaş naraları atarak Bizans ordusuna doğru hareket etti.⁴²

⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 170; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 35; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 40; Attaleiates, *Tarih*, s. 165; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 50, 54-55; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 20; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 321; Reşîdeddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh: Selçuklu Devleti*, s. 119; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 66-67; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 187-188; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 206; Turan, *Selçuklular Tarihi*

Bizans ordusu, Selçuklu/Türkmen ordusu üzerine saldırdıkça Selçuklular/Türkmenler, geri çekilerek saflar halinde hücum şeklinde muharebe etmekten vaz geçiyorlardı. Bu durumun sebebi orduların sayısının eşit olmamasıydı. Selçuklular/Türkmenler genel hücumdan imtina ederek kademeli olarak fakat bozguna uğramadan geri çekildikleri için Bizans ordusunda sabırsızlık ve huzursuzluk halleri ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca nihaî muharebe başlamadan önce Bizans ordusunda bulunan Uzlar (Oğuzlar) başbuğları Tamış komutasında Selçuklu/Türkmen tarafına geçişleri, Bizans ordusundaki huzursuzluğu ve düzensizliği iyice arttırdı. Balkanlardaki Türklere oluşan birlikleri savaş öncesinde ve savaş esnasında taraf değiştirerek Selçuklu/Türkmen ordusuna katılmaları üzerine zaten Bizans ordusu içinde bulunmak istemeyen fakat buna mecbur olan ve hem Ortodoks Rumları ve Sivas'taki tutumundan dolayı İmparator Romanos IV. Diogenes'ten nefret eden hem de Selçuklu/Türkmen ordusu karşısında muhtemel akıbetlerinden dolayı korkuya kapılan Ermeniler, Bizans ordusunu ve savaş alanını terk ederek kaçmaya başladılar. Bu duruma hiddetlenen ve maneviyatı bitme noktasına gelen İmparator, ayrılmaların artmaması, savaş düzeninin bozulmaması ve manevî olarak mağlubiyet duygusunun orduya hâkim olmaması için düzensizce Selçuklu/Türkmen ordusuna doğru ilerledi. Bu düzensiz ve kontrolsüz ileri harekât Bizans ordusunun merkez kuvvetlerini komuta eden imparatoru Selçukluların/Türkmenlerin maharetle uyguladıkları bozkır Türk savaş geleneği olan Turan Taktiği (Hilal Taktiği, Sahte Ricat ve Kurt Taktiği) gereği sahte bir geri çekilme ile pusuya çekti.⁴³

---

ve *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 277; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 319.

⁴³ Attaleiates, *Tarih*, s. 165; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 54-55, Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 67; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183-184; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 278.

Selçuklular/Türkmenler, Bizans ordusu karşısında saflar halinde mücadele etmeyerek sistemli bir şekilde saldırıp geri çekilmekte ve bu sayede hem dinlenip hem de silahlarını özellikle ok ve yaylarını doldurarak yeniden hücum etmekteydiler. Bu durum düzensiz bir şekilde Selçuklu ordusu üzerine ilerleyen Bizans ordusundaki askerlerinin Selçukluların/Türkmenleri bu büyük ordu ile savaşmaktan korktukları ve cesaret edemediklerini düşüncesine kapılmalarına sebep oldu. Bu nedenle bir an önce savaşı bitirip başarı kazanmak için kontrolsüzce Selçuklu ordusu üzerine ilerlemeye devam ettiler. Bu hal bizzat İmparator Romanos IV. Diogenes'in komuta ettiği Bizans ordusunun merkez kuvvetlerini Selçuklu/Türkmen pusularına çekmekteydi. İmparator Romanos IV. Diogenes, komuta ettiği ordusuyla birlikte Selçuklu/Türkmen pusuları içinde yeteri kadar ilerleyince başta Tarang Bey ve diğer Türkmen beylerinin komuta ettiği pusulardaki Türkmen askerleri tarafından çember içine alınmaya başlayınca ilk olarak Bizans ordusunun sağ kanadı dağıldı. Bu nedenle dağılan sağ kol kuvvetlerine yardım etmek isteyen İmparator, Selçuklu merkez kuvvetlerinin de artık geri çekilmeksizin şiddetli bir şekilde savaşmaları üzerine hazinenin bulunduğu ordugâha doğru geri çekilmeye başladı. Ancak bu hal, Selçukluların/Türkmenlerin uyguladıkları gibi sistemli bir geri çekilme değil adeta bir bozgun havasındaydı. İmparator Romanos IV. Diogenes'in komuta ettiği merkez kuvvetlerinin sağ ve sol cenahlarının Selçuklu askerleri tarafından çembere alınması üzerine yedek kuvvetler komutanı müteveffa İmparator X. Konstantinos Dukas'ın oğlu ve mevcut imparatorun üvey oğlu olan Andronikos Dukas, imparatorun öldürüldüğünü ya da bozguna uğrayarak geri çekilmeye başladığını

---

⁴³ Aristakes Lastivertci, *History*, s. 170-171; Süryanî Mihail, *Vakainame*, s. 26; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 321; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 40; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183-184; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 206; Norwich, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi*, s. 278-279; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 613.

duyurarak savaşa dahil olmadan önemli sayıda askere malik bir birlikle savaş meydanından ayrılarak İstanbul'a doğru kaçtı.⁴⁴ Yedek kuvvetlerin de kaçması ile Türkmen savaşçılar tarafından etrafı çevrilerek ok yağmuruna maruz kalan ve bu nedenle büyük kayıp veren Bizans ordusuna genel bir infial ve mağlubiyet havası hâkim oldu. Düzensiz bir şekilde geri çekilmekte olan Bizans kuvvetleri Selçuklular/Türkmenler tarafından çembere alındıkları için bu teşebbüslerinde başarısız oldular. Böylece imparatorun komuta ettiği ve Türkmenler tarafından etrafı çevrilen Bizans ordusunun merkez kuvvetleri kenarlardan merkeze doğru eriyerek çekilmeye başladılar. Ögle vakti başlayan savaş, imparatorun komuta ettiği merkez kuvvetlerinin çembere alınıp öldürülmeleri üzerine akşam karanlığı çökmeden önce genel itibariyle son buldu. Ancak çemberin dışında kalan ve çevreye dağılan sağ ve sol kanat kuvvetleri ile onları takip eden Türkmen savaşçılar arasında bazı çatışmalar vuku buldu.

İslâm kaynakların verdikleri bilgilere göre İmparator Romanos IV. Diogenes, savaşta aldığı yaralar nedeniyle bir köşede yanında hiç bir askerî bulunmadığı ve yorgun bir halde dinlenirken Selçuklu devlet adamlarından Sa'dü'd-Devle Gevherâyin (Güherâyin)'in gulamlarından biri olan Şâdî (Sa'dî) tarafından yakalandığı ve Selçuklu ordugahına ve sultanın çadırına getirildiğini kaydedilirken, Bizans kaynakları Selçukluların savaş esnasında imparatoru takip ettikleri ve onu tanıdıklarını ve ellerinden kaçmaması için üzerine hücum ettiklerini ve koruması olan askerlerin öldürülmeleri nedeniyle Selçuklular/Türkmenler tarafından esir edildiğini bildirmektedirler. Savaş alanını denetleyen, emîr ve beylerinden izahat alan Sultan Alp Arslan, İmparator Romanos IV. Diogenes'in esir edildiği haberini alınca bu haberi teyid etmek için doğruca çadırına

---

⁴⁴ Psellos, *Khronographia*, s. 229; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 136-137; Attaleiates, *Tarih*, s. 165-166; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 52-53; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59-60; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 613-614.

geldi. Elçilerin imparatoru tanımları ve daha önce esir edilmiş olan ikinci keşif birliğini komuta eden Ermeni magistros Basilakes'in de çadıra geldiği esnada imparatora hürmet göstermesi üzerine imparatorun esir edildiğine kânî olan Sultan Alp Arslan, imparatora esir muamelesi yapmayarak çadırının yanında onun için de bir çadır kurdurup dinlenmesini sağladı. Bu durumla beraber Selçuklular/Türkmenler, Bizans ordusunun bakiyelerini takip ederek çevrede güvenlik tedbirleri aldılar.⁴⁵

Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu Arasındaki Antlaşma ve Ahlat Türkmenlerinin Antlaşmaya Tepkileri

Esir edilmiş ya da öldürülmüş imparatorunun hiçbir gayeye hizmet etmeyeceğinin iyi bir şekilde tahlil eden Sultan Alp Arslan, imparatoru kazançlı bir anlaşmayla özgürlüğüne kavuşturarak ileri görüşlülüğünü ve siyasî dehasını ortaya koydu. Ayrıca Sultan Alp Arslan, kabiliyetlerini sadece savaş alanında değil aynı zamanda barış esnasında da sergileyebildiğini ispat etmiş oldu. Sultan Alp Arslan, imparatorun tahtına Romanos IV. Diogenes'in üvey oğullarının oturacağını ve fazla geç kalınırsa elindeki esir imparatorun hükümsüz olacağını düşünerek onunla bir anlaşma yapıp ivedilikle İstanbul'a gitmesi ve tahtını koruması için Romanos IV. Diogenes ile antlaşma yaptı. Mevcudiyeti gayr-i sahih olan bu antlaşmaya göre İmparator fidyeye-i necât (kurtuluş akçesi) olarak 100.000 dinar ve Bizans İmparatorluğu ise yıllık vergi olarak 360.000 dinar haraç ödeyecekti. Nakdî meseleler bu minval üzere halledildikten sonra Selçukluların fethettikleri Erciş, Malazgirt ve Menbiç'in Selçuklu Devleti'ne ait olduğu kararlaştırıldı. Ayrıca sahih olmamakla birlikte

⁴⁵ Psellos, *Khronographia*, s. 229; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 136-137; Attaleiates, *Tarih*, s. 165-166; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 52-53; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 183; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59-60; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 613-614.

İslâm kaynaklarında İmparator ile Sultan arasında sıhrî/akrabalık bağı kurulacağına dair bilgi yer almaktadır.⁴⁶

Sultan Alp Arslan ile İmparator Romanos IV. Diogenes arasında mezkûr tarzda bir antlaşmanın yapıp yapılmadığına dair kesin deliller mevcut değilse dahi sultanın imparatoru hiçbir antlaşma yapmadan salıvermesi gayr-i mantıkîdir. Ayrıca Bizans kaynaklarında yer alan Selçukluların imparatora “*Barbarlara mahsus bir elbise giydirildi*” kayıt imparatorun serbest kalmak şartıyla artık Selçuklulara tâbi olduğunu işaret etmektedirler. Zira bir Türk-İslâm devleti olan Selçuklu Devleti’nde hükümdarın vasalı/tâbii olmanın şartlarından birisi de sultanın gönderdiği değerli taş ve mücevherler ile dolu olan kıymetli elbise ya da kaftan anlamına gelen hilat giyilmesi imparatorun bu suretle sultanı metbû tanıdığını ortaya koymaktadır. Sultan Alp Arslan, İmparator ile anlaştıktan sonra İstanbul’daki Bizans tahtında bir değişiklik olmadan acilen imparatorun İstanbul’a dönmesi için yanındaki bazı önemli komutanlar hariç askerî olmayan imparatora Bizans bölgelerine kadar refakat etmesi için 2 Türkmen beyini görevlendirdi. Ayrıca esir İmparator Romanos IV. Diogenes’e hürmet göstererek bir fersahlık mesafeye kadar ona refakat etti. Sultan bahsedilen yardımlarla yetinmeyerek ordusu dağılan ve en güvenilir askerlerini Zehve Ovası’nda kaybeden imparatora yeni bir birlik toplaması için 10.000 dinar hediye etti. Böylece 8 gün esaret altında kalan İmparator Romanos IV. Diogenes, 5 Zilhicce 463/3 Eylül 1071

---

⁴⁶ İbnü’l-Ezrak, *Târîhü’l-Fârîkî*, s. 179; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân fi Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*, s. 171-172; Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 36; *Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, I, s. 117; Ebû’l-Ferec, *Tarih*, I, s. 323; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 294; Psellos, *Khronographia*, s. 239-231; Attaleiates, *Tarih*, s. 16; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 56; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VIII, s. 258; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 56; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 451; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 68; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 141; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 185; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 35.

tarihinde Selçuklu askerlerinin himayesinde Erzurum'a doğru hareket etti.⁴⁷ Malazgirt Savaşı öncesinde Anadolu gazaları nedeniyle zenginleşen Türkmenler, savaş sonrasında Bizans ordugahında bulunan nakit imparatorluk hazinesi, altın ve gümüş işlemeli elbiseler, eğer ve diğer malzemelerden oluşan at koşum takımları, savaşta hayatını kaybedenlerin mallarını ele geçirdikleri için daha fazla zenginleştiler. Ayrıca Selçuklu/Türkmen askerlerinin sayısının da az olması her bir savaşçının payına düşen ganimetin çok fazla olmasını sağladı.

Sultan Alp Arslan, imparatoru İstanbul'a gönderirken bu büyük zaferi Zafernâmeler/Fetihnâmeler ile İslâm hükümdarlarına özellikle Bağdat'taki Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'a bildirdi. 13 Zilkade 463/12 Eylül 1071 tarihinde Bağdat'ta halifeye ulaşan zafer haberi hilafet merkezinde büyük bir sevinçle karşılandı. Hilâfet erkânı ve ileri gelenlerin hazır bulunduğu törende okunan zafer-nâme Abbâsî sarayında bayram havası oluşmasına sebep oldu. Bağdat'ta genel olarak şenlikler düzenlendi ve kutlamalar caddelere ve sokaklara kadar teşmil edildi.⁴⁸ Daha önce 1055 yılında Sünnî Abbâsî Hilâfetini Şîî Büveyhî Emîrliği ve Fâtımî Hilâfeti'nin baskısından kurtaran Selçuklular şimdi ise Hristiyanların bütün İslâm dünyasını yok etmesini engellemiş oldular. Sultan daha sonra Selçuklu hazinelerinin muhafaza edildiği Hemedan'daki ailesinin

⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 179; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 171-172; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 36; *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 117; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 323; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 294; Psellos, *Khronographia*, s. 239-231; Attaleiates, *Tarih*, s. 16; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 56; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 143; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 258; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 56; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, s. 451; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 68; Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 141; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 185; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 61; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 35; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 319; Agacjanov, *Selçuklular*, s. 141-142; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 614.

⁴⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 186; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 63.

yanına vasil olduğunda halifenin ve diğer tâbi melik ve emîrlerin tebrikleri de bu şehre ulaşmıştı. Bu büyük zafer İslâm tarihçileri tarafından Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde Hz. Muhammed'in ashabının kazandıkları zaferlere benzetildi. Özellikle Suriye (Bilâdü's-Şâm)'da Ortodoks Hristiyanlar karşısında Yermûk Savaşı'na ve Sevâd (Güney Mezopotamya)'da Zedüştf (Mecûsî) Sâsânîler karşısında ise kazanılan Kadisiyye Savaşı'na benzetilerek Anadolu'nun fethinin de Malazgirt Savaşı ile Selçuklular ve Türkmenler eliyle mümkün olduğu üzerinde durulmuştur.

Malazgirt Savaşı, Anadolu Türk tarihi kadar Hristiyan Rum tarihi açısından daha öneme haizdir. Bu savaş, Bizans İmparatorluğu için yıkıcı bir etki yapmıştır. Zira askerlerin Zehve bölgesindeki muharebede öldürülmeleri, Ermenilerin savaş alanından kaçmaları ve büyük zorluklar sonucu elde toplanan imparatorluk hazinesinin Türkmenlerin eline geçmesi sonucu Rumların Ortodoksluk'un ve Rumların temsilcisi Bizans İmparatorluğu'nun askerî, siyâsî ve iktisadî gücü çok zayıfladı ve Türkleri Anadolu'dan çıkarmanın kendi imkanları ile olmayacağı anlayışına kapılan imparatorluk yöneticileri Katolik olan Latinlerin Haçlı Seferleri ile Anadolu ve Orta Doğu'ya gelmelerine sebep oldu. Ayrıca asırlardır Sâsânîler ve Müslüman Araplar karşısında muhafazasında bazen zaafiyet gösterilmesine rağmen Anadolu, İslâm toplumları tarafından daima Diyâr-ı Rûm olarak isimlendirilirken savaş öncesi ve sonrasında yoğun bir şekilde Anadolu'ya gelen Türkler/Türkmenlerden dolayı artık Turcia/Türkiye olarak adlandırılmaya başlandı.

Malazgirt Savaşı, Türklerin Anadolu'yu yurt tutmalarını sağladığı için Türkmenler açısından son derece öneme sahip olmasına rağmen savaş sonrası Sultan Alp Arslan'ın Bizans imparatoru Romanos VI. Diogens ile antlaşma yapması Selçuklu sultanı ile savaşın kazanılmasının asıl sebebi olan Türkmenlerin arasını açtı. Zira bu antlaşma hukukî olarak Bizans İmparatorluğu'nu Selçuklu tâbiyetine sokmasının yanı sıra bir saldırmazlık antlaşması niteliğinde olduğu için geçimlerini Bizans gazaları sayesinde elde ettikleri ganimetle sağlayan akıncı Türkmenler ve Anadolu'da milyonları bulan koyun

sürüleri ve aileleri ile gelen Türkmen göçerler Selçuklu Devleti'ne karşı menfi tavır almaya başladılar. Selçuklu Devleti ve özellikle vezir Nizâmü'l-Mülk başlangıçtan itibaren İslâm beldesi olduğu gerekçeyle Türkmenlerin Diyâr-ı Bekr bölgesine girmelerine karşı kılmaktayken şimdi sefer düzenlenmesi engellenen bölgelere Bizans topraklarının da katılması zaten herhangi bir siyasî mercie tâbi olmak istemeyen Türkmenler ile devletin (Sultan ve Vezir) arasını iyice açtı. Türkmenlerin sultana kırgın/küskün olmalarının diğer sebebi Malazgirt Savaşı'ndan sonra savaş ganimeti olarak ne kadar zengin olursa olsunlar sürüleri için gerekli otlaklara ihtiyaç duymalarıdır.

Münhezim İmparator Romanos IV. Diogenes İstanbul'a varmadan Tokat'a geldiğinde üvey oğlu Mikhail Dukas'ın Bizans imparatoru ilan edildiğini haber aldı. Bu gelişme üzerine İmparator Romanos IV. Diogenes, ile yaptığı antlaşmanın gereklerini artık gerçekleştiremeyeceği için Erzurum'dan Tokat'a kadar biriktirdiği 200.000 dinar ve 70.000 dinar tutarındaki altın ve gümüş eşyayı sultana gönderdi. Tokat'tan sultana bir mektup göndererek durumu izah etmeye çalışan İmparator Romanos IV. Diogenes, korktuğunun başına geldiğini ve İmparatorluğun elden gittiği için sultana bunlardan başka bir şey gönderemeyeceğini bildirdi. Ayrıca İmparator Romanos IV. Diogenes, Tokat'ta keşiş kılığında girerek İstanbul'a doğru ilerledi, fakat yeni imparatorun inzivaya çekilmesi ve artık kalede değil manastırda yaşaması yönünde ihtar alınca topladığı 3.000 kişiyle beraber askerî yardım toplamak ve tahtını geri almak için Çukurova (Kilikya)'ya gitti. Fakat, tahtını geri alma ümidiyle Çukurova'ya giden Romanos IV. Diogenes, burada yeni İmparator Mikhail Dukas'ın emri ile Ermeni Derebeyi (İşhan, Naharar) Haçatur tarafından tevkif edilerek gözlerine mil çekilmek suretiyle siyaset sahnesinden menedilerek imparatorluk hayallerine son verildi.⁴⁹

⁴⁹ Attaleiates, *Tarih*, s. 173-184; Psellos, *Khronographia*, s. 233-237; Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, s. 141; Bryennios, *Tarihin Özü*, s. 59-60; Süryanî Mihail, *Vakainame*,

İmparator Romanos IV. Diogenes'in tahtına kavuşamaması ve öldürülmesi mezkûr antlaşmanın da artık carî olmadığı anlamına gelmekteydi. Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkmenleri Anadolu seferlerinden menederek galibiyetten daha fazla faydalanmalarını engellemiştir. Ancak antlaşma imparatorun bertaraf edilmesi üzerine geçersiz olduğu için hem Türkmenler ile arasını düzeltmek hem de imparatorun başına gelenler nedeniyle Selçuklu Devleti'nin maddî/nakdî kaybının hesabını sormak amacıyla Anadolu'nun fethine karar verdi. Sultan Alp Arslan, Maverâü'n-Nehr seferine çıkarken gerilmiş bir yayda fırlatılmayı bekleyen bir ok gibi fırlatılma emrini bekleyen Türkmen beylerine Anadolu'nun fethini emretti. Kendisi de Maverâü'n-Nehr seferinden döndükten sonra Anadolu'nun fethi için büyük çaplı bir sefere çıkmayı planlamaktaydı. Türkmenler bu konuda üzerlerine düşen görevi yerine getirmelerine rağmen sultanın Muharrem 465/Eylül 1072 tarihinde çıktığı Maverâü'n-Nehr seferi esnasında 10 Rebiülevvel 465/24 Kasım 1072 tarihinde hayatını kaybetmesi nedeniyle tasarladığı sefer gerçekleştirilemedi.⁵⁰ Ayrıca sultanın ölümü ile baş gösteren isyanlar nedeniyle Anadolu'nun fethi de

---

s. 28; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 144; Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s. 178; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 175; Azîmî, *Târîh*, s. 23, dn. 155; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, s. 71; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 188; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 64; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 319; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 38.

⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, *Târîhü'l-Fârîkî*, s. 182; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 183-184; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 37-38; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları*, s. 44-48; Azîmî, *Târîh*, s. 23; *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, s. 118-119; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme*, s. 145-146; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 295; Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi", s. 180; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, s. 23, 24; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, I, s. 325; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 264; Reşîdeddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârîh: Selçuklu Devleti*, s. 123-124; Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, s. 57; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar)*, I, s. 43-45; ; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 217; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 190; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 41-42 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 319-320; Agacanov, *Selçuklular*, s. 147; Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, s. 70-78

geçilmiş oldu. Ancak oğlu Sultan Melikşâh döneminde önce kuzey doğu Anadolu'da Erzurum-Kemah-Niksar hattında Erzurum merkez olmak üzere İspir, Bayburt, Tercan ve Kars'ta Saltuklu Beyliği, Kemah merkez olmak üzere, Erzincan, Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar, Kögonya), Divriği ve Dersim (Tunceli)'de Mengücekli Beyliği ve Niksar merkez olmak üzere, Tokat, Sivas, Kayseri ve Malatya'da Danişmendli Beyliği kurularak bu bölgenin Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması sağlandı. Selçuklu fetret devrinde ise Ahlat merkezli Sökmenliler (Ahlatşahlar) Beyliği, Erzen ve Bitlis merkezli Dilmaçlılar Beyliği, Âmid (Diyarbakır) merkezli Yinaloğular Beyliği, Hısn Keyfa ve Mardin'de Artuklular Beyliği, Siirt'te Kızıl Arslanlılar Beyliği, Harput'ta Çubukoğulları Beyliği ve Hani'de Şaruh Beyliği tesis edilerek Güney Doğu Anadolu ve Diyâr-ı Bekr bölgesinin de Türkleşmesi sağlandı.

Değerlendirme ve Sonuç

Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrıldıktan sonra İslâm beldelerine gelen oğuzların İslâm dinini tercih etmeleri Türk ve dünya tarihi için çok önemli siyasî gelişmelerin miladını teşkil etti. Önce Maverâü'n-Nehr ve Horasan siyasetini belirlemeye başlayan Türkmenler/İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar, Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklu Devleti'nin İranlı/Fars kökenli devlet adamları tarafından Horasan ve diğer İran sahası bölgelerinden Anadolu'ya yönlendirildiler. Bu Türkmenlerden önce Irak Oğuzları (Nâvekiyye, Yabgulu Türkmenleri) olarak adlandırılan oğuzların Anadolu'daki faaliyetleri sonucunda Anadolu Türkmenleri için adeta bir cazibe merkezi haline gelmişti. Özellikle Selçuklu devlet adamlarından Nizâmü'l-Mülk 'ün Anadolu'ya yönlendirdiği Türkmenleri yoğun bir şekilde Anadolu'ya gelerek Ahlat'ı askerî üs yapmaları ve Anadolu gazalarına çıkmaları İran sahasındaki Türkmenlerin akın akın Anadolu'ya gelmelerine sebep oldu. Türkmenlerin Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içindeki şehir ve kalelere yaptıkları seferler İmparator Romanos IV. Diogenes'in bir karşı tepki olarak doğu Anadolu ve İran saferine çıkmasına sebep oldu. Anadolu'yu fethedip Türkleştirmek ve

İslâmlaştırmak isteyen ve artık Anadolu'yu kendileri için bir yurt olarak gören Türkmenlerin bu akını dünya tarihinin en önemli askerî harekâtlarından biri olan Malazgirt Savaşı'nın vuku bulmasına neden olmuştur. Savaştan önce Anadolu gazlarında ön saflarda olan Türkmenler bu savaşta da Sultan Alp Arslan'ın en güvendiği askerleri teşkil ettiler. Yok olma pahasına karşısındaki Bizans İmparatorluğu ordusunun karşısına çıkan Türkmenler, Sultan Alp Arslan ve ordusu ile beraber tam bir işbirliği içine girerek Anadolu'nun kapılarını Türk milletine açacak olan Malazgirt Savaşı'nı kazandılar. Tamamen bir Türkmen başarısı ve savaş kabiliyeti olan Malazgirt zaferi özellikle Haçlı Seferleri esnasında Müslüman Türk Devletlerinin haçlılar karşından ihtiyaç duydukları maneviyat artışını sağladı ve Müslüman-Hristiyan mücadelelerinde sürekli olarak hatırlanmamalarına ve minnetle yad edilmelerine sebep oldu.

Kaynakça

- Agacanova, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, trc. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Selenge Sayınları, İstanbul 2003.
- Agacanova, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, trc. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- Aktok Kaşgarlı, Mehlika *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara 1990.
- Aristakes Lastivertc'i, *History*, trc. Robert Gregory Bedrosian, New York 1985.
- Astarcıyan, Karabet L., *Târîhü'l-Ümmeti'l-Ermeniyeye*, Matbaatü'l-İttihadi'l-Cedide, Musul 1951.
- Atsız, Hüseyin Nihâl, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Ankara 1971, s. 183-189.
- Atsız, Hüseyin Nihal, "İbrahim İnal Bey", *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 82-86.
- Atsız, Hüseyin Nihal, "Kutlanmış Beğ", *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 141-145.

- Attaleiates, Mikhael (1085), *Tarih*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Azhari, Taef Kamal el-, *The Saljûqs of Syria During the Crusades 463-549 A.H./1070-1154 A.D.*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1997.
- Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr (452/1060-1061), *Târîh: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Bedrosian, Robert Gregory, *The Turco-Mongol Invasions and the Lands of Armenia in the 13-14th*, Columbia University, Faculty of Philosophy, Neşredilmemiş Doktora Tezi, New York 1979.
- Bryennios, Nikephoros (1137), *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Bundârî, *Zübdetü'n-Nursa ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Cahen, Claude, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", trc. Zeynep Kerman, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul 1972, s. 77-100
- Cahen, Claude, "Qutlumush et Ses Fils avant l'Asie Mineure." *Der Islam*, XXXIX, Berlin, 1964, s. 14-27.
- Cahen, Claude, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", trc. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, LI/201, Ankara 1987, s. 1375-1431.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, Tarihi Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002
- Cöhce, Salim, "Selçuklu Hakimiyetinin Tesisinden Önce Diyarbakır Yöresindeki Türkmen Faaliyetleri", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu*, (Diyarbakır 20-22 Mayıs 2004), nşr. Kenan Ziya Taş - Ahmet Kankal, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s. 125-136.
- Çevik, Adnan, *XI ve XII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 2002.

- Demirkent, Işın, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler - Bildiriler - İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 1-15
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Kanat ve Devlet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun (685/1286), *Tarih*, I-II, trc. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007
- Fiorani Piacentini, Valeria, "Dandâqân (AD 1040): The Pitched Battle which Opened the Iranian Soil to the Turkic Dominion-Negotiations and Agreements, New Balance of Powers", *II. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi, Türk Uygarlığının Dünya Uygarlığı İçindeki Yeri*, (Bişkek, 4-6 Ekim 2004), Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayını, Bişkek 2005, s. 189-223
- Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, trc. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, nşr. Marie Felicite Brosset, trc. Hrand D. Andreasyan, nşr. Erdoğan Mercil, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003
- Hillenbrand, Carole, *Turkish Myth and Muslim Symbol: the Battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, trc. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970
- Hüseynî, Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, trc. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l-Kâsım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Buğyetü't-Taleb fî Târîh Haleb (Seçmeler)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil Fî't-Târîh*, I-X, trc. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008
- İbnü'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fârikî (577/1182?), *Târîhü Meyyâfârikîn ve Âmid: Târîhü'l-Farikî: ed-Devletü'l-Mervânîyye*, trc. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1999

- John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, I - 811-1057*, trc. John Wortley, Cambridge University Press, New York 2011
- Kafesoğlu, İbrahim, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 259-274
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XII, İstanbul 1955, s. 117-130
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 353-416
- Kesik, Muharrem, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, 454, Ankara 2001, s. 97-105
- Kırzioğlu, M. Fahreddin, "Selçuklular'ın Ani'yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 1970, Ankara 1971, s. 111-139
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi, I, (Taç Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğuna Değın ve Ekleme 1534 - 1921 Yılları Kronojisi)*, İşıl Matbaası, İstanbul 1953
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Anı Şehri Tarihi (1018 - 1236)*, San Matbaası, Ankara 1982
- Köymen, Mehmed Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III - Alp Arslan ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001
- Köymen, Mehmed Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976
- Laurent, J., *Byzance et les Turcs Seldjoudides Dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081*, Annales de l'Est Publiees par la Faculte des Lettres de l'Universite de Nancy, Paris - Nancy 1913
- Mehmetov, İsmail Muhammetoğlu, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, nşr. Ekber N. Necef - Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009
- Merçil, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Selçuklular - Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 335-349
- Mikhail Psellos (1081), *Khronographia*, trc. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar)*, I - *Selçuklular Tarihi Horasan - Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, trc. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001
- Norwich, John Julius, *Bizans, II - Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, trc. Selen Hırçın Riegel, Kabalıcı Yaynevi, İstanbul 2013

- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 187-214
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)", *Türkler*, V, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 249-264
- Piyadeoğlu, Cihan, *Çağrı Bey: Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
- Polat, Muhammed Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi, İstanbul 2004
- Râvendî, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmetleri)*, I-II, trc. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Reşideddîn Fazlullah, İbn-i İmâdüddeve Ebû'l-Fazl b. Ebû'l-Hayr el-Hemedânî (718/1318), *Câmi'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*, trc. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010
- Sevim, Ali, "Hârûn b. Han", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 258
- Sevim, Ali, "Kuzey-Suriye'de Görünen İlk Türk Emîri Han-Oğlu Hârûn", *Bellekten*, XLIII/170, Ankara 1979, s. 363-380
- Sevim, Ali, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993
- Sevim, Ali, "Sultan Alparslan'ın Nasrani Memleketlerinden Olan Ani ve Diğer Bazı Yerleri Fethetmesinin Zikri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidî Togan Özel Sayısı, 13/1, Erzurum 1985, s. 235-238
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Şemsüddin Ebûl - Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- Smbat Sparapet, *Chronicle*, trc. Robert Gregory Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005

- Sourdel, Dominique - Sourdel-Thomine, J., "Un Acte de Vente Arabe Portant sur la Région d'Ahlat au VIIe/XIIIe Siècle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI/10-11, Ankara (1968) 1972, s. 51-61
- Sümer, Faruk, "Kutalmış", *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 480-481
- Sümer, Faruk, "Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri", *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 197-207
- Sümer, Faruk, "Oğuzlar", *DİA*, 33, İstanbul 2007, s. 325-330
- Sümer, Faruk, "Selçuklular", *DİA*, 36, İstanbul 2009, s. 365-371
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999
- Süryanî Mihail, *Vakainame: İkinci Kısım (1042-1195)*, trc. Hrand Der Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları Kütüphanesi, Neşredilmemiş Daktilo Nüsha, 1944
- Taşcı, Kemal, "Malazgirt Meydan Muharebesi Öncesi Anadolu'ya Yapılan Selçuklu/Türkmen Akinlarının Maraş'ın Siyasî Durumuna Etkisi", *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, (Kahramanmaraş, 17-19 Kasım 2016), II, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 2017, s. 78-94
- Taşcı, Kemal, "Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranleşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/35, Eylül - Ekim 2015, s. 85-104
- Taşcı, Kemal, "Selçuklular Zamanında Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Karşı Bizans Devletinin Aldığı Askerî ve Siyasî Tedbirler (1018-1071)", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, (Antalya, 1-4 Aralık 2016), IV - Tarih, nşr. Sinan Demirtürk, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 537-553
- Tezcan, Mehmet, "XI. Yüzyılın İlk Yarısında Ermenilerin Doğu Roma İmparatorluğu Tarafından Orta Anadolu Bölgesine Göçürülmeleri", *Omeljan Pritsak Armağanı*, nşr. Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya 2007, s. 419-450
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005

- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005
- Tülücü, Süleyman, "Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beylerinden Sunduk Bey", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 13, Erzurum 1999, s. 269-276
- Tülücü, Süleyman, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümelere", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, İstanbul 1986, s. 291-334
- Tülücü, Süleyman, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden Gevher-Âyin ve Sav-Tegin", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 39, İstanbul 1985, s. 253-259
- Tülücü, Süleyman, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden: Artuk Bey", *Kültür Bakanlığı Millî Kültür Dergisi*, 87, Ankara 1991, s. 22-26
- Urfalı Mateos (1144), *Vekayi-Nâme (952-1136)*, trc. Hrant D. Andreasyan, not. trc. Mükrimin Halil Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- Vardan Vardabet (1271), "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", trc. Hrant D. Andreasyan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, İstanbul 1937, s. 154-255
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich, *Bizans İmparatorluğu Tarihi, I*, trc. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943
- Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London, 1971
- Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âli-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târîhi)*, (Giriş - Metin - Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Alp Arslan", *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 384-386
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, nşr. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- Zonaras, Ioannes, *Tarihlerin Özeti (XVII-XVIII. Kitap)*, trc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008

BAĞIMSIZLIĞININ 30. YILINDA KAZAKİSTAN: GÜVENLİK, İSTİKRAR VE ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ

Turgay DÜĞEN

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı
turgay.dugen@ohu.edu.tr

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden diğer cumhuriyetler gibi Kazakistan da siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreçte Kazakistan, Avrasya bölgesinde ortaya çıkan kriz ve sorunların yanında demografik ve jeopolitik sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Kazakistan bu riskleri ve sorunları aşmak için güvenlik ve istikrarı öncelleyen bir siyasi yaklaşım benimsemiştir. Hem ülke içinde hem de bölgesel olarak güvenlik ve istikrarı sağlamaya çalışan Kazakistan, bu süreçte uluslararası iş birliklerinin etkin ve görünür bir aktörü olmuştur. Bu makalede, Kazakistan'ın ülke içinde ve bölgesel olarak güvenlik algılamaları ve istikrar arayışı ve bu süreçte etkin rol oynadığı uluslararası işbirlikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Avrasya, Uluslararası İşbirliği.

Abstract

Like other post-Soviet republics, Kazakhstan also entered into a restructuring process in the political, economic and socio-cultural areas. In this process, Kazakhstan faced demographic and geopolitical problems as well as the crises and problems that emerged in the Eurasia. Kazakhstan has adopted a political approach that prioritizes security and stability in order to overcome these risks and problems. Kazakhstan that trying to ensure security and stability both within the home and regionally, has become an active and visible actor in international cooperation in this process. In this article, Kazakhstan's domestic and regional security perceptions and international cooperations in which Kazakhstan played an active role in this process were evaluated.

Keywords: Kazakhstan, USSR, International Cooperation.

Giriş

Kazakistan bağımsızlığının ardından geçen 30 yıl içinde uluslararası alanda bölgesel ve küresel iş birliği süreçlerinin etkin ve görünür bir aktörü olmuştur. Özellikle AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), ŞİÖ (Şangay İşbirliği Örgütü), KGAT (Kolektif Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi uluslararası örgütlerde etkin bir aktör olan Kazakistan, Avrasya Ekonomik Birliği ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Kenesi)'nin kurulmasında da öncü bir rol üstlenmiştir. Bölgesel ve küresel barışın ve istikrarın sağlanmasında uluslararası örgütlerde görünür ve etkin bir rol üstlenen Kazakistan, bölgesel ve küresel aktörlerin de içinde olduğu Suriye iç savaşının bitirilmesine yönelik çözüm arayışları içerisinde dahi bir rol üstlenerek, taraflar arasındaki görüşmelerin bir ayağını oluşturan Astana görüşmelerinin ev sahipliğini yapmıştır. 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında ortaya çıkan *uçak düşürme krizi* sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden tesisinde de yine dönemin Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev devreye girmiş ve başarılı bir arabuluculuk gerçekleştirmiştir. Kazakistan'ın uluslararası alanda güvenliğin ve barışın istikrarı yönündeki bu girişimleri sadece bir dış politika yaklaşımı değildir. Kazakistan iç istikrarı ve güvenliği ile bölgesel istikrar ve güvenliği birbirine paralel süreçler olarak yönetmektedir. Bu bağlamda Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından geçen 30 yıl içinde Kazakistan'ın çok boyutlu politikalarını ifade eden öncelikli kavramlar güvenlik, istikrar ve uluslararası iş birliği olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması hem Avrasya özelinde hem de küresel zeminde ideolojik, siyasi, sosyokültürel ve ekonomik bir miladı oluşturan jeopolitik bir kırılmadır. Her ne kadar pek çok alanda birbirinden farklı içeriklere ve politikalara sahip olsa da siyasi sınırlar açısından büyük oranda Rusya Çarlığı'nın devamını oluşturan Sovyetler Birliği'nin dağılması, jeopolitik alanda 70 yıllık bir dönemin sonunu değil, yaklaşık 150 yıllık bir dönemin sonunu

oluşturmuştur.¹ Bu jeopolitik kırılma Soğuk Savaş'ın sonunu getirirken, Avrasya coğrafyasında yeni ulus-devletler ortaya çıkmış ancak bununla birlikte Soğuk Savaş döneminin dondurulmuş siyasi ve etnik sorunları üzerinden yeni krizler ve çatışmalar da patlak vermiştir. Sovyet ordusunun Afganistan'dan çıkmasının ardından Afganistan'da iç savaş başlamış, Tacikistan iç savaşa sürüklenmiş, Kafkasya'da Azerbaycan ile Ermenistan savaşı patlak vermiş ve Rusya Federasyonu içinde de Çeçenistan'da çatışmalar şiddetlenmiştir. Avrasya coğrafyasının çevre kuşağında ise Balkanlarda Bosna Savaşı ve Orta Doğu'da 1991 Körfez Savaşı başlamıştır. Bu kriz ve çatışma ortamında Türkistan bölgesinin yeni cumhuriyetleri de hem radikal dini grupların tehdidi hem de olası etnik gerilimlerin ortaya çıkması açısından riskli bölgelerden biri olmuştur.

Kazakistan bir yandan Sovyet sonrası ortaya çıkan bu bölgesel ve küresel krizlerin doğurduğu güvenlik riskleriyle karşı karşıyayken diğer yandan da Sovyet ekonomik sisteminin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan ağır ekonomik kriz ve bu krizin doğuracağı muhtemel sosyo-politik riskleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkistan'daki diğer cumhuriyetler de benzer sorunlar ve risklerle karşılaşmıştır ancak Kazakistan'ı diğerlerinden farklı kılan en önemli iki sorun jeopolitik konumunun ve demografik yapısının doğurduğu riskler olmuştur. 2,7 milyon km²'lik yüzölçümü ile Avrasya coğrafyasında Rusya'dan sonra en büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan, kuzey komşusu ile 6,477 km, doğu komşu ile 1,782 km sınıra sahiptir. Jeopolitik konumu itibarıyla Rusya ile Çin arasında yer alan Kazakistan için bu durum hem riskleri hem de fırsatları bir arada barındırmaktadır. Demografik açıdan ise bağımsızlığın ilk yıllarında, yüzölçümü ile dünyanın dokuzuncu büyük ülkesi olan Kazakistan'ın nüfusu yaklaşık 16 milyon civarındayken, bu nüfusun sadece yüzde 40'ı

---

¹ Her ne kadar Türkistan'ın güney bölgeleri (Buhara, Hokand ve Hive hanlıkları) XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya Çarlığı tarafından işgal edilmiş olsa da XIX. yüzyılın ortasında Sovyetler Birliğini oluşturan topraklarının büyük bir kısmı Rusya Çarlığı'nın egemenliğine girmiş durumdadır.

Kazaklardan oluşmaktaydı. Kazakistan siyasi ve ekonomik yeniden yapılanma süreciyle birlikte ülkesindeki ulus inşası sürecini, bölgesel barış ve istikrarı koruyacak bir dış politika yaklaşımıyla beraber yürütmek zorunda kalmıştır. Bu makalede, Kazakistan'ın iç ve dış riskler karşısında güvenlik ve istikrarı sağlamaya yönelik izlediği politikalar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde Kazakistan'ın demografik yapısının doğurduğu riskler ve bu risklere karşı Kazakistan'ın izlediği siyaset değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, Kazakistan demografik yapısıyla da doğrudan alakalı olan jeopolitik konumu ve bu konunun doğurduğu riskler ve fırsatlar karşısında Kazakistan'ın nasıl bir dış politika yaklaşımı geliştirdiği değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Kazakistan'ın bölgesel dini radikalizm tehdidine karşı yaklaşımı ve politikaları incelenmiştir.

Kazakistan'da Etno-Politik Yapı ve Barışçıl Ulus İnşası Süreci

1990'lı yıllardaki kriz ve çatışmalar Kazakistan hakkında da benzer öngörülerin ve beklentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kazakistan nüfusunun etnik dağılımında Kazak oranının az olması da bu beklentilerin doğuran bir etken olmuştur. Kazakistan'daki etnik Rus nüfusunun fazla olduğuna dikkat çeken Olivier Roy, Kazakistan'ın Rusya ile BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) çerçevesinde yürüttüğü entegrasyon süreçlerine Kazaklar arasında hoşnutsuzluğu artırdığını ve bunun milliyetçi patlamalara neden olabileceği iddiasında bulunmuştur. Hatta Roy tarafından Kazakistan, kaçınılmaz olarak etnik gerilimlerin insafına kalmış bir ülke olarak değerlendirilmiştir (Roy 2009:254). Ne var ki bağımsızlığın ardından geçen 30 yıl içinde Kazakistan'da etnik gruplar arasında büyük çapta bir çatışma yaşanmamıştır. Hatta bu durumla ilgili olarak Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'da etnik kaos bekleyenleri "bahtsız kahinler" olarak nitelendirmiş ve Kazakistan'ın karmaşık etnik kültürel yapısının potansiyel çatışma tohumları taşıdığını ancak Kazakistan'ın bu sorunu karşılıklı kültürel etkileşim ile aştığını belirtmiştir

(Nazarbayev 2003:142). Hakikaten Kazakistan'daki nüfusun etnik dağılımı sadece rakamlar ve bölgesel dağılımlar üzerinden incelendiğinde ve bu rakamlar bölgesel güvenlik riskleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bu çok etnikli yapının bir çatışmaya dönüşme ihtimali üzerine öngörude bulunmak mümkündür.

Tablo 1. Kazakistan nüfusunun yüzdelik olarak etnik dağılımı (2019) (Stat.kz 2021).

BÖLGELER	<i>Kazak</i>	<i>Rus</i>	<i>Özbek</i>	<i>Ukrayın</i>	<i>Uygur</i>	<i>Tatar</i>	<i>Alman</i>
GENEL	67,98	19,32	3,21	1,47	1,47	1,10	0,97
Akmola	51,36	32,86	0,20	4,31	0,03	1,78	3,52
Aktöbe	82,84	11,34	0,16	2,49	0,01	1,06	0,66
Almatı	72,07	13,33	0,26	0,18	7,73	0,61	0,42
Atrau	92,59	5,27	0,25	0,12	0,02	0,36	0,08
Batı Kazakistan	76,35	19,26	0,10	1,41	0,01	1,29	0,19
Jambıl	72,73	9,78	2,53	0,24	0,25	0,78	0,38
Karagandı	51,80	35,47	0,33	2,91	0,05	2,23	2,32
Kostanay	40,76	40,97	0,15	8,22	0,02	1,83	3,11
Kızılorda	96,26	1,84	0,19	0,03	0,02	0,20	0,02
Mangıstau	90,99	5,42	0,36	0,27	0,02	0,24	0,04
Pavlodar	52,35	35,44	0,18	4,29	0,03	1,85	2,69
Kuzey Kazakistan	35,03	49,53	0,12	4,13	0,03	2,17	3,55
Türkistan	76,02	1,79	16,97	0,05	0,12	0,40	0,07
Doğu Kazakistan	60,56	36,02	0,11	0,28	0,07	1,18	0,93
Astana Şehri	79,01	12,85	0,98	1,32	0,13	1,11	0,86
Almatı Şehri	60,42	25,24	0,65	0,56	5,45	1,33	0,41
Çimkent Şehri	67,07	9,18	17,79	0,26	0,18	1,03	0,12

Tablo 1'de Kazakistan'ın resmi istatistik kurumunun verdiği 2019 yılına ait etnik dağılım verileri incelendiğinde Kazakistan'ın özellikle Rusya sınırındaki Kuzey Kazakistan, Kostanay ve Karagandı bölgelerinde Rus nüfusunun Kazak nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Yine Kazakistan'ın kuzeyinde yer alan Akmola ve Pavlodar bölgelerinde de Rus nüfusun yüzde 30'un üzerinde olduğu görülmektedir. Kazakistan'daki Kazak ve Rus nüfus arasındaki yüzdelik dağılım son yıllarda Kazaklar lehine artmıştır. Sovyet

döneminde ve bağımsızlığın ilk yıllarında ise ülke genelinde Rus nüfusunun daha kalabalık olduğu görülmektedir.

Rusya Çarlığı döneminden itibaren başlayan ve Sovyetler Birliği döneminde de devam eden öncelikle Rus nüfus olmakla birlikte farklı etnik grupların Kazakistan'a yerleştirilmesi, bağımsızlık sonrasında Kazakistan'da çok etnikli bir demografik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kazakistan'ın sosyal yapısındaki bu çok etnikli yapı Kazakistan'ın kimlik inşa politikasının da en önemli meselelerinden biri olmuştur. Kazakistan'ın çok etnikli yapısı yalnızca kimlik inşa politikası için değil aynı zamanda güvenlik politikaları için de önemli bir başlık olmuştur.

Tablo 2. Kazakistan'daki Rus ve Kazak nüfusunun yüzdeler olarak dağılımı
(Anes vd. 2003:59; Stat.kz 2021).

	1897	1926	1937	1959	1979	1989	1999	2006	2015
KAZAK	81,8	58,5	42,6	30,0	36,0	39,7	53,4	58,57	66,01
RUS	11,0	20,6	37,4	42,7	40,8	37,8	30,0	26,15	21,05

Tablo 2'de görüldüğü üzere, özellikle Sovyet dönemiyle birlikte Kazakistan'daki Kazak nüfusu yüzde 50'nin altına düşmüş ve ülkedeki çoğunluğunu kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasında hemen önceki verilere göre de Kazakistan bağımsızlığını kazandığı yıllarda ülkedeki Kazak nüfus artmış olmasına rağmen yaklaşık yüzde 40 seviyesindedir. Bu durum Kazakistan için bağımsızlık sonrasında siyasî, sosyo-kültürel ve güvenlik zemininde önemli bir sorun oluşturmuştur. Sovyetler Birliği döneminde sosyo-kültürel olarak Rus dil ve kültürünün baskınlığı dolayısıyla ülkedeki diğer etnik gruplara göre birincil konuma sahip Ruslar, bağımsızlığın ardından Kazakistan'da artık bu konumlarını kaybetmişlerdir. Ancak nüfus içindeki ağırlıklarını uzun bir süre daha korumaya devam etmişlerdir. Bu değişim Sovyet coğrafyasında Rusya dışında yaşayan tüm Ruslar için olduğu gibi Kazakistan'daki Ruslar açısından da büyük bir şok olmuştur. Sovyetler Birliği içinde "eşitler arasında birinci" konuma sahip olan Rusların, Rusya dışındaki

cumhuriyetlerde, yerli halkların kültürleriyle neredeyse hiçbir diyalog geliştirmemiş olması bu psikolojik şokun etkisini artırmıştır (Nazarbayev 2003:136). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki ilk yıllar daha zor geçmiş ve Rusların ilk başta bu duruma uyum sağlamakta zorluklar yaşadığı söylenebilir. Hatta bu dönemde Ruslar arasında eski devletin yeniden ayağa kaldırılması yönünde hayaller ve bu yöndeki marjinal düşünceler öne çıkmıştır (Nazarbayev 2003:137). Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda Sovyet sonrası coğrafyada Rus azınlığın çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde, bölgesel özerklik talepleri de gündeme gelmiştir. Bu tartışma özellikle Moldova'nın doğusu, Estonya'nın kuzeydoğusu, Ukrayna'nın güneyi ve doğusu ve Kazakistan'ın kuzeyi için ortaya çıkmıştır (Brubaker 2009:62). Bununla birlikte öncelikli konumunu kaybeden Ruslar bir yandan da Kazakistan'dan Rusya'ya göç etmeye başlamıştır.

Tablo 3. *Kazakistan'dan Rusya'ya göçler* (Alimbekova ve Zaynalova 2005).

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Rusya'ya Göç Edenlerin Sayısı (Bin)	196,8	344,4	187,3	138,6	216,7	178,0	108,4	109,3

Her ne kadar Kazakistan'daki çok etnikli yapı ve kuzey bölgelerdeki yoğun Rus nüfusu bir sorun olarak görülse de bu sorunun aşılması ve ülke içindeki Kazak nüfusunun oranının artırılması için etnik bir gerilim ya da Rusların göç ettirilmesi yönünde bir yaklaşım ortaya çıkmamıştır. Brubaker, Kazakistan devleti tarafından anti-Rus bir politika izlenmediği, etnik gerilimi ve şiddeti teşvik eden yaklaşımlar ortaya çıkmadığı takdirde, ülkedeki Rusların kalabalıklar halinde Rusya'ya göç etme ihtimalinin azalacağını öngörmüştür (Brubaker 2009:177-178). Nitekim Nazarbayev'in yaklaşımı da bu yönde olmuştur. Nazarbayev'e göre, Kazakistan'ın istikrarlı bir şekilde kalkınması için ülkede yaşayan etnik grupların kültürel hayatlarının herhangi bir engelle karşılaşmaması ve Devletin ülkesindeki etnik grupların kültürel gelişimini destekleyen hukuki

imkanları sağlaması gerekmektedir. Bu yönde bir yaklaşımla hareket eden Nazarbayev, Sovyetler Birliği'nin deneyimlerine atıfta bulunarak oradan dersler aldıklarını ve etno-kültürel çeşitliliği tek tipe indirgeme çabalarının doğru olmayacağını da belirtmiştir. Kazakistan'dan Rusya'ya göçmeyen ve Kazakistan vatandaşlığını kabul eden Rusların varlığı ise Nazarbayev'e göre Kazakistan devleti açısından olumlu bir durumdur (Nazarbayev 2003:140). Ancak Kazakistan devleti açısından ülkedeki etnik kültürlerin geliştirilmesinin yanında ortak bir kimlik alanının da oluşturulması gerekli görülmüştür. Sovyet sonrası coğrafyada, bağımsızlığın ilk yıllarında etnik Rus nüfusun fazla olduğu Litvanya'da millileştirme süreci, Rus dili ve kültürünü dışlayan bir çizgide ilerlerken, Kazakistan'da Litvanya'nın aksine her iki dili ve etnik grubu koruyan ve halkların dostluğunu vurgulayan bir söylemle ülkedeki istikrarı sürdürme yönünde bir politika izlenmiştir (Kudaibergenova 2016:4). Litvanya'da aydınların etnik Litvanyalı kimliği üzerinden izledikleri milliyetçi siyaset, devletin kimlik politikaları üzerinde belirleyici bir rol oynarken, Kazakistan'da Devlet Başkanı Nazarbayev'in etnik milliyetçiliği kontrol eden, birleştirici ve çoğulcu söylemi, kimlik siyaseti üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kudaibergenova'ya göre Kazakistan'ın bu yaklaşımı, rejimin ve istikrarın sürdürülebilirliği için geçerli bir yaklaşım olmasının yanında, Kazak milliyetçilerinin memnuniyetsizliklerini gösterebilecekleri bir alanın da ortaya çıkmasına neden olmaktadır (2016:12).

Kazakistan ülkedeki çok etnikli yapı içerisinde ortak bir kimlik oluşturma gayesiyle Kazakistanlılık kimliğini oluşturmaya çalışmaktadır. Ülkedeki her etnik grubun kendi kültür dairesi içinde kalarak hareket etmesi Kazakistan devletine yönelik ortak bir aidiyetin oluşmasını engellemektedir. Etnik kültürlerin kendi ortamları içinde yalıtılmış halde gelişmelerinin, Kazakistan'daki halklar arasındaki kültürel mesafeyi artıracığını belirten Nazarbayev, böyle bir sürecin Kazakistanlı adıyla oluşturulacak olan yeni sosyal yapının mensuplarını da birbirinden uzaklaştıracağını yazmıştır (Nazarbayev 2003:130). Nazarbayev, Kazakistan'da

yaşayan tüm etnik gruplar için en öncelikli kimliğin yurttaşlık temelinde Kazakistanlılık olduğunu vurgulamıştır (Nazarbayev 2003:135). Nazarbayev her ne kadar yazılarında ve konuşmalarında Kazakistanlı kimliğine vurgu yapsa da devletin kimlik inşa politikasının merkezinde Kazak millî kimliği yer almaktadır.

Nazarbayev'in 12 Nisan 2017 tarihinde yayınlanan ve daha sonra makale içindeki her bir hedefin devlet projesine dönüştürüldüğü *Bolaşakka Bagdar: Ruhani Jangıru* (Geleceğe Doğru: Manevi Uyanış) adlı makalesinde, temel konularından biri millî kimliğin korunması ve güçlendirilmesi olmuştur (Nazarbayev 2017:1-3). Bu makalede Nazarbayev, hitap cümlelerinde ya "milletimiz" ifadesini kullanıp hemen devamında "yani bütün Kazakistanlılar" diye bir ek açıklama yapmış ya da "tüm Kazakistan vatandaşları" ifadesini tercih etmiştir. Ancak makalenin genelinde ortaya koyulan, "Latin alfabesine geçiş", "Sosyal bilimler alanında Kazak dilinde 100 yeni ders kitabı", herkesin kendi doğduğu yere katkı sağlamasını planlayan "doğduğun yer programı", Kazakistan'ın kültürel ve tarihî yerlerinin korunmasını ve tanıtılmasını hedefleyen "Küresel Kazakistan Çağdaş Projesi", ve sosyal, fen bilimleri ve sanat alanında gençleri desteklemeyi hedefleyen "100 yeni isim" gibi proje ve programların tamamı Kazak millî kimliği ve kültürü temelinde hazırlanmıştır. Makaledeki korunması ve güçlendirilmesi amaçlanan kimliğin vatandaşlık temelli bir siyasî kimlik değil Kazak millî kimliği olduğu açıktır (Düğen 2018:335). Kazak millî kimliğinin öncelikli konumu kamusal ve sosyal hayatın her yerinde açıkça görüldüğü gibi Kazakistan'daki kimlik inşa politikası için de Kazak millî kimliğinin öncelikli olduğu zaten Nazarbayev tarafından açıkça ifade edilmiştir. Nazarbayev bu önceliği şu sözlerle belirtmiştir; "*Kazak millî bilincinin geliştirilmesi, 'Kazak' diye adlandırılan olağanüstü tarihî ve kültürel bütünlüğe ait olma duygusu, etnik olarak en başlı önceliklidir. Burada diplomatik açıklamalar yapmaya da bu önceliği düşüncemizden çıkarmaya da gerek yoktur. Bu kesinlikle normal bir olgudur*" (Nazarbayev 2003:190).

Kazakistanlı kimliği devlet tarafından her ne kadar sık sık ifade edilse ve resmi olarak kullanılsa da toplum nezdinde zayıf bağlara

sahiptir. Kazakistan'daki insanlar Kazakistanlı kimliğine nazaran etnik kimlik bağları daha güçlüdür (Cummings 2005:139). Kazak millî kimliğinin güçlendirilmesi ve etkinliği sadece sosyal ve kültürel anlamda değil devlet yönetiminde de görülmektedir. Devletin temel kurumlarında Kazakların baskın etkinliği, devletin sahibinin de Kazaklar olduğunun sembolik bir belirtisidir (Cummings 2005:153). Kamusal ve sosyal alanda Kazak millî kimliğinin baskınlığına rağmen bu durumun diğer etnik gruplar üzerinde doğrudan bir baskıya dönüşmesi ve olası bir etnik gerilim açık bir şekilde görünmemektedir. Nazarbayev'in Kazakistan halkı için kullandığı uluslararası retorik ve etnik gruplar arasındaki etkileşimi sağlayan kurumların varlığı milliyetçi bir gündemin oluşmasını engellemektedir (Cummings 2005:148). 1995 yılında anayasal bir kurum olarak kurulan Kazakistan Halkı Asamblesi, 394 temsilcisiyle, Kazakistan'daki tüm etnik grupların temsil edildiği, etnikler arası etkileşimi sağlayan en önemli kurumdur. Nazarbayev'in başkanlık ettiği Kazakistan Halkı Asamblesi, 2007 yılından itibaren Kazakistan parlamentosuna da 9 milletvekili gönderme hakkına sahip olmuştur (Kazakistan Halkı Assambleyası 2021). Etnik kimliklerin Kazakistanlı kimliği çatısı altında birleştirilmesi, Kazakistan Halkı Asamblesi örneğinde de olduğu gibi etnik kimliklerin kendilerini temsil ederek ve etnik-kültürel özelliklerinin korunarak devamıyla gerçekleştirilmektedir. Kazakistanlı kimliği bu haliyle sadece resmi söylemde kullanılan, ortak bir yurttaşlık bilincini oluşturmaya yönelik, halk nezdinde etnik aidiyetin önüne geçemeyen bir söylemdir. Aslında Kazakistan devletinin de Kazakistanlı kimliği potasında tüm etnik kimliklerin eritilmesi gibi bir amacı yoktur. Bunun beyanı da yine bizzat Nazarbayev tarafından yapılmıştır. Gelecekte bütün halkın Kazakistanlı ulusuna dönüştürülmesi gibi bir görevlerinin bulunmadığını yazan Nazarbayev, Kazakistan'ın etnik, dini ve kültürel yapısı itibarıyla de bunun zaten mümkün olmayacağını belirtmiştir (Nazarbayev 2003:191). Nazarbayev Kazakistan'daki kimlik inşasını iki aşamada açıklamıştır. İlk aşama, Kazakistan'da birliğin ve istikrarın temeli olarak görülen, tüm yurttaşların çıkarlarını eşit seviyede

koruyan Kazakistan devletinin kimliğidir. Burada devlete olan ortak aidiyeti gösteren siyasî yurttaşlık kimliği, yani resmi söylemdeki Kazakistanlı kimliği anlaşılmaktadır. İkinci aşama ise Kazak millî kimliğidir. Burada da Kazak millî kimliğinin henüz istenilen bütünlüğe kavuşmadığı ve Kazak millî kimliği güçlenmeden Kazakistan'da vatanseverliğin cansız kalacağını belirtilmiştir (Nazarbayev 2003:191).

Kazakistan'daki kimlik inşası sürecinde Kazak millî kimliğinin konumunun tanımlanması açısından Brubaker'in *uluslaşan devlet* kavramı içindeki *çekirdek ulus* kavramı açıklayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Brubaker, *uluslaşan devletler* kavramı için beş özellik aramaktadır. Bunlar (1) Devlet bir "çekirdek ulus" (core nation) ya da "çekirdek milliyet" içerir, (2) mülkiyet veya öncelik hususunda, devlet çekirdek ulusun ya da çekirdek ulus devlet için olarak anlaşılır, (3) çekirdek ulus zayıf ya da sağlıklı olmayan koşullara sahiptir, (4) Devlet çekirdek ulusu dil, kültür, demografi, ekonomik refah ve siyasî hegemonya açısından sağlamlaştırmaya ihtiyaç duyar, (5) çekirdek ulusun öncelikli olarak uğradığı zulüm ve ayrımcılığın ıslahı için tedavi ve tazmin edilmeye ihtiyacı vardır (Brubaker 2011:1786). Brubaker'in çekirdek ulus kavramı Kazakistan'da etnik olarak Kazakları karşılamaktadır ve Cummings'in ifade ettiği gibi devlet içinde Kazakların pozisyonunu ve etkinliğini artırma çabası vardır. Ancak Kazakistan'daki kimlik politikaları açısından Kazakların uğradığı bir zulüm ve ayrımcılığın olduğu ve bunun tedavi ve tazmin edilmesi noktasında, Kazakistan'da belirgin bir şekilde Sovyet veya Rus karşıtı bir resmi siyaset yoktur. Bununla birlikte Kazakistan'da Kazakların ve Kazak kültürünün devlet içindeki etkisinin artırılmasına rağmen diğer etnik grupların Kazaklaştırılmasına yönelik herhangi bir siyaset de izlenmemektedir. Aksine Kazaklarla diğer etnik gruplar arasındaki sınırlar kültürel anlamda korunmaktadır. Nitekim Brubaker makalesinin başka bir yerinde şunu ifade eder; uluslaştırma söylemleri, politikaları ve süreçleri asimilasyonist değil farklılaştırıcıdır (Brubaker 2011:1805). Bu bağlamda yine Brubaker'in uluslaşan

devletler kavramsallaştırmasında yer alan özelliklerin içindeki, çekirdek ulusun dil ve kültür alanında sağlamlaştırılması özelliği Kazakistan'da açıkça görülmektedir çünkü Kazakistan'daki eğitimin millîleştirilmesindeki ilk hedef ülkedeki etnik azınlıklar değil, kentlerdeki dil olarak Ruslaşmış Kazaklardır (Brubaker 2011:1799).

Kazakistan'da çekirdek ulus olan Kazaklar, Kazakistan'ın asıl sahipleri olarak görülmektedir. Bu hem anayasada hem de kurucu devlet başkanının yazılarında açıkça görülmektedir. Millî kimliği, millete aidiyeti güçlendiren en temel unsur ortak mekandır (Smith 1994:25). Bu mekânın kime ait olduğunun vurgusu, devletin asıl sahibinin de kim olduğunun göstergesidir. Kazakistan Anayasası'nın girişi ise şu cümlelerle başlamaktadır:

“Biz, ortak tarihi kaderle birleşmiş Kazakistan Halkı, Ezeli Kazak yerinde devlet kurup, kendimizi özgürlük, eşitlik ve birlik ideallerine adanmış, barışçıl vatandaş toplumu olmanın farkına vararak, Dünya toplumu içinde hak ettiği yeri almayı dileyip, şimdiki ve gelecekteki nesiller önünde yüksek sorumluluğumuzun bilincinde, egemenlik hakkımızı temel olarak alıp, bu anayasayı kabul ediyoruz” (Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası).

Anayasanın giriş cümlesinde, devleti kuranın Kazakistan halkı olduğu ancak devletin kurulduğu toprakların “ezeli Kazak yeri” olduğu belirtilmiştir. Anayasadaki bu girişe atıfla Nazarbayev de bütün Kazakistan'ın, Kazak ulusunun tarihî-genetik mekânı olduğunu, bunu da hukuki olarak anayasal ve uluslararası düzeyde temellendirdiklerini yazmıştır (Nazarbayev 2003:194).

Kazakistan'daki olası bir etnik gerilimi önleyen en önemli etken devletin tüm etnik grupların, özellikle Rusların ülke içinde herhangi bir baskı görmesini engelleyen yaklaşımı ve resmi olarak Kazakistanlı söylemine vurgusudur. Ancak Kazakistanlı söylemi bu sembolik bir anlamın ötesinde, toplum nezdinde güçlü bir çatı kimlik haline gelememiştir. Kazakların çekirdek ulus olarak devletin merkezindeki öncelikli konumu her geçen gün güçlendirilmiştir. Diğer etnik gruplara yönelik herhangi bir toplumsal baskının

görünür şekilde olmayışı da Kazaklar ile diğer etnik gruplar arasında hiçbir olumsuz algılanmanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle Kazak nüfusunun genel demografik yapı içindeki yoğunluğunun artmasıyla birlikte ülke içinde Kazak millî kimliğinin baskınlığının arttığı ya da artacağı yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Ülke içinde Kazakların oranı 1989'da yüzde 39,7'den 1994'te 44,3'e, 1999'da ise yüzde 54,3'e yükselmiştir. Ülkedeki Rus nüfusunun oranı ise aynı dönemde yüzde 37,7'den 34,8, 1999 yılında ise yüzde 30'a gerilemiştir. Günümüzde ise bu oranlar arasındaki fark Kazaklar lehine daha da açılmıştır. Kazakistan Yüksek Sovyeti'nde milletvekili olarak görev yapmış olan Viktor Vodolazov, bağımsızlığın ilk yıllarında yaptığı değerlendirmede, Kazakistan'daki iki ana kültürel grubunun eşit güce sahip olduğunu ve bundan dolayı hiçbir grubun diğerini engellemeyi ummadığını, böyle devam ettiği sürece de iki grup arasındaki uzlaşının devam edeceğini belirtmiştir. Pal Kolsto ise bu değerlendirmeyi demografik dengenin bozulması durumunda etnik bir gerilimin olabileceğine dair bir uyarı olarak değerlendirmiştir (Kolsto 1998:64). Kolsto aynı zamanda ülkedeki etnik demografik yapıyı değerlendirirken, Ukraynalı, Tatar ve Belaruslu gibi toplulukların kendine özgü geleneklerinin bazı unsurlarını korumuş olsalar da bu grupların dil olarak Ruslaş-tıklarını ve bundan dolayı bu etnik grupların da Ruslarla birlikte Ruslaşmış topluluklar olarak görülebileceğini belirtmiştir. Kolsto, buradan hareketle de Kazakistan'da çok kültürlü bir yapıdan ziyade iki kültürlü bir yapı olduğunu iddia etmiştir (Kolsto 1998:52). Kazakistan'da dil üzerinden kimlik ve kültürlerin tanımlanması ve sınıflandırılması kesinlikle doğru sonuç vermeyeceği gibi ülkede Ruslaşmış sınıfa dahil edilemeyecek etnik grupların varlığı da azımsanmayacak kadar güçlüdür. Öncelikle dil üzerinden bir sınıflandırma ile Kazakların bir kısmını da Ruslaşmış sınıfa dahil edebilirsiniz ancak bu kimlik ve kültür açısından pek mümkün değildir. Kazakları Rus toplumundan kimlik nezdinde tamamen farklı kılan unsur dil değil secere, yani soydur. Bu Kazak millî kimliğinin

belirleyicisi ve kültürün devamını sağlayan sosyal bir kurumdur (Yessenova 2005:667).

Kazakistan'da bağımsızlık sonrasında beklenen etnik gerilim hiçbir zaman geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmemiştir. Burada devletin izlediği kimlik politikasının ve etnikler arası iletişim dilinin etkisi büyüktür. Ancak bununla birlikte etnik gruplar arasında hiçbir olumsuzluğun olmadığını söylemek mümkün değildir. Bugünkü siyasî ve ekonomik istikrarın zayıflaması, devletin etnikler arası iletişim dilini ve politikasını değiştirmesi durumunda, etnik gerilimlerin yaşanması ihtimal dahilinde görünmektedir. Ancak bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Kazakistan devletinin ülkedeki diğer etnik grupları Kazaklaştırma yönünde bir politika izlemesi mümkün değildir. Kazak millî kimliğinin geleneksel yapısı diğer etnik grupları asimile edebilecek bir yapıya sahip değildir. Şöyle ki, Kazak kimliği daha önce de belirtildiği üzere soy temelli bir kimliktir. Kazak olmanın ön şartı Kazakları oluşturan uruğlardan birine mensup olmaktan geçmektedir. Bu uruğlardan herhangi birine seçere ile bağlı olunmadığı takdirde farklı etnik kökenden birinin Kazak olarak kabul edilmesi toplumsal olarak mümkün değildir. Bu haliyle Kazak millî kimliği genişleyebilen ve kapsayıcı bir yapıya sahip değildir. Aksine uruğ aidiyetiyle, Kazak şeceresine sahip olmayanları Kazak olarak kabul etmeyen bir yapıya sahiptir.

Avrasya Jeopolitiğinin Seçenekleri: Rusya Mı, Türk Dünyası Mı?

Kazakistan'ın jeopolitik konumu güvenlik algılamaları ve dış politika yaklaşımı üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu jeopolitik konum gereği kuzey komşusu ile zorunlu bir müttefiklik ilişkisi olan Kazakistan, kalabalık nüfusu ve yükselen ekonomisi ile dikkat çeken doğu komşusu Çin ile de tehdit algılamaları ve dış politika alternatifi oluşturma arasında bir denge gözetmeye çalışmaktadır. Bunun yanında Kazakistan, Türkiye ve Türk cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinde de kurumsallaşma sürecine öncülük etmekle birlikte, 2020 itibariyle bütünleşme süreçlerini de dile getirmekten

kaçınmamıştır. Kazakistan için dış politikada da öncelik bölgesel güvenliğin, istikrarın ve barışın korunmasıdır ki, böylece ülke içindeki istikrar ve barışı da koruyabilmektedir.

Rusya'nın Güvenlik Şemsiyesi ve Kazakistan

Rusya ile Kazakistan arasındaki ilişkiler Kazakistan'daki kimlik inşa politikasındaki güvenlik ve dış politika boyutunun en önemli ve belirleyici kısmını oluşturmaktadır. Rusya, Kazakistan'ın dış politikası ve güvenlik algılamaları açısından bir tehditten ziyade güvenilir bir iş birliği ortağı olmuştur. Rusya'nın emperyal geçmişi, Kazakistan'ın Rusya ile ilgili tereddütlerinin sürekli canlı tutulmasına neden olmaktadır ancak buna rağmen Kazakistan bağımsızlık sonrası en sıkı iş birliği ve bütünleşme süreçlerini yine Rusya ile birlikte gerçekleştirmektedir. Kazakistan'daki kimlik inşa politikası açısından Rusya-Kazakistan ilişkilerinin üç önemli zemini mevcuttur. Birincisi her iki ülkenin jeopolitik konumlarıdır ki, bu jeopolitik konum karşılıklı iş birliğini mecburi kılmaktadır. İkincisi Çarlık döneminden başlayan ve Sovyetler Birliği döneminde pekişen ortak tarihî geçmiştir. Çarlık dönemi Kazakistan tarihi açısından sömürgeci bir dönemi ifade ediyor olsa da o dönemden itibaren oluşan ortak bir kültürel mirasın varlığı iki devlet arasındaki ortak noktaları artırmaktadır. Ortak Sovyet geçişinin olumlu hatıraları ve mirası ise olumsuz hatıralardan ve etkilerden daha ön planda yer almaktadır. Üçüncüsü ise, ortak tarihî geçmişin Kazakistan'da bıraktığı sosyokültürel mirastır. Rus dili ve kültürünün yanında, kalabalık bir etnik Rus nüfus, Kazak millî kimliğinin gelişimi açısından olumsuz bir etken olsa da Kazakistan-Rusya ilişkileri açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu üç ortak zemin bağlamında Nazarbayev'in öncülüğünde gelişen yeni Avrasyacı yaklaşım, Kazakistan-Rusya iş birliğinin kurumsallaşarak ve genişleyerek Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşmasını sağlamıştır. Ekonomik bir iş birliği ve bütünleşme süreci olarak ortaya çıkan Avrasya Birliği, etkileri bakımından Kazakistan'daki kimlik inşa sürecinin bir unsuru olmuştur. Bu bölümde, Rusya-Kazakistan ilişkilerinin kronolojik gelişimini, ekonomik ilişkilerin detaylarını ya

da siyasî temasları ve imzalanan antlaşmaları vermek yerine iki ülke arasındaki ilişkilerin, Kazakistan'ın kimlik inşa politikasına etkileri, yukarıda sayılan üç zemin üzerinde değerlendirilecektir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması Avrasya coğrafyası için yeni jeopolitik bir durumun oluşmasına neden olmuştur. Moskova merkezli idare edilen, ortak bir ideolojiye, ekonomik sisteme ve dış politikaya sahip 22 milyon 400 bin km²'lik Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrupa'dan Çin sınırına kadar yeni devletlerle birlikte yeni siyasî yaklaşımların, sistemlerin ve parçalı bir jeopolitik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyet sonrası coğrafyanın güney sınırlarında etnik temelli pek çok gerilim ve çatışma yaşanırken, Kazakistan bu gerilim ortamından kendini koruyabilmiştir. Bu haliyle Rusya açısından da Kazakistan, iç savaş ve etnik gerilimlerin yaşandığı Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında güvenli bir tampon bölge oluşturmuştur. Kazakistan aynı zamanda Çin ile Rusya arasında da geniş coğrafyasıyla güvenli bir geçiş bölgesi konumundadır. Bu durum Rusya açısından Kazakistan'ı güvenli bir tampon bölge haline getirmiştir (Djalili & Kellner 2009:67). Bununla birlikte Kazakistan, Rusya'nın Türkistan ve Çin ile olan ilişkilerinde zorunlu bir geçiş bölgesi durumundadır. Bu haliyle Kazakistan'ın siyasî ve ekonomik istikrarı, Rusya'nın sadece Kazakistan ile olan ilişkilerini değil aynı zamanda Rusya'nın Türkistan coğrafyasındaki diğer ülkelerle ve Çin ile olan ilişkilerini de doğrudan etkileyecek bir öneme sahiptir.

Kazakistan açısından ise Rusya, bölgesel istikrarsızlığa, gerilime ve çatışmaya karşı iş birliği yapılması gereken bir ortaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası jeopolitik durumu değerlendiren Nazarbayev, bu durumu jeopolitik bir parçalanmışlık olarak tanımlamış ve bu parçalanmışlık neticesinde Türkistan'daki ülkeler arasındaki siyasî ve askerî konsolidasyonun zayıflaması sonucunu doğurduğunu belirtmiştir (Nazarbayev 2012:148). 1990'lı yılların başından itibaren, Kazakistan için endişe verici olan, eski Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarında yaşanan siyasî istikrarsızlıklar ve sıcak çatışmaların ortaya çıkması olmuştur. Afganistan'da sonu gelmeyen

savaş ve istikrarsızlığın Tacikistan'a sıçraması ve burada başlayan iç savaş ile birlikte, Kırgızistan'daki etnik gerilimler ve siyasî istikrarsızlık, Kazakistan'ın endişeyle takip ettiği gelişmeler olmuştur (Nazarbayev 1996:185). Eski Sovyetler Birliği'nin güney sınırındaki bu istikrarsızlık ve gerilim sadece Türkistan bölgesiyle sınırlı kalmamış, Hazar'ın batısında, Kafkasya'da da Çeçenistan'dan, Gürcistan'a ve Azerbaycan-Ermenistan savaşına uzanan bir çatışma bölgesi ortaya çıkmıştır (Nazarbayev 1996:185). Nazarbayev'e göre bu jeopolitik parçalanmışlığın neticesinde ortaya çıkan çatışma, gerilim ve istikrarsızlık kuşağına karşı, Kazakistan'ın bölgesel ve uluslararası iş birliklerini etkin hale getirmesi gerekli olmuştur. Özellikle KGAT'ın askerî kanadının güçlendirilmesi, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması açısından önemli görülmüştür. Nazarbayev'e göre, KGAT'ın askerî rolü, yalnızca dış tehditlerin savuşturulması yönünde değil, aynı zamanda iç etkenler neticesinde ortaya çıkabilecek iç çatışmalara karşı da önem arz etmektedir (Nazarbayev 2012:143-144). Bununla birlikte KGAT bünyesindeki askerî iş birliği, üye devletlerin silahlı kuvvetlerinin de güçlendirilmesini sağlamaktadır. Nazarbayev'e göre, Rus yapımı silahların KGAT üyeleri tarafından indirimli fiyatlarla satın alınması sayesinde, ülkelerin askerî harcamaları azalmış ve bu sayede üye devletlerin silahlı kuvvetlerinin modernizasyon süreci hızlandırılmıştır. Bölgedeki devletlerin silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu ile birlikte KGAT'ın askerî potansiyeli de daha güçlü bir duruma ulaşmıştır (Nazarbayev 2012:144). Elbette bu askerî iş birliği ve bütünleşme süreci, silahlı kuvvetlerin harcamalarını ve modernizasyonu olumlu bir şekilde etkilerken, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı da artırmaktadır. Bölgesel güvenliğin sağlanması ve silahlı kuvvetlerin güçlendirilmesindeki maliyetin azaltılması için Rusya'ya duyulan ihtiyaç, Rusya'nın KGAT içerisindeki rolü, bölge devletlerinin Rusya'ya olan askerî ve siyasî bağımlılığını da artıran bir etki doğurmaktadır.

Bu jeopolitik parçalanmışlığın yanı sıra, Kazakistan-Rusya ilişkileri açısından esas sorun ayrı devletlerin kurulmasıyla birlikte bölgede ortaya çıkan ekonomik parçalanmışlık olmuştur. Sovyet

döneminde, Kazakistan sınırındaki Sibiryâ bölgelerindeki sanayi üretimi, Kazakistan'daki hammaddelerin kullanımına göre düzenlenmişti ve bölgede ekonomik bir bütünlük oluşturulmuştu (Somuncuoğlu 2016:92). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Sibiryâ bölgesiyle Kazakistan arasındaki hammadde-üretim-pazar bütünlüğü parçalanmıştır. 1990'lı yıllarda Rusya'daki ekonomik ve idari sorunlardan dolayı Kazakistan ile Rusya arasındaki ekonomik bölünmüşlüğü onarabilecek istikrarlı adımlar atılamamışken, 2000'li yıllarda Rusya-Kazakistan sınırındaki iş birliğini artırmaya yönelik Rusya federal merkezinin rolü artmış, sınır bölgeleri arasındaki bütünleşme süreci tutarlı ve istikrarlı bir gelişme dönemine girmiştir (Somuncuoğlu 2016:93). İlk olarak iki ülke arasındaki sınır bölgelerinin ekonomik parçalanmışlığını onarmak üzere başlayan işbirliği girişimleri, zamanla bölgesel bir ekonomik işbirliğine dönüşmüştür. 1995 yılında Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya arasında gümrüklerin kaldırılması yönünde çalışmalar başlatılmış, 2000 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Avrasya Ekonomik Topluluğu oluşturulmuştur. 2010 yılında ise Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya tarafından bir gümrük birliği kurulmuştur. Ekonomik bütünleşmenin derinleşmesi ve kurumsallaşması sürecinin nihayetinde Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında imzalanan antlaşma ile Avrasya Ekonomik Birliği kurulmuş, yaklaşık bir yıl içinde Kırgızistan ve Ermenistan da bu birliğe katılmışlardır (Avrasya Ekonomik Birliği 2021).

Kazakistan ile Rusya arasındaki dış ticaret dengeleri açısından bakıldığında Kazakistan aleyhine büyük bir dış ticaret açığı mevcuttur. Dünya Bankası'nın 2018 verilerine göre, Kazakistan'ın ihracatında ilk sırayı yaklaşık 11 milyon 734 bin dolar ile İtalya alırken, Çin ve Hollanda'nın ardından 5 milyon 279 bin dolar ile Rusya dördüncü sırada yer almaktadır. Buna karşılık Kazakistan'ın ithalatında Rusya, 13 milyon 237 bin dolar ile ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın ihracatının yalnızca yüzde 9'u Rusya'ya gerçekleştirilirken, Kazakistan'ın ithalatının yüzde 39'u Rusya'dan

gerçekleştirilmektedir (Dünya Bankası 2021). Bu ekonomik tablo Kazakistan'da Avrasya Ekonomik Birliği'ne yönelik eleştirilere de neden olmaktadır. Rusya-Kazakistan arasındaki ekonomik dengesizliğin yanında eleştirilerin temelinde ise Rusya'nın sömürgeci geçmişi yer almaktadır. Kazak siyasetçi Dos Köşim'e göre, Avrasya Ekonomik Birliği, her ne kadar ekonomik bir örgüt olarak gösterilse de ekonomik değil siyasî bir örgüttür. Köşim, özellikle Rusya'nın sömürgeci geçmişiyle birlikte Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi örneğini de vurgulayarak, bu örgütün Kazakistan'ın bağımsızlığı için bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir (Baq.kz 2014). Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Janat Mominkulov da Avrasya Ekonomik Birliği'nin ekonomik değil siyasî bir örgüt olduğunu belirtmiş ve örgütün on-yirmi yıl boyunca Kazakistan'ın millî gelişimini etkileyeceğini yazmıştır (Maminkulov 2014). Kazak milliyetçisi Aydos Sarım ise Avrasya Ekonomik Birliği'ne imza atıldığı gün, Kazakistan'ın gerçek bağımsızlık ve millî devlet olma mücadelesinin ikinci aşamasının başladığını söylemiştir. Sarım, Rusya ile savaşmanın mümkün olmadığını ancak Rusya'yla dost da olunamayacağını belirtmiş ve Ukrayna meselesini hatırlatarak, komşularının topraklarını işgal eden bir Rusya ile ortak bir örgüt kurmanın iyi bir sonuç vermeyeceğini söylemiştir (Sarım 2014). Kazakistan'da Avrasya Ekonomik Birliği'ne karşı olanların argümanı genellikle bu örgütün ekonomik örgüt olmaktan daha çok siyasî amaçlarının olduğu ve Rusya'nın sömürgeci hedeflerine fayda sağladığı yönündedir. Aynı zamanda bunun Kazakistan'daki millî devlet olma sürecini de olumsuz etkileyeceğini yönünde bir algı mevcuttur.

Kazakistan ile Rusya arasındaki iş birliği ve bütünleşme sürecini ekonominin ötesinde siyasî ve jeopolitik bir bütünleşme olarak okuyan yalnızca Avrasya Ekonomik Birliği'ne karşı çıkan Kazaklar değildir. Yeni Avrasyacılığın en önemli temsilcilerinden biri olan Aleksandır Dugin de Kazakistan ile Rusya arasındaki iş birliği ve bütünleşme eğilimini ekonomik olmaktan çok jeopolitik bir bütünleşme olarak değerlendirmektedir. Avrasyacı yaklaşımlara hem

Kazak milliyetçilerinin hem de Rus milliyetçilerinin karşı çıktığını belirten Dugin, Kazak milliyetçilerinin Avrasyacılığı, Rusya'nın yeni sömürgeci politikası olarak gördüklerini, Rus milliyetçilerinin ise bunu, Rusya'yı Türklere ve Müslümanlara satmak olarak değerlendirdiklerini yazmıştır (Dugin 2006:XI). Kazak milliyetçisi Sarım, Avrasya Ekonomik Birliği'ne imza atıldığı günü, Kazakistan'ın bağımsızlık mücadelesinin ikinci aşamasının başladığı gün ilan ederken, Dugin ise Nazarbayev'in Avrasya Birliği'nin kurulması yönünde ilk çağrısını yaptığı 3 Haziran 1994 tarihinin, yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dugin'e göre, *"O dönemde Sovyet sonrası Avrasya'nın bölgesel ve stratejik sistemi, en alt kritik noktasına ulaşmıştı. Eğer o anda siyaset bakımından aksi bir vektör kendini hissettirmeseydi, Rusya'nın kendisinde bile süreçlerin hangi senaryoya göre devam edeceğini tahmin etmek zordu."* Nazarbayev'in Avrasya Birliği'nin kurulması yönündeki çağrısı Dugin'e göre Rusya'nın bile siyasî geleceğini etkilemiştir. Bundan dolayı Dugin, *"Nazarbayev'in devrimci jeopolitik projesinin mahiyeti 'kutupların tamamen değiştirilmesinden' ibaretti"* diyerek, Nazarbayev'in aslında uluslararası sistemin geleceği açısından da belirleyici bir rol üstlendiğini ifade etmiştir (Dugin 2006:7).

Nazarbayev'in Avrasyacılık ve Avrasya Ekonomik Birliği hakkındaki yaklaşımlarında ise önceliğin ekonomik işbirliğine ve bütünleşmeye verildiği görülmektedir. Ancak bununla birlikte Nazarbayev de Avrasya'da jeopolitik ve kültürel bir yakınlaşmayı yoksaymadığını belirtmektedir. Nazarbayev 27 Ekim 2011 tarihinde yazdığı *"Euraziyalık Odak: İdeyadan Bolaşaktın Tarihine"* (Avrasya Birliği: Fikirlerden Geleceğin Tarihine) adlı makalesinde şu cümleleri yazmıştır:

"İlk olarak, medeni ve kültürel faktörlerin önemini yok saymadan, ben ilk önce, ekonomik pragmatizm temelinde bir bütünleşmeyi önerdim. Hayali jeopolitik fikirler ve sloganlar değil, ekonomik çıkarlar bütünleşme sürecinin lokomotifini olacaktır. Bundan dolayı gelecek Avrasya Birliği'nin başlangıcındaki temel, ortak ekonomik

alandaki halklarımızın birleşerek başarılı gelişiminin geniş bir alanı olacaktır.

İkinci olarak, ben her zaman gönüllü bütünleşmeye destek oldum ve olmaya devam edeceğim. Her bir devlet ve toplum, küreselleşen dünyada her şeyiyle özgün olmaya çalışmanın ve kendi sınırları içinde sıkışıp kalmanın anlamı olmadığı gerçeğiyle başa çıkmalıdır. Halkın ve devletin çıkarlarını önceleyen, gönüllü bütünleşme, ilerlemenin en kısa yoludur.

Üçüncü olarak, Ben Avrasya Birliği'ni en baştan, devletlerin eşitliğine, birbirinin iç işlerine karışmamasına, egemenliğine ve devlet sınırlarının dokunulmazlığına saygı ilkeleri temelinde bir ortaklık olarak gördüm" (Nazarbayev 2011).

Avrasya Birliği'nin öncelikli olarak ekonomik temelde bir iş birliği ve bütünleşme süreci olduğunu vurgulayan Nazarbayev, Avrasya Birliği'nin devletlerin egemenlik haklarına zarar getirmeyeceğini belirtmiştir. Avrasyacılar, ortak bir Avrasyalı millet fikrini desteklerken, Nazarbayev böyle bir ortak devlet veya vatandaşlık öngörmemiş, Rusya ile iş birliği sürecinin ekonomik faydalarını öncelikli olarak görmüştür (Cummings 2003:141). Buna rağmen, Kazakistan ile Rusya arasındaki bütünleşme sürecinin kimlik ve kültür boyutunun olmadığını iddia etmek doğru değildir. Avrasya'daki bütünleşme sürecinin sosyokültürel zeminde de gelişeceğini yine Nazarbayev belirtmektedir. Nazarbayev aynı makalesinin devamında, Avrasya Birliği'nin jeopolitik ve kültürel boyutuna şu şekilde değinmiştir.

"Toplumumuzun hayatının tüm derinliklerine inen doğrudan bir bütünleşme süreci işlemektedir. Avrasya bütünleşme fikri, hayatı bir gücün tezâhürü değil midir? Günümüzde halklarımız kendilerini, gelişmekte olan Avrasyalı tektipleşmenin kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğinin bir parçası olarak hissetmeye başlamıştır. Burada verimli ekonomik iş birliği ve iyi komşuluğa olan ortak bir gayret görülmektedir. Hepimiz sadece ortak geçmişimizin zengin tecrübelerine değil, aynı zamanda bölünmez, ortak bir tarihe sahip milletlerin yeni, harika bir Avrasya topluluğunun ortaya çıkmasına tanıklık ediyoruz." (Nazarbayev 2011).

Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya arasında başlayan ve Ermenistan ile Kırgızistan'ın da dahil olduğu Avrasya'daki bütünleşme süreci, yalnızca ekonomik zeminde başlamıştır. Ancak bu bütünleşme sürecinin geleceğe yönelik kültürel ve medeni boyutu olacağı da görülmektedir. Taraflar arasındaki ortak tarihî ve kültürel zemin bunu kolaylaştırmaktadır. Rusya'nın sömürgeci geçmişi ve Sovyet döneminin totaliter ve Ruslaştırıcı özelliği, Rusya dışındaki tarafların bütünleşme sürecinde daha temkinli ilerlemesine neden olmaktadır. Kazakistan açısından Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kazanılan bağımsızlık ve egemenlik, Kazak millî kimliğinin inşa sürecinde kıskançlıkla korunacak bir kazanımdır. Bu sebeple, özellikle Kazak milliyetçileri tarafından Avrasya Birliği'ne şüpheli ya da olumsuz yaklaşılmaktadır. Sovyet tecrübesi göstermektedir ki, Avrasya coğrafyasında siyasî emeller ne olursa olsun Rus nüfusunun ve kültürünün baskın konumu, kimlikler üzerinde dönüştürücü bir etki yaratmaktadır. Avrasya'daki bu bütünleşme sürecinin zamanla sosyal ve kültürel sahaya yayılması neticesinde, Avrasya Birliği'ne dahil olan ülkelerde, yeniden bir Ruslaşma süreci yaşanmasa bile, bölgedeki Rus kültürünün etkisi sınırlı da olsa korunacaktır. Ekonomik ve siyasî çıkarlar doğrultusunda ve güvenlik-tehdit algılamaları neticesinde gelişen ilişkiler, şüphesiz ki kimlikler üzerinde de etkileyici olacaktır. Ancak Kazakistan, Rusya'nın baskınlığının açık olduğu ekonomik, askerî ve siyasî birliklere dahil olma, hatta bu birliklerin kuruluş aşamasında öncü bir rol oynamaktadır. Hale'ye göre, Kazakların, Rusya'nın baskın olduğu birlikleri desteklemesinin temel nedeni ekonomiktir (Hale 2009:8). Fakat ekonomik çıkarların yanı sıra güvenlik ve tehdit algılamaları da Kazakistan'ın Rusya ile iş birliği ve bütünleşme süreçlerine etkin olarak katılmasına neden olmaktadır.

Kazakistan'ın Rusya ile olan ilişkilerini ve birlikte yürüttükleri iş birliği ve bütünleşme ilişkilerini açıklarken, Kazakistan'daki etnik Rus azınlığın varlığı ve ortak tarihî geçmişin rolü görmezden gelinemez. Ancak Kazakistan'ın hem Rusya ile hem de Çin ile olan ilişkilerinde esas belirleyici unsur, jeopolitik konumdur. Cummings'e

göre, Kazakistan tek etnikli bir yapıda, sadece Kazaklardan oluşmuş olsaydı bile, Rusya yine Kazakistan için stratejik bir ortak olurdu. Kazakistan'ın siyasî ve ekonomik istikrarı için tek dış politika seçeneği, iyi komşuluk ilişkileri kurmaktır. Bu bağlamda, Türkistan'daki bütünleşme süreçlerinin de Çin ya da Rusya karşıtı bir nitelikte olmaması gerekmektedir (Cummings 2003:144). Burada dış politika ile kimlik inşa politikası arasında karşılıklı bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik konumun zorladığı ve karşılıklı ekonomi ve güvenlik çıkarlarının mevcut olduğu bu iş birliği süreci neticesinde, halklar arasındaki karşılıklı algılamalar da olumlu bir hal almaktadır. Rusya'da 2014 yılından bu yana yapılan bir kamuoyu araştırmasında katılımcılara sorulan "Rusya'nın bu ülkelerden hangisi ile en samimi ve dostane ilişkilere sahip" sorusunda, 2019 yılında katılımcıların verdiği cevaplar neticesinde Kazakistan, Beyaz Rusya ve Çin'in ardından üçüncü sırada yer almıştır. Kazakistan bu ankette 2014 yılından bu yana aynı sırada yer almaktadır (FOM 2019). Avrasya Birliği fikrinin Nazarbayev tarafından ortaya atılmasının hemen ardından, 1995-1996 yıllarında farklı etnik gruplardan katılımcılarla yapılan bir araştırmaya göre ise Kazakların yüzde 64'den fazlası, Rusların ise yüzde 54'ünden fazlasının Avrasya Birliği'ni şiddetle destekledikleri görülmüştür (Cummings 2003:148). Rusya ile Kazakistan arasındaki yakın ilişkiler ve bütünleşme süreci, Kazakistan'daki etnik Ruslar açısından bir güvelik garantisi oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda ülkedeki Kazak milliyetçiliğinin ve Rus milliyetçiliğinin yükselmesini de engellemektedir (Cummings 2003:153). Kazak milliyetçiliğindeki yükselmeyi engelleyen esas sebep ise, Kazakistan'ın Rusya ile bir bütünleşme süreci içine girerken bir yandan da devlet içerisindeki Kazaklaştırma sürecini daha rahat yürütmesi olmuştur. Kazakistan böylece, Rusya ile ilişkilerini koruyarak, ülke içinde Kazak millî kimliğini güçlendirmiş ve Kazakların konumunu yükseltmiştir (Hale 2009:20).

Kazakistan'ın dış politikasında Rusya, öncelikli ve stratejik ortaktır. Bağımsızlık sonrasında tarihî geçmişin olumsuzlukları ve

Rusya'ya ve ülke içindeki etnik Rus nüfusa dair tehdit algılamaları, dışlayıcı ve ötekileştirici bir milliyetçi yaklaşımın aksine, Rusya ile ilişkileri güçlendirerek ve bir bütünleşme süreci içine girilerek aşılacaktır. Kazakistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin, tarihî, sosyokültürel ve jeopolitik boyutları, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinde olumlu bir etki doğurmaktadır. Bununla birlikte, Rusya'nın sömürgeci geçmişi, Kazakistan'ın ve özellikle Kazak milliyetçilerinin Rusya ile ilişkilerde daha temkinli hareket etmesine neden olmaktadır. Ayrıca 2008 Gürcistan krizi ile birlikte başlayan ve 2014 Ukrayna krizi ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, Rusya ile ilgili tereddütleri artırmaktadır. Ancak buna rağmen, Rusya Kazakistan için güvenilir bir ekonomik, siyasî ve askerî müttefik olma konumunu korumaktadır.

Türk Dünyasında İşbirliğinin Kurumsallaşması:

Kazakistan ve Türk Keneşi

Kazakistan Devleti, Kazak millî kimliğinin inşasında tarihin eski köklerine uzanan kimlik ve coğrafya ilişkisini, Kazakların Türk Kağanlığı'ndan Hunlara ve Sakalara uzanan geçmişi ön plana çıkartmıştır. Türk halkları arasındaki bu tarihî ve kültürel ortaklık millî kimlik inşasının yanında dış politikaya da yansımıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler, tarihî ve kültürel ortaklığın ekonomik ve siyasî sahaya yansımaları ve ülkeler arasında çok boyutlu bir iş birliği zemininin oluşmasını sağlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında karşılıklı heyecan ile başlayan ilişkiler, Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğinin hızlı bir şekilde artmasını sağlamış olmasına rağmen, iş birliği sürecinin kurumsallaşmaya başlaması somut olarak 2009 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Keneşi) kurulmasına dair anlaşmanın imzalanmasıyla gerçekleşmiştir (Terzioğlu 2013:49). Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, Nazarbayev liderliğindeki Kazakistan'ın rolü de etkili olmuştur. Kazakistan'ın Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliği süreçlerinin gelişmesi ve kurumsallaşması yönündeki adımlarıyla, sadece Kazakistan içinde değil aynı zamanda diğer Türk

cumhuriyetlerinde de ortak kimliğe yönelik çalışmaların güçlendirilmesini sağlamaktadır. Türk cumhuriyetleri arasındaki İşbirliğinin ortak bir zeminde kurumsallaşma süreci resmi olarak 2009 yılında gerçekleştirilmiş olsa da Kazakistan'ın Türk cumhuriyetlerine ve özellikle Türkiye'ye yönelik ilgisi Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen öncesinde başlamıştır. Ancak bu süreç jeopolitik, siyasî ve ekonomik eksikliklerin ötesinde sosyokültürel algılamalardaki sorunlardan dolayı da çok kolay olmamıştır.

Sovyetler Birliği'nden ayrılan Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinin önünde önemli bir psikolojik eşik mevcuttu. Sovyetler Birliği döneminde tarih yazımında Türkiye ve Türkler hakkında olumsuz bir imaj çizilirken, bunun yanında güncel olarak Türkiye neredeyse görmezden gelinmiştir. Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasının yanı sıra Rusya'nın tarihî Türk düşmanlığı ve Türkiye ile Azerbaycan ve Türkistan arasındaki kültürel yakınlıktan kaynaklanan Pantürkizm korkusu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye hakkında olumsuz bir imaj oluşturmasının ya da göremezden gelmesinin sebepleri olmuştur (Somuncuoğlu 2007:43-44). Sovyetler Birliği'nde Türk ve Türkiye imajı, kültürel olarak yabancı, tarihî olarak da bir hasım olarak çizilmiştir. Osmanlı döneminden kalma olumsuz algılamalar devam ederken, buna Türkiye'nin artık daha küçük ve güçsüz bir devlet olarak Batı'ya yanaşmış bir imajı da eklenmiştir (Somuncuoğlu 2007:43). Sovyetler Birliği'nin son döneminde *glasnost* ve *perestroyka* politikalarının da etkisiyle Sovyet döneminin ideolojik ve siyasî algılamalarına dayanan pek çok imaj ve veri değişime uğrarken, Türkiye ve Türk imajı da hızla değişmeye başlamıştır (Somuncuoğlu 2007:45). 1990 yılında KSSC lideri Nazarbayev'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretin izlenimleri de bu değişimi açıkça göstermektedir. Nazarbayev bu ziyaretiyle ilgili olarak şunları yazmıştır:

"Bu benim egemen devlet yöneticisi olarak gerçekleştirdiğim ilk anlaşma süreciydi. Türkiye ile bundan sonraki ilişkilerimizin temeli de bu süreçte atılmıştı. Tabi ki, Türkiye'nin gerçek hayatı bugüne kadar Sovyet medyasında resmi şekilde söylenegelenlere

benzemediği, onun toplum ve ekonomisinin gelişmişliği beni çok şaşırttı. Özellikle bu ülkenin iki büyük devlet adamı, Turgut Özal ve Süleyman Demirel ile sonradan gerçek dostluğa dönüşen ilk tanışmam bende büyük etkiler bıraktı.” (Nazarbayev 1996:199).

Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi süreci yalnızca Türkiye ekseninde gelişmemiştir. Sovyetler Birliği üç Slav cumhuriyeti (Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna) arasında 8 Aralık 1991 tarihinde bir birlik kurma yönündeki aldıkları kararlar kesin bir şekilde dağılırken, Rusya için yük olarak görülen Türkistan ve Kafkasya’daki cumhuriyetler için beklenmedik bir durum ortaya çıkmıştır. Bu süreçte 12 Aralık 1991 tarihinde Aşkabat’ta Sovyetler Birliği ülkelerinin katıldığı bir toplantıda, Nazarbayev’in bir Merkezî Asya Birliği ve Türk Birliği kurulması yönündeki çağrı bu sürecin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Kafkasya ve Türkistan cumhuriyetlerinin bu toplantıda Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna’nın kurduğu BDT’ye katılma talebinin yanında, Nazarbayev’in Türk birliği çağrısı, belki de taktik bir hamle olarak BDT’nin bir Slav birliği olmasını önüne geçilmiştir (Karasar & Kuşkumbayev 2009:24-25).

Nazarbayev’in Türkistan’da bir iş birliği ve bütünleşme talebi, Türkistan ülkeleri arasındaki toplantıların devamını sağlamıştır. Ancak 23 Nisan 1992 tarihinde Bişkek’te yapılan toplantıya Tacikistan katılmamıştır. Tacikistan Türkistan’daki iş birliği ve bütünleşme sürecinin bir “Türk birliği” şeklinde ilerlemesinde endişe duymuş ve bu sürece dahil olmamıştır (Karasar & Kuşkumbayev 2009:28). Nitekim Türkistan’daki beşli zirveler de, her ne kadar daha sonraları yeniden girişimler olsa da, çok uzun sürmemiş ve 1993 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında bir üçlü zirveye dönüşmüş ve bu zirvede Nazarbayev, Merkezî Asya’da siyasî bir birlik kurmanın imkansız olduğunu belirtmiştir (Karasar & Kuşkumbayev 2009:39). Kazakistan, Türkistan’da iş birliği ve bütünleşme yönünde girişimler ve tartışmalar yaşanırken, bir yandan da Türkiye ve Azerbaycan’ın da yer aldığı, Türk cumhuriyetleri ortak platformunda ilişkilerini geliştirmektedir ancak diğer yandan da aynı dönem de Rusya ile

birlikte Avrasya Birliği fikri de Nazarbayev tarafından ortaya atılmıştı. Kazakistan'ın Rusya ile yeni bir bütünleşme süreci fikrini sunması ve bunu savunması Özbekistan tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Kerimov'a göre Rusya hâlâ yayılmacı bir devlettir ve BDT de dahil olmak üzere Rusya'nın öncülüğündeki bütünleşme süreçleri Rusya'nın eskiye dönme arzusundan kaynaklanmıştır (Kerimov 1997:58-60). Kerimov o dönemde, Avrasya Birliği projesini de eskiye giden bir yol olarak görmüş ve bunun Türkistan bütünleşmesine karşı bir entrika olarak yorumlamıştır (Karasar & Kuşumbayev 2009:59). Kazakistan'ın ekonomik ve siyasî olarak hem ülke içinde hem de bölgede istikrarı sağlamak üzere iş birliği ve bütünleşme yönündeki girişimleri, birbiriyle çeliştiği gibi Türk cumhuriyetleri arasında da hedefler ve çıkarlar arasında beklenen uyum yakalanamamıştır. Avrasya Birliği bütünleşme sürecinin kurumsallaşma süreci ile Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliğinin kurumsallaşma sürecinin başlaması 2010'lu yılları bulmuştur. Ancak Avrasya Birliği somut olarak ekonomik bir birlik haline gelirken, Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler daha sosyokültürel zeminde bir kurumsallaşma süreci geçirmiştir.

Türk Keneşi'nin kurulması yönünde anlaşmanın 2009 yılında imzalanmasına kadar geçen Türk cumhuriyetleri devlet başkanları arasındaki zirvelerin ilki 1992 yılında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin devlet başkanlarının katıldığı zirve sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Bu zirvede daha ekonomik işbirliği imkânlarını kolaylaştırıcı hangi adımların atılabileceği yönünde fikirler gündeme gelmiştir (Türk Keneşi 2021). Her ne kadar karşılıklı iş birliğini geliştirmeye yönelik bir irade ortaya çıkmış olsa da Kazakistan bu ilişkilere temkinli yaklaşmıştır. İlişkilerin başladığı ilk yıllarda Türkiye'nin Türkistan'a olan yoğun ilgisi ve Turancı söylemleri Kazakistan tarafından hoş karşılanmamış ve Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Nazarbayev, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Özal'ın Türkistan'a yönelik ziyaretlerinin, sadece bu bölgedeki

ülkelerle iyi ilişkiler kurmak için olmadığını Pantürkist hedeflerle Türkistan'a geldiğini belirtmiştir.

“Turgut Özal Kazakistan'a birkaç defa gelip gitti. O, bence Orta Asya ülkelerine sadece yeni devletlerle iyi ilişkiler kurmak için değil, bir zamanlar Kemal Atatürk'ün miras olarak bıraktığı ülküyü, Türk Devletlerinin güçlü birliğini oluşturmayı, hedefleyerek gelip gidiyordu. Bu niyetini gizlemeyen Özal, Baykal'dan Akdeniz'e ve Tuna'ya kadar uzanan Türk Dünyası'nı birleştirecek olan Büyük Türkiye, Pantürkizm ülküsünün taraftarıydı. Belirtmek istediğim, bu niyete sahip insanlar bizde de vardı. Birçok insan Türkiye'nin bizim tüm sorunlarımızı çözebileceğini düşündü. Tabi ki, bizim geçmişimizin nasıl şekillendiğini bilmeyen insan için böyle hayal kurmak kolaydı. Fakat bu gerçek hayatta nasıl bir sonuca sebep olurdu? Bu, daha yeni elde edilen bağımsızlıktan vazgeçmek, komşular ile geleneksel bağları tamamen koparmak, bir büyük ağabeyin yerine ikinci bir büyük ağabeyi sırtına bindirmek demektir.” (Nazarbayev 1996:201-202).

Nazarbayev bu görüşlerini Turgut Özal'a da iletmiş ve Özal'ın da bu durumu anlayışla karşıladığını belirtmiştir (Nazarbayev 1996:202). 1994 yılında İstanbul'daki ikinci zirvede Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey'in milliyetçi söylemleri Türkistan'daki cumhuriyetleri rahatsız ederken, Rus karşıtı ve Türk milliyetçisi Elçibey'in bir darbeyle devrilmesi de diğer cumhuriyetler de tedirginlik yaratmıştır (Aydın 2006:397). 1995 ve sonrasında Türkiye'deki terör sorununun artması, AB üyelik sürecindeki krizler, Irak'ın kuzeyine yönelik Türk ordusunun operasyonlarına karşı uluslararası tepkiler, Türkiye'nin de Türkistan coğrafyasına yönelik ilgisini azaltmıştır. Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanları arasındaki zirveler ise 2001 yılına kadar, ara ara gerçekleşen kesintilerle devam etmiştir. 1993 yılındaki zirve gerçekleşmezken, 1996 yılındaki dördüncü zirvede, “Türk Devletleri” ifadesi yerine “Türkçe Konuşan Devletler” ifadesi tercih edilmiş, 2001 yılındaki yedinci zirvede ise bu ifade “Türk Dili Konuşan Devletler” olarak değişmiştir (Terzioğlu 2013:48). 2001 yılından sonra 2006 yılına kadar zirve yeniden toplanmamış, 2006 yılındaki zirveye ise Türkmenistan'ı

Ankara Büyükelçisi temsil etmiş, Özbekistan ise zirveye katılmamıştır (Terzioğlu 2013:49).

2009 yılından sonra Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin iş birliğinin kurumsallaşmasında ve gelişmesinde ise Kazakistan önemli bir rol oynamıştır. 2001 yılındaki zirvede Nazarbayev kurumsallaşma yönündeki ilk önerilerini dile getirmiş ve Türk Dili Konuşan Parlamenterler Asamblesi ve Aksakallılar Konseyi'nin kurulmasını önermiştir (Türk Keneşi 2021). 2009 yılında ise Nazarbayev Türk Keneşi'nin kurulması sürecinde etkin bir rol üstlenmesinin yanında Türk Dünyası ile ilgili akademik araştırmalar yapmak üzere Uluslararası Türk Akademisi'nin kurulmasını önermiş ve Astana merkezli Türk Akademisi 25 Mayıs 2010 tarihinde kurulmuştur (Uluslararası Türk Akademisi 2021). Türk Keneşi ise kurumsallaşma süreciyle birlikte çalışma alanlarını ekonomi, kültür, eğitim, bilim, turizm, medya ve enformasyon alanında çok boyutlu bir hale getirerek genişletmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında heyecanla başlayan Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler, ülkelerin iç ve dış politikalarındaki öncelikler ve ikili ilişkilerde yaşanan dönemsel krizlerle, kurumsallaşma yolunda 2009 yılına kadar önemli bir mesafe kat edememişken, 2009 sonrasında Türk Keneşi zemininde bir kurumsallaşma süreci başlamıştır.

Kazakistan'ın ve Nazarbayev'in bu süreçte aldığı rol tüm ülkeler tarafından önemsenmektedir çünkü pek çok kurumsallaşma adımının atılması Nazarbayev'in önerileriyle gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Nazarbayev'in Kazakistan Cumhurbaşkanlığından ayrılmasının ardından kendisine "Türk Keneşi Ömür Boyu Onursal Başkanı" unvanı verilmiştir. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliği ve bütünleşme süreçlerinin lideri Türkiye olarak görünse de sonraki yıllarda Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliği süreçlerinin gelişmesini sağlayan ülke Kazakistan olmuştur. Bu durum Türkiye Dış İşleri Bakanı tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Türkiye Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Nazarbayev'in Türk Dünyası'nın birleştirilmesi için çaba sarf ettiğini, büyük bir vizyon ortaya

koyduğunu ve bu girişimler sayesinde Türk Keneşi'nin kurulabildiğini ifade etmiştir (Hürriyet 2019).

Nazarbayev 2019 yılında kendi isteğiyle Kazakistan Devlet Başkanlığı görevinden ayrılmasına rağmen, Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde etkin bir şekilde rol almaya devam etmiştir. Keneş tarafından kendisine Ömür Boyu Onursal Başkan unvanı verilmesi ile ilgili yapılan açıklamada, Nazarbayev'in Türk Keneşi'nin fikir babası olduğu, TÜRKPA (Türk Parlamenterler Asamblesi) ve Uluslararası Türk Akademisi'nin kuruluşunda öncü bir rol oynadığı da vurgulanmıştır (Türk Keneşi, 2019). 2019 yılındaki ilk zirveden itibaren gerçekleştirilen bütün zirvelere katılmış tek lider olan Nazarbayev, Türk Keneşi'nin yeni bir aşamaya geçişi yönündeki ilk açıklamasını da 2019 yılındaki Bakü zirvesinde gerçekleştirmiştir. 2019 yılına kadar gerçekleşen zirvelerde bütünleşme kavramı tercih edilen bir kavram olmamışken, Nazarbayev bu zirvedeki konuşmasında, Nahçıvan Anlaşması'nın 10. Yılında Keneş'in bölgesel ve küresel düzeyde siyasi ve ekonomik prestijinin arttığının ve Türk dünyası bütünleşmesi kavramının benimsendiğini belirtmiş, Türk dilli ülkelerin çok yönlü bütünleşmesinin gelecekte daha yüksek bir seviyeye ulaşacağını söylemiştir (Egemen, 2019). Özbekistan'ın da Türk Keneşi'ne tam üye olarak katıldığı bu toplantıda Nazarbayev, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Keneşi adının da artık değiştirilmesi gerektiğini belirtmiş, ortak tarih ve değerler temelinde Türk bütünleşmesinin başarısının Avrasya bölgesinin istikrarı için stratejik öneme sahip olduğunu ve 21. yüzyılın kendileri için sunduğu fırsatlardan yararlanarak, Keneş'in uluslararası bir örgüt seviyesine yükseltilmesi gerektiğini, adının da *Türk Dili Konuşan Ülkeler* değil *Türk Devletleri Örgütü (Türkitectes Memleketter Uyımı)*²

² Nazarbayev'in kullandığı *Türkitectes Memleketter Uyımı* ifadesi Kazakçadan Türkçeye doğrudan çevrildiğinde *Türk Soylu Devletler Örgütü* anlamına gelmekle birlikte konuşmadaki bu ifadeler Türk basınından, Kazakistan Ankara Büyükelçiliği'nde ve Keneş'in internet sayfalarında *Türk Devletleri Örgütü* olarak Türkçeye çevrilmiştir.

olması gerektiğini söylemiştir (Egemen, 2019). 31 Mart 2021 tarihinde çevrimiçi olarak gerçekleştirilen Türk Keneşi Türkistan Gayriresmi Zirvesi'nin bildirisinde de Nazarbayev'in isim değişikliği önerisinin Keneş tarafından desteklendiği ve bir sonraki zirvede bu değişiklik kararına temel teşkil edecek belgelerin hazırlanması yönünde dışişleri bakanlarına ve Sekreteryaya talimat verildiği yazılmıştır (Türk Keneşi 2021b). 1990'lı yıllarda egemenliklerine zarar gelmesinden endişe eden ve Türkiye ile iş birliğine açık ama temkinli yaklaşan Kazakistan, 2020 yılına gelindiğinde Türkiye ile iş birliği adımlarını daha emin ve kararlı bir şekilde atar hale gelmişlerdir. Nazarbayev 2009 yılında Türk Keneşi'nin kuruluşunda üstlendiği öncü rolü 2019 yılında bir adım daha öteye taşıyarak, Keneşi'n bütünlüşme yönündeki sürecini de başlatan lider olmuştur. Bu bağlamda, ülke içi ve bölgesel siyasî-ekonomik istikrar, tehdit-güvenlik algılamaları ve jeopolitik koşulların etkisiyle Avrasya Birliği projesini geliştirmek üzere etkin bir rol oynayan Kazakistan, Kazak millî kimliğinin tarihî ve sosyokültürel köklerini canlandıran ve güçlendiren "tarihî Türk kimliği" temelinden doğan ortaklık zeminini de siyasî ve ekonomik bir iş birliğine dönüştürmektedir.

Bölgesel Güvenlik Bağlamında Terörizmle Mücadele ve Kazakistan

Uluslararası İlişkiler alanındaki çalışmalar açısından *Soğuk Savaş* kavramı nasıl ki öncesi ve sonrasıyla bir milat oluşturuyorsa aynı şekilde *11 Eylül sonrası* ifadesi de pek çok çalışma açısından milat anlamına gelen bir ifade olmuştur. Afganistan'da El Kaide ve diğer radikal dini terör örgütlerine ev sahipliği yapan Taliban yönetimini devirmek için Afganistan'a yönelik gerçekleşen ABD öncülüğündeki NATO müdahalesi, aradan geçen 20 yılın ardından 2021 yılında ABD'nin ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesiyle sona ermiştir. Bu durum tüm dünya açısından çok boyutlu etkiler doğurabilecek bir süreç olurken, Türkistan bölgesindeki devletler için radikal dini gruplar ve terör örgütleriyle mücadele de yeni bir dönemi doğurmuştur (Goble 2021). Afganistan'da yeniden yönetimi

ele geçiren Taliban'dan Türkistan'daki cumhuriyetlerle iyi ilişkiler kurmak istediklerine yönelik açıklamalar gelmiş olsa ortaya çıkan güvenlik boşluğu yeni riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Kazakistan'ın radikal dini gruplar ve terör örgütleriyle ilgili algılamaları ve politikaları geçen 30 yıl içindeki söylemlerden ve izlenen siyasetten anlaşılabilir. Nitekim ne Türkistan bölgesi için ne de Kazakistan için bu güvenlik riskleri ve tehdit algılamaları yeni değildir.

Ülke içinde ve Türkistan coğrafyasında siyasî ve sosyal istikrarı korumayı dış politikasının merkezinde tutan Kazakistan'ın güvenlik gündemindeki önemli meselelerden biri Türkistan coğrafyasındaki radikal akımların ve terör örgütlerinin Kazakistan'dan uzak tutulması olmuştur. Kazakistan'ın radikal dini gruplar ve terörle mücadele noktasındaki hassasiyeti sadece bir sınır sorunu olmakla kalmayıp, geleceğe yönelik olası bir tehdidin savuşturulması olarak da görülmektedir. Afganistan merkezli terör örgütlerinin Kazakistan için de bir tehdit olarak algılanması ve özellikle Taliban ve El-Kaide'nin ardından IŞİD'in de bölgede var olma çabası Kazakistan'da terör tehdidi ihtimalini güçlendirmiştir. Afganistan'da terör örgütleri için uygun ortamın devam etmesinin yanında Orta Doğu'da Irak ve Suriye'de de benzer durumun ortaya çıkmış olması ve güçlenen terör örgütlerinin elde ettikleri siyasî güçle birlikte terör örgütleri arasında ekonomik ve insan kaynağının paylaşılmasında çıkan sorunlar, küresel ölçekteki terörün bölünerek çoğalması ve yayılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim Irak ve Suriye topraklarında bir dönem etkin olan IŞİD, Afganistan'da etkili olmaya çalışmaktadır. Afgan yetkilileri ilk kez Ocak 2015'te Afganistan'da IŞİD'in militan topladıklarını kabul etmişlerdir (Shorabak 2015). Ancak IŞİD'in bu faaliyetleri Afganistan ile sınırlı kalmamıştır. IŞİD Türkistan'daki diğer ülkelerden de militan toplamış ve bu ülkelerde etkin olmaya çalışmıştır. 2015 Aralık ayında Afganistan yetkililerine detaylı bilgiler veren Rus özel yetkilileri, Tacikistan ve Türkmenistan sınır bölgelerinde IŞİD'in eğitim kamplarının ortaya çıktığını ve binlerce militanın bu bölgeye yığınak yaptıklarını iddia etmiştir.

Tacikistan ve Özbekistan güvenlik servislerinden kaynakların verdiği benzer bilgilerde Rus basınında yer almıştır. Tacikistan İçişleri Bakanlığı ise Taliban ve Özbek İslam Hareketine mensup militanların Tacikistan sınırına yığınak yaptığını iddia etmiştir (Kucera 2015).

Bu iddialardan yaklaşık iki yıl önce Türkistan'dan Suriye'ye savaşmaya gidenlerin olduğu yönünde haberler de çıkmıştır. İlk olarak Kırgızistan'dan gelen haberler, Fergana Vadisi'ndeki gençlerin Türkiye üzerinden Suriye'ye savaşmaya gitmeye başladığını göstermiştir (Eurasian.net 2014). Kırgızistan'ın güneyinde bulunan güvenlik organlarından bir kaynak ise Rus haber ajansı Interfax'a verdiği bilgiye göre gençlerin din eğitimi almak için Türkiye'ye gittiklerini ancak Türkiye üzerinden Suriye'ye savaşmaya gittiklerini belirtmiştir. İnterfaks Haber Ajansının haberine göre ise Kırgızistan parlamentosunda konuşan Ata Jurt partisinin bir milletvekili toplamda 15 gencin Suriye'ye savaşmaya gittiğini iddia etmiştir. Suriye'ye gidenlerin çoğunun Kırgızistan'ın güney bölgesinden Kırgız, Tacik ve Özbek uyruklu vatandaşlar olduğu iddia edilmiştir (İnterfaks 2013). Kazakistan'da ise Şubat 2015'te Kazakistan vatandaşı Dmitry Nikolayev ve Kırgızistan vatandaşı Adilet Temirkanov terör saldırı planlamaktan, sırasıyla 11 ve 8 yıl hapse mahkûm olurken, olayla ilgili konuşan müfettişler Nikolayev ve Temirkanov'un Suriye'de savaşmak için militan toplamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Kazak yetkilileri 2014 yılında Kazakistan'dan Suriye'ye savaşmak için yaklaşık 300 kişinin gittiğini belirtmişlerdir (RFERL 2015a). Radikal terör örgütlerine katılanların savaş tecrübesi kazandıktan sonra kendi ülkelerine "cihat"ı taşıma istekleri olduğu görülmektedir. Pakistanlı gazeteci Ahmed Raşid, 1990'lı yıllarda Afganistan'daki iç savaşta yer alan Cezayirli, Özbek, Mısırlı, Suudi Arabistanlı ve Kuveytli militanlarla yaptığı görüşmelerde, bu militanların bir an önce "cihat"ı kendi ülkelerine taşımak için can attıklarını belirtmiştir (Raşid 2001:219).

Din, Kazakistan'da millî kimliğin ve mirasın bir parçası olarak görülmektedir (Zelkina 1999:364). Ancak Kazakistan'daki tarihî ve

sosyokültürel yapı dini aşırı gruplar için uygun bir sosyal yapı değildir ve bundan dolayı Özbekistan ve Tacikistan'a kıyasla Kazakistan, radikal grupların çok fazla etkinlik sağlayabildikleri bir ülke olmamıştır. Bununla birlikte terör örgütlerinin sosyal taban bulabilecekleri ekonomik ve siyasî istikrarsız ortam da Kazakistan'da bağımsızlığından bugüne ortaya çıkmamıştır. Kazakistan'ın bu ekonomik istikrarının yanında bağımsızlığından bu yana devam eden siyasî istikrar da Kazakistan'da sosyal bir huzursuzluğun ve gerilim ortamının oluşmasını engellemiştir. Bu olumlu tabloya karşılık Kazakistan'ın terörizmin hedefinde olmadığını söylemek de mümkün değildir. 31 Ekim 2011'de Atrrau'da gerçekleşen saldırının ardından, 12 Kasım 2011'de Taraz kentinde 7 sivilin hayatını kaybettiği bir saldırı daha gerçekleştirmiştir. 11 Temmuz 2012'de ise Almatı'nın dışındaki bir köyde 8 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir terör saldırısı daha gerçekleşmiştir (U.S. Bureau of Counterterrorism 2013:160-161). Bu saldırıların yanında Kazakistan'dan Suriye'ye savaşmaya gidenlerin olması ve Afganistan'daki yeniden başlayan Taliban dönemiyle birlikte oluşan güvenlik boşluğu, geleceğe yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. 2014 yılında IŞİD'in sosyal medyada yayınladığı "Race Towards Good" adlı video Kazakistan açısından da tehdidin büyümekte olduğunu göstermiştir. Videoda yaklaşık 7 ile 12 yaşları arasında onlarca Kazak çocuk IŞİD militanlarından silahlı eğitim almaktadır (Wyke & Boyle 2014). IŞİD'in bu videosu Kazakistan'ın da hedefteki ülkeler arasında olduğunu ve Kazakistan'a yönelik uzun vadeli eylem hazırlıklarının olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Orta Doğu bölgesinde IŞİD büyük oranda güç kaybetmiş olsa da Afganistan IŞİD için yeni bir "cihat" alanına dönüşebilir.

Kazakistan, 2011'den sonra ülkesine yönelik artmakta olan bu terör tehdidine karşı sürekli yeni tedbirler almıştır. Ocak 2013'te Nazarbayev, Kazakistan'ın mevcut terörle mücadele yasaları ile ilgili değişiklik ve düzenlemeleri onaylamış ve böylece terörizmle ilgili bazı hukuki terimlerin kesinleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca hükümete bağlı 26 farklı organa terörizm ve aşırıçılıkla mücadelede

rol ve sorumluluk verilirken, terörle mücadele amaçlı yerel, bölgesel ve ulusal merkezler kurulmuştur gerçekleşmiştir (U.S. Bureau of Counterterrorism 2014:188). Kazakistan terörle mücadele için bir yandan da hem ordusunu güçlendirmekte ve modernize etmekte hem de sınır güvenlik tedbirlerini artırmaktadır. Terörle mücadele alanında bölgesel olarak Rusya ile KGAT zemininde müttefik olan Kazakistan, NATO ve ABD ile de iş birliği yapmaktadır. BM çatısı altında da Kazakistan, terörle mücadelede işbirliği konusunda bölgesel lider konumdadır (U.S. Bureau of Counterterrorism 2013:162).

Tüm bu askerî tedbirler terör örgütlerinin Kazakistan'da sosyal zemin sağlamasının ardından gerçekleşecek muhtemel saldırılar için alınmaktadır. Ancak Kazakistan'da henüz terör örgütlerinin güçlü bir tabanı yoktur ve örgütler Kazakistan'da bu tabanı sağlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bundan dolayı Kazakistan da terörle mücadele konusunda öncelikli olarak terör örgütlerinin ve radikal grupların propaganda ağlarının engellenmesi yönünde çalışmaktadır. Bu sebeple Kazakistan terörle ve dini radikal gruplarla mücadelesinde, bu grupların öğrenciler, mahkûmlar ve savunmasız kişilerle olan iletişimini engellemeye odaklanmıştır. Bu kapsamda medya geçmişteki eylemlerinden dolayı pişmanlık duyan teröristlerle yapılan röportajları yayınlamaktadır. Yapılan bir röportajların birinde, internet propagandasının etkisiyle kendilerinin Türkiye-Suriye sınırından yasal olmayan yollardan geçip Suriye'ye savaşmaya gittiklerini anlatan bir genç, Kazakistanlı Müslümanların bu yolu takip etmemeleri gerektiğini söylemektedir (U.S. Bureau of Counterterrorism 2014:189). Buradaki internet bağlantısına yapılan vurgu oldukça önemlidir. Çünkü terör örgütleri internet üzerinden yapmış olduğu propagandalar ve kurdukları iletişim sayesinde militan toplayabilmekte ve Kazakistan'da taban bulabilmektedir. Bundan dolayı Kazakistan'da 2014 yılında 100 binden fazla internet sitesi incelenmiş ve 700 internet sitesine erişim yasaklanmıştır (RFERL 2015b). Bununla birlikte 2014 yılında, o dönemde Kazakistan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı olan ve daha sonra Kazakistan Medya Merkezi'nin başına atanan Erlan Karin

tarafından, 2011’de bombalı saldırıları üstlenen ve Kazakistanlılardan oluşan *Cund el Halife* adlı örgüt ile ilgili bir kitap yazılmıştır. Bu kitap özellikle Kazakistan’daki öğrencilerin konu hakkında farkındalığını artırmak için tavsiye edilirken, kitapla ilgili ulusal ve uluslararası tanıtım haberleri de yapılmıştır (Tengrinews 2015a).

“Kazakistan terörizm ve aşırıcılığın her türüsünü şiddetle kınamakta ve bu şeytana karşı küresel çabaların bir parçası olmaktadır” diyen Nazarbayev (Tengrinews 2015b), terörle mücadele konusunda tüm uluslararası aktörlerle iş birliğine açık bir politika izlemektedir. 2012 yılında Kazakistan’ın 2050 stratejisini açıklayan Nazarbayev, geleneksel olmayan dini ve sözde “dini akımlar” konusunun sivri bir sorun haline geldiğini belirtmiş ve *“Anayasamız inanç özgürlüğüne güvence vermektedir ve bu bir gerçektir. Ancak, bilindiği üzere, sınırsız özgürlük olmaz. Sınırsız özgürlük kaostur. Herşey anayasa ve yasalar çerçevesinde olmalıdır.”* demiştir. 2050 stratejisi kitapçığında *“Biz Müslümanız, onun içinde Ebu-Hanefî mezhebine tabi Sünnileriz”* diyen Nazarbayev, körü körüne fanatizmin Kazakistan Müslümanlarının tabi olduğu Hanefî mezhebine ters düştüğünü belirtmiştir (Nazarbayev 2012). Nazarbayev, 1991 sonrası Kazakistan’da ekonomik ve siyasî istikrarı sağlarken, ülkede laik bir sistem de kurmaya özen göstermiştir. Ancak İslam’ı ve Kazakların da mezhebi olan Hanefîliği millî kültürün ve kimliğin merkezinde konumlandırmıştır.

Kazakistan’ın jeopolitik konumu ve sosyokültürel yapısı bölgesel tehditlerden ve gerilimlerden etkilenmeye açıktır. Kazakistan, bağımsızlık sonrasında olası bir etnik gerilime meydan vermemek adına hem içeride hem de dışarıda barışı ve istikrarı korumayı öncelikli olarak görmüştür. Bu bağlamda sadece sınır komşularıyla iyi ilişkiler kurmakla kalmayıp, bölgesel istikrarın korunması ve barış ortamının tesisi için uluslararası örgütlerle etkin iş birliği yapmıştır. Tarih yazımında ve güncel politik söylemlerde Kazak kimliğinin karşısında bir “öteki” kimliğinin oluşturulmasından kaçınılmıştır. Kazakistan içinde Kazak nüfusunun artırılması, Kazak millî kimliğinin güçlendirilmesi ve devletin Kazaklaştırılması

yönünde bir kimlik siyaseti izleniyor olsa da komşuların sınır bütünlüğünü ve güvenlik algılamalarını tehdit edebilecek her türlü milliyetçi yaklaşımdan kaçınılmaktadır. Bunun yanında özellikle 2001 sonrasında bölgedeki radikal dini unsurlara ve ideolojik akımlara karşı, tehdit henüz ortaya çıkmadan, Kazakların dini kimliği açısından, Vahabi ve Selefi akımlara karşı Hanefi geleneği ön plana çıkarmaya çalışmış ve bu devlet başkanı tarafından pek çok kez vurgulanmıştır.

Sonuç

Bağımsızlık sonrasında ekonomik, siyasi ve sosyokültürel zeminde yeniden yapılanma sürecine giren Kazakistan, bu süreçte ülke içi ve bölgesel şartlardan kaynaklanan güvenlik riskleriyle de karşı karşıya kalmıştır. Türkistan bölgesindeki diğer cumhuriyetler de benzer riskler karşısında ciddi krizler yaşamışlardır. Tacikistan iç savaşa sürüklenmiş, Kırgızistan'da siyasi ve ekonomik krizlerle birlikte halk ayaklanmaları ve çatışmalar yaşanmış, Özbekistan siyasi krizler ve radikal grupların tehditleri karşısında içe kapanma sürecine girmiş, Türkmenistan ise 1995 yılında BM Daimî Tarafsızlık Statüsü'ne geçerken dışa kapalı otoriter bir rejim kurmuştur. Elbette her cumhuriyetin farklı iç koşulları olmakla birlikte benzer siyasi, ekonomik ve bölgesel şartları da bu süreçleri etkilemiştir. Kazakistan ise iç güvenliğini, siyasi ve ekonomik istikrarını önceleyen bir yaklaşım benimserken Türkistan'daki diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Kazakistan, uluslararası iş birliği ve bölgesel örgütlerde etkin bir rolle bu süreci aşmaya yönelik bir strateji geliştirmiştir. Rusya ile güvenlik alanında KGAT zeminini güçlendirirken, ekonomik zeminde Avrasya Ekonomik Birliği ile iş birliği ve bütünleşme sürecini başlatmıştır. Rusya'nın başat aktör olduğu uluslararası örgütlerdeki Kazakistan'ın etkin ve öncü rolü, ülke içindeki millî kimlik inşası ve devletin Kazaklaştırılması süreci açısından rahat bir zemin oluşturmuştur. Rusya 2008 Gürcistan ve 2014 Kırım krizlerindeki müdahalesinde, Rusya dışındaki etnik Rusların haklarını korumayı meşru bir zemin olarak gösterirken, Rusya dışında en fazla etnik Rus nüfusun olduğu Kazakistan, Rusya ile

karşılıklı güven ilişkisini tesis ederek olası bir benzer krizi yaşamaktan korunmuştur. Ülkede Kazak millî kimliğinin güçlendirildiği 30 yıllık süreç, etnikler arası ciddi bir kriz yaşanmadan güven içinde geçirilmiştir. Bununla birlikte bağımsızlığın ilk yıllarında yeni kazandığı egemenlik konusunda daha hassas davranan ve ülkesindeki etnik yapı ve Rusya ile olan yakın bağlarından dolayı Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliği süreçlerine daha temkinli yaklaşan Kazakistan, 2009 sonrasında Türk cumhuriyetleri arasındaki iş birliği ve bütünleşme süreçlerinin de öncü ve etkin bir aktörü haline gelmiştir.

Kazakistan'ın hem dış politikada hem de iç siyasette imkanlar ile hedefler arasındaki dengeyi gözetten bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Siyasetteki güvenlik-özgürlük dengesi açısından ise güvenliği ve istikrarı önceleyen Kazakistan, demokratikleşme sürecine temkinli yaklaşırken, Özbekistan ve Türkmenistan'a kıyasla güvenliği ve istikrarı sağlamak adına bir içe kapanma sürecini de tercih etmemiştir. Uluslararası alanda etkin ve görünür bir rol üstlenirken, bölgesel işbirliği alanında mevcut uluslararası örgütlerde yer alırken aynı zamanda yeni uluslararası işbirliği süreçlerinin de başlatılmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Dış politikadaki alternatiflerini artırmaya yönelik bir yaklaşım sergileyen Kazakistan, bu süreçte hassas ilişkilere sahip olduğu Rusya'yı tedirgin edecek adımlardan da imtina etmiştir. Bağımsızlığın ardından geçen 30 yılda, ülke içinde ve bölgesel zeminde güvenlik ve istikrarı önceleyen, bunun içinde uluslararası iş birliklerini etkin bir araç olarak kullanan aktif bir diplomasi anlayışı geliştirmiş ve uygulamıştır.

Kaynakça

Anes, G., Orazbekov, E., Gadeeva, A., Baymen, H. (Der.). (2003). *Narodi Kazahstana*. Entsiklopedičeskiy Spravočnik, Almatı: Arıs.

Avrasya Ekonomik Birliği (2021). Timeline.

<http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-history> (erişim: 28.08.2021).

- Aydın, M. (2006). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt II: 1980-2001*. İstanbul: İletişim.
- Baq.kz (2014). Euraziyalık Ekonomikalık odak kimge bak, kimge zor?. 5 Nisan 2014, http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-51069 (erişim: 28.08.2021).
- Brubaker, R. (2011). "Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states". *Ethnic and Racial Studies*, 34 (11), 1785-1814.
- Brubaker, R. (2009). *Nationalism reframed, nationhood and the national question in the new Europe*. (9. Baskı). Cambridge University Press.
- Cummings, S. (2005). *Kazakhstan, Power and the Elite*. London: I.B. Tauris.
- Cummings S.N. (2003). "Eurasian Bridge or Murky Waters between East and West? Ideas, Identity and Output in Kazakhstan's Foreign Policy". *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 19 (3), 139-155.
- Djalili, M.R. & Kellner, T. (2009). *Yeni Orta Asya jeopolitiği, SSCB'nin bitiminden 11 Eylül sonrasına*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dugin, A. (2006). *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu* (Çev. Lazzat Uraikova ve Nehriban Gençkal). Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- Düğen, T. (2018). 'Manevi Uyanış' Makalesi İçinde Kazak Millî Kimliğinin İnşası. *V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1*.
- Düğen, T. (2019). *Kazakistan'ın kimlik inşa politikasının tarihî, sosyokültürel ve güvenlik boyutları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dünya Bankası (2021). Kazakhstan Trade Statistic. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/KAZ> (erişim: 28.08.2021).
- FOM (2019). Drujestvenniye i Nedrujestvenniye Stranı. 6 Mayıs 2019, <https://fom.ru/Mir/14201> (erişim: 28.08.2021).
- Goble, P. (2021). Taliban victory unsettles geopolitics in Central Asia. *Jamestown Foundation*, 17 Ağustos 2021, <https://jamestown.org/program/taliban-victory-unsettles-geopolitics-in-central-asia/> (erişim: 28.08.2021).
- Hale, H. E. (2009). "Cause without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism in the USSR and CIS". *Nationalities Papers*, 37 (1), 1-32.

- Nazarbayev, N. (2012). Kazakistan Respublikasının Prezidenti – Elbası N. A. Nazarbayevtin ‘Kazakistan – 2050’ Strategiyası Kalıptaskan Memlekettin Jana Sayası Bağıtı’ attı Kazakistan Halkına Joldauı. http://www.akorda.kz/kz/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/kazakistan-respublikasynyn-prezidenti-elbasy-nazarbaevty-n-kazakistan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kaza (erişim:28.08.2021).
- Nazarbayev, N. (2017). Bolaşakka Bagdar: Ruhani Jangıru. *Egemen Kazakistan*. 12 Nisan.
- Hürriyet (2019). Bakan Çavuşoğlu, Nursultan Nazarbayev ile Görüşti. 24 Mayıs 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakan-cavusoglu-nursultan-nazarbayev-ile-gorustu-41224533> (erişim: 28.08.2021).
- İnterfaks (2013). K Uçastnikam Boeviyh Deystviy v Sirii Prisoedinyayutsya Musulmane İz Kirgizii. 18 Nisan 2013, <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=50868> (erişim 28.08.2021).
- Karasar H.A. & Kuşkumbayev S.K. (2009). *Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001*. İstanbul: Ötügen.
- Kazakistan Halkı Assambleyası (2021). Kızmeti. <https://assembly.kz/kk/kyzmeti-0> (erişim: 28.08.2021).
- Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (erişim: 28.08.2021).
- Kerimov, İ. (1997). *Özbekistan 21. yüzyılın eşiğinde*. Ankara: Bilig.
- Kolsto, P. (1998). “Anticipating Demographic Superiority: Kazak Thinking on Integration and Nation Building”. *Europe-Asia Studies*, 50 (1), 51-69.
- Kucera, J. (2015). Afghanistan: No, militants aren’t massing at Central Asia’s borders. *Eurasianet*, 21 Ocak 2015, <https://eurasianet.org/afghanistan-no-militants-arent-massing-at-central-asias-borders> (erişim: 28.08.2021).
- Kudaibergenova D.T. (2016). The Archaeology of Nationalizing Regimes in the Post-Soviet Space. *Problems of Post-Communism*, 64 (6), 342-355.
- Maminkulov, J. (2014). Euraziyalık Odak ne üşin gerek?. 22 Nisan 2014, <https://abai.kz/post/37891> (erişim: 28.08.2021).
- Nazarbayev, N. (2012). Kazakistan Respublikasının Prezidenti – Elbası N. A. Nazarbayevtin ‘Kazakistan – 2050’ Strategiyası kalıptaskan memlekettin jana sayası bağıtı’ attı Kazakistan Halkına Joldauı
- Nazarbayev, N. (1996). *Gasırlar togısında*. Almatı: Öner.

- Nazarbayev, N. (2003). *Tarih Tolkinında*. Almatı: Atamura.
- Nazarbayev, N. (2011). Euraziyalık Odak: İdeyadan bolaşaktın tarihına. <https://egemen.kz/article/15960-euraziyalyq-odaq-ideyadan-bolashaqtynh-tarikhyna> (erişim: 28.08.2021).
- Nazarbayev, N. (2012). *Kritik on yıl*. Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği.
- Raşid, A. (2001). *Taliban, İslamiyet, petrol ve Orta Asya'da yeni büyük oyun*. İstanbul: Everest yayınları.
- RFERL (2015a). Kazakhstan jails two radical Islamists for terrorism. *Radio Free Europe Liberty*, 20 Şubat 2015, <https://www.rferl.org/a/kazakhs-jail-two-radical-islamists-for-terrorism/26860302.html> (erişim: 28.08.2021).
- RFERL (2015b). Kazakhstan declares some 700 websites 'extremist' in 2014. *Radio Free Europe Liberty*, 23 Ocak 2015, <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-internet-websites-extremist-block/26810348.html> (erişim: 28.08.2021).
- Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi* (Çev. Moralı, M.). (3. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarım, A. (2014). Aydos Sarım, sayasattanuşı: 'Euraziyalık Ekonomikalık odakka kogam tarapınan negizgi tört reaksiya baykaladı'. <http://saigez.kz/?p=757> (erişim: 28.08.2021).
- Shorabak, C. (2015). ISIS Active in South Afghanistan, officials confirm for first time. *Cbsnews*, 12 Ocak 2015, <https://www.cbsnews.com/news/isis-active-in-south-afghanistan-officials-confirm-for-first-time/> (erişim:28.08.2021).
- Smith, A. D. (1994). *Millî Kimlik*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Somuncuoğlu, A. (2007). Bağımsızlık sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde 'Türkiye' ve 'Türk' algısının geçirdiği değişim. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 2(3), 41-71.
- Somuncuoğlu, A. (2016). Sibiry'a'dan Avrasya'ya: Rusya-Kazakistan ilişkilerinde mekân ve ekonomi. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 10 (21), 79-102.
- Tengrinews (2015). Kazakh expert writes book about Kazakhstan terrorist from Soldier of Caliphate. *Tengrinews*, 11 Ocak 2015, <https://en.tengrinews.kz/military/kazakh-expert-writes-book-about-kazakhstan-terrorists-from-257617/> (erişim: 28.08.2021).

- Tengrinews (2015). Kazakh President Urges Not to Associate Terrorism with Islam. Tengrinews, 18 Şubat 2015, http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Kazakh-President-urges-not-to-associate-terrorism-with-Islam-259083/ (erişim: 28.08.2021).
- Terzioğlu, S.S. (2013). Uluslararası hukuk açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9 (36), 45-72.
- Türk Keneşi (2019). Kazakistan Cumhuriyeti Kurucu Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'e Türk Konseyi Ömür Boyu Onursal Başkanı unvanı verilmesi hakkında açıklama. 24 Mayıs 2019, https://www.turkkon.org/tr/haberler/kazakistan-cumhuriyeti-kurucu-cumhurbaskani-sayin-nursultan-nazarbayeve-turk-konseyi-omur-boyu-onursal-baskani-unvani-verilmesi-hakkinda-aciklama_1830 (erişim: 28.08.2021).
- Türk Keneşi (2021a). Zirveler. <https://www.turkkon.org/tr/zirveler> (erişim: 28.08.2021).
- Türk Keneşi (2021b). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Türkistan Gayriresmi Zirvesi Bildirisi. 31 Mart 2021, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-turkistan-gayriresmi-zirvesi-bildirisi_2220 (erişim:28.08.2021).
- U.S. Bureau of Counterterrorism (2013). *Country Reports on Terrorism 2012*. United States Department of State Publication Bureau of Counterterrorism.
- U.S. Bureau of Counterterrorism (2014). *Country Reports on Terrorism 2013*. United States Department of State Publication Bureau of Counterterrorism.
- Wyke, T. & Boyle, D. (2014). ISIS Release Shocking New Video of Child Soldiers from Kazakhstan Being Trained with AK47s. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2845531/ISIS-release-shocking-new-video-child-soldiers-Kazakhstan-trained-AK47s.html#ixzz3ShXmGJVx> (erişim:28.08.2021).
- Yessenova, S. (2005). 'Routes and Roots' of Kazakh Identity: Urban Migration in Postsocialist Kazakhstan". *The Russian Review*, 64 (4), 661-679.
- Zelkina, A. (1999). Islam and security in the new states of Central Asia: How genuine is the Islamic threat?. *Religion, State and Society*, 27 (3-4), 355-372.

AVRUPA BİRLİĞİ VE ALMANYA'NIN BAĞIMSIZLIK SONRASI ORTA ASYA ÜLKELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI

Erol TURAN

Prof. Dr.; Kastamonu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
eturan@kastamonu.edu.tr

Asuman YAPRAK

Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu
ayaparak@kastamonu.edu.tr

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesinde yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıklarını ilan eden bu devletlerle, başta Almanya olmak üzere Avrupa Birliği'ne üye devletler ikili ilişkiler kurma çabasına girmişlerdir. İlerleyen süreçte Almanya Orta Asya'ya yönelik daha etkin bir strateji ve dış politika uygulamaya başlamıştır. Almanya'nın bölgede kendine yer edinme arayışına girmesine sebep olan en önemli faktörlerden biri, enerji (petrol ve doğal gaz) ihtiyacıdır. Bu noktada da Orta Asya bölgesi, zengin enerji kaynakları sebebiyle Almanya ve diğer Avrupa Birliği ülkelerinin öncelikli olarak ilgilendikleri konulardan biri olmuştur. Özellikle ekonomik ve siyasi çıkarları, Almanya ve Avrupa Birliği'nin Orta Asya'da sürekli bir strateji benimsemelerinde etkili olmuştur. Çalışmada, Avrupa Birliği'nin bağımsızlıklarının otuzuncu yılına giren Orta Asya ülkelerine yönelik politikaları çerçevesinde bu birliğin en güçlü ekonomisine sahip olan Almanya'nın Orta Asya ülkelerine yönelik politikaları incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları hakkında genel bilgi verilmiş, bu politikaların tarihsel arka planı ve gelişimi açıklanmıştır. Ardından Avrupa Birliği'nin en güçlü ülkesi olan Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik politikaları ve bölge ülkeleriyle söz konusu olan işbirlikleri siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Ülkeleri, Almanya, Avrupa Birliği.

Abstract

With the dissolution of the Soviet Union, new independent states emerged in the Central Asian region. With these states that declared their independence, the member states of the European Union, especially Germany, tried to establish bilateral relations. In the following process, Germany started to implement a more effective strategy and foreign policy towards Central Asia. One of the most important factors that led Germany to seek a place in the region is its need for energy (oil and natural gas). At this point, the Central Asian region has become one of the issues that Germany and other European Union countries are primarily interested in due to its rich energy resources. In particular, its economic and political interests were influential in the adoption of a continuous strategy by Germany and the European Union in Central Asia. In the study, the policies of Germany, which has the strongest economy of this union, towards Central Asian countries were examined within the framework of the European Union's policies towards the Central Asian countries, which entered the thirtieth year of their independence. In the first part of the study, general information about the Central Asian policies of the European Union is given, and the historical background and development of these policies are explained. Then, the policies of Germany, the most powerful country of the European Union, towards Central Asia and its cooperation with the countries of the region were examined in terms of political, economic and socio-cultural aspects.

Keywords: Central Asian Countries, Germany, European Union.

Giriş

Küresel işbirliklerinin ortaya çıkardığı önemli örgütlenmelerden birisi bölgesel yapılanmalardır. Bölgesel örgütlenmelerin dinamiğini oluşturan bölgeselcilik genel anlamda, coğrafi bölgelerin önemli siyasal ve/veya ikdisadî birimler haline geldiği bir süreçtir. Ancak bölgeselciliğin iki yüzü bulunmaktadır. İlk olarak bölgeselcilik, ülke içinde meydana gelen bir adem-i merkezîyetçilik süreci ve federalizm veya yetki devri bağlamında ulus-altı bir olgudur. Bölgeselciliğin ikinci yüzü, ulus-altı olmanın tersine, ulus-ötesidir. Ulus-ötesi bölgeselcilik dünyanın aynı bölgesindeki ülkeler arasında

bir işbirliği veya bütünleşme sürecini ifade etmektedir. Bu durum bölgeleri kıtalarla özdeşleştirmeye yönelik bir eğilime yol açmıştır ve bu özdeşlik Avrupa Birliği (AB) aracılığıyla Avrupa, Afrika Birliği aracılığıyla Afrika, Amerikan Devletleri Örgütü aracılığıyla Amerika kıtasında bölgesel blok yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan bölgeselcilik ve buna bağlı olarak gelişen bölgesel örgütler ile küreselleşme arasında doğal olarak karmaşık ve kimi zaman çelişkili ilişki de söz konusudur. Bölgesel ticaret blokları, küresel sistem içerisinde hem 'engelleme blokları', hem de 'inşa edici blokları' biçiminde işleyebilmektedirler. İktisadî bölgeselcilik, kimi zaman yoğunlaşan küresel rekabetin etkisiyle, iktisadî ve belki toplumsal yaşamın bozulmasına karşı direnmenin bir aracı olarak özünde savunmacı da olabilmektedir. Bununla birlikte rekabetçi, dürtülerle, sadece korumacı ticaret blokları değil, bölgesel ticaret blokları da harekete geçirilmiştir. Bu durumlarda ülkeler, küresel piyasa güçlerine karşı direnmek için değil ama bunun yerine, daha çok küresel piyasa güçleriyle daha etkin bir şekilde ilişki kurmak için bölgesel bloklar oluşturmuşlardır (Heywood, 2018: 572).

Bölgesel bir yapılanma amacıyla İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde oluşmaya başlayan AB, ortaya çıktığı andan itibaren sürekli kendisini geliştiren ve genişleyen, günümüzde dünyanın en başarılı uluslararası yapılanması olarak, dünya ekonomisinin önemli bir kısmına sahip olmuş (%30) ve günümüzde dünyanın önemli güç merkezlerinden birini oluşturmaktadır. Ancak, 1946'dan günümüze yoğunlaşan bu ortaklık ve ortaklığa bağlı gelişen bu yapı hızlı ve çizgisel biçimde gelişim göstermemiştir. Elli yılı aşan bir süre içinde kurumsallaşan üç ekonomik ve teknik organizasyondan -Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Topluluğu- bugünkü düzeye erişilmiştir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, 1951 Paris Antlaşması ile kurulmuş ilk ortak örgüt olup, kurucu altı devletin kömür ve çelik üretiminin tümünü elli yıllığına ortak kurallara ve uluslararası bir kuruma teslim etmiştir. 1957 tarihli Roma Antlaşması ile bu birliktelik 12 üyeye ulaşmış ve iktisadi alana taşınarak Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak ikinci

kez perçinlenmiştir. 1986'da imzalanan Tek Avrupa Senedi ile ise birleşik Avrupa'nın misyonu iktisadi alanlara ek olarak sosyal politika, çevre, teknolojik gelişme gibi alanları içine almıştır (Mathieu, 2006: 13-17). Avrupa Birliği'nin bugünkü formel yapısının oluşumunda ise 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ve 2009 Lizbon Antlaşmaları önemli birer kırılma noktası niteliğindedir. Topluluğun birliğe dönüştüğü Maastricht Antlaşmasıyla, bütünleşme sürecine iki yeni alanda (içişleri-adalet ve dış politika-ortak güvenlik) işbirliği eklenmiş (Mathieu, 2006: 17), böylece üye ülkeler arasındaki ilişki yeni bir boyut kazanmıştır. Lizbon Antlaşmasıyla ise birliğin bugünkü kurumsal yapısı ve tüzel kişiliği oluşmuştur.

Kurulduğu tarihten itibaren AB'nin, siyasi alanda, özellikle de ortak dış ve güvenlik politikaları üretmede yeterince gelişemediği genel kabul görmektedir. AB'nin Orta Asya ile olan ilişkilerinde de bu durum açık bir biçimde gözlenmektedir. Yani AB'nin Orta Asya'ya yönelik ilgisini gösterecek pek çok çalışma olmasına rağmen, ortak, kapsamlı, etkin bir dış politika geliştirdiği söylenemez (Erdoğan, 2011).

Bu çalışmada, sözü edilen bölgesel örgütlenmelerden biri olan Avrupa Birliği'nin bağımsızlıklarının otuzuncu yılına giren Orta Asya ülkelerine yönelik politikaları çerçevesinde bu yapının lokomotifi konumunda bulunan Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik politikaları incelenmiştir. Çalışmada ilk önce Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları hakkında genel bilgi verilmiş, bu politikaların tarihsel arka planı ve gelişimi açıklanmıştır. Ardından Avrupa Birliği'nin en güçlü ülkesi olan Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik politikaları ve bölge ülkeleriyle söz konusu olan işbirlikleri siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan analiz edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları

Ulusüstü özellik gösteren hükümetler-arası örgütler, üyeleri olan devletler üzerinde belli hukuksal ve siyasal güce sahip olan, üye devletlerin kendi iç yasalarını kısmen geçersiz kılacak düzenlemeler yapabilen, ayrıca üyesi olan devletlere birtakım hak ve ayrıcalıklar

veren yapılarıdır. Bu şekilde ulusüstü özellikler taşıyan örgütlenmeye verilebilecek tek örnek AB'dir. Hem ekonomik hem siyasal hem de güvenlik ve dış politika alanlarında bir bütünleşme olan AB'nin kurumlarından bazılarının aldıkları kararlar -sözgelimi ortak Pazar, ticaret, tarım ve ulaşım gibi- iç hukuk düzenlemelerinin üzerindedir ve hukuksal olarak bağlayıcıdır (Europäische Kommission, 2020: 7-8).

AB, 2020 yılı itibarıyla 27 üye devletten oluşan ekonomik, kültürel ve politik alanlarda birlikteliğini sağlamış ulusüstü bir mekanizmadır. Esasında toprakları üzerinde güvenlik ve refahı büyük oranda sağlayabilmiş bir barış projesidir (Ratzinger, 2005). Birliğin yönetsel mekanizmaları, eşgüdüm ve işbirliği içinde çoğu zaman uzlaşma kültürüyle politika oluşturmaktadır. AB, uluslararası alanda değerli bir para birimine, güçlü bir serbest piyasa ekonomisine ve işleyen bir demokrasiye sahiptir. Tüm üye ülke vatandaşları AB sınırları içerisinde serbest dolaşım, ikamet ve çalışma özgürlüğüne, saygın bir pasaport ve diplomatik korunmaya sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, hak arama yolları gelişmiştir ve kurumsal mekanizmalarla korunmaktadır.

Birliğin kurumsal yapısı oldukça karmaşık ve parçalı bir yapıda olmasına ve zaman zaman karar alma süreçlerinde küçük çaplı krizler yaşanmasına rağmen, işleyen bir ulusüstü organizasyon olarak değerlendirilebilir. Birlik, gerçekleştirdiği ilerlemeye rağmen kimi zamanlar bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Hatta bazı görüşlere göre AB'nin örgütsel başarısızlığı, artık sadece bir zaman sorunu haline gelmiştir. Bu görüşe göre, içindeki tarih, gelenek, dil ve kültür açısından çeşitlilik düzeyi ile AB, hiçbir zaman, ulus-devletin sadakat ve sivil aidiyet duygusu yaratma ya da dünya siyaset sahnesinde etkin biçimde hareket etme yeteneğiyle boy ölçüşemez durumdadır.

Özellikle 2004-2007 dönemi boyunca AB'nin doğuya doğru genişlemesi sürecinden dolayı da itirazlar yükselmiştir. Bu dönemde AB, 15 üyeli bir yapıdan 27 üyeli bir örgüte doğru büyümüştür. Bu dönem genişlemeleri, bazı açılardan AB'nin parlak başarılarıydı,

çünkü bu genişlemeler Orta ve Doğu Avrupa'nın siyasal/iktisadî dönüşümünü destekliyordu ve bir anlamda tamamlıyordu. Ancak ilerleyen genişlemeler, AB'nin 'genişleme' ve 'derinleşme' gündemleri arasında gerginlik yaratmıştır. Daha fazla sayıda devlet ve çıkar grubu, AB politika süreçlerine dahil edildikçe kurumsal ve yönetsel mekanizmalarda karar alımı da daha güç hâle gelmekte ve bir müddet sonra imkânsız hâle geleceği tehdidi yaratmaktadır (Heywood, 2018: 582).

AB kuruluşundan itibaren kültürel-ekonomik-mali işbirliğini, siyasal/sosyal işbirliğini ve buna bağlı olarak kurumsal bütünleşmeyi önceleyen, ancak dış politikada, üye ülkelerin kendi ulusal ve uluslararası çıkarlarına, doğal olarak üyelerin kendi tercihlerine bırakan bir stratejiyi benimsemiştir. Bu durum, özellikle son zamanlarda birliğin aynı zamanda en önemli handikaplarından birisini oluşturmuştur. AB'nin hukuksal, ekonomik ve mali stratejileri ile siyasal stratejileri arasındaki dengesizliği ifade etmek için, ekonomik yönü ile temsil edilen gövdesine 'dev', siyasal yönü ile temsil edilen kafası 'cüce' gibi tuhaf bir yaratık benzetmesi yapılmaktadır. Esasında dünya ekonomisinin %30'a yakınına hükmeden ve dünyanın bu en zengin organizasyonunun özellikle uluslararası güvenlik hususunu, ABD'nin önderliğindeki NATO'ya, dış politika sürecin ise üye ülkelerin kendi çıkarlarına bırakması, uzun süredir eleştirilmektedir (Overhaus, 2016: 167).

Birliğin dış politikadaki bu stratejisi çeşitli zamanlarda krizlere veya parçalı bir politikaya dönüşmüş, bu nedenle ortak dış politika geliştirme çabaları, son zamanlarda daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak bazı üye devletler bu stratejiye sürekli karşı çıkmışlardır. 1987 yılında kabul edilen "Avrupa Tek Senedi" (Single European Act) kararı ile yapılmaya çalışılan dış politikada ortak strateji hususundaki arayışlar, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte oluşan yeni uluslararası sistemin dinamizmiyle güçlenmiştir (Ruhfus, 1987: 143). Bu süreçte 1992 Maastricht Anlaşması ile Birlik açısından ortak bir dış politika belirlenmesi hususunda önemli bir aşama kaydedilmiştir. Bu anlaşmayla birlikte AB, o döneme kadar hiç

olmadığı kadar ortak bir dış politika üretme olanağına kavuşmuştur (Drofa, 2014: 151).

Birliğin Orta Asya politikaları da söz konusu genel dış politik stratejisi ve dış politika yeteneği ile paralel bir görüntü oluşturmuştur. Bu bağlamda farklı girişimler ve ilişkiler olsa da genel itibariyle işlevsel ve doğrusal bir Orta Asya politika stratejisinden söz etmek pek mümkün olmamıştır. Bilhassa enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olan AB için önem arzeden bir bölge olmasına rağmen, uzun bir süre AB'nin Orta Asya politikaları, önemli ölçüde bazı ikili ortaklıklar ve işbirliği anlaşmaları ve "Technical Assistance to CIS" (TACIS-Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım) programı çerçevesinde sınırlı bir şekilde yürütülmüştür (List, 2004: 108).

Birlik, ortak dış politika stratejisi çerçevesinde özellikle 2000'li yıllardan itibaren bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu çerçevede Kazakistan'ın başkenti Almatı'da Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayan ve bu üç ülkeyle ilişkileri yürütmek amacıyla "AB Delegasyonu Ofisi", Türkmenistan ve Özbekistan'a ise "Avrupa Evi" açmıştır (Erdoğan, 2011). Ancak bazı hukuksal, siyasal ve ekonomik çabalarına rağmen, o döneme kadar Orta Asya'da ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememiştir. Bunun en başta gelen nedeni, şüphesiz Birliğin ortak dış politikalar geliştirme konusundaki yapısal problemleridir.

AB'nin bölgede kendine yer edinme arayışına girmesine sebep olan en önemli faktörlerden biri, kuşkusuz Birliğin enerjiye -petrol ve doğal gaz- olan ihtiyacıdır. Zira, AB'nin esas enerji sağlayıcısı Rusya'nın 2006 yılında Ukrayna ile yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle Birlik ülkelerine gaz sevkiyatını durdurması, AB'yi enerji kaynaklarını çeşitlendirme hususunda farklı alternatifler aramaya yöneltmiştir. Bu aşamada da Orta Asya bölge ülkeleri, zengin enerji kaynakları nedeniyle Birliğin ilişki alanına girmiştir. Ayrıca Afganistan'a karşı giriştikleri savaşta Orta Asya ülkelerinin topraklarını kullanmak isteyen Batılı ülkeler, bütün bu hedefleri

doğrultusunda bölge ülkelerini insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve ekonomik olarak serbest piyasaya yöneltme gibi hususlarda da desteklemeye başlamıştır. Kısaca AB, iktisadi ve siyasi çıkarları doğrultusunda Orta Asya'da yeni stratejiler benimsemek ve geliştirmek zorunda kalmıştır (Asma ve Koca, 2021: 2).

AB'nin bölgeye yönelik bu yeni stratejisinin, uzun vadede Orta Asya ülkeleri için daha önemli bir yatırım olarak değerlendirilebilir. Zira demokratik ilkeler ve değerler üzerinden üretilen politikalar, AB'nin kısa-orta vadeli çıkar stratejilerinden daha meşru ve bölge için olumlu getirileri söz konusu olan politikalar olarak kabul görmüştür. Birliğin kapsamlı bir Orta Asya politikası üretmediğine ilişkin yaygın görüşlere rağmen, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından TACIS ve ikili işbirliği anlaşmaları ile başlayan ilişkileri yoğunlaşarak devam etmiştir. Söz konusu bu siyasal süreç, sadece AB'ye bağlı olarak gelişmemiştir. Bölgede AB'den çok daha fazla etkiye sahip olan bölgesel ve küresel aktörler hem politik hem ekonomik değerleri önemli olan ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmek ve süreci etkilemek için politikalar geliştirmek durumunda kalmışlardır. Çok sayıda uluslararası kurum, 1991 yılından bu yana Orta Asya ülkelerini finansal ve teknik araçlarla desteklemektedir. Sadece yardım sunmamakta aynı zamanda Orta Asya bölgesinde ekonomik işbirliğini ilerletmeyi amaçlayan programlar giderek daha fazla geliştirilmekte ve teşvik edilmektedir. Bu doğrultuda dört ana finansman alanı vurgulanabilir: a). Ulaştırma b). Enerji ve su c). Ticaret, d). Çevre, sağlık ve eğitim -Kazak-Alman Üniversitesi- (List, 2004: 107).

2007 yılından itibaren Birlik üyesi ülkelere kabul edilen söz konusu bu yeni strateji ile, Orta Asya'da bölgesel istikrarın sağlanması ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi yanı sıra enerji, petrol ve doğal gaz gibi konular başta olmak üzere AB'nin esas çıkarlarına ve temel değerlerine odaklanılmıştır. Ancak geçen süre zarfında bu strateji, hızla değişen bölgesel politik şartlar ve iç karışıklıklar sebebiyle Birliğin bölgedeki

çıkarlarını ve stratejilerini karşılayacak hedeflere ulaşması için yeterli olamamıştır. Bilhassa bölgede terör tehdidinin ortaya çıkması ve Çin'in bu süreçte, Kazakistan'dan geçen "İpek Yolu" projesini başlatmış olması, bu sonucun ortaya çıkmasında en önemli etkeni oluşturmuştur. AB, bölgeye yönelik stratejisini revize etmeye yönelik birkaç girişimden sonra hem kendi çıkarları adına hem de bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak için daha güçlü yeni bir strateji tasarlamış ve 2019'da yeni bir strateji benimsemiştir. Son dönemde benimsenen bu yeni strateji bölgede güvenlik, istikrar ve kalkınmaya yönelmiştir. Özellikle bölgenin Afganistan'a yakın olması nedeniyle bu ülkede yaşanacak herhangi bir güvenlik sorunu ve istikrarsızlığın Birliğin güvenlik ve istikrarını da olumsuz etkileyeceği tezine dayandırılan bu yeni strateji kapsamında, bölgedeki sınırlı rolünün farkında olan AB, Rusya ve Çin gibi bölgenin ana aktörleriyle iş birliği ve ortaklık politikası benimsemiş ve onlarla jeopolitik rekabet içinde olmamayı tercih etmiştir (Asma ve Koca, 2021: 2).

1991'de bağımsızlıkların ilan edilmesi ile başlayan süreçte AB bölgeyle hep ilgili olsa da Orta Asya stratejisi çerçevesinde Birliğin lokomotifi konumundaki Almanya'nın özel bir yerinin olduğu açıktır. AB Dönem Başkanlığı (Ocak-Haziran 2007) önceliğini "Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi" olarak belirleyen ve bunun sağlanabilmesi için Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gereğini ifade eden Almanya, bu süreçte ilan ettiği "Strateji Belgesi" bölge ile ilgili hedeflerini sürekli canlı tutmuştur (Erdoğan, 2011).

Her geçen gün enerji kaynaklarına ihtiyacı ve bu çerçevede bağımlılığı daha da artan AB, özellikle Çin ve Hindistan'ın enerji piyasasındaki taleplerini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum AB'nin bölgeye yönelik yeni stratejiler belirlemede, daha aktif politikalar geliştirmesinde önemli bir etken oluşturmuştur. Özellikle Ukrayna deneyiminden ve Rusya'nın enerji tedariği hususundaki tehdit edici tutumundan dolayı artık en önde gelen strateji, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslarda, diğer petrol ve doğal gaz sahibi

lkeler zerindeki hegemonyasını azaltmaya çalışmak olmuştur. Özellikle de petrol ve doğal gazın Avrupa'ya ulaşmasında kullanılacak önemli altyapı çalışmalarına yönelmiş olan AB, bölgeden başlayıp Avrupa güzergâhını izleyecek ve Rusya Federasyonu'nun etkisini kıracak yeni ulaşım koridorları projelerine aktif destek vermiştir.

Almanya'nın Orta Asya Stratejisi

Yeni kurulan Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kuran ilk devletlerden biri olan Almanya, AB lkeleri içinde Orta Asya Cumhuriyetleri'nin hepsinde büyükelçiliği bulunan tek devlettir. Almanya, Rusya ve Çin'den sonra bölgenin üçüncü büyük ticaret ortağıdır ve dolayısıyla AB lkeleri arasında Orta Asya politikaları hususunda en çok çaba gösteren ülke olduğu rahatlıkla söylenebilir (Auswrtiges Amt, 2010: 5). Orta Asya, istikrarsızlık ve çatışma alanlarının -Afganistan, Pakistan, İran gibi- hemen yanı başında olması, köktendinci aşırı uçlara karşı mücadele etmesi ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle Almanya için vazgeçilmez bir bölgedir. Bu nedenlerle, Almanya bölge ülkeleriyle her alanda karşılıklı işbirliği ve etkileşimi başından itibaren önemsemiştir.

AB'nin yeni bir Orta Asya politikasının esaslarını belirlemek ve bu konuda bölge ülkelerinin desteğini almak üzere 27-28 Mart 2007 tarihlerinde AB Dönem Başkanı Almanya Dışışleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier başkanlığında Kazakistan'ın başkenti Astana'ya iki günlük bir ziyaret gerçekleştiren AB heyeti, AB ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında kapsayıcı ve stratejik bir ortaklık için önemli bir adım atmışlardır. İlk kez yapılan Dışışleri Bakanları toplantısına AB Dönem Başkanı Frank Walter Steinmeier'in yanısıra Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan Türkmenistan temsilcileri katılmışlardır. Bu toplantıların düzenli olarak devam etmesi hususunda da 22 Haziran 2007 tarihinde "genişletilmiş siyasal diyalog" başlığı altında bir Strateji Belgesi kabul edilmiştir. Bu ise Almanya'nın jeopolitik açıdan önemli olan bölgede mevcut ve

gelecekteki stratejilerinin temelini oluşturmuştur (Erdoğan, 2011; Auswärtiges Amt, 2010: 3).

Esasında AB'nin Orta Asya bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabası değerlendirildiğinde, Almanya'nın AB Dönem Başkanlığı (Ocak-Haziran 2007) son derece önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Almanya, dönem başkanlığı için önceliklerini sıralarken, "Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi" hedefini birinci sıraya yerleştirmiş ve bunun sağlanabilmesi için de özellikle Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi gereği üzerinde ısrarla durmuş, bölgenin uzun vadeli iç ve dış istikrarı ve kalkınmasını amaç haline getirmiştir (Auswärtiges Amt, 2010: 3). Almanya'nın Orta Asya'ya ilgisinde enerji kaynakları kadar özellikle Kazakistan'da yaşayan, sayıları 200 bine yakın Alman yerleşimcinin payı büyüktür. Ayrıca Alman firmalar, Orta Asya'da enerji kaynaklarından daha fazla otomobil, inşaat, tarım, eğitim, yapı malzemeleri endüstrisi, ticaret, mal ve hizmetler, otomotiv mühendisliği, yiyecek ve içecek endüstrisi ve tekstil endüstrisi, Goethe Enstitüsü, Kazak-Alman Üniversitesi gibi pek çok sektörde faaliyette bulunmaktadırlar (Auswärtiges Amt, 2010: 5-11).

Almanya'nın Orta Asya stratejisi temel olarak üç temel üzerinde gelişmiştir: (1) Öncelikle Orta Asya, özellikle son genişleme dalgası sonrası, AB sınırlarına daha da yakınlaşmış bir bölge olarak, Birlik üyesi ülkelerin etrafında sorun üretme potansiyeline sahip olması sebebiyle önemlidir. Dolayısıyla bu bölgenin istikrar, güvenlik, demokrasi ve refah alanına dönüştürülmesi, AB'nin öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Orta Asya, istikrarsızlık ve çatışma alanlarının -Afganistan, Pakistan, İran gibi- hemen yanı başında olması, köktendinci aşırı uçların tutunmak istedikleri bir alan olması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması sebebiyle Avrupa için vazgeçilmezdir. (2) Orta Asya ile ilişkilerin ikinci önemli boyutu, bölge ülkeleri ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkilerdir. Bu ilişkiler geleceğe yatırım yapma hevesinde olan Alman veya AB üye ülkelerinin yatırımcıları için güvenli ortamlar oluşturması bakımından önem taşımaktadır. (3) Diğer bir husus ise, AB'nin enerji

arzu güvenliği açısından bölgenin oynayabileceği roldür. Özellikle Rusya'nın Ukrayna ve Beyaz Rusya ile yaşadığı enerji krizleri sonrası, AB ülkelerine olan enerji arzının sektöre uğraması, yine AB'nin Rusya ile yaşadığı problemler, AB'yi, enerji arzının "enerjinin geliş ülkesi" ve "güzergâh" bakımından çeşitlendirilmesi konusunda ek tedbirler almaya zorlamıştır (Erdoğan, 2011).

Almanya, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde ilk başlarda bölgesel yaklaşım stratejisini uygulamıştır. Bu stratejiye göre bölgedeki bütün ülkelere karşı eşit seviyede yakın veya uzak durarak ve bu ülkelere karşı aynı politika veya stratejilerin uygulanması amaçlanmıştır. Bu stratejiyi destekleyici nitelikte 2000'li yılların başlarında Almanya tarafından küreselleşme ve buna bağlı olarak bölgeselcilik yaklaşımları çerçevesinde "Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan ile Ekonomik İşbirliği" adı altında çeşitli konferanslar düzenlenmiştir (Kraa, 2007: 26-30; Von Gumpfenberg, 2002 :17-19). Bu konferanslar neticesinde kurulan yeni bağlantılar ve işbirlikleri, özellikle ekonomik işbirliklerinin artmasını ve karşılıklı bağımlılığın güçlenmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Almanya Orta Asya ülkeleriyle ilgili bölgesel stratejilerini günümüzde büyük ölçüde değiştirmiştir. Çünkü artık bölgedeki ülkelerin temel yapıları ve sorunları çeşitlenmiştir. Benzer şekilde bu ülkelerin iç yapıları, kalkınma seviyeleri ve çıkar ve beklentileri ve ayrıca öncelikleri farklılaşmıştır. Geçen yaklaşık otuz yıllık süreçte bu ülkeler birbirlerinden farklı politikalar izlemiş, farklı seviyelerde gelişim sağlamışlardır. Bu ülkelerin ekonomide piyasa koşullarına geçişleri, toplumlarının ve devlet mekanizmalarının demokratikleşmesi ve ekonomik liberalleşmeleri farklı yöntemlerle ve farklı gelişme hızıyla söz konusu olmuştur. Dolayısıyla artık son dönemde bu ülkeler farklı siyasal ve ekonomik modellerin uygulandığı yapılar haline dönüşmüşlerdir. Doğal olarak devletin ekonomik sistem içindeki rollerinde de farklılıklar söz konusudur. En önemli farklılar, ekonomik işleyişe bağlı olarak bankacılık, finans ve sermaye sektörlerindeki çeşitliliklerdir. Bu sebeplerden dolayı Almanya'nın

ilk başlardaki bölgesel stratejik yaklaşımı büyük ölçüde değişerek bölgedeki her ülkeye karşı farklı politikalara izleme ve özellikle ekonomik ve ticari alanlarda her ülke için ayrı stratejilerin uygulanması yöntemine dönüşmüştür (Klennert, 2015: 30-58).

Tablo 1'de Almanya'nın bağımsızlıklarından itibaren bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkiler kurma çabası ve bu ülkelerin küreselleşen dünyaya entegre olmalarına yönelik stratejilerinde söz konusu olan faktörler SWOT analizi yöntemiyle kategorize edilmiştir.

Tablo 1. *Almanya'nın Orta Asya Stratejisine Yönelik SWOT Analizi*

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
1. Almanya, AB'nin Orta Asya stratejisinin yönünün ve gelişimini etkileyebilecek en güçlü ülkesidir ve hatta AB'nin ekonomik lokomotifidir.	1. AB'nin kurumsal ve güçsüzlükleri / AB'nin dış güvenlik politikalarında ortak hareket edememe
2. AB'ye ait üye devletlerden sonra öncelikli partnerler: Rusya, Çin ve Avrupa'ya yönünün çevirmiş Orta Asya ülkeleri	2. Orta Asya bölgesinde Rusya ve Çin gibi AB'nin en güçlü rakiplerinin varlığı. Bu ülkelere Orta Asya'nın stratejik olarak önemli bir bölge olarak kabul edilmesi
3. Orta Asya ülkelerinin, teknolojik gelişmeden bölgesel entegrasyona kadar çeşitli alanlarda AB ve Almanya'nın deneyimlerini benimseme konusundaki istekliliği	3. Avrupa'nın Orta Asya'ya coğrafi uzaklığı
4. Almanya ve Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesinde, bölgesel programların ve projelerin uygulanmasında uzun süreli deneyimle desteklenen olumlu imajları	4. Başta Almanya olmak üzere AB ülkelerinin Orta Asya ülkeleri sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılık
5. İlişkilerin artmasıyla birlikte ivme kazanan bölgesel entegrasyon ve Avrupa Birliği ve Almanya'nın bölgeye yönelik ekonomik ve siyasal teşvikleri	5. Orta Asya ülkelerinin siyasi, ekonomik ve hukuk sistemlerinde yapısal sorunların varlığı ile birlikte yüksek düzeyde yolsuzluk, iş güvenliğinin olmaması; Almanya-Orta Asya ülkelerinin ekonomik ilişkilerinin yoğunlaşmasını engelleyen zihniyet farklılıkları

6. Orta Asya bölgesinde yerleşmiş olan Alman azınlıkların diaspora etkisi	6- Bazı olumlu değişimlerle birlikte Almanya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret ve yatırım seviyesinin düşüklüğüne sebep olan kültürel ve siyasi-diplomatik ilişkiler eğilimi
Fırsatlar	Tehditler
1. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı projesinin uygulanması, yani bu proje çerçevesinde eşit ortaklığa tabi olarak Almanya ve AB'nin Orta Asya üzerinden Doğu Asya ülkelerinin pazarlarına erişiminin sağlanması	1. Siyasi istikrarsızlık, sosyal huzursuzluk, terörist, ayrılıkçı tehditler, devletler arası çatışmaların tırmanması (su sorunu, devletler arası toprak anlaşmazlıkları vb.) nedeniyle bölgenin istikrarsızlaşması ve bunun sonucunda Alman ve Avrupa şirketleri ve yatırımları için riskler
2. Hazar Denizi'nin yasal statüsünün 2018'e kadar belirlenmesi ve Türkmenistan'dan AB'ye Trans-Hazar boru hatları yoluyla gaz taşıma fırsatları (AB ve Almanya ile bölge arasındaki gaz tedarik güzergahlarının çeşitlendirilmesi)	2. Almanya ve AB'nin sorunlarının derinleşmesi, yani göç krizi, Brexit sonuçları, ekonomik durgunluk ve bunun sonucunda Orta Asya da dahil olmak üzere ikincil öneme sahip bölgelerde faaliyetlerin azalması
3. 2019'da Orta Asya bölgesi için Yeni AB Stratejisinin kabulü	3. Rusya ve Çin'in bölgeye olan yoğun ilgisi ve bölge ülkeleriyle kurdukları yakın işbirlikleri
4. Orta Asya'nın, Almanya'nın yeni dış politikasını ve AB'nin dünyadaki yeni jeopolitik rolünü test etmek için iyi bir sıçrama tahtası olması	4. Bölge ülkelerinin modern dünyaya entegrasyonlarını geciktiren/engellenen otoriter rejimleri

Kaynak: Kassenova, B. B. vd. (2020). "European Context of Regional German Policy in Central Asia", *Journal of Comparative Politics*, 13 (2), 43-64'ten uyarlanmıştır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve hemen ardından Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle AB ve özellikle Almanya'nın Orta Asya politikası, bu ülkelerin gelişiminde etkin bir rol oynamak ve bu bölgeye yönelik özellikle enerji başta olmak üzere çıkarlarını gözetmeye yönelik stratejileri hayata geçirmek şeklinde olmuştur. Almanya'nın Orta Asya bölgesine yönelik stratejilerinin ve bu

stratejilere bağlı olarak oluşan politikalarında etkin olan ana hedefler şu şekilde belirlenebilir:

(1) *Küresel nedenler:* Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra oluşan yeni dünya düzeninde küresel rekabetin artmasıyla gelişmiş sanayi ülkelerinin yeni pazarlar bulma ihtiyacı iyice önemli hale gelmiştir. Almanya'nın sanayi ve ticaret sektörleri için Orta Asya değerlendirilmesi gereken önemli pazarlardan birini oluşturmuştur. Bu bölgenin zengin yeraltı ve yerüstü doğal kaynakları -özellikle enerji alanı- Almanya için bu bölgeye yönelik işbirlikleri ve stratejilerin belirlenmesinin esasını oluşturmuştur.

(2) *Siyasal nedenler:* Almanya dünya siyasetine yön veren güçlü bir ülke olarak Orta Asya ülkelerinde demokrasinin gelişimine, bu bölgenin serbest piyasa ekonomisine adaptasyonuna ve liberalleşmesine katkı sağlamak amacıyla, bölgede hem ekonomik hem siyasal istikrarın sağlanmasını amaçlamış ve bu yönlü politikalar geliştirerek çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

(3) *Sosyo-kültürel ve demografik nedenler:* Almanya özellikle Kazakistan'da yaşayan Alman azınlığın Almanya'ya toplu göçünü engellemek ve bunun için bu bölgedeki Almanların halihazırda yaşadıkları yerlerde ekonomik ve sosyo-kültürel durumlarının iyileştirilmesi ve her alanda desteklenmesi yönünde hareket etmiştir (EEAS, 2020).

(4) *İktisadi nedenler:* Almanya özellikle güçlü sanayisinin ihtiyacı olan enerjinin büyük bir kısmını dışardan sağlamak zorundadır. Orta Asya bölgesinin zengin ve hatta bazı alanlar için el değmemiş doğalgaz, petrol ve yeraltı madenleri Alman sanayisi için önem arz etmektedir. Bu çerçevede bu ülkelerin hem AB hem Alman ekonomisiyle entegrasyonlarını sağlamak, karşılıklı işbirliklerini artırmak Almanya için yeni dönemde öncelikli politikalarından birini oluşturmuştur.

(5) *Güvenlik ile ilgili nedenler:* Orta Asya bölgesinin jeopolitik konumu ve durumu Almanya'nın bu bölgeye ilgisini yoğunlaştıran sebeplerden bir diğerini oluşturmaktadır. Zira, bu bölgenin

Afganistan, Pakistan ve İran'a yakınlığı ve bu ülkelerde söz konusu olan köktendinci hareketlerin bu bölgeye yayılması gelişmiş dünya ülkeleri için önemli bir sorun teşkil edecektir. Çin ve Rusya'nın bölgeye yönelik politikaları da başta Almanya olmak üzere AB'nin bu bölgeyle ilgili ciddi politikalar üretmek zorunda bırakmıştır (Atamkulov, 2019).

Tarihsel süreç bakımından değerlendirilecek olunursa, son yıllarda Almanya'nın ve diğer AB üyelerinin Orta Asya ülkeleri ile özellikle ekonomik işbirliklerinin arttığını söylemek mümkündür. 2019 yılında, Almanya'nın Orta Asya ülkeleriyle olan ticareti yaklaşık olarak 5 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir (Trade between Germany and Central Asian Countries, 2019). AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret cirosu ise 2019 yılında yaklaşık olarak 26,5 milyar Euro olmuştur (Sarukhanyan, 2019). AB, Orta Asya ile birincil ticaret ortağıdır (Die deutsche Wirtschaftspolitik in Zentralasien, 2019).

Bölgedeki Alman ve buna bağlı olarak AB dış politikasının temel amacı, bölgeyi kendi etki alanlarına dahil etmek yönünde olmuştur. Genel olarak AB, bölgedeki varlığını son zamanlarda genişletmeye çalışmaktadır. Orta Asya, AB'nin uluslararası ilişkilerdeki statüsünü korumak için belirli bir düzeyde mevcudiyet sağlaması gereken platformlardan biri olarak algılanmaktadır. Bölge aynı zamanda potansiyel bir enerji ithalatı kaynağı ve Avrupa imajının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan kalkınma yardımı projelerinin alıcısıdır. Bu nedenle, AB'nin bölgesel süreçlere katılımı, büyük olasılıkla, AB'nin kendisini hâlihazırda kurmuş olduğu, diğer aktörlere göre avantajlara sahip olduğu alanlara ve ayrıca bölgesel işbirliği potansiyelini gerçekleştirmede Orta Asya ülkelerine yardım sağlama girişimlerine odaklanmaktadır (Sarukhanyan, 2019). Ayrıca bu bölgedeki Alman politikası, diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak, Orta Asya ülkelerindeki Alman diasporasının varlığından büyük ölçüde etkilenmektedir (Federal Foreign Office, 2019).

Bugün Orta Asya, uluslararası ilişkilerde Rusya ve ABD'nin yanı sıra Çin ve AB'yi de içeren diğer etkili aktörlerle birlikte küresel

rekabetin en önemli alanlarından biri haline gelmiştir (Tsvyk, 2014: 71). Dolayısıyla AB ve Almanya'nın Orta Asya'daki bölgesel politikası gittikçe yoğunlaşmakta ve uzun vadeli. Almanya ve AB'nin Orta Asya ile ilişkileri, mevcut zorluklara (coğrafi uzaklık, bölgedeki büyük güçlerin mücadelesi, bürokrasi, siyasi ve iş kültüründeki farklılıklar, bölge ülkelerinin zayıf modernizasyonu, politik istikrarsızlar) rağmen yoğunlaşarak devam etmektedir.

Kaynakça

- Asma, Y. ve Koca, M. E. (2021). "Avrupa'nın Orta Asya Stratejisi", (Rapor/Analiz), İNSAMER.
- Atamkulov, B. (2019). *The new EU Strategy for Central Asia will open vast horizons of cooperation with the European Union in a regional format*, Available at <http://www.mfa.gov.kz/en/brussels/content-view/batamkulov-novaa-strategia-espo-centralnoj-azii-otkroet-obsirnye-gorizonty-sotrudnicestva-s-evropejskimsouzom-v-regionalnom-formate-5>, [22.08.2021].
- Auswärtiges Amt (2010). *Deutschland und Zentralasien*. Berlin: Auswärtiges Amt.
- Die deutsche Wirtschaftspolitik in Zentralasien: Herausforderungen und Perspektiven (2018). Available at <https://zentralasien.ahk.de>, [23.08.2021].
- Drofa, A. (2014). *Strategische Partnerschaft zwischen der Europäischen Union und der Russischen Föderation im Wandel von Normativität zu Pragmatismus*. Doctoral Dissertation, Philosophische Fakultät der Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule Aachen.
- Erdoğan, M. (2011). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Europäische Kommission (2020). *Die Europäische Union: Was Sie Ist und Was Sie Tut*. Luxemburg: Europäische Union.
- European External Action Service (EEAS) (2020). "Kazakhstan and the EU" Available at https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan_en/1367/Kazakhstan%20and%20the%20EU, [23.08.2021].
- Federal Foreign Office (2021). *Germany and Kazakhstan: Bilateral Relations* Available at <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/kazakhstan/218898>, [21.08.2021].

- Heywood, A. (2018). *Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.
- Kassenova, B. B. vd. (2020). "European Context of Regional German Policy in Central Asia", *Journal of Comparative Politics*, 13 (2), 43-64.
- Klinnert, A. (2015). *Die Politik Deutschlands gegenüber Zentralasien (Vol. 19)*. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.
- Kraa, D. (2007). *Stabilität und Demokratie in Zentralasien: eine Strategie der Europäisch-Zentralasiatischen Zusammenarbeit*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- List, D. (2004). *Regionale Kooperationen in Zentralasien. Hindernisse und Möglichkeiten*. Doctoral Dissertation, Fakultät für Politikwissenschaft der Justus-Liebig-Universität Giessen.
- Mathieu, J. L. (2006). *Avrupa Birliği*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Overhaus, M. (2016). "Indispensable, Again –Die Rolle der USA in der Europäischen Sicherheitspolitik", *Europa und die neue Weltunordnung Analysen und Positionen zur Europäischen Außen- und Sicherheitspolitik*. Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.
- Ratzinger, J. (2005). *Avrupa - Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü*, (çev. N.U. Dalay), İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Ruhfus, J. (1987). Europapolitik im Vorfeld der Deutschen Präsidentschaft. *Integration*, 10(4), 143-150.
- Sarukhanyan, Y. (2019). *European Union's Policy in Central Asia: Does Brussels Want to Increase its Presence in the Region?* Available at <https://cabar.asia/en/kazakhstan>, [23.08.2021].
- Trade between Germany and Central Asian Countries (2019). Available at <https://zentralasien.ahk.de>, [22.08.2021].
- Tsvyk, A. (2014). "China and Germany in modern international relations (on the example of the Central Asian Region)", *RUDN University Bulletin*, (1), 70–76.
- Von Gumpfenberg, M. C. (2002). *Deutsches und Europäisches Engagement in Zentralasien: ein Beitrag zur Stabilisierung der Region?* Sankt Augustin: Konrad-Adenauer-Stiftung.

MEHMET AKİF ERSOY'UN VEFAT HABERİNİN TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

Salim GÖKÇEN

Prof. Dr.; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
sgokcen@erzincan.edu.tr

Özet

Mehmet Akif Ersoy'u anlamaya çalışmanın en önemli yollarından birisi, onu yaşadığı dönemin siyasal, toplumsal ve insani verileri ile birlikte değerlendirmektir. Mehmet Akif Ersoy, yaşadığı dönemi şiirlerine, yazılarına, söylemlerine bütün genişlik ve derinliği ile yansıtmaya çalışmış bir Türk mütefekkiridir. Dönemin bütün acılarını, sevinçlerini benliğinde yaşamış ve duyduklarını, düşündüklerini şiirlerine, yazılarına yansıtmış mümtaz bir şahsiyettir. Mehmet Akif Ersoy, insanlık tarihinin görebileceği en netameli toplumsal, iktisadi ve insani şartlara şahit olmanın verdiği yorgunluk içinde 27 Aralık 1936 tarihinde hayata veda etmiştir. Çalışmamızda Mehmet Akif Ersoy'un vefatının ardından basına yansıyan haberlerin genel bir değerlendirmesi yapılacak, kamuoyunu bilgilendirme vazifesini yerine getirmesi gereken gazetelerin bu duruma vermiş oldukları tepkiler ve köşe yazılarına yansıyan düşünceler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı Devleti, Millî Mücadele, İstiklal Marşı, Türkiye Cumhuriyeti.

Abstract

One of the most important ways of trying to understand Mehmet Akif Ersoy is to evaluate the period in which he lived together with the political, social and human data. Mehmet Akif Ersoy is a Turkish thinker who tried to reflect his period in his poems, writings and discourses with all his breadth and depth. He is a distinguished personality who lived all the pains and joys of the period and reflected what he heard and thought in his poems and writings. Mehmet Akif Ersoy passed away on December 27, 1936, in the fatigue of witnessing

the most troubling social, economic and humanitarian conditions in human history. In our study, a general assessment of the news reflected in the press after the death of Mehmet Akif Ersoy will be made, also the reactions of newspapers that have to fulfill their duty of informing the public to this situation and the thoughts reflected in their columns will be examined.

Keywords: *Mehmet Akif Ersoy, Ottoman Empire, National Struggle, Independence March, Republic of Turkey*

Giriş

İnsan sosyolojik bir varlık olarak yaşadığı toplumun bir parçasıdır ve onun kişisel davranışları toplumu etkilediği gibi toplumsal olaylar da birey olarak insanı yakından ilgilendirmektedir. Bütün bunlara rağmen bazı insanlar birey olarak yaşadıklarını bu nedenle de bireysel bir hayat sürdüklerini iddia ederler. Bazı insanlar ise toplumun menfaatini gözeterek yaşarlar ve bu ideal üzerine hayat felsefelerini oluştururlar. Aslında cemiyeti yükselten ve yücelten de tam olarak bu düşünce üzerine bir hayat çizgisidir. Türk milletinin değerler sistemi içinde, toplum çıkarları her zaman birey menfaatlerinin önünde gelmiş, tarih boyunca da bu çerçeve içerisinde değerlendirilmiştir. Günümüzde ve geçmişte, Türk cemiyet hayatında, birçok tarihsel şahsiyet üzerinde bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

İşte Mehmet Akif Ersoy da bu anlamda örnek gösterilebilecek kişilikler içerisinde ön sıralarda yer alan tarihsel bir şahsiyettir. Gerçekten de Mehmet Akif Bey, yazmış olduğu eserler, makaleler, şiirler incelendiğinde görülecektir ki, ülkenin ve toplumun düşmüş olduğu durum karşısında feryat eden, acı çeken, gözyaşı döken bir mütefekkindir. Mensubu olduğu devletin yok oluşunu acı içinde izleyen, karşısında vatan namına bir kabristan gören, binlerce masum insanın düşman elinde ezildiği, çocukların beşiklerinden alınıp parçalandığı bir dönemi yaşayan Mehmet Akif Bey bu durumu dizelerine şu şekilde yansıtmıştır:

*“Âh! Karşımda vatan nâmına bir kabristan
Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan,
Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
Nereden başladı yükselmeye, bak nerde ucu!”¹*

Mehmet Akif Ersoy, sadece Osmanlı coğrafyasını değil bütün olarak Doğu'yu ve İslam dünyasını da dert edinmektedir ve onların sıkıntıları onun için bir ıstırap kaynağıdır. Çünkü yaşanan dönem itibariyle bağımsız olarak ayakta kalan son İslam devleti Osmanlı Devleti'dir ve Mehmet Akif Bey için Osmanlı Devleti aslında İslam'ın son kalesidir.

Mehmet Akif Ersoy'un hâl tercümesine baktığınızda onda yıkılan bir imparatorluğun acılarından tutun da yaşadığı coğrafyanın en ücra köşesinde yalın ayak, başı kabak bir çocuğun çektiği sıkıntılara kadar uzanan bir ıstırap çizgisini bulmak mümkündür. Onun hayat hikayesi, bir bakıma, mustarip yaşayıp mustarip ölen bir mütefekkirin öyküsüdür.

Hâl Tercümesi ve Mücadelesi

Aralık 1873'te İstanbul'un Fatih Semtinde, Sarıgözel'de dünyaya gelen Mehmet Akif'in babası Fatih Medresesi Müderrislerinden Mehmet Tahir Efendi, Arnavutluk'un İpek kazasının Şuşisa köyündendir. Annesi Emine Şerif Hanım ise aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşen bir ailenin mensubudur.² Emir Buhari'deki mahalle mektebinde ilk eğitimini alan Akif, burada iki yıl eğitim gördükten sonra yine Fatih'te bulunan ibtidai mektepte ilk eğitimini tamamlamıştır. Fatih Merkez Rüşdiyesi'nden mezun olduktan sonra babasının da telkinleri ile Mülkiye'nin idadi kısmına kaydını yaptırmıştır. Bu sırada babasından Arapça ve Farsça dersleri de alan Mehmet Akif, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerine mükemmel bir şekilde hâkim bulunmaktadır. Genç yaşta babasını kaybeden Akif'in

¹ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, İstanbul, 1973, s.3.

² Orhan Okay, Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *DİA*, C:28, Ankara, 2003, s.432.

ailesini geçindirebilmek için artık çalışması da gerekiyordu. Bu nedenle iş imkânı oldukça sınırlı olan Mülkiye'nin idadi kısmını bırakarak yeni açılmış olan ve gelecek vaat eden Mülkiye'nin "Baytar Mektebi" kısmına geçiş yapmıştır. Okul yıllarında güreş sporu ve şiirle ilgilenen Mehmet Akif, 1893'te okulunu birincilikle bitirerek³, "Ziraat Nezareti Umur-u Baytariyye ve Islah-ı Hayvanat Umum Müfettiş Muavinliği" görevi ile memuriyet hayatı başlamıştır. 1898'de yirmi beş yaşında iken Tophane-i Amire Veznedarı Emin Bey'in kızı İsmet Hanım ile evlenmiştir.⁴ Osmanlı coğrafyası içinde bulunan birçok şehirde görev yaptı. Bu arada bazı okullarda kitabet ve edebiyat dersleri de verdi.⁵

1893'ten itibaren ilk şiirleri çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmaya başladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın hayatına başlayan "Sırat-ı Müstakim" in de baş yazarlığını yapmıştır. 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından sonra "Sebilürreşad" adıyla yayın hayatına devam edecek olan dergide hem şiirleri yayımlanmış hem de dini ve edebi konular hakkında yazıları çıkmıştır. Burada yayımlanan şiirlerini 1911 yılında "Safahat" adıyla bastırıldığı kitapta bir araya getirmiştir.⁶

Büyük bir hezimetle sonuçlanan Balkan Savaşları, Mehmet Akif'i derinden üzmüş ve bu felaketi şiirlerinde işlemeye çalışmıştır. "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" üyesi sıfatıyla Bayezid, Fatih ve Süleymaniye gibi selatin camilerinde vaazlar vermiş, bu felaketin

³ Mehmet Akif Bey'in, Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi'nden (Sivil Veterinerlik Yüksek Okulu) aldığı diplomanın onaylı sureti için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Ziraat Vekaleti, Personel Genel Müdürlüğü, Sicil Şube Müdürlüğü*, 1.1.1-4, (BCA, 250.71.1.12/1.1.1-4)

⁴ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif: Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1945, s.7. Eşref Edip Fergan, *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1938, s.99.

⁵ Mehmet Akif Bey'in kişisel bilgileri ile 1893-1910 yılları arasındaki eğitim ve kariyer sürecine dair Dahiliye Nezareti Sicil Şubesi'nde bulunan hal tercümesi için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Memur Sicil Defterleri*, 175/47, (BOA, DH.SAİD.d, 175/47).

⁶ Fazıl Gökçek, *Bir Medeniyet Şairi: Mehmet Akif*, TDK Yayınları, Ankara, 2013, s.22.

halkın psikolojisi üzerindeki tahribatını mümkün olduğu kadar hafifletmek istemiştir.⁷

1913 yılının sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Merkez-i Umumi Üyesi" olan Akif, 1914 yılı sonlarında Harbiye Nezareti tarafından "Teşkilat-ı Mahsusa" talimatı ile üç ay kadar Berlin'de görev yapmıştır. Burada Almanlara karşı savaşırken esir düşmüş İngiliz ve Rus tebaası olan Müslüman askerlerin kamplarını ziyaret ederek onlara savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmak için faaliyet göstermeyi telkin eden konuşmalar yapmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın vermiş olduğu bir başka görev için 1915 yılının Mayıs-Ekim ayları arasında "Şerif Hüseyin isyanı"na karşı Osmanlı Devleti'ne sadık kalan Arap aşiretlerinin desteğinin devamını sağlamak amacı ile Necid bölgesinde faaliyetlerde bulunmuştur.⁸

Mehmet Akif, Temmuz 1918'de Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın daveti üzerine Lübnan'da da bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda ağır mütareke şartları neticesinde vatan topraklarının işgal edilmeye başlanması üzerine Milli Mücadele hareketine katılma kararı almıştır. Bu nedenle Şubat 1920'de Balıkesir'e giden Akif, burada Kuva-yı Milliye ileri gelenleri ile görüşmüş ve akabinde halkı işgallere karşı birlik olma ve Kuva-yı Milliye'ye katılma hususlarında teşvik konuşmaları yapmıştır.⁹

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra 5 Haziran 1920'de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine Burdur mebusu olmuştur.¹⁰ Mehmet Akif Bey, mebusluğu süresince birçok

---

⁷ Okay - Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s.433.

⁸ Okay - Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s.433.

⁹ Okay - Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s.433.

¹⁰ Mehmet Akif Bey'in Burdur milletvekili seçilmesi için, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği telgraf için bkz. *Milli Savunma Bakanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Koleksiyonu*, 23/45-1, (MSB, ATASE, ATA-ZB, 23/45-1).

şehirde halka ve mecliste mebuslara yönelik Milli Mücadele'yi teşvik eden konuşmalarını ve telkinlerini devam ettirmiştir.¹¹

Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nin isteği üzerine 1920 yılı sonlarında Maarif Vekaleti, milli marş güftesi için bir yarışma organize etti.¹² Yarışmaya yedi yüzden fazla eser müracaat etmesine rağmen şiirlerin istenilen düzeyde olmaması üzerine, konulan maddi ödül nedeni ile yarışmaya eser göndermediği anlaşılan Mehmet Akif Bey'in de bir şiir kaleme alması kendisinden talep edildi. Ödül koşulunun kaldırılması üzerine eserini sonuçlandırarak organizasyon komitesine iletti.¹³ Mehmet Akif Bey'in yazmış olduğu şiir Meclisin 12 Mart 1921 tarihli oturumunda okunarak oybirliği ile "İstiklâl Marşı" güftesi olarak kabul edildi.¹⁴

İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlanması ile birlikte artık yeni bir sürecin başladığı, toplumun bütün kesimlerinde olduğu gibi kurumsal yapılarda da derinden hissedilmekte idi. Büyük Millet Meclisi tarafından alınan seçim kararı ile birlikte oluşan yeni mecliste daha önce muhalif olarak bilinen vekiller gibi Mehmet Akif Bey de aday gösterilmeyerek milleti temsil hakkından mahrum kalmıştı. Bunun üzerine Abbas Halim Paşa'nın kendisine yaptığı daveti değerlendirmek isteyen Mehmet Akif Bey, Ekim 1923'te Mısır'a gitti. 1925 yılı sonuna kadar sadece yazları Türkiye'yi ziyaret etse de bu tarihten sonra sürekli olarak Mısır'da kaldığı görülmektedir.¹⁵

¹¹ Yaşar Semiz – Osman Akandere, "Milli Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVIII, Sayı:54, (Kasım 2002), s.918.

¹² İstiklal Marşı için Maarif Vekâletinin bir yarışma açtığına dair haber için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, (7 Teşrin-i Sâni 1336).

¹³ Orhan Okay, "İstiklâl Marşı", *DİA*, C.23, İstanbul, 2001, ss.355-356.

¹⁴ TBMM'nde yapılan görüşme sonucu Mehmet Akif Bey'in kaleme aldığı şiirin İstiklal Marşı olarak kabul edildiğine dair haber için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, (13 Mart 1921). Ayrıca TBMM tarafından 12 Mart 1921 tarihinde kabul edilen İstiklal Marşı'nın Resmi Gazete'de yayınlanan tam metni için bkz. *Ceride-i Resmîye*, (21 Mart 1921)

¹⁵ M.Ertuğrul Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif Ersoy*, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2014, s.24.

Diyaret İşleri Başkanlığı, TBMM'nin 21 Şubat 1925'te almış olduğu bir karar üzerine Kur'an-ı Kerim'in tefsiri için Elmalılı Hamdi'ye, meali için de Mehmet Akif Bey'e bir teklifte bulundu.¹⁶ Mehmet Akif Bey, 1929 yılında kendisinden talep edilen meal metnini bitirmiş olsa da çalışmalarına devam ettiğini ifade etmiştir. Bu dönemde Türkiye'de meydana gelen bazı inkılaplardan rahatsız olduğu iddia edilen Mehmet Akif Bey, Diyanet İşleri Başkanlığı ile yapmış olduğu anlaşmayı feshederek meal çalışmasını teslim etmemiştir.¹⁷ Mehmet Akif Bey'in hastalanarak Mısır'dan Türkiye'ye geldiği sırada Mısır'a geri dönmemesi halinde yapmış olduğu meal çalışmasının yakılmasını vasiyet ettiği ve bu vasiyetin yıllar sonra (1961) Kahire'de yerine getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Mehmed Akif Ersoy, Kur'an meali meşguliyeti dışında 1929-1936 yılları arasında Kahire'deki "el-Câmiatü'l-Mısriyye"de Türk Dili ve Edebiyatı dersleri de vermiştir. Yaklaşık 13 yıl süren Mısır günleri, geçim sıkıntısının yanı sıra eşinin rahatsızlığı, çocuklarını arzu ettiği gibi yetiştirememesi ve vatan hasreti gibi durumlar sebebi ile büyük sıkıntılar içinde geçmiştir.¹⁹

1935'te rahatsızlanan Mehmet Akif Bey, hava değişimi için bir aylığına Lübnan'a²⁰ ardından o sırada Fransız idaresinde bulunan Antakya'ya gitti.²¹ Hastalığının ağırlaşması üzerine de 17 Haziran 1936'da İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Nişantaşı Sağlık Yurdu'nda tedavi gördükten sonra yaz aylarında Said Halim Paşa'nın Alemdağ'daki Baltacı Çiftliği'nde Prens Halim Bey tarafından misafir

¹⁶ Kur'an-ı Kerim'in tercümesi ve kısa bir tefsirinin hazırlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı ile Mehmet Akif Bey ve Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi arasında 26 Ekim 1925 tarihinde yapılan sözleşmenin noter onaylı sureti için bkz. *BCA*, 30.10.0.0/26.149.18-1,2,3.

¹⁷ Okay - Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s.434.

¹⁸ "Mehmed İhsan Efendi", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, ss.490-491.

¹⁹ Okay - Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s.435.

²⁰ Lübnan'ın "Dağ" bölgesinde Süku'l-Garb köyünde bir otele yerleştirildi. Geniş bilgi için bkz. Düzdağ, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif Ersoy*, s.27.

²¹ Mehmet Akif Ersoy'un 1935 ve 1936 yıllarında Mısır, Antakya ve İstanbul'daki faaliyetleri hakkındaki rapor için bkz. *BCA*, 121.10.0.0/2.6.1-76

edildi.²² Son günlerini de aynı ailenin Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda kendisine ayrılan dairede geçirdi ve 27 Aralık 1936 tarihinde vefat etti.²³

İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy'un cenazesi, Bayezid Camii'nden üniversite gençliğinin ve halkın katıldığı büyük bir toplulukla Edirnekapı Mezarlığı'nda dostu Babanzâde Ahmed Naim'in kabrinin yanında toprağa verildi.²⁴ 1960 yılındaki yol inşaatı sebebiyle her iki mezar Süleyman Nazif'in kabriyle birlikte Edirnekapı Şehitliği'ne nakledildi. "Mehmet Akif Yılı" olarak ilân edilen vefatının ellinci sene-i devriyesinde, 1986'da, Kültür Bakanlığı tarafından kabrinin üzerine yeni bir lahit yaptırıldı.²⁵

Türk Basınında Mehmet Akif Ersoy'un Vefat Haberi

Mehmet Akif Ersoy'un on iki yıl boyunca çok sevdiği vatanından uzak, Mısır'da yaşamayı tercih etmesi konusunda Türk basınında birçok farklı değerlendirme yapıldığı görülmüştür. Bu değerlendirmelerin merkezindeki düşünce, Mehmet Akif Bey'in "İslâmıcı" olması, Cumhuriyet yönetiminin "laik- Kemalist, milliyetçi" bir siyaset takip etmesi ve dolayısıyla şairin bu şekildeki yönetim tarzı ile uyuşmasının çok güç olduğu noktasına odaklanmaktaydı. Mehmet Akif Bey'in bu gidişi aslında Abbas Halim Paşa'nın şairi Mısır'a davet etmesi ile ilgilidir. Fakat şairin gidişi, "şapka inkılâbı"nın arefesine²⁶ tesadüf etmesi nedeniyle bu durum daha çok

²² Mehmet Akif Ersoy'un İstanbul'a geldiğine dair, İçişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Valiliği'ne çekilen telgraf için bkz. *BCA*, 121.10.0.0/2.6.1-70.

²³ Yaşar Özüçetin - Kübra Karagöz, "Mehmet Âkif Ersoy'un Ölümü ve Ölüm Yılı Dönümü Etkinlikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, Sayı:58, (Ağustos 2018), s.297.

²⁴ Mehmet Akif Ersoy'un 27 Aralık 1936 günü vefat ettiği, ertesi gün cenaze namazının Bayezid Camii'nde kılındığı ve Edirnekapı mezarlığına defnedildiği hakkında, İstanbul Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf için bkz. *BCA*, 121.10.0.0/2.6.1-31.

²⁵ Özüçetin - Karagöz, "Mehmet Âkif Ersoy...", s.299.

²⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.155-164.

Mehmet Akif Bey'in şapka giymek istememesine bağlanmıştır.²⁷ Hatta İstiklâl Mahkemeleri'nin aldığı tedbirler neticesinde yakın dostu Sebilürreşat'ın sahibi Eşref Edip'in tutuklanması²⁸ üzerine, Mehmet Akif Bey için de "şahsı adına korkuya düştü ve bu nedenle dönmeye cesaret edemedi", iddiası ileri sürülmüştür.²⁹

Mehmet Akif Ersoy, 19 Haziran 1936'da Mısır'dan İstanbul'a döndükten sonra gazetelerde ilk birkaç gün boyunca konuyla ilgili herhangi bir haber yayınlanmamıştır. Hatta kamuoyunda onun belki de çoktan ölmüş olabileceğine dair bir kanaat dahi oluşmuştu.³⁰ Mehmet Akif Bey'in Türkiye'ye gelişini ilk haber veren 21 Haziran 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesidir. Haber, gazetenin şehir ve

²⁷ Mehmet Emin Erişirgil, *Mehmet Âkif İslamcı Bir Şairin Romanı*, Güzel Matbaası, Ankara, 1956, s.456 ve 459-460.

²⁸ Hasan R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.I, Yapı Kredi Bankası Yay., 1973, s.345-351.

²⁹ Mehmet Akif'i yakından tanıyanlar şairin özellikle başı açık gezmeyi tercih ettiğini aktarmışlardır. Üstelik kendisi bu şekilde dolaşırken, yanındakilerin şapka giymesini kınayacak biçimde tek beyanatı dahi yoktur. İlhan E. Darendelioğlu, *Vatan Haini mi, Vatan Şairi mi?*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1978, s.157-162

³⁰ Mehmet Akif'in İstanbul'a geldiğini ve hasta olduğunu haber alıp onu görmek için uğraşan gençlerden biri olan Rıfık Salim Burçak, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Biz, Mülkiye'nin ikinci sınıfında iken, yıllardan beri Mısır'da oturmakta olan Mehmet Akif, hastalanarak İstanbul'a gelmişti Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'nda kalıyordu. Bunu öğrenince, sınıf arkadaşlarımdan Bedri Gürsoy ve Şevket Fettahoğlu ile birlikte Mehmet Akif'i ziyaret etmek arzusunu duyduk. Ölüm döşeginde olduğu söylenen büyük şairi görmek ve onunla bir iki kelime olsun konuşmak bize sonsuz heyecan veriyordu. Kapıyı orta yaşlı siyahî bir kadın açtı ve bizi şimdi içeriye götürceğini söyledikten sonra, hastanın yanında 5 dakikadan fazla kalmamamızı tembih etti. Mehmet Akif, genişçe bir odanın ortasına konulmuş bir karyolada sırt üstü yatıyor, başucunda şair arkadaşı Mithat Cemal oturuyordu. Hatırimda kaldığına göre tam beyazlanmamış, kısa bir sakalı ve çok sevimli bir yüzü vardı. Muhatabına ilk bakışta saygı ve güven hissi telkin eden Türk'ün bu büyük evladına, Mülkiyeli arkadaşlarımızın saygılarını ve sağlık dileklerini sunduk. Akif, bundan pek duygulandı ve bize Mülkiye ile ilgili türlü sorular sordu. Okulun parasız yatılı olduğunu, her türlü masraflarımızın okul tarafından karşılandığını anlattık. Bu kolaylıkların dünyanın hiçbir tarafında bulunmadığını, Türkiye'nin en iyi işlerinden birinin bu olduğunu anlattı; kendisinin de -sanırım iki yeğenini- Mısır'da okuttuğunu ve maddi yönden çok sıkıntılar çektiğini söyledi. Konuşma, Akif'in soruları sebebiyle uzun sürmüş ve bize kapıda yapılan tembihata uygun hareket etme imkânı da kendiliğinden ortadan kalkmıştı. Bu, Mehmet Akif'i ilk ve son görüşümüz olmuştu". Rıfık Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998, s.19-20.

memleket haberlerinin bulunduğu sayfada çok küçük bir şekilde yer almıştır. Gazetelerdeki köşe yazarlarından ilk olarak “Haber Akşam Postası”ndan Murat Sertoğlu bu durumu köşesine taşımıştır.³¹ Sertoğlu’nun Mehmet Akif Bey’i ziyaretini gazetesindeki köşesinde yer vermesinin ardından Hayri Yazıcı da yapmış olduğu ziyaretteki gözlemlerini gazetesinde okuyucuya aktarmıştır.³²

Mehmet Akif Ersoy’un İstanbul’a dönüşünü yazan ender yazarlardan birisi de Peyami Safa olmuştur. “Akif’e Hasretimiz”³³ başlıklı yazısı bu konuda oldukça manidar ifadeler içermektedir. Nitekim yazar, on bir sene sonra dönen şaire gerektiği ölçüde vefa gösterilmediğini tenkit etmekte ve ona ne kadar hasret duyulduğunun ifade edilemediğinin mesuliyetini üzerine almaktadır. Yazarın bu tespiti, aynı zamanda bir itirafın da kamuoyu önünde dile getirilmesidir.

27 Aralık 1936’da şairin vefatı üzerine gazetelerde çıkan yazıların büyük çoğunluğu ise sadece onun vefatından duyulan üzüntünün ifadesi şeklindedir.³⁴

Mehmet Akif Bey’in vefatından duyulan üzüntünün ifade edildiği haberlerin ardından 29 Aralık 1936’da bu defa onu olumsuz şekilde eleştiren bazı gazete yazıları dikkat çekmektedir. Refik Ahmet Sevengil³⁵ ile Nureddin Artam³⁶ isimli yazarlar Mehmet Akif Bey’in “milliyet”ten ne anladığı ile ilgili meseleye vurgu yapmaktadırlar. İki yazar da onun savunduğu milliyet anlayışını, eski bir devrin telâkkisi

³¹ *Haber Akşam Postası*, (21 Haziran 1936)

³² Hayri Yazıcı, şairin mavi çizgili gömleği içinde on bir sene öncesine nispetle daha zayıflamış, sakalları beyazlamış, saçları dökülmüş göründüğünü, yine de hâlâ ışıltılı gözlerle sahip olduğunu ifade etmiştir. *Son Posta*, (22 Haziran 1936).

³³ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1936).

³⁴ *Akşam*, (28 Kanunuevvel 1936). *Cumhuriyet*, (28 Birincikanun 1936). *Haber*, (28 Birincikanun 1936). *Kurun*, (28 İlkkanun 1936). *Ulus*, (28 İlkkanun 1936). *Tan*, (28 Birincikanun 1936). *Son Posta*, (28 Birincikanun 1936). *Halkın Sesi*, (29 Birincikanun 1936). *Yeni Asır*, (30 Kanunuevvel 1936).

³⁵ *Kurun*, (29 İlkkanun 1936).

³⁶ *Ulus*, (29 İlkkanun 1936).

olarak ifade etmektedirler ve günün şartlarına hitap etmediğini düşünmektedirler. Ancak söz konusu yazarların “eski” ve “yeni” milliyet anlayışından neyi kastettikleri yazılarından pek de anlaşıl-mamaktadır.

Sadri Ertem'in yazısında ise Mehmet Akif Bey'in, Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet ve Rıza Tevfik gibi Tanzimatçı isimlerin karşısına konumlandırılması ve “kaybolan bir Şark için ağladığı”nın tasvir edilmesi oldukça ilginçtir.³⁷ 1937'nin başlarında bu defa Peyami Safa “Mehmet Âkif'e Dair”³⁸ yazısı ile şairin hakkını teslim etse de Nurullah Ataç'ın Mehmet Akif Bey'in inkılâpları benimseyemediği, ya da “mahalle kahvesi hatibi” olmaktan öte şairliğinden söz edilemeyeceğine dair cümleleri gerçekten çok ağır ifadelerdir. Nurullah Ataç'ın “Akif eleştirisi” şu şekildedir:³⁹

“Akif, bir insan olarak kıymeti ne olursa olsun, bir şair sayılması hayli zor işlerdendir. Hele onda fikir aramak, fikre hürmetsizlik olur. Din şairi, din filozofu değil, mahalle kahvesi hatibi. Hani: ‘Tesettür kalktı, ortadan bet bereket de kalktı’ sözü yok mu, Akif mütemadiyen onu tekrar edip duruyor. Medreseleri ıslah edelim, mektepleri ıslah edelim, namazımızı kılıp orucumuzu tutalım, ıslah edelim, ibadet edelim. Bütün Akifi okuyun başka bir şey bulamazsınız. Hayır, buna ‘réaction’, hatta düpedüz ‘irtica’ fikriyatı, ideolojisi demek bile fazladır”

Nurullah Ataç yine bir başka yazısında⁴⁰, Mehmet Akif Bey'in “millî şair”, İstiklâl Marşı'nın da “millî marş” olduğunu savunanlara “içinde minarenin, hilâlin, müezzinin zikredildiği bir marş nasıl millî olabilir?” şeklinde bir soru yöneltebilmektedir. Ona göre “bu şiir dinî motifler içerdiği için milliyetle hiçbir bağlantısı yoktur” ve dolayısıyla “millî değil ancak dinî bir ilahi olabilir” iddiasında bulunmaktadır.

³⁷ Kurun, (30 Birincikanun 1936) - İlave.

³⁸ Peyami Safa, “Mehmet Akif'e Dair”, *Çığır*, C.3, Sayı:46, (Ocak 1937), s.81-82.

³⁹ *Akşam*, (30 Kanunusani 1937).

⁴⁰ *Akşam*, (6 Mart 1937).

1937'nin ilk aylarında gazetelerde olduğu gibi dergilerde de Mehmet Akif Ersoy'un vefatına dair metinlere rastlanmaktadır. Bu dönemde gazetelerde Mehmet Akif Ersoy konulu çok fazla haber ve yazıya yer verilmezken 11 Mart 1937'de Yeni Adam⁴¹ mecmuasında şair ile ilgili bir anket yayınlanmıştır.⁴² "Şair Mehmet Akif Ersoy İçin Memleketin Fikir ve Edebiyat Adamları Ne Diyorlar?" başlığı altında altı sayı tefrika edildikten sonra (167-172 sayılar), 261. sayısında dört yazarın da dahil olması ile tamamlanan bu ankette devrin şair ve yazarlarına oldukça ilginç yedi soru yöneltilmiştir. Söz konusu anket soruları şunlardır:

1. Akif milliyetçi bir şair midir, İslâmcı bir şair midir?
2. Akif bir sınıf şairi midir, yoksa halk şairi midir?
3. Akif'in Türk İnkılâbına hizmeti var mıdır?
4. Akif'in edebiyata teknik bakımdan hizmeti olmuş mudur?
5. Akif'in memleketten uzaklaşmasını nasıl izah edersiniz?
6. Eserlerinde sosyal bir tez var mıdır?
7. Akif'in insanî olan tarafları var mıdır?

Bu ankete cevap veren dönemin düşünür, edip ve yazarları ise şunlardır: Abdülhak Hamid⁴³, Peyami Safa⁴⁴, İsmail Hami Danişmend⁴⁵, Şükufe Nihal⁴⁶, Sabiha Zekeriyya Sertel⁴⁷, Ahmet Hamdi Tanpınar⁴⁸, Burhan Toprak⁴⁹, Burhan Belge⁵⁰, Yaşar Nabi Nayır⁵¹,

41 "Yeni Adam", İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından 1 Ocak 1934 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanan kültür, edebiyat ve fikir dergisidir. Geniş bilgi için bkz. Cahid Şenel, "Tanzimat'tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C.9, Sayı:17, (2011), s.482.

42 *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937).

43 Abdülhak Hamit Tarhan, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), s.10.

44 Peyami Safa, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), s.10.

45 İsmail Hami Danişmend, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), s.11.

46 Şükufe Nihal Başar, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), s.11, 17.

47 Sabiha Zekeriyya Sertel, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), s.10.

48 Ahmet H. Tanpınar, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), s.10-11.

49 Burhan Toprak, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), s.11.

50 Burhan Belge, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), s.10.

51 Yaşar Nabi Nayır, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), s.10.

Suphi Nuri İleri⁵², Sabahattin Ali⁵³, Falih Rıfki Atay⁵⁴, Nurettin Artam⁵⁵, Sadri Ertem⁵⁶, Kerim Sadi⁵⁷, Orhan Seyfi Orhon⁵⁸, Suat Derviş⁵⁹, Yusuf Ziya Ortaç⁶⁰, Raif Necdet Kestelli⁶¹, Nurullah Ataç⁶², İlhami Bekir Tez⁶³, H. Nihal Atsız⁶⁴ ve son olarak Faruk Nafiz Çamlıbel⁶⁵. Ankete sonradan dahil olan yazarlar ise Necip Fazıl Kısakürek⁶⁶, Hakkı Süha Gezgin⁶⁷, Muhittin Birgen⁶⁸ ve Etem İzzet⁶⁹dir.

Mehmet Akif Ersoy'un vefatından 2 ay 15 gün sonra gerçekleştirilen ve bir çeşit soruşturma havasında hazırlanmış olan anket sorularına bakıldığında meselenin Mehmet Akif'i anlamak veya daha iyi anlatmanın aksine şair hakkındaki sevgi veya nefretin ortaya konulmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Anket sorularına verilen cevaplar sınıflandırıldığında ise ortaya iki grup çıkmaktadır. Birinci grupta Mehmet Akif'in sanatını ve düşünce dünyasını benimse-meyenler, diğer grupta ise Akif'in sanatını ve fikriyatını takdir edenler yer almaktadır. Aslında onun şahsiyeti, daha doğrusu iyi ahlâkı hususunda her iki taraf da ağız

52 Suphi Nuri İleri, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), s.11.

53 Sabahattin Ali, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), s.11.

54 Falih Rıfki Atay, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), s.10.

55 Nurettin Artam, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), s.11, 19.

56 Sadri Ertem, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), s.10-11.

57 Kerim Sadi, "Ankete Cevap". *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), s.10.

58 Orhan Seyfi Orhon, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), s.10-11.

59 Suat Derviş, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937) s.5-6.

60 Yusuf Ziya Ortaç, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), s.11.

61 Raif Necdet Kestelli, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), s.11, 19.

62 Nurullah Ataç, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), s.10.

63 İlhami Bekir Tez, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), s.10-11.

64 Nihal Atsız, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), s.11.

65 Faruk Nafiz Çamlıbel, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), s.11.

66 Necip Fazıl Kısakürek, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, s.13.

67 Hakkı Süha Gezgin, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, s.13-14.

68 Muhittin Birgen, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, s.10.

69 Etem İzzet Benice, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, s.7, 19.

birliği etmiş gibidir. Neredeyse müşterek fikir beyan edilen bir başka nokta da Mehmet Akif Ersoy'un "İslâmcı" bir şair olduğudur.⁷⁰

Mehmet Akif Ersoy'un vefatının ardından kısa bir süre sonra yöneltilen anket sorularına büyük ölçüde herkes kendi ideolojisine uygun şekilde cevaplar vermişlerdir. Bu soruları Mehmet Akif Bey'e olan kin ve nefretini kusmak için fırsat bilenler arasında Şükufe Nihal'in yazdıkları oldukça dikkat çekicidir. Şükufe Nihal anket sorularına vermiş olduğu cevaplarda; "...bize on dört asır evvelki ihtiyaçların yarattığı rejimlerden bahseden iskolastik kafa...", "O ümmetçi bir adamdır, en karakteristik tarafı, koyu bir din adamı oluşudur", "Başından, yine bizim malımız olmadığı söylenen fesi çıkarıp yerine bir başka biçimde bir çuha parçası geçirmeyi bir din, bir ahlak meselesi yaparak yurdunu, milletini bırakan, hurafelere takılmış bir adam!...", "Halk dili diye bize mahalle kahvesinin dilini getirdi", "Onun mahsullerini edebiyatımıza olsun sokmayalım. Şiirimizi olsun o laubalilikten, o çapaçulluktan koruyalım.", "Bence Akif orijinal değil, lisanı da yüksek ve nezih değil, milli inkılabımıza baş çevirmiş, beşerî zekaya, kültür seviyesi müsait olmayan bir insan..." gibi ifadeler kullanmıştır. Şükufe Nihal, son olarak, onu okurken canı sıkıldığını, tozlu, küflü bir medrese havasında bunaldığını söylüyor.⁷¹

Anket sorularına verdiği cevaplar konusunda en dikkat çekici isimlerden birisi Hüseyin Nihal Atsız'dır. Atsız Beğ, Mehmet Akif Bey'i hem "Osmanlı Milliyetçisi", hem de "İslamcı" olarak tarif etmektedir. Onun millet şairi olmak iddiasında olduğunu ve bir sınıfın şairi olamayacağını özellikle vurgulamaktadır. Anket sorularına cevap veren her ismin farklı şekillerde yorumladığı "Mısır'a gidiş meselesini" ise Atsız Beğ, çok farklı bir zaviyeden değerlendirir ve şairin duruşunu bir bakıma takdir eder:⁷²

⁷⁰ İsmail Kara - Fulya İbanoglu, *Sessiz Yaşadım Matbuatta Mehmet Akif (1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Yay. İstanbul, 2011, s.22.

⁷¹ *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937).

⁷² *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937).

“Akif’in memleketten uzaklaşmış olmasını onun pek yüksek seciyeli olmasıyla izah ederim. Hissen, fikren ve vicdanen taraftar olmadığı şeyleri kabul eder gibi görünmek küçüklüğüne düşmemiştir. Akif’in Mısır’a kaçıışı ‘beğenmediğim şeyleri alkışlayamayacağım’ diyen namuslu ve merdane bir harekettir.”

Anket sorularına olumlu veya olumsuz nitelikte verilen cevapların sonuncusu, bu tefrikaya en son katılan Faruk Nafiz Çamlıbel’e aittir. Onun bu konudaki ifadeleri adeta herkese bir ders verir mahiyettedir. Çamlıbel, yazısında öncelikle bir şairin görev ve sorumlulukları üzerinde durmakta ve üç soru sorarak bu durumu açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre lisana, sanata ve memlekete yahut bu üçünden birisine hizmet etmiş olan şair söz konusu vazife ve sorumluluğunu yerine getirmiştir. Çamlıbel, “Rahmetli Akif yukarıdaki suallerden birine değil, hepsine ‘evet’ dedirten şairdir. Onun büyüklüğünü boş kalan yerinden anlamak kolaydır” diyerek Akif hakkındaki düşüncelerini sonlandırmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy’un vefatı üzerinden daha birkaç ay geçmeden bu tartışmalar gündemin hararetini artırırken, vefatının sene-i devriyesi geldiğinde bütün gazeteler sessiz kalmıştır. Bunun yanında, Mehmet Akif Ersoy Mısır’dan İstanbul’a döndüğünde “Akif’e Hasretimiz” başlığıyla ilk yazılardan birini kaleme alan Peyami Safa, vefatı için bir kayıt düşmek yerine, satışından kazanılacak gelire Mehmet Akif Bey’e bir mezar taşı yaptırmak gayesiyle broşür bastıran üniversite gençliğine veryansın etmeyi tercih etmiş ve Ersoy’u “skolastik” olmakla itham etmiştir. Nurullah Ataç da söz konusu broşür konusunda, “okunmaya değmez lâkin, Akif’i de mezar taşsız bırakmak yakışık almaz” diyerek destek vermiştir.⁷³

Yaşamında ve dahi ölümünden sonra vefasızlığın bir türlü peşini bırakmadığı ancak milletin yüce gönlünde en güzel yeri işgal eden Mehmet Akif Ersoy portresi bize; haklı bir öfkeye dayanan eğilip bükülmezliği, sömürüye karşı savaşı, mazlumun ve ezilmişin

---

⁷³ Kara – İbanoğlu, *Sessiz Yaşadım...*, s.23.

yanında yer alışı anlatmaktadır. Aksi bir yaklaşım belki de ona yapılabilecek en büyük haksızlık olacaktır.

Mehmet Akif Ersoy, yeniden var olmaya çalışan bir milletin diriliş öyküsüne bizzat içinde bulunarak şahit olmuştur. O, Osmanlı Devleti özelinde bütün İslam dünyasının sıkıntılarını dert edinmiş, çözüm yollarıyla, yazılarıyla, vaazlarıyla, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Darü'l-hikmeti'l-İslamiye'ye oradan İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi dönemin en etkili kurumsal yapılarında çok önemli vazifelerin üstesinden gelmiştir. Özet olarak; Mehmet Akif Bey'in hayatı, savaşlardan Dârülfünun'a, memurluktan mebusluğa örnek bir şahsiyetin öyküsüdür.

Sonuç

Mehmed Akif Ersoy, yaşadığı dönemi şiirlerine, yazılarına, söylemlerine bütün genişlik ve derinliği ile yansıtmaya çalışmış bir Türk mütefekkiridir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk milletinin içinde bulunduğu acıları, sevinçleri, ümitleri ve hayal kırıklıklarını manzum bir tarih, bir roman, bir hikâye, bir destan havası içinde anlatmaya gayret göstermiştir. Türk tarihinin çok sıkıntılı bir döneminde yaşayan Mehmet Akif Bey, o dönemin bütün acılarını, sevinçlerini benliğinde yaşamış ve duyduklarını, düşündüklerini şiirlerine, yazılarına naksetmiş mümtaz bir şahsiyettir.

Mehmet Akif Ersoy, hayatı boyunca dini, vatanı ve milleti için kutsal bildiği değerler uğruna mücadele etmiş, bu yolda sıkıntılara, çilelere maruz kalmıştır. O, hiçbir zaman inandığı davasından taviz vermemiş, yılgınlık ve ümitsizliğe düşmemiştir. Vatan ve milletin birlik ve beraberliği için elinden gelen bütün gayreti azim ve sabırla göstermiştir. Ait olduğu dünyanın en çalkantılı, en ıstırap verici yıllarında olup bitene tanıklık etmek, kuşkusuz onu derinden etkilemiştir. Mehmet Akif Bey, insanlık tarihinin görebileceği en netameli toplumsal, iktisadi ve insani şartlara şahit olmanın verdiği yorgunluk içinde 27 Aralık 1936 tarihinde hayata veda etmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un vefatının ardından kamuoyunu bilgilendirme vazifesini yerine getirmesi gereken gazetelerin bu duruma oldukça duyarsız kaldıklarını söylemek mümkündür. Küçük puntolar ve sığ köşelerde yer verilen vefat haberlerinin yanında, yakın dostları dışında köşe yazılarında da pek ilgi gösterilmediği bir vakiadır. Bu süreçte gazetelerde daha çok Mehmet Akif Bey'in düşünce dünyası üzerinden bir tartışmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda hakkında yazılan yazıları bir tasnife tabî tuttuğumuzda ortaya iki grup çıkmaktadır. Bunlar Mehmet Akif Bey'i övenler ve yerenler olarak ayrışmaktadırlar. Bu övgü ve yergi yazılarını incelediğimizde görüyoruz ki, onun hakkında yazanların ideolojik duruşları bu yazıların mahiyetini meydana getirmektedir. Bunun yanında bu iki uç arasında tarafsız olmayı deneyen yazarların bulunduğunu da söylemekte fayda vardır. Bu üçüncü grup, Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyetini, Türkçe yazma gayretini takdir etmişler fakat inkılâplara bakışı konusundaki mesafesini eleştirmişlerdir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

Milli Savunma Bakanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Koleksiyonu, (MSB, ATASE, ATA-ZB)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Ziraat Vekaleti, Personel Genel Müdürlüğü, Sicil Şube Müdürlüğü, (BCA, 250.71.1.12)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Memur Sicil Defterleri, (BOA, DH.SAİD.d)

II. Süreli Yayınlar

Akşam

Ceride-i Resmîye

Cumhuriyet

Haber

Haber Akşam Postası

Hakimiyet-i Milliye

Halkın Sesi

Kurun

Son Posta

Tan

Ulus

Yeni Adam

Yeni Asır

III. Araştırma Eserler

Burçak, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.

Darendelioğlu, İlhan E., *Vatan Haini mi, Vatan Şairi mi?*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1978.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *İstiklâl Şairi Mehmed Âkif Ersoy*, Bağcılar Belediyesi, İstanbul, 2014.

Erişirgil, Mehmet Emin, *Mehmet Âkif İslamcı Bir Şairin Romanı*, Güzel Matbaası, Ankara, 1956.

Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, İstanbul, 1973.

Fergan, Eşref Edip, *Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1938.

Gökçek, Fazıl, *Bir Medeniyet Şairi: Mehmet Akif*, TDK Yay., Ankara, 2013.

Kara, İsmail - İbanoğlu, Fulya, *Sessiz Yaşadım - Matbuatta Mehmet Âkif (1936-1940)*, Zeytinburnu Belediyesi Yay. İstanbul, 2011.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.I, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1973.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmet Akif: Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1945.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

IV. Makaleler

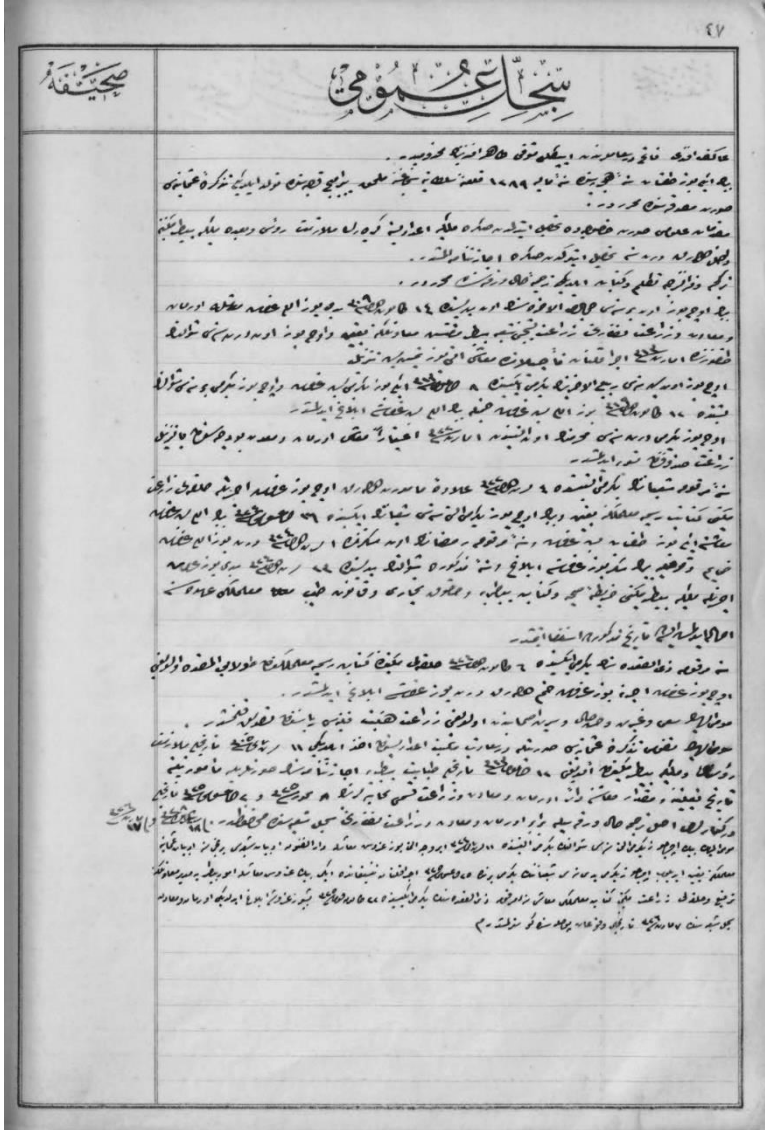
“Mehmed İhsan Efendi”, *DİA*, C.28, Ankara, 2003, ss.490-491.

ALİ, Sabahattin, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), ss.11.

- ARTAM, Nurettin, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), ss.11, 19.
- ATAÇ, Nurullah, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), ss.10.
- Atay, Falih Rifki, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), ss.10.
- Atsız, H.Nihal, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), ss.11.
- Başar, Şükufe Nihal, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), ss.11, 17.
- Belge, Burhan, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), ss.10.
- Benice, Etem İzzet, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, ss.7, 19.
- Birgin, Muhittin, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, ss.10.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), ss.11.
- Danişmend, İsmail Hami, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), ss.11.
- Derviş, Suat, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937) ss.5-6.
- Ertem, Sadri, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:170, (1 Nisan 1937), ss.10-11.
- Gezgin, Hakkı Süha, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, ss.13-14.
- İleri, Suphi Nuri, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), ss.11.
- Kestelli, Raif Necdet, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), ss.11, 19.
- Kısakürek, Necip Fazıl, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:261, ss.13.
- Nayır, Yaşar Nabi, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:169, (25 Mart 1937), ss.10.
- Okay, Orhan – Düzdağ, Ertuğrul, "Mehmed Âkif Ersoy", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, ss.432-439.
- Okay, Orhan, "İstiklâl Marşı", *DİA*, C.23, İstanbul, 2001, ss.355-356.
- Orhon, Orhan Seyfi, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), ss.10-11.
- Ortaç, Yusuf Ziya, "Ankete Cevap", *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), ss.11.

- Özüçetin, Yaşar – Karagöz, Kübra, “Mehmet Âkif Ersoy’un Ölümü ve Ölüm Yılı Dönümü Etkinlikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, Sayı:58, (Ağustos 2018), ss.292-307.
- Sadi, Kerim, “Ankete Cevap”. *Yeni Adam*, Sayı:171, (8 Nisan 1937), ss.10.
- Safa, Peyami, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), ss.10.
- Safa, Peyami, “Mehmet Akif’e Dair”, *Çığır*, C.3, Sayı:46, (Ocak 1937), ss.81-82.
- Semiz, Yaşar – Akandere, Osman, “Milli Mücadele’de Mehmet Akif (Ersoy) Bey’in Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVIII, Sayı:54, (Kasım 2002), ss.903-952.
- Sertel, Sabiha Zekeriya, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), ss.10.
- Şenel, Cahid, “Tanzimat’tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C.9, Sayı:17, (2011), ss.431-490.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), ss.10-11.
- Tarhan, Abdülhak Hamit, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:167, (11 Mart 1937), ss.10.
- Tez, İlhami Bekir, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:172, (15 Nisan 1937), ss.10-11.
- Toprak, Burhan, “Ankete Cevap”, *Yeni Adam*, Sayı:168, (18 Mart 1937), ss.11.

EKLER

Ek 1: Mehmet Akif Bey'in 1893-1910 yılları arasındaki Dahiliye Nezareti Sicil Şubesi'nde bulunan hal tercümesi, (BOA, DH.SAİD.d, 17547)

D-4

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalemler Müdürlüğü
15007

Geldiği yer	İstanbul		Telgraf Merkezi numarası	2274
Sifrenin tarihi	28/12/936	Kaleme geldiği tarih	28-12-936	
No.	EM: 33608	Açıldığı tarih	29-12-936	

Dahiliye Vekâletine

29

C: 27-8-936 gün ve em: 18973/19675 yazıyla:
Şair Mehmed Akif 27/12/936 da
ölmüştür. Cenazesi 28/12/936 da Beyoğlu-
daki Mısır Apartmanından kaldırılarak
namazı Bayazıt camii'nde kılındıktan sonra
Edirnekapi mezarlığına defnedilmiştir.
Arz ederim.

Vali N.
Salih Kılıç

İçişleri Bakanlığı
29 K. Evvel 1936

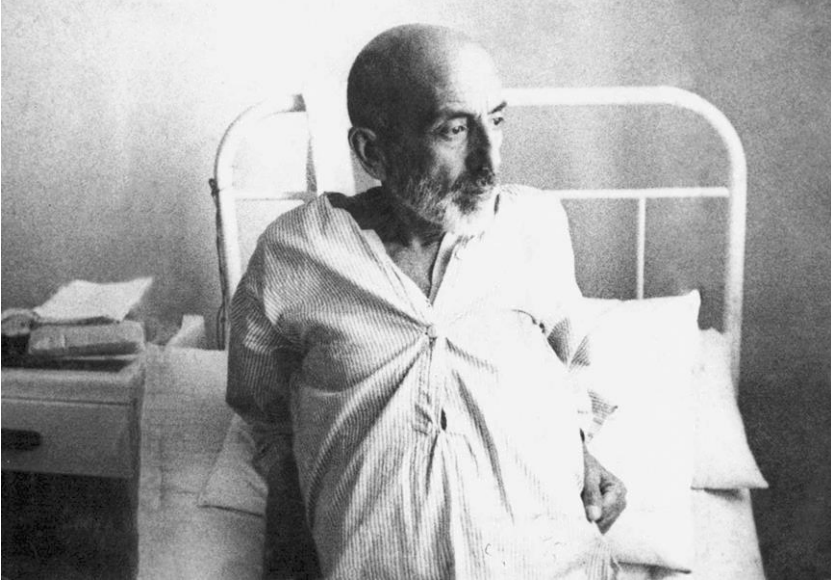
İçişleri Bakanlığı
29-12-36
34 271

CEKİMİ YAPILDI

-31-

Ek 2: Mehmet Akif Bey'in 27 Aralık 1936 günü vefat ettiği, ertesi gün cenaze namazının Bayezid Camii'nde kılındığı ve Edirnekapi mezarlığına defnedildiği hakkında, İstanbul Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, (BCA, 121.10.0.0 2)

Ek 3: İstanbul'da Sağlık Yurdu'nda tedavi görürken

Ek 4: Mehmet Akif Ersoy'un tabutu omuzlarda

Büyük bir kayıp

Şair Mehmed Akif dün akşam öldü

Büyük şair Mehmed Akif dün akşam saat sekize çeyrek kala Beyoğlunda Mısır apartımanındaki dairesinde vefat etmiştir.

Mehmed Akif bundan bir müddet evvel, ömrünün son günlerini geçirmek üzere Mısırdan vatanına avdet etmişti ve elim bir hastalıktan muztarıptı.

Büyük şairin cenazesi bugün Beyoğlundaki Mısır apartımanından kaldırılacak, namazı öğleyin Beyazıt camisinde kıldıktan sonra Edirnekapıdaki makberine defnedilecektir.

Akif Fatih müderrislerinden İpekli Mehmed Tahir efendinin oğludur. 1873 de İstanbulda doğmuş, baytar mektebine girerek birincilikle mezun olmuştur. Akif tahsilini bitirdikten sonra Suriyede, Anadolu'da ve Rumelide dolaşmış ve bu sırada şiirlerini de neşre başlamıştır.

Eserleri bütün Türk âlemince tanınmış olan Mehmed Akif İstiklâl marşı, Çanakkale müdafaası gibi yüksek eserler bırakmıştır. Ölümü Türk edebiyatı için büyük bir ziyadır, kederdide ailesini taziye ederiz.

Ek 5: Akşam Gazetesi (28 Aralık 1936)

**Büyük Şair
Mehmed Akif öldü**

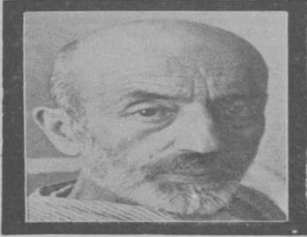
Istanbul, 28 (Hususi muhabirimizden) — Safahat muhariri Büyük Şair Mehmed Akif, uzun zamandanberi tutulduğu hastalıktan kurtulamıyarak bu gün vefat etmiştir. Şair'in cenazesi, Üniversitelilerin de iştirakile ihtifalle defnedilmiştir.

Ek 6: Anadolu Gazetesi (29 Aralık 1936)

Mehmed Akifi kaybettik

Büyük şair dün akşam vefat etti

Mehmed Akif'in son günlerinde alınmış bir resmi

Büyük şair Mehmed Akif dün akşam saat sekize çeyrek kala vefat etmiştir. Bir müddet evvel Misraa giderek Ca - miyülezhler medresesinde edebiyat ve türke müderrisliği yapan Akif şifasız bir hastalığa tutulmuş ve tedavi edilememiştir. Bu yaz, sanki hayatının son devrelerini yaşadığını hisseden büyük şair, vatanına dönmek arzusunu göstermiş ve İstanbul'a avdet etmişti.

Birkaç ay, Alemdağında bir köşte istirahat eden Akif yakın zamanlarda Beyoğlunda Misra apartmanına nakleylemişti. Son günlerde artık koca Akif çok zayıf ve bitkin hale gelmişti, etrafındaki onun anbean sönmesine muntazır bulunuyorlardı.

[Arkası Sa. 3 sütun 4 te]

Ek 7: Cumhuriyet Gazetesi (28 Aralık 1936)

Türkiyede bir tek ve hakikî Kuru Kahvecî Mehmet Ef. Mahtumları Vardır.

HABER

İkisi yalnız
Forma şeklinde öört
gün devam edecek
Tefrikamız bugün başladı

3 Kuruş - Telefon: 23872
28 Birincikanun 1936 Pazartesi
Sene: 3 - Sayı: 1775

İstiklâl marşı şairi

Mehmet Akifi bugün toprağa verdik

İstiklâl marşını yazan büyük şair Mehmet Akif dün gece sekize çeyrek kala vefat etmiştir.

Mehmet Akif bir kaç sene oturduğu Mısrda hastalanmış, yedi ay evvel İstanbula gelerek Şişli Sıhhat Yurdunda yatmıştır. Üstat bir müddet evvel hastahaneden çıkmıştı. Fakat hastalığı devam ettiği için evinde tedavi edilmekte idi.

Hastalığı kara ciğerinde idi. Bütün dikkat ve ihtimamlara rağmen gündün güne kuvvetten düşüyor, zaıflıyordu. Merhum dün akşam hayatın son dakikasına kadar çocuklarıyla konuşmuş, sekize çeyrek kala ansızın bir nefes darlığını müteakip hayata gözlerini kapamıştır.

Merhum Mehmet Akif 63 yaşında
(Devamı 2 inoide)

Rahmetli Akifin son resimlerinden biri

Ek 8: Haber Gazetesi (28 Aralık 1936)

YEDİNCİ YIL
NO. 2979

Sah

29 Birinci Kânun 936
TELEFON 3603
FIATI (100) Para

Halkın Sesi

HAKKIN SESİDİR

Sahib. NeşriyatıAmiri ve
Başmuharri
SİRRI SANLI
İdarehane: İzmirde Birinci
Bayezit Sokakında
(Halkın Sesi) Matbaasında
Baskılmıştır
Çağımızın yan geri verilmesi

ŞAİR MEHMET AKİF

♦♦♦♦♦

Dün akşam öldü ve göz yaşları arasında gömüldü

İstanbul 28 (Hususi) — Büyük şair Mehmed Akif tutulduğu hastalıktan kurtulamıyarak dün akşam vefat etmiştir. İstiklâl marşının şairi olan Mehmed Akif Safahat isimli eserlerle Türk edebiyatına büyük hizmetler etmiş, son zamanlarda da Mısır üniversitesinde profesörlükte bulunmuştu. Şairin cenazesine üniversite talebesi ve birçok dostları iştirak etmiştir.

Ek 9: Halkın Sesi Gazetesi (29 Aralık 1936)

ՀԻՄՆԱԴԻՐՔ
ՄԱՍԻՔ ԵՒ ՄԱՐԻՍ ԳՅՈՒՆՆԵՍ
ԱՐՏՈՒՍՆԵՐ՝ ՄԵԼԻՔ ԳՅՈՒՆՆԵՍ
Հասցե՝ Կոստանյուղ, Չիկոնա-
կյուր Ալեյուքյան օրհասան

ՏԱԽՅ
Melek Koçanyan

JAMANAK

ՃԻՄՆԱԿԱՆԱԿ

ԺՈՂՈՎԸԳ՝ ԿԿԿԵՆ ՕՐԿԵՐԵՐԹ

ԵՐԿՈՒՑԱՐԹԻ ԳԻՆ
28
ԴԵԿՏԵՄ. 1936
28^ր ՏԱՐԻ
ՔԻ 11089 ԴՐՑ.

ԹՈՒՐԻՔ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՆԵՐԸ

ԱՐԵՆՔԻ ՄԷՋ ԵՐԵՔ ՕՐ ՄՆԱՆՈՎ
ՏԵՍԱԿՑՈՒԹՅՆԵՐ ՊԻՏԻ ՈՐԵՆԵՍ

ՋՈՒԻՑԵՐԻԱՅԻ
ՏԵՂԵՎԱԲԵՐԸ
ՎԱՄԱՑՆԱՌԵԱՆ Ի
ՆՈՐ ԵՐԱԳԻՐ ԱՇՈՒՄ
ՊԱՏՄԱՅՏ

ԳՅՈՒՆՆԵՍ 27. — Համբարձիկի օրը...
ԳՅՈՒՆՆԵՍ 27. — Երեւոյ ժողովուրդը...
ԳՅՈՒՆՆԵՍ 27. — Քաղաքի քաղաքացիները...

ԳԵՐՄԱՆ ՆՍՈՒՑԱԿՈՒՆ

ՄԵԿՆԵՑԱՌ ԾՈՒՍԱՓՈՅԹ

ԱՆԳՎԻԱ ԵՒ ՖԻՐԱՆՍԱ
ՄԵՅՄԷ ԵՄԱՆՈՒՑԱԳԻՐ ՏՈՒՆ ԳԵՐՄԱՆՈՅ

ԱՐԻՒՆԱԼԻ ՊԱՏԵՐԱՋՄ ՄԵ ՍՍԱՒ
ՍՊԱՆԻՈՅ ՄԷՋ

ՄԱՏՄԻՏԻ ՄԷՋ ՍՈՎ ԿԵ ՏՈՒՐ

ԳՅՈՒՆՆԵՍ 27. — Գերմանիայի քաղաքացիները...
ՄԱՏՄԻՏԻ 27. — Մաթեմատիկոսները...
ԼՍՏԱՆ 27. — Լեւոնտի մէջ...

Հայաստանի Հանրապետության կնքումը ընկերի քարտի և հարստ գրուցի

ՀԱԹԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳԱԿՆ

ԵՐԷԿ ԲԱՅՈՒԵՑԱԻ
ԵՒ ԴՈՅՆ ՊԱՅՏՈՒՄԵՆ ԵՄԱՆՆԵՑԱԻ
ԹՈՒՐԻՔ ԴՐՕՇԵՆ ՄՕՏ

Երկրի մասին կենսական տեղեկությունները...
Հայաստանի Հանրապետության կնքումը...
Քաղաքի քաղաքացիները...

Գերմանիայի քաղաքացիները...
Մաթեմատիկոսները...
Լեւոնտի մէջ...

Քաղաքի քաղաքացիները...

Ek 10: Jamanak (Türkiye Ermenileri Patriklığı Gazetesi), (28 Aralık 1936)

Buğün **Şeytan Her Yerde 3 Kurşun** Buğün

AŞK KRALI
Çok güzel bir hikâye
Yazan: Hakkı Süha Gezgün

KURUN
20. 3. Ücretli Yıl • Fiyatı 6013. 753 • PAZARTESİ 28 1963-1964

Hatay bayrağı dün şuurlu bir coşgunluk içinde çekildi
Şii ve Sünnî diye bir mezhep yoktur. Tek mezhep Kamâlizmdir
Hatiplerden biri şöyle bağırdı:
Çektığımız bayrak yakın hürriyetimizin timsalidir. Bu hürriyete her ne pahasına olursa olsun kavuşacağız
(Yazın 3. Ücretli sayfasında)

Paristen aânen
Heyetimiz
Buğün Atınada
Dr. Aras Yunan ricalile temasta bulunacak
Ankara, 27 (Telefonla) — Ankara, gelen haberlere göre Paristen 28. sayı Harbiye Vâkâfâtında bugün 28. sayıdır. (Gözet. Sa. 2. 28. 11)

Hatay'a giden müşahitler
Suriye kanunussıslının

Mehmet Akif öldü
İstiklâl marşı şairi yarın Şehitliğe defnedilecek
Bugün olaylarımızın büyük bir kayıplı haberi varmıştı. İstiklâl marşını yazan, her gün, her yerde, mezarında veya kamusal toplantılarında millî heyecanımızı ifade vasıtelerinde bir metinle söylediğimiz İstiklâl marşını yazmış olan büyük ve değerli şair Mehmet Akif dün gece gülerken hayatı kapandı.
Bütün okuyucularımıza derin bir matem vererek ölümlerini alanın bu anı hatırla dün gece saat 20'ye geçerek vefat etmiştir.
Cenâzede, evvelce de yazdığımız gibi, birkaç yitkinber mihiir olarak bulunduğumuz Murda hastahanesi, son gülerkeni vatanında yaşamak istediği İstiklâl marşını yazmış, burada bir vefat ölümlerinde Şehit Yurdunda bakılmıştır, sonra hastahanesinde ötürük bulunmuş ve defnedilmiştir. Mehmet Akifin hastalığı önce kanser, sonra akciğer, sonraları, sıran — sonradan, mi lebet; kanserlerle muntazamlaşmış leşmiş konulmuştur.
Mehmet Akif, bu hastalığın teşri alanında aylarca erimmiş yazılmış kuvvetten konulmuş ve nihayet dün gece vefat etmiştir.
(Esnas: Sa. 2. 28. 2)

Alman harp gemileri
Son süratle İspanya yolunda
Berlin, 27 (A.A.) — Alman harp gemilerinin son süratle Bihhasya doğru yitmiş olduğu bildirilmiştir.

Hataylılar Cumhuriyet İktidârında

Ek 11: Kurun Gazetesi (28 Aralık 1936)

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta (Bugün 16 sayfa)

Sana 7 — No. 2302 Yazı işleri telefonu : 20203 PAZARTESİ 28 — BİRİNCİKANUN 1936 İdare işleri telefonu : 20203 Fiyatı 5 Kurun

Acıklı bir kayıp
Büyük Şair Mehmet Akif dün vefat etti
Safahatı yaratan ve İstiklâl marşını yazan Üstadın cenazesi bugün Beyazıt camiinden kaldırılacak

Üstadın hastahanesinde alınan son bir resmi
Bir müddetden beri rahatsız bulunan üstad şair Mehmet Akifin hayata gözlerini yumduğunu dün gece geç vakit haberimiz içinde haber aldık. Büyük şairin ölümüyle İrfan hayatımızda derin bir boşluk bırakmış, kendisini seven, hizmet eden binlerce okuyucusunu son-
(Devamı 11 inci sayfada)

Ek 12: Son Posta Gazetesi (29 Aralık 1936)

“YENİ TERÖRİZM” BAĞLAMINDA BİR MANİPÜLASYON ARACI OLARAK TERÖR ÖRGÜTLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMI: DAEŞ ÖRNEĞİ

Selim KURT

Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
selim.kurt@giresun.edu.tr

Oğuzhan KAYA

Y.Lisans Öğr.; Giresun Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Gelişen teknoloji ile birlikte medya, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, varlıklarını duyurabilmek, çeşitli isteklerini kabul ettirebilmek ve uluslararası toplumun dikkatini çekebilmek adına teröristler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu doğrultuda küreselleşmenin getirdiği imkânlardan aktif olarak faydalanan DAEŞ, propaganda amacıyla ve bir manipülasyon aracı olarak teknoloji ve sosyal medyayı yoğun ve ustaca kullanmıştır. Bu bağlamda Twitter, Facebook, YouTube, Instagram, Telegram gibi internet tabanlı başlıca sosyal medya mecralarından eylem ve faaliyetlerini yazılı ve görsel olarak milyonlarca kişiye ulaştırmayı hedeflemiştir. Yeni terörizm olarak adlandırılan terör çağının da en önemli ayırt edici özelliklerinden biri terör örgütlerinin gelişen teknoloji bağlamında medyanın (özellikle de sosyal medyanın) kullanımında uzmanlaşmalarıdır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle “yeni terörizm” kavramına değinilmiş ve terörizmi “yeni” yapan unsurlardan biri olan teknoloji ve sosyal medyanın terörizmin failerince ustaca kullanımı incelenmiştir. Ardından da yeni terörizmin en önemli temsilcilerinden biri olan DAEŞ’in eylem ve faaliyetlerinde teknolojiyi ve sosyal medyayı kullanımı örnekler ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacının, DAEŞ’in teknoloji ve sosyal medyayı kullanmada ne ölçüde etkin olduğunu ve bu etkinliğin örgütün faaliyetlerine nasıl yansıdığını ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Terörizm, DAEŞ, İnternet, Sosyal Medya, El-Hayat Medya Merkezi

Abstract

With the developing technology, the media have been used intensively by terrorists since the last quarter of the 20th century to announce their existence, to accept their various requests, and to attract the attention of the international community. In this direction, DAESH, which actively benefits from the opportunities brought by globalization, has used technology and social media intensively and skillfully for propaganda purposes and as a manipulation tool. In this context, it has aimed to convey its actions and activities to millions of people, both visually and in writing, from the main internet-based social media channels such as Twitter, Facebook, YouTube, Instagram, and Telegram. One of the most important distinguishing features of the era of terrorism, which is called new terrorism, is that terrorist organizations specialize in the use of media (especially social media) in the context of developing technology. In this regard, the concept of "new terrorism" was first mentioned in the study, and the skillful use of technology and social media, which is one of the elements that make terrorism "new", by the perpetrators of terrorism was examined. Following that, the use of technology and social media in the actions and activities of DAESH, one of the most important representatives of the new terrorism, has been tried to be demonstrated with examples. In this context, it can be said that the study aims to reveal how effective DAESH is in using technology and social media and how this effectiveness is reflected in the activities of the organization.

Keywords: *New Terrorism, DAESH, Internet, Social Media, Al Hayat Media Center.*

Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet ve özellikle sosyal medya kullanımının üst seviyelere ulaşması dünyayı adeta küresel bir köy haline getirmiştir. Teknoloji sayesinde özellikle medyanın kapsama alanı oldukça genişlemiş ve tek bir haberin tüm dünyaya çok kısa bir sürede ulaşması da mümkün hale gelmiştir. Toplumun en çok etkileyen olguların başında gelen terör eylemlerine ise medyada sıklıkla yer verilmektedir. Öyle ki terör eylemlerinin görüntüleri haber ajansları ve sosyal medya kanalları aracılığıyla eş zamanlı olarak milyonlarca kişiye servis edilmektedir. Bu doğrultuda,

terör örgütleri gerçekleştirdikleri eylemleri duyurmak, finansman ve destekçi kazanmak, eylemlerine meşru bir zemin oluşturabilmek adına propaganda yapmak için kitle iletişim araçlarına fazlasıyla ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla, terör örgütleri bu temel amaçları çerçevesinde günümüzde internet ve sosyal medya kanallarını etkin bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Özellikle DAEŞ terör örgütünün teknolojiyi ve sosyal medyayı kullanımı incelendiğinde, kendisinden önceki radikal dini nitelikli terör örgütlerinden büyük ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Gelişen ve değişen teknolojiyi yakından takip ederek, teknolojinin kullanımı hususunda örgüt içerisindeki uzman kişiler önemli bir propaganda aracı olarak internet ve sosyal medyada DAEŞ'i ön plana çıkarmışlardır. Kendi ideolojisini ve eylemlerini etkili bir medya stratejisi ile uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışan DAEŞ, vermek istediği mesajlarını bölge ve dünya genelindeki potansiyel katılımcılarına medya kanalları yoluyla ulaştırmaktadır. Bu sayede farklı ülke ve coğrafyalardan binlerce kişi DAEŞ'e katılım sağlayarak vahşice birtakım eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Medyayı propaganda aracı olarak kullanan ilk örgüt DAEŞ olmasa da örgüt dijital medya devriminin getirdiği imkân ve kabiliyetleri, hedefleri ile birleştirerek etkinliğini daha önce görülmemiş seviyede artırmıştır. Dolayısıyla, DAEŞ günümüzde saha hâkimiyetini kaybetse dahi, ortaya koyduğu medya stratejisi ile diğer terör örgütlerine de ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle günümüzün gelişmiş teknolojik alt yapısını kullanarak internet ve sosyal medya kullanımında uzmanlaşan DAEŞ'in bu alanda faaliyetlerinin ve etkinliğinin ortaya konulması çalışmanın en önemli amacıdır. Bu değerlendirmede büyük ölçüde yeni terörizm perspektifinden konu ele alınarak, örgütün sosyal medya faaliyetlerini ne şekilde kullandığı analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmada öncelikle teorik olarak yeni terörizm kavramı ele alınmış, sonrasında yeni terörizmin en önemli temsilcilerinden olan DAEŞ terör örgütü hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve çalışmanın son bölümünde ise DAEŞ'in, yeni terörizmi 'yeni' yapan en dikkat çekici özelliklerinden

biri olan internet ve bu çerçevede yaygınlık kazanan sosyal medyanın kullanımında uzmanlaşması ele alınarak çeşitli sonuç ve öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Terörizm Nedir?

Günümüz dünyasında uluslararası güvenliğe yönelik en ciddi tehditler arasında yer alan terörizmin tanımlanması tartışması, sosyal bilimlerde halen güncelliğini korumaktadır. Diğer yandan, uluslararası hukukta da terörizm kavramının net bir tanımı yapılamamıştır. Siyaset bilimci Boaz Ganor, terörizmin net bir tanımının yapılamaması durumunun, terörizmle koordineli olarak mücadeleye de yansıtacağını ve bu durumun başarı şansını azaltacağını savunmaktadır (Ganor, 2010). Bir başka görüşe göre ise, terörizmin genel bir tanımının yapılamaması büyük ölçüde kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Bu görüşün önde gelen savunucularından biri olan Walter Laqueur'e göre, terörizm farklı şartlar altında farklı biçimlerde ortaya çıktığı için terörizmin kapsamlı bir tanımını yapmak mümkün değildir (Laqueur, 1977).

Latince “terrere” kelimesinden gelen terörizm, “korkudan titreme” ya da “titremeye sebep olma” manalarına gelmektedir (Yayla, 1990: 335). Terörizm kelimesi bazen şiddet veya siyasal şiddet, hatta anarşi kelimeleriyle de eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ise, terörizm kavramı “yıldıрма, korkutma” olarak tanımlanmaktadır.¹ Genel manada, “terörizm, bazı siyasal ve sosyal değişiklikler meydana getirmek için korku veya dehşet atmosferi yaratmayı amaçlayan şiddet tehdidi veya şiddetin kendisidir” (Stevens vd. 2011). Daha geniş kapsamlı bir tanıma göre ise terörizm, “saldırılan veya korkutulan masum kurbanlar aracılığı ile hedeflenen kitleyi yıldırap korkutan, belli bir grubun yasadışı siyasal amaçlarına ulaşmak için planlı ve bilinçli bir

---

¹ “Terör” kelimesi için bkz., *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 11 Nisan 2021.

şekilde şiddet kullanması veya şiddet kullanma tehdidinde bulunmasıdır” (Bratkowski, 2005). Nihayetinde “birinin teröristi, diğerrinin özgürlük savaşçısıdır” şeklinde genel olarak bilinen ifade, terörizmin tanımlanmasının güçlüğüne ortaya koymaktadır.

Zaman içerisinde terörizmin çeşitli tanımlarının önüne “siyasal bir amaçla” yapılıyor olması da eklenmiş, yani siyasal bir amaçla hareket ederek kitleleri yıldırma ve korkutma, terör eylemlerinin başlıca unsuru haline gelmiştir (Gençtürk, 2012: 5). Bu çerçevede yapılan bir tanıma göre terörizm, terör eylemlerinin kurbanlarının ötesinde daha geniş bir dinleyici kitlesinin gözünü korkutmak amacıyla politik ve sosyal bir çıkar elde etmek için önceden tasarlanmış şiddet kullanımı veya şiddet kullanma tehdidinde bulunmasıdır (Sandler, 2011). Bu bağlamda terörizm özellikle demokrasileri hedef alarak, bu rejimler üzerinden planlarını hayata geçirmeye çalışmıştır. Demokratik değerlere karşı kamuoyunun desteğinin hemen hemen farkında olan terör grupları, bu sebeple öncelikli olarak masum sivilleri hedef almış ve vatandaşların demokratik değerlere ve demokratik hükümetlere verdiği desteği sarsma çabası içerisinde girmiştir (Şen, 2018: 12).

David C. Rapoport tarafından ortaya atılan ve terörizmin tarihsel süreç içerisinde gelişimini inceleyen Dalga Teorisi’ne göre, birbirini takip eden dört terörizm dalgası tanımlanmaktadır. Bu dalgalardan ilki 1880’li yıllarda başlayan ve yaklaşık kırk yıl süren “Anarşist Dalga”; ikinci olarak 1920’lerde başlayıp 1960’lara kadar süren “Anti-Kolonyal Dalga”; takiben 1960’lı yıllarda başlayıp 1990’lı yıllarda son bulan “Yeni Sol Dalga” ile son olarak Sovyetler Birliği’nin 1979’da Afganistan’a müdahalesi sonrasında belirgin bir hale gelen “Dini Dalga”dır (Rapoport, 2002). Özellikle seküler devlet kurma amacı güden yeni sol dalganın aksine, dini dalgada terörist gruplar bir din devletini hayata geçirmeyi arzu etmişlerdir (Kaplan, 2016).

1990’lı yılların ortasından itibaren terörizmin “yeni” bir karakteristik kazandığı pek çok bilim insanı tarafından kabul görmektedir. Nitekim terörizmin bu “yeni” etiketinin sadece 11 Eylül saldırıları ile

bağlantılı olduğu iddia edilemese de terörizmin yeni karakterine bu denli vurgu yapılmasının en önemli nedeni, 11 Eylül saldırılarının hem fiziksel hem de duygusal olarak yarattığı şokun büyüklüğüdür (Kurt, 2019: 144). Bu tarihten itibaren değişen organizasyon yapısı ve yöntemleriyle “yeni terörizm” olarak adlandırılmaya başlanan terörün motivasyon kaynakları da değişmeye başlamıştır (Kurt, 2019: 133). Neticede terör, özellikle 11 Eylül saldırıları ile birlikte süper güç olarak kabul edilen ABD’yi hedef almış ve bu saldırı uluslararası seviyede terörün artık herkese yönelebileceği algısını güçlendirmiş ve güçsüzlerin de güçlü olanı tehdit edebileceği bir ortam yaratmıştır (Çalağan, 2020: 38).

11 Eylül sonrasında ABD’nin öncülüğünde ve Birleşmiş Milletler’in gözetiminde 100’den fazla devlet, saldırının sorumlusu olarak görülen ve Afganistan’a yuvalanmış olan El Kaide’ye karşı gerçekleştirilen operasyona katılmıştır. ABD’nin bu operasyon ile Afganistan’ı henüz kontrol altına almadan Irak’a müdahalesi, El Kaide örgütüne pek çok yeni eleman kazandırmış, ABD’nin müttefiklerini kaybetmesi dahi söz konusu olmuştur (Kurt, 2019: 142). Nihayetinde, ABD’nin Irak’a müdahalesi ile bu bölgede yaratmış olduğu tahribat, DAEŞ adı verilen yeni bir radikal dini temelli örgütün Irak ve Suriye’de kök salmasına zemin hazırlamış, uluslararası güvenliğe yönelik önemli bir tehdit olarak sahneye çıkmasına sebebiyet vermiştir (Rapoport, 2002).

Yeni Terörizm Bağlamında Teknoloji ve Sosyal Medya Kullanımı

Yeni terörizmi “yeni” yapan özellikleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; terörizmin faillerinin uluslararası arenada hareket etmeye başlaması, geleneksel terörist yapıların aksine gevşek bir şekilde organize edilmiş ağlarda faaliyet göstermeleri, politik ve milliyetçi ideolojilerin aksine dinsel dürtüler ile hareket etmeleri, geleneksel terörizmin kullandığı silahların aksine milyonlarca insanı öldürmelerine olanak sağlayacak kitle imha silahlarının arayışı içerisinde olmaları ve kurbanların seçiminde cerrahi bir

titizlik ile hareket eden geleneksel terörizmin aksine kurbanlarını rastgele seçerek hareket etmeleridir. Son olarak, yeni terörizmi “yeni” yapan özelliklerden birisi de terörizmin faillerinin mevcut teknolojik gelişmeleri son derece yakından takip ederek eylemlerinde bir araç olarak kullanmalarıdır (Duyvesteyn, 2004: 443).

Küreselleşme süreci ile birlikte teknolojinin gelişimi sıradan insanların hayatlarını kolaylaştırdığı gibi, aynı şekilde terör örgütlerinin de yaşamlarını kolaylaştırmaktadır. Teknolojinin gelişimi ile birlikte kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, terör gruplarına gerçekleştirdikleri eylemlerin izleyici kitlesini genişletme imkânı sağlamış ve bu sayede dünyanın birçok yerinden eleman kazanma olanaklarını genişletmiştir (Kurt, 2019: 152). Teknolojinin hızlı gelişimi, devlet dışında var olan çeşitli silahlı yapılanmaları güçlendirmiş ve bu grupların başvurduğu çatışma teknik ve stratejilerini de önemli ölçüde değiştirmiştir (Taşdemir, 2020: 174). Devlet dışındaki silahlı aktörlerin bahsedilen bu değişim ve dönüşüm süreci, alanda yeni bir terörizm türünün ortaya çıktığı görüşünü de yaygınlaştırmıştır. Gelişen teknolojinin hızlandırdığı küreselleşme, özellikle internet yardımıyla terör yanlılarının ve işbirlikçilerinin artmasına da zemin hazırlamıştır. Yeni terörizmi “yeni” yapan özelliklerin önemli bir parçasını oluşturan mevcut teknolojik gelişmelerin terör örgütlerince son derece yakından takip edilmesi ve eylemlerinde bir araç olarak kullanması da bu anlamda göze çarpmaktadır (Duyvesteyn, 2004).

Mevcut teknoloji sayesinde bir kişinin internet üzerinde kolaylıkla içerik oluşturabilmesi ve içeriğe katkıda bulunabilmesi, internet tabanlı sosyal ağların ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır (Kaplan vd. 2010). Yüksek hızlı internet erişimi; kurulan internet sitelerinin içerik ve niteliklerinin gelişmesine, yeni sosyal ağ sitelerinin oluşturulmasına ve bu kavramın popüler hale gelmesine öncülük etmiştir. Nihayetinde bu da “sosyal medya” kavramını ortaya çıkarmış ve sosyal medyanın gelişmesine de katkıda bulunmuştur (Kaplan vd. 2010). Bir tanıma göre sosyal medya, kullanıcıların web teknolojileri aracılığıyla birbirleri ile iletişim

kurmalarını sağlayan bir ürünü temsil etmektedir (Boyd, 2007). Bir başka tanıma göre ise sosyal medya, internet tabanlı uygulamaların kullanıcılar tarafından yaratılmasına ve değiştirilmesine imkân sağlayan bir uygulamadır (Kaplan vd. 2010). İnternet tabanlı sosyal ağlar kullanıcılarına bilgiyi kolayca arayabilme, düzenleyebilme, paylaşabilme ve böylece sosyalleşme fırsatı sunmaktadır (Çiftci vd. 2016).

Öte yandan, sosyal medya herkesin rahatlıkla karşılıklı etkileşimlerde bulunabileceği bir mecra olup, erişilebilirlik açısından da sınırlamalara tabi değildir. Dolayısıyla, terör örgütleri, büyük ölçüde, denetimsiz olan (ve denetlenmesi çok da mümkün olmayan) bu alanı yaygın biçimde kullanmakta ve bu bağlamda terör örgütleri internet tabanlı sosyal ağları son derece faydalı bir araç olarak görerek, nüfusun önemli bir kesiminin de düşüncelerini değiştirme gayreti içerisine girmektedirler (Martin, 2013). Bu durumu özetleyen bir görüşe göre sosyal medya, *“sistematiik olarak ve periyodik bir şekilde yinelenerek sergilenen görüntü ve imgeler, özellikle de çocukların ve gençlerin cinsiyet, meslek ve siyasetle ilgili eğilim, tutum, duyu, düşünce, değer, beklenti ve davranışlarında yoğun bir şekillendirici ve belirleyici etki yapmaktadır”* (Arslan, 2005: 10-11).

Günümüzde terör örgütlerinin eylemlerini sıklıkla medyanın ilgisini çekecek biçimde düzenlemesi, terörizmin “medya merkezli” olduğu konusunda çok sayıda uzmanı bir araya getirmektedir (Perešin, 2007). Özellikle demokrasi ile yönetilen modern toplumlarda medya merkezli terör eylemlerinde artış göze çarpmaktadır. Bu bağlamda din eksenli terör, bu kategorinin en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır (Avşar, 2017: 121). Çeşitli dini temelli terör gruplarının medyayı temel almaktaki amaçlarından birisi de seyircinin dikkatini ve ilgisini çekerek farkındalık yaratmak, böylelikle hedef kitleyi korkutarak toplumu terörize etmektir. Bir diğer amaç ise, örgütün propagandasını yaparak, uluslararası tanınırlık kazandırmaktır. Böylece terör saldırılarını “niçin” düzenlediklerine dair kamuoyunda bir fikir oluşturmayı da amaçlamaktadırlar. Nihayetinde örgüt adına düzenlenen saldırılara

yönelik sempati yaratılarak, örgüte eleman temininde önemli bir araç olarak teknoloji ve medyayı kullanmaktadırlar (Nacos, 2007). Bu amaçla terörist gruplar, eylemlerinin hedefini, zamanını ve yerini medyanın hem mekân hem de görüntü açısından erişebilme imkânını dikkate alarak planlamakta ve harekete geçirmektedirler. Diğer bir deyişle teröristler, eylemlerini medyanın kural ve ölçülerine göre düzenleyerek, medyanın işleyişine uygun hale getirmektedirler (Gökçe vd. 2006). Bruce Hoffman'a göre, medyada yer almayan bir terör saldırısı, ulaştığı hedef kitleyi büyütemediği için boşa gitmiş kabul edilir (Hoffman, 2006). Hatta bir terör saldırısı yaygın bir şekilde haber bültenlerinde yer bulmazsa, terörist örgütlerce bu eylem gerçekleşmemiş dahi sayılır (Nacos, 2000).

Twitter, Facebook, Youtube ve Instagram gibi sosyal ağlar, terör örgütlerinin tercih ettiği başlıca alanlar olmuş ve bu mecraları bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Özellikle Twitter üzerinden yoğun bir propaganda stratejisi içerisine giren örgüt üyeleri, gerçekleştirdikleri eylemleri ve çeşitli infaz görüntülerini milyonlarca kullanıcı ile paylaşarak, örgütün amaçları ve eylemleri hakkında bilgiler vererek örgüte sempatzan çekmeye çalışmışlardır. Facebook kullanımı açısından bakıldığında, terör örgütlerinin gerek resmi gerekse gayri resmi hesapları aracılığıyla örgüt üyelerinin yaşantılarından çeşitli kesitler paylaştıkları ve yine örgütün gerçekleştirdiği eylemlerin yer aldığı videoları milyonlarca insana ulaştırdıkları görülmektedir (ORSAM, 2016). Video paylaşım hizmeti veren YouTube'da ise örgütler, videolar vasıtasıyla iletişim kurmak, propaganda yapmak, yeni bireyleri örgüte kazandırmak gibi önemli amaçlar gütmüşlerdir. Öte yandan Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya mecralarında da kullanıcılar YouTube bağlantılarını sıkça kullanmaktadırlar (Home Office, T.Y.). Bu sayede, terör örgütü mensupları ve sempatzanları bir sosyal medya mecrasında yayımlanan içeriklerdeki bağlantı linklerini kopyalayarak, bir diğer sosyal medya uygulamasında paylaşmakta ve görece olarak etki alanlarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Weimann'a göre, terör örgütlerince bu mecraların kullanılmasındaki en önemli nedenler; kolay erişim

sağlanabilmesi, düzenleme ve sansür gibi devlet denetiminin görece az oluşu, dünyanın geneline yayılması sayesinde milyonlarca kişiye erişebilme imkânı sunması, hızlı bilgi akışı ve multimedya (metin, grafik, ses ve video birleştirme yeteneği ve kullanıcıların filmleri, şarkıları, kitapları, posterleri vb. indirmelerine izin verilmesi) ortamının varlığıdır (Weimann, 2004: 3).

Özellikle çalışmamızın da konusunu oluşturan DAEŞ ile birlikte terörist organizasyonların sosyal medya kullanımı artmış, ileri teknoloji sayesinde örgütün gerçekleştirdiği vahşet görüntüleri video ve fotoğraflar aracılığıyla kayıt altına alınarak kendi sosyal medya mecralarında neredeyse günlük olarak yayımlanmıştır. Böylece DAEŞ ve benzeri örgütler temel olarak, internet tabanlı sosyal ağların sağladığı bu imkânlardan yararlanarak izleyici kitlelerini genişletmeyi, örgütün tanınırlığını artırmayı, ayrıca örgüte eleman kazandırmayı ve nihayetinde toplumları korkutup dehşete düşürmeyi amaçlamışlardır.

DAEŞ

Gerçekleştirmiş olduğu kanlı eylemler ile son yıllarda adından sıkça söz ettiren DAEŞ'in temelleri her ne kadar Irak'ta atılmış olsa dahi, ilk olarak 1999 yılında Ebu Musa Zerkavi tarafından Afganistan'da Tevhid ve Cihad Örgütü adıyla kurulmuştur (Boz, 2014: 8) Örgütün kurucusu olan Zerkavi, henüz 14 yaşında iken çeşitli suçlardan ötürü 1980 yılında cezaevine girmiş, bu tutukluluk genel af ilan edilen 1988 yılına kadar sürmüştür (İyiat, 2019: 69). Cezaevinde bulunduğu süre içerisinde siyasal İslam fikri ile tanışan Zerkavi, cezaevinden çıktıktan sonra bu fikirlerle birlikte Sovyet güçlerine karşı savaşmak üzere Afganistan'a gitmiştir. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Irak'ta kök salmaya başlayan Tevhid ve Cihad örgütü, burada ABD güçlerine karşı savaşmıştır (Erdoğan vd. 2015: 6). Öte yandan internet ortamında yayınlamaya başladığı risaleler ile El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'in dikkatini çeken örgütün kurucusu Zerkavi'ye bir eğitim kampı kurması için El-Kaide tarafından maddi destek sağlanmıştır (Boz, 2014: 8). Tevhid ve Cihad örgütü, 2004

yılında El-Kaide örgütü ile birlikte hareket etme kararı almış ve El-Kaide'nin maddi ve psikolojik gücünden faydalanmak için adını "İki Nehir Arasında El-Kaide", kısaca "Irak El Kaidesi" olarak değiştirmiştir. Kısa zaman içerisinde stratejisi ve kullandığı yöntemler ile dikkatleri üzerine çeken örgüt, özellikle El Anbar kenti ve çevresini ABD askerlerinden temizleyerek popülaritesini hızlı bir şekilde artırmıştır (Sandıklı, 2015: 17). Haziran 2006'da ABD özel kuvvetleri tarafından düzenlenen bir operasyon sonucunda Zerkavi ölmüş, örgütün liderliğine El Muhacir getirilmiştir. Bu tarihten yaklaşık 5 ay sonra örgüt adını, temel ideoloji ve stratejisine uygun olarak "Irak İslam Devleti" şeklinde değiştirmiş, liderliğe ise Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir (Warrick, 2016: 9). 2010 yılında Ebu Ömer el-Bağdadi'nin de öldürülmesi neticesinde liderlik Ebu Bekir el-Bağdadi'ye geçmiş (Erdoğan vd. 2015), 8 Nisan 2013 tarihinde de örgüt adını "Irak Şam İslam Devleti" olarak güncellemiştir.

Kendisinden önceki radikal dini referanslı örgütlerden gerek yapılanma gerekse dinamikleri açısından ciddi biçimde farklılıklar gösteren DAEŞ, bir dönem parçası olduğu El-Kaide gibi bir mücahit grubu olmanın ötesinde, profesyonel bir orduya sahip olan, para basmayı amaçlayan, ciddi miktarda para kaynağını kontrol eden, bunun ötesinde mühimmat ve ağır silahlara sahip bir örgüte dönüşmüştür (Luizard, 2016). Haziran 2014'te başlayan saldırılar sonucunda Irak'ın ikinci büyük şehri olan Musul'un ele geçirilmesiyle dünya çapında etkisi ve bilinirliği üst seviyelere çıkan DAEŞ, 29 Haziran 2014 tarihinde Ebu Bekir el-Bağdadi'nin kendisini halife olarak ilan etmesiyle İslam Devleti'nin kurulduğunu tüm dünyaya duyurmuştur (Chaliand, 2016).

DAEŞ'in yayılma sahası incelendiğinde, örgütün özellikle petrol sahalarını, sınır kapılarını, fabrika ve barajları, tahıl silolarını işgal ettiği görülmektedir. Buradan hareketle, DAEŞ'in temel stratejisinin gelir kaynaklarına erişmek ve bu alanları kontrol etmek olduğu sonucuna varılabilir (Cevizci, 2014: 36). Bu bağlamda, artan DAEŞ tehdidine karşı 83 ülkenin katılımıyla Eylül 2014'te DAEŞ ile mücadele etmek ve nihayetinde örgütü yok etmek üzere ABD'nin

liderliğinde bir “Küresel Koalisyon” kurulmuştur (Global Coalition Web Page, T.Y.). Koalisyon güçlerinin mücadelesi sonucunda, DAEŞ’in elindeki Suriye’nin Abu Kamal şehrinin ele geçirilmesinin yanı sıra, Irak’taki Qaim ve Rawa bölgelerinde örgüte karşı elde edilen başarılar, DAEŞ tarafından ilan edilen sözde İslam Devleti halifelliğinin çöküşüne de zemin hazırlamıştır (Kurt, 2019: 143). Ancak, örgütün geçmişte ne derece esnek olduğunu ve yeni bir isimle ortaya çıkarak bulunduğu ortama çabuk uyum sağladığını da göz ardı etmemek gerekir. Dolayısıyla DAEŞ’in gelecekte de çeşitli hareket tarzlarının bir karışımını benimseyerek, kendi markasını canlı tutma çabası içerisinde olacağı söylenebilir (Dempsey, 2017).

DAEŞ’in Teknoloji ve Sosyal Medya Kullanımı

Gelişen teknoloji ve ortaya çıkan yeni iletişim araçları, devletlerin uyguladığı sansür ve kısıtlamalara maruz kalmadan terör örgütlerine mesajlarını iletebilmeleri için yeni bir zemin oluşturmaktadır. Bu sayede mesajlar daha hızlı, kolay ve anonim bir şekilde yayılabilme imkânı bulmaktadır. Cihat yanlısı örgütlerin teknoloji ve sosyal medya kullanımı çok yeni bir durum olmasa da bu durumun DAEŞ ile birlikte farklı bir boyut kazandığı söylenebilir. DAEŞ, Irak ve Suriye’de etkin olmaya başladığından bu yana, milyonlarca insana ulaşmanın önemli bir aracı olarak internet ve sosyal medyanın gücünün farkında olmuş, bu bağlamda bu mecraları etkin bir şekilde kullanmaya çalışmıştır (Karakas, 2017: 38). Sosyal ağların yaygınlaştığı günümüz dünyasında sistematik olarak faaliyetlerini internet ve sosyal medya aracılığıyla küreselleştiren DAEŞ’in bu husustaki temel amaçlarından birinin, uluslararası bir bilişim ekibi kurarak örgüt propagandasını milyonlarca insana ulaştırmak (Hofmann vd. 2015) olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, teknolojik imkân ve donanımları oldukça verimli kullandığı göze çarpan DAEŞ, özellikle internet tabanlı sosyal medya uygulamaları sayesinde mesajlarını tüm dünyaya iletebilmekte ve yabancı savaşçılar olarak tanımlanan insan unsurunu bünyesine katabilmektedir (İyiat, 2019: 73). Özellikle örgüt bünyesindeki farklı milletlerden insanların örgüt

içerisindeki deneyimleri ve yaptıkları çağrılar yoluyla verilen mesajların hedef kitlede etkisini artırmayı amaçlayan DAEŞ'in, 'biz ve ötekiler' kavramlarını inşa ederek örgütün kurguladığı yeni toplumsal düzenin kurallarını da bildirme gayreti içerisinde olduğu göze çarpmaktadır (Salihi vd. 2018: 61-62).

Bu hususta bir diğer nokta ise DAEŞ'in dünyanın farklı bölgelerindeki örgütlerle girdiği ilişki ve temaslarında sosyal medyanın oynadığı roldür. Küresel bir örgüt olma yolunda çeşitli adımlar atan DAEŞ, medya kanalıyla farklı coğrafyalardan savaşçıları ve örgütleri bünyesine katmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, daha önce Ensar Beyt El-Makdis adıyla bilinen ve 2011 yılından itibaren Sina yarımadasının neredeyse tamamında etkin olan Mısır'daki 'Sina Vilayeti' adlı silahlı örgüt 2014 yılının sonlarında DAEŞ'e biat ettiğini duyurmuştur. Bir başka silahlı örgüt olan Cezayir'deki 'Hilafetin Askerleri' ise, Eylül 2014'te El-Kaide'den ayrılarak DAEŞ'e biat ettiğini duyurmuştur. Bu örgütlerin yanı sıra Nijerya'nın Borno eyaletinde faaliyet gösteren Boko Haram ve Somali'deki Eş-Şebab silahlı örgütleri de DAEŞ'e bağlılıklarını bildirerek, faaliyet gösterdikleri bölgelerde DAEŞ adına eylemler gerçekleştirmişlerdir. Görüldüğü üzere DAEŞ, Ortadoğu ve Afrika coğrafyalarından bazı silahlı örgütleri de kendi bünyesine katarak, küresel bir örgüt olma yolunda önemli bir konuma gelmiştir (Şenol vd. 2016: 288).

DAEŞ, sahip olduğu haftalık bültenleri, haber ajansları, video prodüksiyonları ve sosyal medya kanalları ile radikal dini bir terör örgütü olmanın ötesinde, devasa bir medya kuruluşu profili de çizmektedir (Salihi vd. 2018: 19). 2014 yılının mayıs ayında El-Hayat Medya Merkezi'ni kurarak yönetmeye başlayan DAEŞ, ilk video paylaşımında dünyanın çeşitli yerlerindeki sempatizanlarına cihat çağrısı yapmıştır. Teknoloji ve internetin kullanımında uzmanlaşmış kişileri bünyesinde barındıran DAEŞ'in El-Hayat Medya Merkezi'nin yöneticisi konumunda bulunan Ahmet Ebousamra, Xavier Brothers Katolik Okulu'ndan mezun olmuş, Northeastern Üniversitesi'nde bilgisayar teknolojisi alanında eğitim almıştır (Keskinaya, 2015: 46).

Her alanda cihat anlayışını benimseyen DAES, basında da cihadın uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Bu doğrultuda, DAES'in faaliyetleri hakkında haftalık rapor veren Arapça *En-Nebe* dergisi, yine DAES'in Türkçe yayını *Konstantiniyye* dergisi, uluslararası propaganda amacıyla İngilizce yayımlanan ve Haçlılara karşı savaştığı mitini kurguladığı *Dabiq* dergisi ve Eylül 2016'da 9 dilde yayımlanan *Rumiyah* dergisi ön plana çıkmaktadır (Salihi vd. 2018: 23-58). *Rumiyah* dergisinin her sayısının arka kapağında Irak El-Kaidesi'nin öldürülen liderlerinden Ebu Hamza Muhacir'in "*Ey Muvahhidler (Tevhid'e inananlar: Allah'ın mutlak birliği), sevinin, çünkü bu cihadımızda Rumiyah'ın (Roma) zeytin ağaçlarının altına ulaşana dek dinlenmeyeceğiz*" şeklinde yer alan sözleriyle *Rumiyah* adına simgesel ve kutsal bir anlam atfedilmeye çalışılmıştır (Wignell vd. 2017: 9). DAES'in propaganda faaliyetlerinin Türkçe ayağını oluşturan *Konstantiniyye* dergisi ise örgütün en önemli yayınlarından biri olmuştur. Haziran 2015 ile Ağustos 2016 tarihleri arasında toplam yedi sayı olarak yayımlanan dergi, İstanbul'un DAES açısından büyük önem taşıdığını da gözler önüne sermektedir. Özellikle İstanbul'un fethine yönelik hadis-i şerifi çarpıtarak kendi sloganı haline getiren DAES, bu yolla Türkiye'ye yönelik tehditlerine de kutsallık atfetme çabası içerisine girmiştir. Söz konusu derginin ilk sayısında derginin amacı şu şekilde belirtilmiştir:

"Aylık olarak yayınlamayı hedeflediğimiz bu dergimizde de özellikle Türkiye'deki Müslümanların İslam Devleti hakkında merak ettiği konulara değineceğiz. Şüphe ve bidat ehli insanların İslam Devleti'ni yanlış tanıtımalarına fırsat vermeyeceğiz. Bu anlamdaki şüphelerine cevap vererek İslam Devleti'ne iftira atmalarına mahal bırakmayacağız. İlmi ve siyasi birçok konuya değinerek özellikle halkımızı akidevi (bağlanmayı esas alan dinsel inanç), fıkhi, siyasi ve menheci (doğruluk yolu) konularda bilgilendirerek selefi salihinin akidesi ve usulünü tanıtmaya gayret edeceğiz" (ORSAM, 2016: 14).

Görüldüğü üzere DAES, Türkiye'ye yönelik kanlı eylemleri öncesinde Türkçe yayın yapmaya başlayarak kendisini Türk kamuoyuna tanıtmaya ve terör eylemlerine meşru bir zemin hazırlama

çabası içerisine girmiştir. Öte yandan, örgütün medya yapılanmasının bir diğer kolu olan El-Furkan Medya tarafından hazırlanan 'Hilafetin Yapısı' başlıklı videoda da DAESH'in medya organizasyon şemasına yer verilmiştir. Özellikle Twitter ve Facebook gibi internet tabanlı sosyal medya kanallarını yoğun olarak kullanan DAESH, "siber cihat" kapsamında duyuru ve videolarını ilgili mecralarda yayımlamıştır. Bu bağlamda, DAESH içerisinde teknolojiyi kullanma hususunda uzmanlaşan örgüt mensupları, çeşitli Facebook ve Twitter hesaplarını da ele geçirerek etki alanlarını genişletmeye çalışmışlardır.

Çağımızın teknolojik alt yapısını ve iletişim becerilerini ustaca kullanan örgütlerden biri olan DAESH, özellikle Twitter'ın gündem belirleme uygulaması olan başlık etiketlerini (hashtag)² örgüt içerisindeki siber uzmanları aracılığıyla manipüle etmiş, popüler konuları içeren etiketler örgüt propagandası için başlıca hedef haline gelmiştir. Öte yandan bu etiketlere erişim sağlayan yüz binlerce Twitter kullanıcısı, DAESH önderliğinde insanları cihada davet eden videolar ile karşılaşmışlardır. Yapılan bir araştırmaya göre, DAESH'i destekleyen binlerce Twitter hesabı tespit edilmiş, 2014 yılı başlarında da yaklaşık 80 bin takipçili DAESH sempaticanı Twitter hesaplarına da ayrıca dikkat çekilmiştir. ABD'li gazeteci James Foley'in infazının DAESH tarafından gerçekleştirilmesi ve infaz videosunun da sosyal medyada büyük ses getirmesi, Twitter'ın örgüt hesaplarına karşı tutumunda bir kırılma noktası teşkil etmiştir (Kalçık vd. 2017: 133). Yükselen tepkilerin ardından DAESH ile ilgisi olduğu saptanan birçok Twitter hesabı askıya alınmış, bu tutum uzun bir süre kararlılıkla sürdürülmüştür. Twitter yapmış olduğu resmî açıklamada, gazeteci James Foley'in infazı sonrasında bir yılı aşkın bir süre içerisinde toplam 360 bin terör içerikli hesabı

---

² Hashtag'ler belirli bir konu ile ilgili gönderilen tweetleri tanımlar. Gönderilen tweette '#' şeklinde bir etiketleme bulunur. Bu etikete sahip tweetler, bu etiketteki tweetleri arayan diğer kullanıcılar tarafından okunabilir kılınmaktadır.

kapattığını duyurmuştur (Twitter, 2016). Bu bağlamda DAES men-supları daha gizli bir mesajlaşma sistemi olan Telegram kullanımına yönelmişlerdir. Şifreli bir mesajlaşma programı olan Telegram, kullanıcılara mesaj grupları oluşturma ve görsel, işitsel ve yazılı içeriği anonim olarak paylaşma imkânı sunmaktadır (Sutikno vd. 2016: 910). DAES son çıkan dergilerini, en yeni duyuru ve infaz videolarını ve hatta çeşitli terör eylemlerini üstlenmek için yaptığı açıklamaları da bu uygulama aracılığıyla binlerce kişiye servis etmiştir (Salihi vd. 2018: 77).

Ayrıca, örgüt üyeleri, Youtube gibi başlıca video paylaşım siteleri üzerinden de anlık olarak milyonlarca kişiye yüzlerce propaganda videosu sunmuştur. DAES tarafından paylaşılan bu videolarda, bazen silahlı çatışma esnasında çekilmiş kısa görüntüler, bazen vahşi bir infaz anı, bazen de örgütün ele geçirmiş olduğu bölgelerdeki örgüt üyelerinin günlük yaşamlarından kesitlere yer verilmiştir (Karakaş, 2017: 37) Özellikle, denetim mekanizmalarının yavaş olduğu Youtube gibi sosyal medya kanallarından DAES'in yayınladığı videolar yetkililerce silinse dahi, örgüt mensupları tarafından videolar kısa süre içerisinde tekrar yüklenerek internetteki varlıkları sürdürülebilmıştır. DAES tarafından üretilen videolar genel itibariyle değerlendirildiğinde, örgütün lider kadrosunun yaptığı konuşmaları, örgütün ideolojisini ve dini yorumlayış tarzını aktaran videoları, örgütün eylemleri ve infaz görüntülerini, örgütün belli hedef kitlelere yönelik tehdit veya davet mesajlarını kapsamaktadır. DAES'in propaganda görüntülerinin büyük bir bölümünde video çekimleri belirli bir tema üzerinden kurgulanmış, birtakım çekim oyunları ve ışıklandırma teknikleri ustaca kullanılmış ve çeşitli efektler aracılığıyla video içerikleri zenginleştirilmiştir (Karakaş, 2017: 37). Devamında ise, DAES tarafından incelikle tasarlanmış sembolik mesajlar içeren paylaşımlar belirli bir strateji dâhilinde internet ve sosyal medya alanlarına servis edilmiştir. Örneğin, ABD merkezli Terörizm Araştırma ve Analiz Konsorsiyumu (TRAC) ile İngiltere merkezli Quilliam düşünce kuruluşunun ortaklaşa yapmış oldukları bir araştırmada, DAES'in 2014 yılında sosyal medya

kanallarından yayınladığı bir video analiz edilmiştir. Bu analizde, DAEŞ tarafından çekilen videolarda son teknoloji ekipmanlar kullanıldığı tespit edilmiş, bazı sahnelerin ise istenilen etkinin izleyiciye ulaştırılabilmesi için defalarca çekildiğine işaret edilmiştir (Bajekal, 2014).

Son olarak internet üzerinde oldukça aktif bir örgütlenmeye sahip olan DAEŞ'in, özellikle son yıllarda önemli gelişme gösteren mobil uygulamalarda da etkinliği göze çarpmaktadır. Özellikle, James Foley'in infaz görüntülerinin Twitter'da yayınlanması sonrasında, Twitter tarafından örgüt sempaticanı birçok sahte hesabın silinmesinin, DAEŞ'in bu tip mobil uygulamalar geliştirmesine ön ayak olduğu söylenebilir. Örneğin, DAEŞ'in en bilinen mobil uygulamalarından biri olan Fecr-ül Beşair (Müjdeleyici Şafak), bu uygulamayı android telefonlarına yükleyen kişilere DAEŞ ile alakalı son haberleri iletmekte, kişilerin bu haberleri çeşitli bağlantı linkleri ile sosyal medya alanlarında paylaşmasına olanak sağlamaktadır. (Berger, 2014). Öte yandan, DAEŞ'in Arapça öğrenimini kolaylaştırma amacı güden çocuklar için geliştirdiği mobil uygulaması da dikkate değerdir. Bu uygulamada Arap alfabesinin öğretilmesinin yanı sıra silah, tank, roketatar gibi şiddet materyalleri de çocuklara tanıtılmaktadır (Farley, 2016).

Sonuç

DAEŞ günümüz teknolojisini amaçları doğrultusunda en komplike şekilde kullanan ve bu anlamda kendisinden önceki birçok terör grubundan ayrılan radikal dini temelli bir terör örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. DAEŞ'in özellikle Twitter, Facebook, Youtube, Telegram gibi web tabanlı sosyal ağlar aracılığıyla yürüttüğü aktif iletişim stratejisi, örgütün ne denli profesyonel hareket ettiğinin de kanıtı olmuştur. Bu bağlamda DAEŞ yeni medya aygıtlarının özelliklerini etkin bir biçimde propaganda ve manipülasyon aracı olarak kullanarak, yüze yakın ülkeden on binlerce kişiyi saflarına katmış, çok daha fazlasının ise kendisini tanımasını sağlamıştır. Öte yandan DAEŞ'in geniş çaplı hazırlık ve tasarım çalışmaları neti-

cesinde ortaya çıkan basılı yayınlar ve videolar, teknolojinin kullanımında örgüt içerisindeki uzmanlaşmış kişilerin varlığını da dalalet etmektedir. Sosyal medya kanalları üzerinde binlerce hesaba ve takipçiye sahip olan DAES, bu platformlarda günlük konuşulan sade bir dil kullanmış, bu sayede de takipçi sayılarını artırmaya çalışmıştır.

Twitter, Facebook, Instagram, Youtube, Telegram gibi başlıca sosyal medya mecralarında denetimin zayıf olmasından da faydalanarak etki alanını önemli ölçüde genişleten DAES, daha sonra alınan tedbirlere (hesap kapatma, askıya alma) rağmen önü alınamayan sonuçlara yol açmıştır. Dahası, DAES ile bağlantısı tespit edilen çeşitli hesapların kapatılması veya askıya alınması örgüt üyelerinin faaliyetlerini yürütmelerine engel olamamış, teknoloji-internet-sosyal medya üçgeninde uzmanlaşan örgüt üyeleri için yeni bir hesap açmak da zor olmamıştır. Aksine DAES içerisinde teknoloji ve internet kullanımında uzmanlaşan kişiler, örgüt üyelerinin tüm sosyal medya hesapları kapansa dahi, mobil uygulamalar geliştirmişler ve bu uygulamalar vasıtasıyla da her yaşta insana erişerek, DAES hakkındaki en güncel gelişmeleri bu uygulamalar aracılığıyla destekçileri ile hedef kitlelere iletmışlerdir. Dolayısıyla DAES ve benzeri radikal dini temelli terör örgütlerinin internet ve sosyal medya üzerinde yarattığı ve yaratacağı etkiler üzerinde kafa yorularak bir kontrol mekanizması kurulmalıdır. Denetim mekanizmalarının yanı sıra bir sosyal medya hesabı açan kişinin hesabını çeşitli kanallar vasıtasıyla onaylamaları (telefon numarası, e-mail, kimlik belgesi vd.) yoluna gidilmesi sahte hesapların çoğalmasını engelleyeceği gibi, bu tarz terör örgütlerinin propaganda gücünü önemli ölçüde kıracaktır. Yine de alınan ve alınması muhtemel tüm tedbirlere karşın, sosyal medyanın kontrolü zor bir mecra olması, terör örgütlerin söz konusu mecra üzerinden yapacağı propagandanın engellenmesini önemli ölçüde zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Arslan, A. (2005). Türkiye’de Medya-Toplum İlişkisi ve Medyanın Profesyonellik Etiği Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(5), 1-13.
- Avşar, Z. (2017). İnternet Çağında Medya, Terör ve Güvenlik. *TRT Akademi*, 2(3), 116-132.
- Bajekal, N. (2014). *ISIS Mass Beheading Video Took 6 Hours to Film and Multiple Takes*. Mayıs 8, 2021 tarihinde <https://time.com/3624976/isis-beheading-technology-video-trac-quilliam/> adresinden alındı
- Berger, J. M. (2014). *How ISIS Games Twitter*. Mayıs 9, 2021 tarihinde <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/isis-iraq-twitter-social-media-strategy/372856/> adresinden alındı
- Boyd, D. M. (2007). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Boz, G. (2014). *IŞİD Terör Örgütü ve Evrim Süreci – Irak El Kaidesi’nden Irak-Şam İslam Devleti’ne*. Ankara: Ankara Strateji Enstitüsü.
- Bratkowski, S. (2005). Killing and Terror: The Cultural Tradition. *American Behavioral Scientist*, 48(6), 764-782.
- Cevizci, T. S. (2014). Irak Şam Devleti’nden İslam Devleti’ne Giden Süreç. *21. Yüzyıl Dergisi*(Ağustos Sayısı).
- Chaliand, G. (2016). DAEŞ Döneminde Cihatçılık. G. Chaliand, & A. Blin (Dü) içinde, *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan IŞİD’e* (B. Tanatar, Çev.). İstanbul: Nora Kitap.
- Çalağan, Ö. (2020). Terörizmin Bir Propaganda Aracı Olarak Medya ve Terör Haberciliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Çiftci, G., & Yetgin, D. (2016). Teröre Dayalı Krizler ve Sosyal Medya: Türkiye Örneği. *17. Ulusal Turizm Kongresi*, (s. 1506-1517). Muğla.
- Dempsey, M. P. (2017). *The Caliphate is Destroyed, But the Islamic State Lives On*. Nisan 25, 2021 tarihinde Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2017/11/22/the-caliphate-is-destroyed-but-the-islamic-state-lives-on/> adresinden alındı
- Duyvesteyn, I. (2004). How New Is the New Terrorism? *Studies in Conflict & Terrorism*, 27(5), 439-454.

- Erdoğan, Ş., & Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-37.
- Farley, H. (2016). *ISIS Launch App for Children to Teach Cubs of the Caliphate*. Mayıs 10, 2021 tarihinde <https://www.christiantoday.com/article/isis.launch.app.for.children.to.teach.cubs.of.the.caliphate/85932.htm> adresinden alındı
- Ganor, B. (2010). Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? *Policy Practice and Research*, 3(4), 287-304.
- Gençtürk, T. (2012). *Terör Kavramı ve Uluslararası Terörizme Farklı Yaklaşımlar*. Ankara: Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi. Nisan 16, 2021 tarihinde <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/tgencturk/TerorUluslararası.pdf> adresinden alındı
- Global Coalition Web Page. (tarih yok). *83 Partners United in Ensuring Daesh's Enduring Defeat*. Nisan 25, 2021 tarihinde Global Coalition: <https://theglobalcoalition.org/en/> adresinden alındı
- Gökçe, O., & Demiray, U. (2006). Terörün Görüntüleri, Görüntülerin Terörü. O. Gökçe, & U. Demiray (Dü) içinde, *Medya Terör İlişkisi ya da İkilimi* (s. 11-20). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Home Office. (tarih yok). *HOW Social Media Is Used To Encourage Travel To Syria And Iraq Briefing Note For Schools*. Nisan 20, 2021 tarihinde UK Department for Education: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/440450/How_social_media_is_used_to_encourage_travel_to_Syria_and_Iraq.pdf adresinden alındı
- İyiat, B. (2019). Orta Doğu'nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini Terör Organizasyonu Olarak DAEŞ. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 63-79.
- Kalçık, T., & Altan Bayraktar, Ü. (2017). Terror Propaganda on Social Media: Daesh Terrorist Organisation. *International Journal of Business and Social Science*, 8(9), 128-137.
- Kaplan, J. (2016). Waves of Political Terrorism. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 1-26. Nisan 24, 2021 tarihinde <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-24#acrefore-9780190228637-e-24-div1-1> adresinden alındı

- Karakaş, C. K. (2017). DAEŞ Propagandasında Yeni Medya Kullanımı. *Marmara İletişim Dergisi*(28), 33-46.
- Keskinkaya, E. (2015). Irak ve Şam İslam Devleti'nin Yeni Medya Kullanımı. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, S. (2019). Yeni Terörizmin Geleceğin Güvenlik Ortamına Etkileri: DAEŞ Örneği. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 133-161.
- Laqueur, W. (1977). Interpretations of Terrorism: Fact, Fiction and Political Science. *Journal of Contemporary History*, 12(1), 1-42.
- Luizard, P.-J. (2016). *IŞİD Tuzağı*. (Y. Ö. Charles, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- M. Kaplan, A., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Martin, G. (2013). *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*. (İ. Çapçioğlu, & B. Metin, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Nacos, B. L. (2000). Accomplice or Witness? The Media's Role in Terrorism. *Current History*, 99(636), 174-178.
- Nacos, B. L. (2007). *Mass-Mediated Terrorism: The Central Role of the Media in Terrorism and Counterterrorism*. Rowman & Littlefield Publishers.
- ORSAM. (2016). *Terör Örgütleri Tarafından Sosyal Medyanın Kullanılması: IŞİD Örneği Konferansı*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- ORSAM. (2016). *Terörün Propagandası: DAEŞ Terör Örgütü ve Konstantiniyye Dergisi*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Perešin, A. (2007). Mass Media and Terrorism. *Medij. istraž*, 13(1), 5-22.
- Rapoport, D. C. (2002). The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*, 8(1).
- Salihi, E., & Göksun, Y. (2018). *DEAŞ'ın Medya Stratejisi*. Ankara: SETA.
- Sandıklı, A. (2015). *Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği*. İstanbul: Bilge Adamlar Kurulu Raporu.
- Sandler, T. (2011). New Frontiers of Terrorism Research: An Introduction. *Journal of Peace Research*, 48(3), 279-286.

- Stevens, G., Agho, K., Taylor, M., L. Jones, A., Jacobs, J., Barr, M., & Raphael, B. (2011). Alert but Less Alarmed: A Pooled Analysis of Terrorism Threat Perception in Australia. *BMC Public Health*, 11, 797-808.
- Sutikno, T., Handayani, L., Stiawan, D., Agus Riyadi, M., & Subroto, I. (2016). WhatsApp, Viber and Telegram which is Best for Instant Messaging? *International Journal of Electrical and Computer Engineering (IJECE)*, 6(3).
- Şen, Y. F. (2018). Algı ve Gerçeklik Bağlamında Terörizm. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 7-33.
- Şenol, D., Erdem, S., & Erdem, E. (2016). IŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 277-292.
- T. Hofmann, P., & F. Schweitzer, T. (2015). Cyber Jihad in the Service of the Islamic State (ISIS). *Strategic Assessment*, 18(1), 71-81.
- Taşdemir, F. (2020). 21.Yüzyılda Eski ve Yeni Terörizm Tartışmaları: Aktörler ve Dinamikler. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 173-213.
- Twitter. (2016). *An Update on Our Efforts to Combat Violent Extremism*. Mayıs 7, 2021 tarihinde https://blog.twitter.com/en_us/a/2016/an-update-on-our-efforts-to-combat-violent-extremism adresinden alındı
- Warrick, J. (2016). *Siyah Bayraklar – IŞİD'in Doğuşu ve Yükselişi*. (I. Tansel, Çev.) İstanbul: A7 Kitap.
- Weimann, G. (2004). *How Modern Terrorism Uses the Internet*. Washington DC: United States Institute of Peace. Nisan 20, 2021 tarihinde <https://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf> adresinden alındı
- Wignell, P., Tan, S., L. O'Halloran, K., & Lange, R. (2017). A Mixed Methods Empirical Examination of Changes in Emphasis and Style in the Extremist Magazines Dabiq and Rumiya. *Perspectives on Terrorism*, 11(2), 2-20.
- Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 4(1), 335-386.

AKAYEV SONRASI DÖNEMDE KIRGIZİSTAN DIŞ POLİTİKASI

Mustafa Kemal ÖZTOPAL

Doktora Öğrencisi; Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
mustafaoztopal@gmail.com

Özet

1991 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan eden beş Türkistan devletinden (Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan) birisi olan Kırgızistan, geçen otuz yıllık sürede bir taraftan iç siyasal istikrarı sağlamaya çalışmış, diğer taraftan ise bağımsız bir dış politikanın oluşa-bilmesi için uğraş vermiştir. Bu süre zarfında bölgesel konuların yanı sıra küresel güçlerin bölgede artan ilgileri, Kırgızistan dış politikasının yapım sürecini doğrudan etkilemiş ve hatta kimi zaman bağımsız bir Kırgızistan dış politikasının oluşmasına engel teşkil etmiştir. Kimi dönem bölgesel meselelere öncelik veren, kimi zaman Rusya tesir dairesine daha fazla giren ve kimi zaman da ABD ve Çin ile daha yakın ilişki içerisinde olan Kırgızistan, bağımsızlığından bu yana ağırlıklı olarak tüm bu aktörler arasında denge siyasetine dayalı bir dış politika yürütmektedir. Bağımsızlığını ilan etmesinin üzerinden geçen otuz yıllık süre boyunca oluşturulmaya çalışılan bağımsız Kırgızistan dış politikasının ele alındığı bu çalışma, ilk Cumhurbaşkanlığı Askar Akayev'den başlayarak her dönemin dış politik gelişmelerine ve bunların analizine yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Dış Politika, Türkistan, Rusya, ABD, Çin.

Abstract

Kyrgyzstan, one of the five Turkestan states (Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan) that declared its independence from the USSR in 1991, tried to maintain internal political stability in the last thirty years, and tried to establish an independent foreign policy. During this period, the increasing interest of global powers in the region, as well as regional issues, directly

affected the construction process of Kyrgyzstan's foreign policy and even sometimes prevented the formation of an independent foreign policy. Kyrgyzstan, which sometimes prioritizes regional issues, sometimes enters to the Russian area of influence more and sometimes has closer relations with the USA and China, has been conducting a foreign policy based mainly on a balanced policy among all these actors since its independence. This study, which deals with the foreign policy of independent Kyrgyzstan, which has been trying to be formed during the thirty years since its declaration of independence, focuses on the foreign policy developments of each period and their analysis, beginning with the first President Askar Akayev.

Keywords: *Kyrgyzstan, Foreign Policy, Turkestan, Russia, U.S.A, China*

Giriş

Kaşgarlı Mahmud'un "Türklerden bir boy" olarak nitelendirdiği Kırgız adı Köktürk metinlerinde *Kırkız*, Tibet ve Hoten metinlerinde *Gir-kis* ve Bizans tarihinde *Kherkhis* olarak yer almıştır (Gömeç 2018: 129). Uzun bir süre göçebe şekilde yaşayan Kırgızlar dönem dönem kendi devletlerini kurmuş olsalar da Köktürkler, Uygurlar, Çingizliler, Moğollar ve Hokand gibi devletlerin altında varlık göstermiştir. Şubat 1876'da Çarlık Rusya'nın emperyalist yayılma politikası sonucu Hokand'ı işgal etmesiyle Rus hâkimiyetine giren Kırgızlar, bu tarih itibariyle Fergana Eyaleti adı altında Rusya'nın Türkistan Genel Valiliğine bağlanmıştır (Keserci 2020: 206). Daha sonra Çarlık Rusya'nın yerine kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bayrağı altında Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Kırgızistan SSC) adıyla 1991'in sonlarına kadar yaklaşık yetmiş yıl varlık göstermeye devam etmiş ve 31 Ağustos 1991 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan ederek bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde yer almaya başlamıştır.

SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlıklarını kazanan Türkistan (Orta Asya) devletlerinden birisi olan Kırgızistan, diğer Türkistan devletlerine nazaran birçok dezavantaja sahiptir. Kırgızistan,

bulunduğu coğrafi konum itibariyle denize kıyıdaş olmayan ve diğer bölge devletlerinin aksine hidrokarbon fakiri bir ülkedir. Bu durum diğer bölge devletlerine kıyasla Kırgızistan ekonomisinin muhtelif ekonomik göstergeler açısından oldukça geri bir durumda olmasını beraberinde getirmektedir. Birçoğu SSCB döneminden miras kalan sınır sorunları, sınır komşularının fazlalığı nedeniyle Kırgızistan'da daha fazla görülmektedir. Sınır sorunlarına ek olarak Kırgızistan'ın bölgedeki en önemli su kaynaklarına ev sahipliği yapması Kırgızistan'ı bölgenin önemli bir su havzası yapmakla birlikte, bu kaynakların yönetimi konusu bağımsızlıktan bu yana bölge devletleriyle ilişkilerinde başlıca bir sorun olarak süregelmiştir. Rusya'nın Kırgızistan başta olmak üzere bölgedeki geleneksel etkisi, ABD'nin 2001 sonrası uluslararası terörizmle mücadele başlığı altında Kırgızistan'ı bir üs olarak kullanması temelinde bölgedeki varlığının artması ve Çin'e olan sınır komşuluğundan hareketle Çin'in Kırgızistan'ı bir pazar ve enerji nakil güzergâhı olarak değerlendirmesi, Kırgızistan'ı küresel güçlerin bir mücadele alanı haline getirmiştir.

Askar Akayev sonrası Kırgızistan dış politikasının inceleneceği bu çalışmada ilk olarak Kırgızistan dış politikasını belirleyen ve etkileyen unsurlar detaylı bir şekilde ele alınacak, ardından analize konu dönemde yaşanan gelişmeler ışığında Kırgızistan dış politikası değerlendirilecektir.

Kırgızistan Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar

Bir devletin dış politika analizini yapabilmek, o devletin dış politikasını belirleyen ve etkileyen unsurların belirlenmesi ile mümkün olabilir. Bu anlamda Kırgızistan dış politikasını ele almadan önce, Kırgızistan dış politikasını belirleyen ve etkileyen unsurları ortaya koymak gerekir. Bunlar; coğrafya /jeopolitik ve demografi, büyük güçlerin Kırgızistan'da nüfuz kurma arayışları, bölge devletleriyle ilişkiler ve su kaynaklarının yönetimi olarak sayılabilir.

Kırgızistan Jeopolitiği ve Demografik Yapısı

199.951 km² yüzölçümüne sahip olan Kırgızistan kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, batıda Özbekistan, güney ve güneybatıda Tacikistan, doğu ve güneydoğuda ise Çin ile komşudur (Gürbüz 2011: 420). Kırgızistan'ın Çin ile olan sınırı, Uygur Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan'dan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) başlamaktadır. Bu durum Kırgızistan jeopolitiğinde Çin'i doğrudan bir aktör haline getirmektedir. Her ne kadar sınırdaş olmasa da Kırgızistan Afganistan'a oldukça yakın bir coğrafyada yer almakta ve bu yakınlık Kırgızistan jeopolitiğini bu ülkedeki siyasal gelişmelere de duyarlı hale getirmektedir.

Kırgızistan jeopolitiğinin bir diğer önemli unsuru, bölgenin en verimli topraklarına sahip olan, bazı bölgeleri radikal örgütlere barınma ve faaliyet imkânı sunan Fergana Vadisi'nin bir kısmının bu ülkede olmasıdır. Fergana Vadisi, aynı zamanda Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki sorunların en önemli nedenlerinden birisi durumundadır. Vadinin uzantısında ve bugün Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan Oş ve Celalabad şehirleri, sahip olduğu Özbek nüfus çoğunluğu ile ön plana çıkmaktadır. Bu durum söz konusu şehirlerde (bu şehirler Kırgızistan'ın güney bölgesinin en büyük iki şehridir) Özbek nüfusun her manada etkili olmasını beraberinde getirmekte ve aynı soydan olan bu iki toplum arasında zaman zaman sorunların yaşanmasına neden olmaktadır (Kodaman vd. 2014: 216).

Kırgızistan'ı jeopolitik açıdan önemli kılan hususlardan bir diğeri bölgenin en değerli su kaynaklarına ev sahipliği yapmasıdır. Türk tarihi açısından önemli olan Mâverâünnehir'i çevreleyen Amuderya (Ceyhun) ve Siriderya (Seyhun) nehirlerinden Siriderya, büyük oranda Kırgızistan'dan beslenmekte ve Kırgızistan topraklarından akmaktadır. Siriderya'yı besleyen en büyük kollar Kırgızistan'daki Karaderya ve Narın'dır. Bu durum Kırgızistan'ı Türkistan devletleri içerisinde yukarı havza ülkesi konumuna getirmekte böylece güney ve batı komşularıyla ilişkilerinde kritik konulardan birini oluşturmaktadır. Siriderya'nın Fergana Vadisi'nden geçiyor olması, zaten

sorunlu olan vadi üzerinde bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirci 2011: 49).

Kırgızistan'ın mevcut nüfusu 2020 yılı rakamlarına göre 6.524.195'tir (Kyrgyzstan Demographics). Nüfusun etnik gruplara göre dağılımı ise %73,5 Kırgız, %14,7 Özbek, %5,5 Rus, %1,1 Dungan ve %5,2 diğer etnik gruplar (Uygur, Kazak, Tacik, Ahıskalı, Ukraynalı, Koreli, Çinli ve Alman) şeklindedir (Kyrgyzstan Ethnic Groups). Bunlardan Özbekler yoğun olarak ülkenin güneyinde yer alan Oş ve Celalabad şehirlerinde yaşarken Ruslar ağırlıklı olarak başkent Bişkek ve çevresindeki şehirlerde yaşamaktadırlar. Rusya dışındaki etnik Ruslar'ın Rus dış politikasında bir unsur olarak değerlendirildiği bilinen bir husustur. Bunun Kırgızistan bakımından da anlamlı bir etken olduğu çıkarımı yapılabilir. Ayrıca, Kırgızistan'ın güneyindeki büyük Özbek toplumu, bölgenin en önemli ülkelerinden olan Özbekistan'la ilişkilerde göz önünde tutulması gereken bir etkidir.

Büyük Güçler ve Kırgızistan

Kırgızistan'ın da içerisinde yer aldığı Türkistan eski tarihlerden bu yana büyük güçler arasında bir rekabet sahası olmuştur. Bu rekabet 19. yüzyılda *Büyük Oyun* adı altında Türkistan'a doğru genişleyen Rusya ile Hindistan'da varlığını devam ettirmeye çalışan Büyük Britanya arasında iken, günümüzde Rusya, ABD, İran ve Çin arasında süren bir mücadele olarak revize edilmiş durumdadır (Güdül vd. 2020:19). Türkistan'da büyük güçler arasındaki mücadeleye konu/hedef olan devletler arasında Kırgızistan bilhassa jeopolitik konumu nedeniyle öne çıkmaktadır.

Rusya

Bölgedeki birçok devletin aksine Kırgızistan başta hidrokarbon olmak üzere yer altı kaynakları bakımından fakir olarak nitelendirilebilecek bir ülkedir. Bununla birlikte sanayi de diğer devletlere nazaran daha az gelişmiş durumdadır. Bu durum, bağımsızlığından sonra Kırgızistan'ın diğer devletlere nazaran Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasına neden olmuştur (Özgün vd. 2011: 46). Kırgızistan ile

Rusya arasındaki ilişki ağırlıklı olarak güvenlik ve askeri-siyasi işbirliği üzerine kuruludur. İki devlet, hem Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) hem Şangay İşbirliği Örgütü'nde (ŞİÖ) kurucu üyedirler. Kırgızistan'ın bağımsızlığından bu yana içinde bulunduğu ekonomik güçsüzlük, ülkenin güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması gibi faktörler Rusya'ya yakın olunmasını beraberinde getirmiştir (Bozkurt 2013: 6). Rusya'nın Kırgızistan'daki öncelikleri iki başlıkta toplanabilir: Bunlardan ilki bölgede faal durumda olan radikal terör hareketlerinin Rusya'ya yayılmasının önlenmesi ve ikincisi 2001 sonrasında ABD'nin artan nüfuzuna karşı bölgedeki çıkarlarını korumak. Bu bağlamda Rusya'nın Kırgızistan'da Kant Askeri Üssü'nü açması ve buna karşılık ABD'ye ait Manas Askeri Üssü'nün Rusya baskısıyla kapatılması, Kırgızistan'da devam eden Rusya etkisinin en önemli örneklerindedir.

ABD

11 Eylül 2001'den sonra başlatılan Afganistan müdahalesi ile birlikte genelde Türkistan özelde ise Kırgızistan jeopolitiği yeni bir anlam kazanmıştır. Bu çerçevede ABD'nin bu tarihe kadar bölgeye yönelik politikası *bekle-gör* şeklinde iken, 2001 sonrası bölgenin ABD dış politikasında daha fazla yer tuttuğu görülmektedir. Bilhassa sahip oldukları coğrafi konum sebebiyle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ABD'nin 2001 sonrası Türkistan politikasında son derece görünür hale gelmişlerdir. Bu bağlamda Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yer alan Manas Hava Üssü faaliyete geçmiş ve Kırgızistan'a 3000 ABD askeri yerleştirilmiştir. Ayrıca ABD tarafından Kırgızistan'ın içerisinde yer aldığı bu üç ülkeye yapılan yardımlar bir önceki yıla göre iki katına çıkarılmıştır (Erhan 2004: 143). 2003 yılında Özbekistan'da açılan Karşı Hanabad Askeri Üssü'nün 2005 yılında kapatılmasıyla Kırgızistan'daki Manas Askeri Üssü, ABD'nin Türkistan'daki varlığı açısından hayati önem taşımaya başlamıştır. Aynı yıl Kırgızistan'da meydana gelen Lale Devrimi ile Askar Akayev'in yerine Kurmanbek Bakiyev'in yönetimi devralmasında Washington'un parmağının olduğu iddiaları, ABD'nin bölgedeki güç mücadelesindeki varlığını daha da güçlendirmiştir (Pirinççi 2008:

227). Söz konusu yıllarda Kırgızistan'ın ABD destekli sivil toplum kuruluşlarının en fazla faaliyet gösterdiği Türkistan ülkesi olması, bu iddiaları daha inandırıcı hale getirmiştir (Nogayeva 2012: 194). ABD'nin bölge politikasında Kırgızistan'ın yeri, 1990'lardaki gibi sadece Rusya faktörüne değil Çin faktörüne de bağlı olarak gelişmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti

Genelde Türkistan ve özelde Kırgızistan jeopolitiğinde devam eden güç mücadelesinin önemli bir aktörü de Çin'dir. SSCB dağılıncaya kadar bölge sadece SSCB'nin bir sınırı olarak ele alınmaktayken daha sonra doğrudan Çin'e sınır üç ayrı devlet ortaya çıkmıştır: Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan. Bunların içerisinde en önemlisi Kırgızistan'dır. Zira Kırgızistan, Uygur Türklerinin yaşadığı Doğu Türkistan Özerk Bölgesi'ne sınırdır ve Çin açısından bu sınırdaşlık, Türkistan'daki radikal hareketlerin Çin'e yayılması ve Kırgızistan'ın Doğu Türkistan'daki soydaşlarına yardım etme ihtimalinden dolayı her zaman bir tehdit olarak algılanmıştır (Duran vd. 2016: 282). Çin 1990'ların ikinci yarısında başta Kırgızistan olmak üzere bölge devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve bölgedeki mücadele içerisinde daha belirgin şekilde var olmuştur. 1996 yılında Şanghay Beşlisi (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) olarak kurulan ve 2001'de Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adıyla revize edilen örgüt bünyesinde Çin, Kırgızistan ve diğer bölge devletleri ile güvenlik, siyaset ve ekonomi başta olmak üzere birçok konuda işbirliğini geliştirmektedir. Kırgızistan, Çin için enerji nakli konusunda da önem arz eden bir ülkedir. Dünyanın en büyük enerji tüketicisi Çin'in Türkmenistan'dan doğal gaz ithal etmek üzere hayata geçirdiği ve çalışmaları devam eden boru hattının büyük bölümü Kırgızistan'dan geçmektedir. Son olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus, Kırgızistan'ın mevcut dış borcunun yaklaşık %40'ının Çin'e olduğudur (Standish 2021). Büyük kısmı Kuşak-Yol Projesi adı altında ortaya çıkan bu rakam, Çin'in Kırgızistan üzerinde nüfus kurmasını kolaylaştıran ana etmenlerden birisidir.

Kırgızistan'ın Bölge Ülkeleri ile İlişkileri ve Su Yönetimi Sorunu

Kırgızistan dış politikasını belirleyen önemli hususlardan birisi de bölge devletleri ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler SSCB'nin dağılmasından sonra oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde dostluk, kardeşlik ve işbirliği üzerine kurulu olsa da sınır sorunları, su kaynaklarının yönetimi ve enerji gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır.

Kırgızistan'ın bağımsızlığından bu yana dış politika gündemlerinden birini Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan ile yaşadığı sınır problemleri oluşturmaktadır. Kırgızistan ile Özbekistan arasında sınır problemi teşkil eden yerler bugün Kırgızistan toprakları içerisinde yer alan Celalabad'a bağlı Ala-Buka ve Aksı ile Batken'e bağlı Kadamçay ve Leylek ilçeleridir. Bununla birlikte Özbekistan'ın Kırgızistan'da yer alan Soh, Şahimerdan, Çon Kara ve Jangıayıl ile Kırgızistan'ın Özbekistan'da yer alan Barak anklavı¹ sorun teşkil eden diğer yerler olarak süregelmiştir. Bu şehirlerde zaman zaman çatışmaların dahi yaşandığı bilinmektedir. Söz konusu sınır problemleri ile ilgili iki ülke arasında 2017'de anlaşma imzalanması sorunun çözümü için son derece olumlu bir gelişme olmuştur. Bir diğer sınır sorunu Kırgızistan ile Kazakistan arasındaki Karkıra ve Küngöy Ala Too bölgeleridir. SSCB dönemine dayanan bu problemin çözümü için iki ülke birçok diplomatik girişimde bulunmuş ve söz konusu bölgelerin değişimi şeklinde sorun çözülerek 2020 yılı itibariyle söz konusu sınır kapısı faaliyete geçmiştir (Joldoshov 2019: 311-314).

Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır problemlerinin ana kaynağını yine anklavlar konusu oluşturmaktadır. Kırgızistan sınırları içerisinde yer alan ancak Tacik nüfusun yoğun olduğu Voruh

---

¹ Siyasi coğrafyada tamamıyla başka bir ülkenin sınırlarında yer alan yabancı toprak parçasına anklav, siyasi açıdan bağlı olduğu ülkeye coğrafi açıdan bağlı olmayan; bu bölge ile arasında yabancı bir ülkenin toprağı bulunan toprak parçasına ise eksklav adı verilmektedir.

ve Kayragac bunların başında gelmektedir. Sadece son yıllarda iki ülke arasında sırasıyla Mayıs 2006, Temmuz 2014, Mart 2019, Temmuz 2019 ve Nisan 2021’de yaşanan çatışmalar anlaşmazlığın boyutunu ortaya koymaktadır. Bunlar içerisinde özellikle son çatışma oldukça önemlidir. Zira oldukça yüksek sayıda insanın ölmesine ve yaralanmasına neden olmuştur. Söz konusu çatışmaya, ilgili bölümde detaylı şekilde bakılacaktır. Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki sorunun çözümüne ilişkin henüz somut bir adım atılmamakla birlikte bu konu her iki ülkenin de dış politikasında önemli yer tutmaktadır.

SSCB’nin dağılması sonrası Türkistan devletlerine miras kalan sorunlardan birisi de su kaynaklarının yönetimi konusu olmuştur. Bölge devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerinde sınır sorunları kadar önemli yer tutan bu konu zaman zaman sorun olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Siriderya’nın kaynak ülkesi olan Kırgızistan, Tacikistan ile birlikte bölgenin yukarı havza ülkeleri iken Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan aşağı havza ülkeleri olarak adlandırılmaktadırlar. Bunlardan yukarı havza ülkeleri enerji üretimi için suyu salmak istemekte aşağı havza ülkeleri ise sulama amacıyla suyun depolanmasını istemektedirler. Kırgızistan ile Özbekistan arasında varılan anlaşma gereği Özbekistan’ın ihtiyacı olan su ile Kırgızistan’ın ihtiyacı olan doğal gaz takas edilse de zaman zaman iki ülke arasındaki gerginlik, kesintilere neden olmaktadır. Kırgızistan’ın aşağı havza ülkelerinden hidrokarbon kaynak gönderilmemesi riskine karşın ilkbahar ve yaz aylarında da suyu elektrik üretiminde kullanması, diğer devletlerin kuraklık yaşamasına sebep olmaktadır.

Askar Akayev Dönemi Kırgızistan Dış Politikasının Özeti

SSCB’nin dağılmasından sonra Kırgızistan’ın ilk devlet başkanı olan Askar Akayev ekonomik, sosyal ve politik anlamda oldukça zor bir görev üstlenmiştir. Bu zorluklar altında ülkenin ayakta kalabilmesi için bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan çok vektörlü bir dış

politika benimsemiş, hem uluslararası örgütler hem bölge devletleri hem de küresel güçlerle işbirliğine yönelmiştir.

Akayev'in ilk yıllarda çok yönlü bir dış politika benimseyebilmesinde Rusya ve Çin'in aynı dönemde kendi iç sorunları ile uğraşması ve ABD'nin bölgeye henüz temas etmeyişinin etkisi büyüktür. Ayrıca Akayev diğer bölge devletlerinin liderlerinden farklı olarak Komünist Parti içerisinde yetişen bir siyasetçi değildir. Aynı zamanda akademisyen kimliğe sahip Akayev'in bu özelliği, Kırgızistan dış politikasının çok yönlü olmasını kolaylaştırmıştır.

Akayev döneminde benimsenen çok vektörlü dış politika anlayışı temel olarak iki faktör üzerine kuruludur: Bunlardan ilki Kırgızistan'ın küçük bir ülke olması sebebiyle dış yardım olmaksızın ekonomik olarak ayakta kalamayacak kadar fakir olmasıdır. İkincisi ise bulunduğu sorunlu coğrafya sebebiyle birtakım olumsuzluklara karşı (terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve büyük güçlerin nüfuz mücadelesi gibi) savunmasız kalacağı endişesidir (Sarı 2012: 138). Bu bağlamda Kırgızistan, 1992'de Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Uluslararası Para Fonu (IMF), 1994'te NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı (BİO) ve 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi küresel organizasyonlara katılmıştır. Bununla birlikte 1991'in sonlarında katıldığı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin yanı sıra, 2001'de kurucusu üyesi olduğu KGAÖ ve 1996'da yine kurucusu olduğu ŞİÖ gibi bölgesel kuruluşlarda yer almıştır.

Ancak zaman içerisinde küresel güçlerin bölgedeki politika ve çıkarları artmaya ve çatışmaya başladığında Kırgızistan için yapacağı tercihler sorun teşkil etmeye başlamıştır (Uulu 2006). Rusya ve Çin'in toparlanarak bölgeye daha fazla ilgi göstermesi ve Afganistan müdahalesinden sonra ABD'nin bölgede artan varlığına paralel olarak bu sorunlar daha fazla baş göstermeye başlamıştır. Bu tercihler bağlamında Akayev dönemi Kırgızistan dış politikasındaki en önemli gelişmelerden birisi, Aralık 2001'de Bişkek'te Manas Askeri Üssü'nün açılması olmuştur. Akayev, bu üssün açılmasına izin

vererek hem zor durumda olan Kırgız ekonomisi için bir gelir kaynağı oluşturmayı hem de ülkesinde artan Afganistan ve Özbekistan'dan gelen terör tehlikesini engellemek adına dış yardım almayı amaçlamıştır (Ragozin 2005). Başta Rusya'nın onayı ile açılmış olsa da Kırgızistan'daki üs zaman içerisinde Rusya-Kırgızistan ilişkilerinin sorgulanan bir konusu olmaya başlamıştır. Bu durum, Akayev'in Rusya'ya bazı tavizler vermesini beraberinde getirmiştir. Bunların başında 2002'de Rusçanın yeniden resmi dil kabul edilmesi ve Rus asıllı Nikolay Tanayev'in başbakan olarak atanması gelmektedir. Ancak hiç şüphesiz Rusya'ya bu anlamda verilen en büyük taviz 2003'te Kant Askeri Üssü'nün açılması olmuştur (Adıbelli vd. 2009: 135).

Bakiyev Dönemi Kırgızistan Dış Politikası

2005'te gerçekleşen Lale Devrimi ile devrilen Akayev'den sonra 25 Mart 2005'te cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Kurmanbek Bakiyev döneminde Kırgızistan dış politikasının nasıl şekilleneceği merak konusu olmuştur. Zorlu bir devrim sürecinden sonra önceliğin dış politikadan ziyade iç sorunların çözümüne verileceğine kesin gözüyle bakılmakla birlikte Bakiyev yönetiminde Kırgızistan dış politikasının geleceği ilk olarak dönemin Dışişleri Bakanı Roza Otunbayeva tarafından açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, yeni dönemde Kırgızistan dış politikası Akayev dönemine kıyasla köklü bir değişikliğe uğramadan çok vektörlü olarak Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük güçlerle ilişkilerini ve işbirliğini geliştirmeye dayalı olarak devam edecekti. Aynı açıklamada bölge devletleriyle olan ilişkilere de önem verileceği vurgulanmıştır (Sarı 2012: 142).

Bakiyev dönemi Kırgızistan dış politikası değerlendirilirken ele alınması gereken önemli konulardan birisi 2007 yılının başında kabul edilen dış politika konseptidir. Bu konseptte göre Kırgızistan dış politikası dört önceliğe dayanmaktadır. Bunlar; dış politika araç ve yöntemleriyle ulusal güvenliği güçlendirmek, ülke kalkınması için gerekli dış ortamın tesis edilmesi, Kırgızistan'ın uluslararası imajının

güçlendirilerek pekiştirilmesi ve dış politika yapımı için etkin yönetim kadrosunun oluşturulması. Aynı konseptte Kırgızistan'ın çok yönlü dış politikasında işbirliği alanları da üç başlık üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi komşu devletler ve bölgesel örgütlerle işbirliği, ikincisi kıtasal yani Rusya, ABD, AB, Japonya, Türkiye, Hindistan, Pakistan, Güney Asya ve Arap ülkeleri gibi aktörlerle işbirliğinin derinleştirilmesi ve son olarak üçüncüsü küresel yani BM'ye üyeliğin aktif olarak kullanılmasıdır (Osmonov 2007).

Batı destekli bir devrim sonucu başa geldiği değerlendirilen ve dış politikasını da bu çerçevede şekillendireceği düşünülen Bakiyev döneminde dış politikanın pek de bu doğrultuda geliştirilmediği söylenebilir. Bakiyev yönetiminin bölgede Rusya'nın hâkim güç olduğu düşüncesinden hareketle Akayev yönetimine kıyasla Rusya'ya daha yakın bir çizgide olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Rusya yanlısı olarak bilinen ve Lale Devrimi'nin önemli figürlerinden birisi olan Eski İçişleri Bakanı ve Emniyet Genel Müdürü Feliks Kulov başbakanlığa getirilmiş ve 2005-2007 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. Kulov, başbakanlığı döneminde Rusya yanlısı olarak izlediği politikaların yanı sıra 2010 yılındaki adaylığı sırasında doğrudan dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimtri Medvedev tarafından desteklenen bir siyasetçidir (Trilling vd. 2010).

Bakiyev cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk ziyaretini Rusya'ya gerçekleştirmiş ve bu ziyarette Kırgızistan'ın en yakın stratejik ortağının Rusya olduğu, Moskova ile ilişkilerin Kırgızistan dış politikasının önceliği olduğu açıklanmıştır. Dahası Kırgızistan'daki Rus askeri varlığının kalıcı, buna karşılık ABD askeri varlığının ise geçici olduğu vurgulanmıştır (Adibelli 2009: 143). Bu bağlamda ŞİÖ'nün 2005'te yapılan zirvesi sonrası kabul edilen deklarasyonda ABD'nin bölgedeki askeri varlığına son verilmesi kararlaştırılmıştır. Yani Özbekistan'da bulunan Karşı Hanabad ile Kırgızistan'da bulunan Manas Üssü'nün kapatılması deklare edilmiştir. Ancak ilerleyen günlerde ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrası kapatma kararı askıya

alınarak yeni bir anlaşmayla Manas Üssü faaliyete devam etmiştir (Marat 2005). Yeni anlaşmada daha önce yıllık 2 milyon dolar olan kira bedeli 17 milyon dolar olarak revize edilmiştir. Yapılan bu anlaşmaya Rusya'nın tepki göstermemesi, Rusya'nın onayını alarak bu kararın verildiği ve Bakiyev'in bu şekilde Rusya ile ABD arasında bir denge siyaseti yürüttüğü şeklinde değerlendirilebilir. Aynı siyaset 2009 yılında tekrar etmiş; ilk başlarda Manas Üssü'ne izin veren Rusya, ABD'nin bölgedeki varlığından daha fazla rahatsız olmaya başlamış ve üssün kapatılması için Bakiyev yönetimine baskı yapmaya başlamıştır. Dahası Rusya ile Kırgızistan arasında Kırgızistan'ın 300 milyon dolar borcunun silinmesi, düşük faizli kredi sağlamasını ve bir hidroelektrik santrali için 1,7 milyar dolar yardımı içeren anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya karşılık ise Bakiyev tarafından üssün kapatılacağı yönünde bir açıklama ve Haziran 2009 seçimlerinden önce Amerikan askerlerinin ülkeyi terk etme çağrısı şeklinde gelmiştir (Sarı 2012: 143). Bu gelişmelerden sonra yine de üs kapatılmamış ancak askeri üs statüsü kaldırılarak *transit merkez üs* statüsüyle taşımacılık ve nakil amacıyla kullanılmaya devam etmiştir (Düğün 2012).

Bakiyev dönemi Kırgızistan dış politikasındaki Rusya önceliği; Lale Devrimi'nin Batı destekli değil, Rusya destekli olduğu iddialarını güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bakiyev ile birlikte hareket eden Roza Otunbayeva'nın Akayev'e karşı örgütlenen muhalefete devrim döneminde Moskova'nın destek verdiğini ancak medya kanalıyla devrimin Batı destekli gerçekleştirildiği algısı oluşturulduğunu açıklaması bu iddiaları daha güçlü hale getirmiştir (Demirtepe 2008: 191). Batı yanlısı olduğu bilinen Dışişleri Bakanı Roza Otunbayeva ve Başbakan Yardımcısı Daniyar Usenov gibi isimler Rusya yürüncesindeki dış politikadan duydukları rahatsızlıkları dile getirdikleri için zaman içerisinde Rusya'nın isteği doğrultusunda Bakiyev tarafından yönetimden tasfiye edilmişlerdir. Bakiyev dönemi dış politikada Rusya'ya öncelik verilmesi iç politik koşullar ile de doğrudan alakalıdır. Zira gelinen süreç içerisinde kendisine ciddi bir muhalefet oluşan Bakiyev, iktidarını sağlamlaştırmak adına Rusya

ile daha yakın ilişki içerisinde olmak durumunda kalmış; muhalefeti baskılamak adına Rus istihbaratından yardım almıştır.

Bakiyev dönemi Kırgızistan dış politikasının öne çıkan başlıklarından birisi de bölge devletleriyle ilişkiler olmuştur. Bu başlık altında en dikkat çeken konu ise sınır sorunlarının çözümü için 2008 yılında yaşanan gelişmelerdir. Bu bağlamda Kazakistan ile Kırgızistan arasında sınır sorunlarının çözümü için 2001'de imzalanan anlaşmanın Kırgızistan parlamentosu tarafından onaylanmasının Bakiyev döneminde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Söz konusu anlaşma ile Karkıra ve Küngöy Ala Too bölgelerinde karşılıklı olarak toprak değişimi yapmak suretiyle mutabık kalınmıştır (Elgizbaev 2016). Ancak bu gelişmeler iç muhalefet tarafından Bakiyev'in toprak sattığı gerekçesi ile suçlanmasını beraberinde getirmiştir. Bölge devletleriyle ilişkiler konusunda öne çıkan bir diğer önemli konu Özbekistan'dır. Bakiyev yönetimi boyunca iki ülke arasındaki ilişkiler güvenlik temelinde olumlu, enerji ve su kaynaklarının yönetimi konusunda ise sorunlu bir grafik sergilemiştir. İki ülke arasında Fergana Vadisi üzerinden gelebilecek radikal terör tehditlerine karşı Bakiyev ve Kerimov işbirliği içerisinde olmuştur (McDermott 2016). Ancak buna karşın ilk olarak 2006'da ve daha sonra 2009'da Özbekistan'dan su karşılığında temin edilen doğal gaz konusunda ciddi sıkıntılar ortaya çıkmış ve Kırgızistan genelinde enerji kesintileri yaşanmıştır.

Tüm bu gelişmelerle birlikte Bakiyev 2009 yılında yapılan seçimlerden galip ayrılmış ve yeniden cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra ülkedeki ekonomik kötü gidişata ek olarak Bakiyev hakkındaki yolsuzluk ve kayırmacılık iddiaları ile Almazbek Atambayev ve İsmail İsakov gibi muhalif liderlerin tutuklanması, halkın ayaklanmasına yol açmıştır. Dahası ülkenin güney ve doğu bölgesinde Kırgız-Özbek vatandaşlar arasında cereyan eden çatışmalar durdurulamamış, Bakiyev ülkeyi terk etmiş ve muhalifler Roza Otunbayeva liderliğinde yönetimi ele geçirmişlerdir.

Otunbayeva Dönemi Kırgızistan Dış Politikası

Nisan 2010 ayaklanmalarından sonra oluşan geçici yönetimin başında yer alan Roza Otunbayeva, 27 Haziran 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonrası kabul edilen yeni anayasa ile 31 Aralık 2011'e kadar bir daha aday olamayacak şekilde cumhurbaşkanı olarak görevlendirilmiştir (BBC 2010). Otunbayeva döneminin süreceği yaklaşık bir buçuk yıllık sürede Kırgızistan dış politikasının hangi çizgide gelişeceği yani yönünü Rusya'ya mı yoksa ABD'ye mi döneceği merak konusu olmuştur. Ancak bu süre zarfında Kırgızistan dış politikasında kayda değer bir gelişme olmadığı söylenebilir. Bunun yerine dış politikanın çok yönlü olarak geliştirilmeye çalışıldığı değerlendirilebilir. Bunda Otunbayeva yönetiminin ömrünün kısa olacağının baştan belli olması ve daha temkinli davranması kadar, yönetimin daha çok bu süre zarfında demokratikleşme adına iç meselelerle uğraşmasının payı büyüktür. Dönemin Başbakanı Almazbek Atambayev'in Rusya liderliğinde oluşturulan Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) katılmak için ısrarcı olmasına rağmen Otunbayeva'nın birliğe katılmak için erken olduğunu düşünmesi, temkinli davrandığının en belirgin örneği olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ruslan Kazakbayev'in Moskova ile işbirliğini geliştirmek ve aynı zamanda ABD-Kırgızistan ilişkilerinin gelişimini devam ettirmek yönündeki açıklamaları çok yönlü dış politikanın işareti niteliğindedir (Marat 2011). Görev süresinin kısıtlı olması ve hükümetin daha çok iç siyasi meseleler ve karışıklıklara yönelmek zorunda kalması gerçeğiyle birlikte Otunbayeva'nın dış politika konusunda pasif kalması birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Otunbayeva'nın görevde kaldığı süre zarfında Rusya'yı ziyaret etmemesi özellikle Rusya yanlısı kesim tarafından eleştirilmiştir. Aynı dönemin başbakanı ve bir sonraki dönemin cumhurbaşkanı olan Almazbek Atambayev ise Moskova ve Ankara ile daha sıkı bir görünümde olmuştur (Lelik 2011). Bu da hükümeti oluşturan üst düzey isimlerin Kırgızistan'ın dış politikasının yönü konusunda ayrıştıklarını ortaya koymaktadır.

Her ne kadar bu çalışmanın konusu olan Kırgızistan dış politikası ile doğrudan alakalı değilse de Roza Otunbayeva döneminin hem Kırgızistan'ı hem de bölgedeki diğer ülkeleri yakından ilgilendiren belki de en önemli gelişmesi 27 Haziran 2010'da gerçekleştirilen referandumdur. Zira bu referandum Otunbayeva'nın görev süresini belirlemekten öte ülkenin başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçişini içeren anayasa değişikliği onaylamıştır. Kırgızistan bu şekilde Türkistan coğrafyasında parlamenter sisteme geçiş yapan ilk devlet olmuş ve bu da demokratikleşme anlamında önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, ABD ve diğer Batılı aktörler Kırgızistan'daki bu geçişi memnuniyetle karşılarken Rusya tarafından pek sıcak karşılanmamıştır (Aytekin 2011).

Atambayev Döneminde Kırgızistan Dış Politikası

Bağımsızlığından bu yana ilk defa bir cumhurbaşkanının demokratik yollarla ve barış içerisinde yapılan bir seçim sonrası görevi diğer cumhurbaşkanına devredeceği seçim 30 Ekim 2010'da gerçekleşmiş ve Almazbek Atambayev bu seçimden galip ayrılarak Kırgızistan'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Atambayev, farklı cumhurbaşkanları döneminde başbakanlık yapmış bir siyasetçidir ve bu özeliğinden ötürü gerek iç gerekse de dış politikanın şekillenmesinde tecrübeli bir lider olarak ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Bakiyev döneminde dış politikanın kötü yönetildiği düşüncesinin kamuoyunda yaygınlaşması ve Roza Otunbayeva döneminde iç meselelerle uğraşılması nedeniyle dış politikaya gereken hassasiyetin gösterilmemesi, Atambayev'in yeni dönemde zorlu bir görev üstlendiğini göstermektedir.

Atambayev yemin töreninde yaptığı açıklamada yeni dönemde dış politikanın pragmatik bir bakış açısıyla Kırgızistan ve Kırgız halkının çıkarlarına hizmet edecek şekilde gelişeceğini vurgulamıştır. Aynı açıklamada kendisine verilen destekten dolayı Rusya, bölge ülkeleri ve Türkiye'ye teşekkür eden Atambayev, Rusya'yı stratejik ortağı olarak değerlendirmiş ve AEB'ye üye olacaklarını ifade etmiştir. Bu üyeliğin ülkeyi ve halkı ekonomik, güvenlik ve

yaşam standartları anlamında güçlendireceği üzerinde durarak pragmatik bakış açısını pekiştirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte aynı açıklamada Atambayev'in bölge devletleri ile olan tarihi-kültürel ortaklıklara vurgu yapması, Kırgızistan ile diğer bölge devletleri arasında süregelen sınır ve su kaynaklarının yönetimi gibi sorunların çözümü için umut vaat edici olmuştur (Knews 2011).

Atambayev'in dış politika ile ilgili adımlarının başında 2010 anayasasında bir boşluk olarak ortaya çıkan ve dış politikanın kim tarafından yapılacağı konusundaki eksikliği gidermek gelmektedir. 4 Temmuz 2012'de kabul edilen "*Kırgız Cumhuriyeti Dış Politikası Alanında Devlet Organlarının Etkileşimi Hakkında Kanun*" ile dış politikayı belirleme ve dış politikanın uygulanmasına liderlik etme yetkisi cumhurbaşkanına verilmiştir. Böylece Atambayev, Kırgızistan dış politikasının şekillenmesinde ve uygulanmasında tam yetkili hale gelmiştir (Musabayeva 2016). Atambayev'in dış politika ile ilgili yetkileri kendinde toplamasının en önemli sonuçlarından birisi Kırgızistan'ın Mayıs 2015 itibariyle AEB'ye üye olmasıdır. Zira ülke içerisinde birliğe üyelik konusunda ciddi bir muhalefet bulunmaktaydı ve bu muhalefetin en önemli sebebi birliğe üyeliğin Rusya egemenliğine daha fazla girilmesi anlamına gelmesiydi (Kloop 2015). Kırgızistan'ın AEB'ye üyeliği konusunda Rusya etkisi de yadsınamaz. Eylül 2012'de Putin'in Kırgızistan ziyareti sırasında imzalanan anlaşmada Rusya tarafından Kırgızistan'a maddi yardım sözü verilirken Kambarata-1 Hidroelektrik santralının yapımı için ise bir eylem planı kabul edilmiştir. Ancak bu desteklerin karşılığı olarak Kant Üssü'nün 2017'de bitecek sözleşmesinin on beş yıl daha uzatıldığını da belirtmek gerekir (Musabayeva 2016).

Atambayev dönemi dış politikanın öne çıkan başlıklarından birisi, hemen her dönemde gündeme gelen Manas Transit Merkez Üssü konusudur. Atambayev göreve geldiği ilk aylarda üssün kapanması gerektiği ve sözleşmenin son tarihi olan 2014'te kapanacağı yönündeki açıklamaları dikkat çekicidir. Atambayev her ne kadar bu kararda Rusya baskısı olmadığını vurgulasa da Rusya'nın son

dönemde bu üs ile ilgili rahatsızlığını daha fazla dile getirmesi ve buna karşılık Atambayev'in Rusya'yı stratejik ortak olarak tanımlaması, bu açıklamalarda Rusya etkisini düşündürmektedir (Hürriyet 2011). Ancak bu noktada dönemin ABD Başkanı Barrack Obama'nın Amerikan askerinin 2014 itibariyle Afganistan'dan çekileceğini açıklaması da önemlidir. Zira Atambayev'in tavrı Obama'nın açıklamaları ile örtüşürken Rusya'nın da isteğini yapmak olarak değerlendirilebilir (Orta Doğu Araştırmaları Merkezi-ORSAM 2011). Nitekim bu gelişme ve açıklamalardan sonra 2001'den bu yana ABD'nin Afganistan operasyonları kapsamında önemli rol oynayan Manas Transit Merkez Üssü kapatılmıştır.

Atambayev döneminde Kırgızistan'ın bölge devletleri ile olan ilişkilerine bakıldığında Kazakistan ile AEB bünyesindeki işbirliği dışında bir gelişme kaydedilmezken Özbekistan ile hem sorun yaşanmış hem de bu sorunun çözümü ile ilgili adımlar atılmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasında uzun süredir sorun teşkil eden Orto Tokoy Barajı'na (Kırgızistan sınırlarında bulunmakla birlikte Özbekistan tarafından kullanılmaktadır) Mart 2016'da Özbekistan tarafından zırhlı araç ve askeri teçhizat sevk edilmesi ve Kırgızistan'ın da buna karşılık vermesiyle anlaşmazlık yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Aynı yılın eylül ayında bir diğer sorunlu bölge olan Ungar Tepesi'nde Kırgız işçilerin Özbekistan tarafından tutuklanması sorunu daha karmaşık hale getirmiştir (Orozobekova 2016). Bu gelişmelerden sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler bir süre asgari düzeyde yürütülmüştür. Bu süre zarfında ŞİÖ bünyesinde yürütülen müzakerelerle soruna çözüm aramaktan öte gidilememiştir (Musabayeva 2016). Ancak Özbekistan lideri İslam Kerimov'un Eylül 2016'da vefatının ardından daha yapıcı bir tavır olduğu bilinen Şavkat Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı olmasıyla söz konusu anlaşmazlıklar çözüm odaklı olarak yeniden gündeme gelmiş ve Atambayev'in Ekim 2017'de Özbekistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında anlaşma imzalanarak çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşmayla söz konusu su rezervinin yönetimi Kırgızistan'a devredilirken Özbekistan'ın kullanım hakkı devam etmektedir

(Kırım Haber Ajansı 2017). Buna benzer sorunlar Tacikistan ile de yaşanmıştır. Uzun süredir sorunlu olan Voruh'ta Ocak 2014'te sınır anlaşmazlığı nedeniyle yaşanan çatışmalarda beş Kırgız askeri ile üç Tacik askeri yaralanmıştır. Bu dönemde söz konusu anlaşmazlığa herhangi bir çözüm getirilemediği gibi aynı yılın mayıs ayı ve 2017'nin Ocak ayında yeni çatışmalar çıkarak çok sayıda insan yaralanmıştır (Toktomushev 2018: 27-28). Kazakistan ile ilişkilere bakıldığında ise Atambayev döneminin son günlerinde Kazakistan-Kırgızistan ilişkilerinde ufak çaplı sayılabilecek bir gerilim yaşanmıştır. Söz konusu gerilim Sooronbay Ceenbekov'un galip ayrıldığı 15 Ekim 2017 seçimlerinde Kazakistan'ın diğer güçlü aday Ömürbek Babanov'u desteklediğinden hareketle, Atambayev'in Kazakistan'ı ülkenin içişlerine karışmakla suçlamasıyla gelişmiştir. Her ne kadar karşılıklı sınır kapatmaya varan yaptırımlar uygulanmış olsa da sorun liderlerin ılımlı açıklamaları çerçevesinde çok büyümemiştir. Ancak Atambayev döneminin sonu olması itibariyle yeni dönemde Kırgızistan-Kazakistan ilişkilerinin sorunlu başlamasına neden olduğu değerlendirilebilir.

Atambayev döneminde öne çıkan dış politika konularından birisi de Çin ile ilişkilerin derinleşmesidir. Kırgızistan ekonomisinin gelişimi için Çin'i Rusya'dan sonra alternatif olarak değerlendiren Atambayev, özellikle Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu Projesi'nin hayata geçirilmesi için çabalamıştır. Bu kapsamda sadece 2015'te cumhurbaşkanı, başbakan ve daha alt düzeyde Çin'e gerçekleştirilen ziyaret sayısı seksenin üzerinde olmuş ve iki ülke arasında stratejik ortaklığın kurulmasına dair anlaşma imzalanmıştır.

Atambayev dönemi Kırgızistan dış politikasında Türkiye ile ilişkilere de ayrıca değinmek gerekir. Atambayev döneminin bağımsızlıktan bu yana Türkiye ile ilişkilere en fazla önem verileceği dönem olması konusunda beklentiler ortaya çıkmıştır. Esasen bu beklentilerin ortaya çıkmasında bazı gerekçeler vardır. Atambayev daha başbakan iken defalarca Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiş ve bunların her birinde Türkiye ile işbirliğinin ve ortaklığın geliştirilmesine yönelik mesajlar vermiştir. Türkiye'den ise buna karşılık

olarak Kırgızistan'ın bazı borçlarının silinmesi yönünde açıklamalar gelmiştir. Dahası Atambayev cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk resmi ziyaretini diğer cumhurbaşkanlarının aksine Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Ancak 24 Kasım 2015'te Rusya'ya ait Su-24 tipi uçağın düşürülmesi ve gerilen Rusya-Türkiye ilişkilerine paralel olarak Atambayev'in Türkiye'yi suçlayan ve Rusya'dan özür dilemesi gerektiği yönündeki açıklamaları, Kırgızistan-Türkiye ilişkilerinin gelişiminde yakalanan ivmenin duraksamasına neden olmuştur. Ek olarak 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türkiye'nin Kırgızistan'a ülkedeki FETÖ yapılanmasına dikkat etmesi ve kurumlarını kapatması gerektiği yönündeki uyarısına Kırgızistan'ın sert tepkiler göstermesi, iki ülke arasında gerginliğe yol açmıştır.

Ceenbekov Döneminde Kırgızistan Dış Politikası

Kırgızistan'da bağımsızlıktan bu yana demokratik bir seçimle göreve gelmiş bir cumhurbaşkanının görevi yine demokratik bir seçimle gelen cumhurbaşkanına devri, 24 Kasım 2017'de Sooronbay Ceenbekov'un cumhurbaşkanı olmasıyla gerçekleşmiştir. 2020 Eylül'ünde bugünkü Cumhurbaşkanı Sadır Caparov önderliğinde başlayan muhalif hareketler sonucu 15 Ekim 2020'de istifa edinceye kadarki yaklaşık üç yıllık süreçte Ceenbekov dönemi Kırgızistan dış politikasında temel anlamda bir değişiklik görülmemiştir. Cumhurbaşkanlığını devraldığı yemin töreninde yapılan açıklamalar daha öncekilere pek farklı olmayarak Rusya Federasyonu ile stratejik ilişkilerin güçlendirilmesi, komşu Çin ile ilişkilerin derinleştirilmesi, tarihi bağlar bulunan diğer bölge devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, Avrupa Birliği üye ülkeleri ile yakın ilişki ve Türkiye ve ABD ile işbirliğinin geliştirilmesi gibi konulara yoğunlaşmıştır (Kırım Haber Ajansı 2017).

Ceenbekov da tüm selefleri gibi ilk resmi ziyaretini Rusya'ya gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Rusya ile ilişkilerin ana gündemini Kırgızistan ekonomisi için oldukça önemli olan göç affı konusu oluşturmuştur. Ceenbekov döneminin sadece ilk yılında iki ülke lideri beş kez bir araya gelmiş ve yürütülen müzakereler neticesinde

Kırgız göçmenler kara listeden çıkarılarak göç affı sağlanmıştır. Bu durum Kırgızistan ekonomisi için oldukça önemlidir. Çünkü Kırgızistan'ın mevcut ekonomisinde Rusya'da çalışarak ülkeye döviz girmesini sağlayan Kırgız vatandaşları çok büyük paya sahiptir (Menafn 2018). Ceenbekov dönemi Rusya-Kırgızistan ilişkilerinde kayda değer gelişmelerden birisi de Kant Askeri Üssü'nün genişletilmesi kararıdır. İki ülke arasında 2019'da varılan anlaşmaya göre üssün sahip olduğu alanın genişletilmesi ve bunun karşılığında yıllık kira miktarının yaklaşık yarım milyon dolar artırılması kararlaştırılmıştır (Muratbekova 2020: 36). Bu anlaşma Manas'taki ABD üssünün kapanmasından sonra Rusya'nın Kırgızistan'da artan etkinliğinin göstergesidir. Ayrıca Ceenbekov döneminde de önceki dönemler gibi dış politikada Rusya'ya verilen önceliğin ispatıdır.

Atambayev döneminin sonlarında gerilen Türkiye-Kırgızistan ilişkileri Ceenbekov dönemiyle birlikte normalleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda Nisan 2018'de Ceenbekov'un Türkiye ziyareti ve sonrasında liderler düzeyinde defalarca gerçekleşen ziyaretlerde iki ülke arasındaki ilişkileri ve Kırgızistan ekonomisini geliştirecek birçok belge imza edilmiştir.

Ceenbekov dönemi Kırgızistan dış politikasında öne çıkan unsur, bölge devletleriyle olan ilişkilere gelmeden hemen önce Atambayev döneminin sonlarına denk gelen ve yukarıda detaylıca ele alınan bölge ülkeleriyle olan sorunları çözmeye yönündeki adımlar, Ceenbekov döneminde dış politikanın bölgesel olarak derinleşmesinin en önemli sebebi olarak gösterilebilir. Bu derinleşme üç yıllık görev süresi boyunca Ceenbekov'un tüm bölge devletlerini ziyaret etmesinden de anlaşılmaktadır. Ceenbekov bu kapsamda Aralık 2017'de Özbekistan ve Kazakistan'ı, Şubat 2018'de Tacikistan'ı ve Ağustos 2018'de Türkmenistan'ı ziyaret etmiştir (Muratbekova: 2020: 35). Ceenbekov Haziran 2020'de kendi döneminin dış politikasını değerlendirmiş ve Türk Dünyasında yaygın olan *"iyi komşu uzak akrabalar daha iyidir"* atasözünü kullanarak bölge devletleriyle olan ilişkilere verdiği önemi tekrar etmiştir (Asanov 2020).

Bu anlayış çerçevesinde Ceenbekov, Atambayev döneminin son günlerinde gerilen Kazakistan-Kırgızistan ilişkilerinin normale dönmesini sağlayabilmiş ve dahası iki ülke arasında daha önce Bakiyev döneminde gündeme gelen sınır sorunlarının tamamını çözen anlaşma hayata geçirilmiştir (Menafn 2018). Böylece hem sınır kapatmaya kadar varan mevcut sorunlar çözülmüş hem de tartışmalı sınır meselelerine kalıcı bir çözüm getirilmiştir. Özbekistan ile ilişkilere baktığımızda yine sorunların çözümü odaklı bir dış politika yürütüldüğü görülmektedir. Her ne kadar Ceenbekov döneminde somut bir anlaşma imzalanmamış olsa da doğrudan liderler düzeyinde yürütülen görüşmeler sonrasında sorunun en geç 2020 yılına kadar çözümü noktasında mutabık kalınması önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İki ülke arasında sorun teşkil eden bir başka konu olan su kaynakları konusunda ise *İkili Su İşleri Komisyonu* kurularak hem sorunların çözümü hem de su kaynaklarının daha etkin kullanılması için somut adım atılmıştır. Özbekistan ve Kazakistan ile olumlu ilişkiler kurmakla birlikte her dönem olduğu gibi Tacikistan ile sorunlu ilişkiler Ceenbekov döneminde de devam etmiştir. Mart ve Temmuz 2019'da iki ülke vatandaşlarının kavgası şeklinde cereyan eden gerilim, aynı yılın Eylül ayında bu kez ordu unsurlarının katılımıyla bir çatışma olarak kendini göstermiştir. Söz konusu çatışmalar Kırgızistan'ın Batken şehrine bağlı Leylek ilçesinde bulunan ve tartışmalı sınır bölgesinde yer alan Say ve Maksat isimli gözetleme kulelerine Tacikistan askerleri tarafından ateş açılmasıyla tırmanmış, bir Kırgız askerinin ölümü ve altı vatandaşın yaralanmasıyla sonuçlanmıştır (TASAV 2019). Esasen Ceenbekov diğer dönemlerden farklı olarak Temmuz 2019'da yaşanan gerilimin ardından sınır bölgesinde Tacikistan Cumhurbaşkanı İmomali Rahman ile bir araya gelmiş ve söz konusu görüşmede her iki lider sorunun barışçıl çözümü için müzakerelere hazır olduklarını ifade etmiştir (Gezitter 2019). Ancak Eylül 2019 ve bir sonraki bölümde değinileceği üzere Nisan 2021 sonlarındaki geniş çaplı çatışmalar bunun söylem düzeyinde kaldığını ortaya çıkarmıştır.

Ceenbekov dönemi dış politikada ele alınması gereken önemli konulardan birisi de Çin ile ilişkilidir. Özellikle Atambayev döneminde ABD üssünün kapanması ve ABD'nin bölgeye ilgisinin azalması sonrası, Çin'in genelde bölgenin tamamı özelde ise Kırgızistan'a yönelik politikası daha aktif hale gelmiştir. Önceki bölümlerde ele alındığı üzere Çin'in, bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde Kırgızistan'a yönelik politikasının temel dinamiklerini sınır sorunları ve Kırgızistan'a sınır olan Uygur Türklerinin yaşadığı Sincan Özerk Bölgesi hassasiyeti oluşturmaktaydı. Ancak iki ülke arasındaki sınır sorunları kısa süre içerisinde çözüme kavuşturulmuş ve bu mesele ortadan kalkmıştır. Çin'in güncel durumda bölgeye yönelik politikasının temelini enerji nakli ve Kuşak-Yol Projesi oluşturmaktadır. Kuşak-Yol Projesi'nin önemli ayaklarından birini teşkil eden Özbekistan-Kırgızistan-Çin Demiryolu Ceenbekov döneminde daha yoğun şekilde Kırgızistan dış politikasının gündeminde yer almıştır. Hatta 2020'de Çin-Kırgızistan-Özbekistan arasında yeni bir ulaşım koridoru hayata geçirilerek salgın döneminde Çin'den ilk etapta Kırgızistan ve oradan da Özbekistan'a yük taşımacılığı gerçekleştirilmiştir (Hanayi 2020). Bu koridor ülkeler arasındaki ticareti artıracığı gibi halen proje aşamasında olan Kırgızistan-Çin Demiryolunun temeli olarak değerlendirilebilir. Ceenbekov dönemi Kırgızistan-Çin ilişkilerinin bir diğer önemli boyutu, bu dönemde Kırgızistan dış borcu içerisinde Çin'in payının zirveye ulaşmış olmasıdır. 2013'te %2 olan bu pay 2018 itibarıyla %44 olarak kayda geçmiştir (Muratbekova 2020: 37). Çin'in Kırgızistan'da artan etkinliği ve küresel sistemdeki yükselişi, ilerleyen dönemlerde Çin'in özelde Kırgızistan genelde ise Türkistan'daki varlığının Rusya'nın çıkarlarını olumsuz etkileyeceği şeklinde değerlendirilebilir.

Caparov Döneminde Kırgızistan Dış Politikası

28 Ocak 2021'de yemin ederek cumhurbaşkanlığı görevini devralan Sadır Caparov dönemi henüz yeni başlamış ve üzerinden çok zaman geçmemiş olsa da gerek yaptığı açıklamalar gerekse de Tacikistan ile yaşanan güncel gerilim düşünüldüğünde daha şimdiden dış politika

konusunda bahsedilmesi gereken birçok konu ortaya çıkmış durumdadır.

Caparov'un yemin töreninde yaptığı açıklamalar, Kırgızistan'ın bundan sonraki süreçte oluşacak dış politikasının bazı yönlerine işaret etmektedir. Öncelikli olarak Rusya ve diğer bölge devletleriyle olan ilişkilere önem verileceğine değinen Caparov, Kırgızistan'ın istikrarı ve kalkınması için bu devletlerle olan ilişkilerin hayati olduğunu vurgulamıştır. Yakın zamanda meydana gelen iç siyasi karışıklık sırasında kendilerine destek veren Rusya ve pandemi süresince yardım eden Kazakistan ile Özbekistan'a teşekkür eden Caparov, bu ülkelerle olan tarihi ve kültürel ortaklığa atıfta bulunmuştur. Bunlara ek olarak Türkiye ve Çin ile ilişkilerin dış politikanın öncelikleri arasında yer alacağına vurgu yapılması dikkat çekicidir. Ayrıca ABD, AB ve ŞİÖ ile ilişkilerin derinleşerek devam edeceği yönündeki mesajlar, yeni dönem Kırgızistan dış politikasının çok yönlü gelişeceğine işaret olmuştur (Azattık Unalgısı 2021).

Caparov ilk resmi yurtdışı ziyaretini 24-25 Şubat 2021'de Rusya'ya gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyarette geçen yıl tahsis edilen 20 milyon dolara ek olarak hibe verilmesi, Avrasya İstikrar ve Kalkınma Fonu'ndan 100 milyon dolar tahsis edilmesi ve doğal gaz fiyatlarının düşürülmesi gibi konuların görüşüldüğü ifade edilmiştir. Ancak bunlardan daha önemlisi ziyaretin hemen bir gün sonrasında Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı Basın Sözcüsü Galina Bayterek'in açıklaması olmuştur. Çünkü söz konusu açıklamada KGAÖ ve AEB'nin dış sınırlarını korumak üzere Rusya tarafından Kırgızistan'a S-300 hava savunma sistemi ve insansız hava araçlarının gönderileceği yer almaktadır (Tass 2021).

Şüphesiz Caparov döneminin en öne çıkan konusu, Kırgızistan-Tacikistan sınırında yaşanan çatışmalardır. Zira her iki ülke bağımsızlığını kazandıktan bu yana defalarca sınır konusunda anlaşmazlıklar yaşanmış ve çatışmalar gerçekleşmiştir. Ancak bu sefer yaşanan çatışmalar diğerlerine nazaran daha yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 28 Nisan 2021'de Kırgızistan'a ait Batken ile Tacikistan'a

ait Sughd vilayetleri arasında yer alan Isfara Nehri üzerindeki bir su kaynağının kullanımı konusunda anlaşmazlık yaşayan iki ülke vatandaşlarının taşlı sopalı kavgası kısa süre içerisinde çatışmaya dönüşmüş ve iki ülke ordu unsurlarının dâhil olmasıyla çatışmalar daha büyük hal almıştır. 29 Nisan'da geç saatlerde kabul edilen ateşkese kadar her iki tarafın kaynaklarından yapılan açıklamalara göre Kırgız tarafından üç sivilin öldüğü ve aralarında askerlerin de bulunduğu seksen bir kişinin yaralandığı, Tacik tarafından ise yine üç sivilin öldüğü ve otuz bir kişinin yaralandığı bildirilmiştir (Reuters 2021). 29 Nisan itibariyle ateşkes ilan edilmiş olsa da 30 Nisan'da çatışmalar yoğun bir şekilde devam etmiş ve aynı günün akşamı yeniden ateşkes sağlanmıştır. Geline son noktada her iki taraf ağır kayıplar verildiğini doğrulamıştır. Tacikistan çok sayıda ölü ve yaralı olduğunu açıklarken Kırgız resmi makamlarından daha net bir açıklama yapılmıştır. Buna göre otuz bir kişinin öldüğü, yüz otuz dört kişinin yaralandığı ve çok sayıda ev ve işyerinin kullanılamaz hale geldiği belirtilmiştir. Nihai olarak Rusya ve Kazakistan'ın arabuluculukları ve iki ülke dışişleri bakanlarının diplomatik girişimleri sonucu bağımsızlıktan bu yana iki ülke arasında yaşanan en şiddetli ve yıkıcı çatışmalar daha fazla sürmeden 1 Mayıs'ta son bulmuştur.

Bu çatışmalar Sovyetler döneminden miras kalan sınır sorunları ve buna bağlı olarak su kaynakları yönetimi konusundaki anlaşmazlıkların bir sonucudur. Bölge devletlerinin birçoğu kendi aralarında bu sorunların çözümüne yönelik adımlar atmışsa da özellikle Kırgızistan ile Tacikistan kendi aralarında bu tür adımların uzağında kalmışlardır. Göreve yeni başlayan Caparov'un bu denli zorlu bir dış politika konusu ile karşı karşıya kalması bir talihsizliktir. Ancak bundan daha önemlisi göreve başlar başlamaz Özbekistan ile sınır sorunlarının çözümüne yönelik yapıcı adımlar atan Caparov'un Tacikistan ile yaşanan sorunların son bulması için de girişim yapmasının gerekliliğidir. Bu noktada kısaca Caparov'un Özbekistan ziyareti ve sınır anlaşmazlığı konusunda varılan anlaşmaya değinmek gerekir.

11 Mart 2021’de gerçekleşen ziyaret birçok bakımdan önemlidir. İlk olarak bu ziyaret Rusya’dan sonra Caparov’un ikinci ziyaretidir ve bunun bölge ülkelerinden birisine yapılması, bölge devletleri ile ilişkilere önem verileceğinin işaretidir. Ancak bundan daha önemlisi ziyaret kapsamında varılan anlaşma ve imzalanan resmi belgeler olmuştur. İki ülke arasında ekonomik kalkınma için imzalanan belgelerin yanı sıra bağımsızlıklarından bu yana sorun teşkil eden anklav ve sınır anlaşmazlıklarının çözümü için olumlu görüşler beyan edilmiştir. Kırgızistan, kendi tarafından bulunan Soh’a ulaşım ve hava bağlantılarının açılması için hazır olduğunu beyan ederken Orto Tokoy Barajı ve Ungar Tepe gibi diğer sorunlu alanların çözümü için bir komisyon kurulması ve üç ay içerisinde sonuca varılması kararlaştırılmıştır (Kabar 2021).

Caparov’un bir diğer önemli ziyareti 9-11 Haziran 2021’de Türkiye’ye olmuştur. Bu ziyaret, Caparov’un görevi devraldığı gün yaptığı açıklamada Türkiye’nin dış politikada öncelikli ülkelerden birisi olacağını vurgulaması ile örtüşmektedir. Kırgızistan ile Türkiye arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin beşinci toplantısı kapsamında gerçekleştirilen ziyaret sırasında başta dış ticaret olmak üzere ulaştırma, sağlık, madencilik, enerji, turizm, eğitim ve kültür gibi konuları kapsayan çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Toplantı sonrası yapılan ortak açıklamada FETÖ’nün her iki ülkenin güvenliklerine tehdit oluşturduğu konusunda hemfikir olduğunun vurgulanması önemlidir (CNN Türk 2021). Zira daha önceki Kırgızistan yönetimine bu konuda Türkiye tarafından yapılan uyarılar gerginliğe sebep olmuştu.

Bu kısa süre içerisinde ortaya çıkan gelişmeler Caparov dönemi Kırgızistan dış politikasının çok yönlü gelişeceğinin işareti olmuştur. Zira yaklaşık altı aylık kısa bir sürede sırasıyla Rusya, Özbekistan ve Türkiye’ye gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler hem Rusya hem bölge devletleri hem de Türk Dünyası’nın geneli ile ilişkilere önem verileceğini göstermiştir. Bununla birlikte önümüzdeki günlerde bu çok yönlülük kapsamında küresel aktörlerle ilişkilerin geliştirilmesi beklenmektedir.

Sonuç

Bağımsızlığını kazandıktan bu yana geçen otuz yılda Kırgızistan ağırlıklı olarak iç istikrarı sağlamak için çaba göstermiş, dış politikada ise Sovyetlerden miras kalan ve suni olarak inşa edilmiş sınır sorunları ve su kaynaklarının yönetimi gibi bölgesel anlaşmazlıkların çözümü için uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıca bulunduğu bölgenin jeopolitik öneminden hareketle Rusya, ABD ve Çin gibi küresel aktörlerin oyun sahası olmuş ve bu da bağımsız bir Kırgızistan dış politikasının oluşmasında önemli bir engel teşkil etmiştir.

Akayev'den bu yana hemen her dönemde küresel güçler arasında bir denge politikası izlemeye çalışan Kırgızistan'ın son dönemlerde Rusya yörüngesine daha fazla girmesi, bu denge siyasetini devam ettirebilmesini güçleştirmektedir. Özellikle AET'ye üye olması ve bölgede cereyan eden askeri üs mücadelesinde Rusya lehine kararlar vermesi, bu güçlüğün önemli göstergeleri olmuştur. Elbette bunda Kırgızistan'ın tercihleri kadar, Rusya'nın bölgeyi arka bahçe olarak tanımlaması ve bu bölgeden vazgeçmemesi ile Obama sonrası Afganistan ve Orta Asya politikası değişmeye başlayan ABD'nin bölgeye eskisi kadar ilgi duymaması oldukça etkili olmuştur. Tüm bunlarla birlikte Kırgızistan ve diğer bölge devletlerinin Rusya etkisinden çıkmasını beklemek mevcut durumda mümkün görünmemektedir. Çarlık döneminden bu yana bölgede var olan geleneksel Rus etkisinin yanı sıra Rusya'nın Kırgızistan ekonomisindeki başat rolü, kısa vadede bu etkinin sona ermeyeceğini net olarak ortaya koymaktadır. Rusya'nın Kırgızistan'da ve hatta bölgenin genelindeki üstün etkinliği kabul edilmekle birlikte Çin'in artan etkinliği de yadsınamaz bir gerçekliktir. ŞİÖ kapsamında bölgedeki nüfuzuna son yıllarda bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri de eklendiğinde Çin'in bölgedeki yükselişi net olarak görülebilmektedir.

Bugün gelinen noktada komşu devletlerden Çin ve Kazakistan ile olan sınır sorunlarının çözüme kavuşturulmuş olması ve yakın

zamanda Özbekistan ile olan sorunların çözümünün taahhüt edilmesi, Kırgızistan dış politikası için oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra sorunlu görünümde olan ve halen çatışmaların yaşandığı Tacikistan ile ilişkiler, Kırgızistan'ın bölgesel dış politikasının en önemli başlıklarından birisini teşkil etmektedir. Bu sorunun iki ülke arasında özellikle bölge dışından bir aktörün müdahalesi olmadan kalıcı olarak çözümünün sağlanması her iki ülkenin istikrarı için önem arz etmektedir. Ayrıca iki ülke arasında sorun teşkil eden bölgelerde yaşayan vatandaşların ekonomik refahının artırılması, bu sorunun çözümünde önemli rol oynayacaktır.

Kırgızistan dış politikasının analiz edildiği bu çalışmanın önemli çıktılarında birisi olarak Kırgızistan-Türkiye ilişkilerini ve buradan hareketle Türkiye'nin Türkistan'daki etkinliğini değerlendirecek olursak özellikle Atambayev döneminin ilk yıllarında bir ivme yakalandığı söylenebilir. Her ne kadar aynı dönemin sonunda ilişkiler yapılan açıklamalarla gerilmiş olsa da Ceenbekov dönemiyle yeniden düzelmıştır. Ek olarak Caparov döneminde Türkiye'nin öncelikli olarak ifade edilmesi de ayrıca önemlidir. Tüm bunlara rağmen Türkiye'nin özelde Kırgızistan genelde ise Türkistan devletlerinin tamamı ile olan ilişkiler halen yeterli seviyede gelişim gösterememiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a açık desteği, Türkiye'nin Türk dünyasındaki popülaritesini artırmıştır. Bu durum Türkiye-Türk Dünyası ilişkilerinin geleceği için olumlu olarak değerlendirilebilir. İlâveten, savaş sonrasında oluşturulan Nahçıvan Koridoru Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer bölge devletlerine ulaşımını kolaylaştırmaya adaydır.

Kaynakça

- Adibelli, B. ve Memmedov, A. (2019). *Avrasya Jeopolitiğinde Renkli Devrimler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Asanov, B. (2020). Жээнбековдун тышкы саясаттагы кадамы. Azattık Unalgısı, 5 Temmuz 2020,

- https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_foreing-policy_president_sooronbay-jeenbekov/30704591.html (erişim: 26.05.2021).
- Aytekin, M. (2011). Bağımsızlığının Fırtınalı 20. Yılında Kırgızistan. *EkoAvrasya*, 3 Kasım 2011, <https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=26&Pid=10&Lang=TR> (erişim: 22.05.2021).
- Azattık Unalgısı (2021). Садыр Жапаров: Кыргызстандын тышкы саясаты көп векторлуу болот. 28 Ocak 2021, <https://www.azattyk.org/a/31073475.html> (erişim: 21.05.2021).
- BBC (2010). Q&A: Kyrgyzstan Referendum. 28 Haziran 2010, <https://www.bbc.com/news/10405546> (erişim: 21.05.2021).
- Bozkurt, G. S. (2013). Kırgızistan'ın Küresel ve Bölgesel Güçler ile İlişkilerine Genel Bakış. *TASAM*, 17 Aralık 2013, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Saynur_BOZKURT.pdf_20a23391-37d5-428d-8596-e2cf05824253.pdf (erişim: 13.04.2021).
- CNN Türk (2021). Son dakika... Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Sadır Caparov ile Ortak Açıklama. 9 Haziran 2021, <https://www.cnnturk.com/turkiye/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-sadir-caparov-ile-ortak-aciklama> (erişim: 15.06.2021).
- Demir, T. (2020). Anklav, Eksklav ve Uç Topraklar-Güvenlik İlişkisi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, UGK Özel Sayısı: 51-77.
- Demirci, L. (2011). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11 (2): 33-69.
- Demirtepe, M. T. (2008). "Bakiyev Dönemi Kırgızistan Dış Politikası Yapım Sürecinde İç Politik Faktörlerin Rolü". *Orta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası*. (Der.) M. T. Demirtepe, Ankara: USAK Yayınları, 179-210.
- Duran, H. ve Purevsuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı: 281-294.
- Düğen, T. (2012). Dar Alanda Büyük Pazarlık: Kırgızistan'da ABD ile Rusya'nın Üs Mücadelesi. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 28 Mart 2012, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/dar-alanda-buyuk-pazarlik-kirgizistanda-abd-ile-rusyanin-us-mucadelesi> (erişim: 19.05.2021).
- Elgizbaev, U. (2016). Чечилбес чек ара... *Azattık Unalgısı*, 26 Eylül 2016, https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_bishkek_border_investigation/28018463.html (erişim: 21.05.2021).

- Erhan, Ç. (2004). ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 1 (3): 123-149.
- Gezitter (2019). МИД: Жээнбеков и Рахмон смогли достичь консенсуса по границе. 30 Temmuz 2019, https://www.gezitter.org/politic/80998_mid_jeenbekov_i_rahmon_smogli_dostich_konsensusa_po_granitse/ (erişim: 27.05.2021).
- Gömeç, S. Y. (2018). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Güdül, S. ve Labib Raof, F. (2020). Orta Asya'da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4 (2): 13-46.
- Gürbüz, Y. E. (2011). Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan. *Haçettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8 (15): 419-447.
- Hanayi, O. (2020). Çin-Kırgızistan-Özbekistan Yeni Ulaşım Koridoru Üzerine Bir Değerlendirme. *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü*, Haftalık Bülten, Sayı 269, 20.07.2020-26.07.2020, <https://eurasian-research.org/wp-content/uploads/2020/10/Haftalik-e-bulten-20.07.2020-26.07.2020-No-269.pdf> (erişim: 27.05.2021).
- Hürriyet (2011). Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev: "ABD Üssü Kapatılmalı". 29 Aralık 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kirgizistan-cumhurbaskani-atambayev-abd-ussu-kapatilmali-19563779> (erişim: 23.05.2021).
- Joldoshov, A. (2019). Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19 (2): 303-326.
- Kabar (2021). Galina Bayterek, Sadır Caparov'un Özbekistan'a Yaptığı Devlet Ziyaretinin Sonuçlarını Yorumladı. 13 Mart 2021, <http://tr.kabar.kg/news/galina-bayterek-sad-r-caparovun-ozbekistana-yapt-devlet-ziyaretinin-sonuclar-n-yorumlad/> (erişim: 26.05.2021).
- Keserci, R. (2020). Çarlık Rusyası'nın Türkistan Coğrafyasını İşgal Süreci: Hokand Hanlığı Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2): 199-208.
- Kırım Haber Ajansı (2017). Özbekistan ve Kırgızistan Arasındaki "Su Problemi" Çözümüne Kavuştu. 7 Ekim 2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/ozbekistan-ve-kirgizistan-arasindaki-quot-su-problemi-quot-cozume-kavustu/160246/> (erişim: 23.05.2021).

- Kırım Haber Ajansı (2017). Kırgızistan'ın Yeni Cumhurbaşkanı Görevini Devraldı. 24 Kasım 2017, <http://old.qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/kirgizistan-nin-yeni-cumhurbaskani-gorevini-devraldi/162235/> (erişim: 26.05.2021).
- Kloop (2015). Киргизия В ЕАЭС: Угроза Суверенитету Или Большие Возможности Для Роста?. 9 Mayıs 2015, <https://kloop.kg/blog/2015/05/09/kirgiziya-v-eaes-ugroza-suverenitetu-ili-bolshie-vozmozhnosti-dlya-rosta/> (erişim: 23.05.2021).
- Knews (2011). Выступление Алмазбека Атамбаева на церемонии инаугурации (Текст). 1 Aralık 2011, <https://knews.kg/2011/12/01/vyistuplenie-almazbeka-atambaeva-na-tseremonii-inauguratsii-tekst/> (erişim: 23.05.2021).
- Kodaman, T. ve Birsal, H. (2014). Dünden Bugüne, Bugünden Yarına Kırgız Jeopolitiğindeki Değişen Parametreler ve Gelecek Öngörülleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 35: 213-227.
- Kyrgyzstan Demographics. <https://www.worldometers.info/demographics/kyrgyzstan-demographics/> (erişim: 11.04.2021).
- Kyrgyzstan Ethnic Groups. https://www.indexmundi.com/kyrgyzstan/ethnic_groups.html (erişim: 11.04.2021).
- Lelik, A. (2011). Переходный Период Розы Отунбаевой. *Kloop*, 4 Kasım 2011, <https://kloop.kg/blog/2011/11/04/perehodny-j-period-rozy-otunbaevoj/> (erişim: 22.05.2021).
- Marat, E. (2005). Rumsfeld in Kyrgyzstan: Halting America's Faltering Position in Central Asia. *The Central Asia-Caucasus Analyst*, 27 Temmuz 2005, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10138-analytical-articles-caci-analyst-2005-7-27-art-10138.html> (erişim: 19.05.2021).
- Marat, E. (2011). Kyrgyzstan's Chaotic Foreign Policy. *The Jamestown Foundation*, 23 Haziran 2011, <https://jamestown.org/program/kyrgyzstans-chaotic-foreign-policy/> (erişim: 21.05.2021).
- Mcdermott, R. (2006). Bakiyev Plays the Security Card. *The Jamestown Foundation*, 1 Ağustos 2006, <https://jamestown.org/program/bakiyev-plays-the-security-card/> (erişim: 21.05.2021).

- Menafn (20 Kasım 2018). Sooronbay Jeenbekov's Work Results in Foreign Policy in His One Year Presidency. 20 Kasım 2018, <https://menafn.com/1097723401/Sooronbay-Jeenbekovs-work-results-in-foreign-policy-in-his-one-year-presidency> (erişim: 26.05.2021).
- Muratbekova, A. (2020). "Ceenbekov'un Başkanlığındaki Kırgızistan'ın Bölgesel Politikası". *Eurasia Outlook 2019: Economic, Social and Political Perspectives in Euraisa*. (Der.) V. Sümer, Z. Zhanaltay, S. Beylur ve D. Aben. Almatı: Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 35-40.
- Musabayeva, A. (2016). Внешнеполитический Курс Президента Атамбаева: Хроника И Анализ. *Central Asian Analytical Network*, 20 Aralık 2016, <https://www.caa-network.org/archives/8139> (erişim: 23.05.2021).
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler. *Bilig*, Sayı 62: 183-204.
- Orta Doğu Araştırmaları Merkezi-ORSAM (2011). Yeni Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ve Türkiye-Kırgızistan İlişkileri. 1 Aralık 2011, <https://www.orsam.org.tr/tr/yeni-cumhurbaskani-almazbek-atambayev-ve-turkiye-kirgizistan-iliskileri/> (erişim: 23.05.2021).
- Osmonov, J. (2007). New Kyrgyz Foreign Policy Concept Passed. *The Central Asia-Caucasus Analyst*, 24 Ocak 2007, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/11317-field-reports-caci-analyst-2007-1-24-art-11317.html> (erişim: 19.05.2021).
- Özgün, T. O. ve Uçmaz, M. (2011). "Orta Asya'da Büyük Oyun: Kırgızistan". *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı 2011 Bildiriler Kitabı*. (Der.) S. Sarı, J. Pirimbaev, A. H. Gencer ve A. Turdalieva. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları, 44-46.
- Pirinççi, F. (2008). Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (1): 207-235.
- Ragozin, L. (2005). Kırgızistan'ın Önemi Ne? *BBC Türkçe*, 24 Mart 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/03/050324_kyrgyz_matters.shtml, (erişim: 17.05.2021).
- Reuters (2021). Kyrgyz and Tajik Security Forces Clash at Border in Water Dispute. 29 Nisan 2021, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/kyrgyz-tajik-security-forces-clash-border-water-dispute-2021-04-29/> (erişim: 25.05.2021).

- Sarı, Y. (2012). Foreign Policy of Kyrgyzstan under Askar Akayev and Kurmanbek Bakiyev. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 17 (2): 131-150.
- Standish, R. (2021). How Will Kyrgyzstan Repay Its Huge Debts To China? *Radio Free Europe Radio Liberty (RFERL)*, 27 Şubat 2021, <https://www.rferl.org/a/how-will-kyrgyzstan-repay-its-huge-debts-to-china-/31124848.html>, (erişim: 17.04.2021).
- TASAV (2019). Kırgızistan-Tacikistan Gerilimi. 27 Eylül 2019, <https://www.tasav.org/index.php/kirgizistan-tacikistan-gerilimi-2.html> (erişim: 27.05.2021).
- Tass (2021), Russia to Ship Strike Drones. S-300 Air Defense Systems to Kyrgyzstan, 26 Şubat 2021, <https://tass.com/defense/1260711> (erişim: 23.05.2021).
- Toktomushev, K. (2018). Understanding Cross-Border Conflict in Post-Soviet Central Asia: The Case of Kyrgyzstan and Tajikistan. *Connections: The Quarterly Journal*, 17 (1): 21-41.
- Trilling, D. ve Yefimov, N. (2010). Kyrgyzstan's Felix Kulov: "A Trip to Moscow Doesn't Mean a Meeting in the Kremlin". *Eurasianet*, 12 Kasım 2010, <https://eurasianet.org/kyrgyzstans-felix-kulov-a-trip-to-moscow-doesnt-mean-a-meeting-in-the-kremlin> (erişim: 15.06.2021).
- Uulu, A. A. (2006) Кыргызстандын Тышкы Саясаты Кай Багытта Өнүгөт?. *Azattık Unalgısı*, 13 Haziran 2006, <https://www.azattyk.org/a/1252326.html> (erişim: 17.05.2021).

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiştir. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Al Jazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).

